

Slovenski jezik

Glasilo Slavističnega društva

Letnik II.

Uredili

Janez Logar Jakob Šolar dr. Franc Tomšič

1939

Izdalo Slavistično društvo v Ljubljani

00040127

KAZALO

Dr. R. Nahtigal: O imenu panonskoslovenskega kneza Koclja . . .	1
Dr. I. Grafenauer: Štiftarji in štiftarska narodna pesem . . .	15, 137
Dr. A. Slodnjak: Nekaj vodilnih idej in tipov Cankarjeve umetnosti .	39
Dr. Al. Merhar: Okoli Ketteja in Murna	49
Anton Sovrè: Oziralni odvisnik — sintaktični omnibus	88
Jakob Šolar: Fonetični pouk v srednji šoli	103
Dr. F. Tomšič: Refleksivni glagoli v slovenščini	155
France Koblar: Delo Ivana Cankarja v Zadruzi	170
Janez Logar: »Triglav«, nemški list za slovenske koristi, in dunajski Slovenci	176
France Vodnik: Dva prispevka k zgodovini Mencingerjevega literarnega snovanja	179
Martin Jevnikar: Krištof Schmid v slovenskih prevodih	188
Anton Vratuša: Jezikovne razmere v severnem Prekmurju in slovenskem Porabju	213

Zapiski:

Prešernova ura na Svengalijevi seansi (Fr. Kidrič)	107
»Zlata knjiga« na ljubljanski normalki in Prešeren (J. Logar) . . .	108
Na veliko soboto ob deseti uri cerkev razsvetljena? (Grf.)	109
Cojzla (S. Bunc)	110
Dva neobjavljena prevoda Murnovih pesmi na nemški jezik (S. Trdina)	111
Ivan Vesel Vesnin v bogoslovju (Iv. Grafenauer)	112
Gajica v prekmurskih tiskih (Vilko Novak)	113
Planika ali planinka (J. Koštiál)	115
Izgovor sičnikov pred šumevci (M. Rupel)	116
Prešernov vir za francosko oceno Kopitarjeve slovnice (F. Kidrič) .	229
Je od vesel'ga časa teklo leto (F. Kidrič)	229
Valjavčeva »Miš deklica« v indijski legendi (Dr. I. Grafenauer) . .	230
Prigoda iz srednjevisokonemškega Razgovora med Salomonom in Markolfom pri Jurčiču (Dr. I. Grafenauer)	230
Ciglerjeva rokopisna ostalina v Višnji gori (M. Jevnikar)	232
Odkod snov za Vodnikovo basen Sraka ino mlade?	233

Književnost:

Fr. Kidrič, Zgodovina slovenskega slovstva (A. Ocvirk)	117
R. Nahtigal, Slovanski jeziki (A. V. Isačenko)	120
M. Boršnik, Razvoj in pomen Aškerčeve socialne miselnosti in socialne pesmi (B. Merhar)	121

Fr. Bezlaj, Oris slovenskega knjižnega izgovora (J. Šolar)	126
A. V. Isačenko, Narečja vasi Sele na Rožu (Dr. F. Tomšič)	234
Janez Mencinger, Moja hoja na Triglav (Fr. Vodnik)	236
A. Bajec, R. Kolarič, M. Rupel, A. Šovre, J. Šolar, Slovenska čitanka I., II., III., IV. (J. Logar)	239
R. Wagner in M. Rožman, Naša zemlja, Naša beseda (Slovenski čit- tanka za I. in II. razred meščanskih šol) (J. Logar)	243
Gaspari, Pečjak, Žerjav, Naši vodniki (Slovenska slovstvena čitanka za III. razred meščanskih šol) (J. Logar)	243
 Društveni vestnik	 133
V spomin umrlim članom (Iv Lah, Ant. Bartel, dr. J. Debevec)	135
(Vida Vrtovčeva)	248

O imenu panonskoslovenskega kneza Kocelja

Zelo zaslužna in zanimiva knjiga prof. dr. Fr. Grivca, Slovenski knez Kocelj (Ljubljana 1938), ki, kakor vsaka taka, odpira pot nadaljnemu raziskovanju in razmišljanju, mi je dala povod za ponovni pretres nikakor ne enostavne, kakor bi se zdelo na prvi pogled, etimologije imena znamenitega panonskoslovenskega kneza Kocelja, Slovaka po poreklu.

Za njegovega življenja se je v slovanskih ustih glasilo ime, kakor moremo sklepati iz cerkvenoslovanskih prepisov starocerkvenoslovanskih spomenikov, *Kocelъ*, v stari cirilski pisavi in transkripciji glagolske *Коцѣль*. V najstarejšem rokopisu Žitija sv. Metodija rusko-cerkvenoslovanske redakcije iz XII. stol. s sledovi glagolskega originala beremo v 8. poglavju dvakrat imenovalnik *Коцѣль* (za prvotno steksl. *Коцѣль*) in *Коцѣль Косѣль* ter dajalnik *Коцѣлю Косѣлю* in v 10. poglavju še dajalnik *Коцѣлю Косѣлю*¹, torej obakrat v dvojni obliki *Kocelъ* in *Kocelъ*, o katerih glej dalje doli. V istem rokopisu nekdanjega Uspenskega sobora je tudi *Слово похваляно* Cirilu in Metodiju z dvakratnim dajalnikom *Коцѣлю*². V Žitiju sv. Konstantina-Cirila se pojavlja ime v 15. poglavju v imenovalniku in roditeljskem: v ruskem rokopisu XV. stoletja bivše moskovske Duhovne akademije *Кочель, князь панонск* in *вътъ Кочеля* s trdo obliko in ruskodialektsko zameno *č* za *c*; v južnoslovanskem prepisu diakona »gramatika«³ Vladislava iz l. 1469. *Кѣцѣл, князь панѣнскыи* in *ѡ Кѣцѣла*, a v srbskem Ivovskem iz XV. stol. na prvem mestu *Коцѣлы* s čudno pokvarjeno obliko imenovalnika v obeh rokopisih.³ V traktatu o slovanskem pismu črnorizca Hrabra, ki je bil napisan, ko so še živeli učenci, ki so videli Konstantina-Cirila in Metodija, stoji v ruskem rokopisu moskovske Duhovne akademije iz XV. stol. s pripombo *сѣтъ бѡ еще живи, иже сѣтъ видѣли иъ* in s sledovi glagolskega originala *къ крѣмена...* *Кѡцѣла князя блатѣска*, t. j. *Kocel'a knjaz'a blatska*, v bolgarskem tekstu iz l. 1348. *па Коцѣлъ князя блатѣнска*, *Kocel'a kneza blatsenska*³. Iz navedenih pisav v rokopisih se vidi, da ime ni bilo niti na jugu niti v Rusiji navadno ali celo znano. Za to govori na jugu ponavljajoča se po-

¹ Лавров П. А., Материалы по истории возникновения древнейшей славянской письменности стр. 73—75, 85 (Ленинград 1930).

² Лавров l. c. str. 29, 62; *Fontes rerum bohemicarum* I 31 (v Praze 1873).

³ Ягичъ И. В., Разсужденія южнославянскои и русской старины о церковно-славянском языкѣ (Изслѣдованія по русскому языку I 302, 300. Санктпетербург 1885—1895); Лавров l. c. 164. ³ v bolgarskem tekstu stoji za *z* z diakritičnim znakom in prvotnem pomenu *dz*.

kvarjena oblika, na ruskih tleh pa, kjer so se posebno natančno razlikovali palatalizirani in nepalatalizirani glasovi, dubleta *Kocvľb* z zameno prvotnega nenavadnega sufiksa *-vľb* z navadnejšim slovanskim *-vľb* (glej doli). Le to obliko pozna tudi staroruski letopis, ki omenja ime pod l. 898. dvakrat v imenovalniku *Коцѣль* in enkrat v dajalniku *Коцѣльнѣ*.⁴

Izmed latinskih virov nahajamo v *Conversio Bagoariorum et Carantanorum* v 10. pogl. *Chozil filius eius* (scil. *Priwinae*, t. j. *Pribine*, prim. ib. in *regionem Vulgariam*), v 11. pogl. pa trikrat *Chezil* in v 13. pogl. dvakrat *Chezilonis*.⁵ Dve pismi papeža Janeza VIII. iz leta 873. sta naslovljeni *Cozili comiti*.⁶ V listini iz l. 861. se omenja *quidam comes de Sclavis nomine Chezul*, v *Traditiones s. Emmerami I*, cap. 23 iz časa 876—887 *Chezil dux* in za l. 891. še *Chocil dux*, a v pripisih k čedadskemu evangeliju iz IX.—X. stol. je zapisan na l. 2 b *Cozil* in na l. 14 *Quocili* poleg *Priwinnna*, kar je zabeležil pač Roman.⁷ Oblika *Chozil-Cozil*, zlasti pa *Quocili* ustreza slovan. *Kocvľb*, le da v prvih dveh primerih ni izražen tudi redukcijski vokal *-v* končaja, brez katerega v IX. stol. v slovanščini z njenimi tedanjimi brezizjemno odprtimi zlogi še ni bil mogoč izgovor. Druga oblika *Chezil* je naslonjena na enako se glaseče starovisokonemško ime s preglasom *a > e* iz *Chazil*.⁸ Za nemško ime je smatral to obliko germanist Th. Grienberger, ki je Jagiću prispeval z razlago nemških imen v seznamu v *Conversio*, kjer je govor o posvetitvi cerkve l. 850. v Pribinovi panonski prestolnici.⁹ Pisava grškega Žitija sv. Klimenta bolgarskega iz X.—XI. stol. *Κοτζίλιτζι*¹⁰ je za določitev prvotne oblike imena brez posebnega pomena.

F. Miklošič v razpravi *Die Bildung der slavischen Personennamen* (Wien 1860) ne navaja imena *Kocvľb* in tudi ne sufiksa *-vľb* med imenotvornimi z *-l-* (str. 8-9 našteva le *-ľz*, *-ala*, *-alb*, *-elv*, *-ilo*, *-ilz*, *-olz*, *-ulz*). To pojasnjuje navedba v *Lexicon palaeoslovenico-graeco-*

⁴ Издание Археографической комиссии. Лѣтопись по Ипатскому списку str. 15-16 (Санктпетербургъ 1871). Лѣтопись по Лаврентіевскому списку str. 25—27 (Санктпетербургъ 1872). — V izdajah Žitij i. dr. P. Safařika in F. Miklošiča je pisava imena v splošnem popravljena.

⁵ V izdaji M. Kosa (*Razprave Znanstvenega društva 11, historični odsek 3*, Ljubljana 1936) str. 135, 136, 139.

⁶ Kos F., *Gradivo za zgodovino Slovencev II 166* (Ljubljana 1906).

⁷ Kos F. l. c. str. 137, 210, 227, 250, 254. O imenih v čedadskem evangeliju glej tudi Rački F., *Slovenski a napose bugarski in hrvatski u Italiji putnici* poznajšie druge polovice IX. veka (*Rad Jugoslavenske akademije knj. XLII*, str. 201, 203. Zagreb 1878).

⁸ Förstemann E., *Altdeutsches namenbuch*. Zweite auflage. I 363 (Bonn 1900). Tam se med drugim navaja *Chazili* iz X. stol. poleg *Chezil* iz l. 931 i. dr. O preglasu, ki je v starovisokonemščini prodril v VIII. stol., prim. Schatz J., *Althochdeutsche Grammatik* str. 39 (Göttingen 1927).

⁹ Jagić V., *Zur Entstehungsgeschichte der kirchenslavischen Sprache I 87-88* (Wien 1900), v drugi izdaji *Entstehungsgeschichte* itd. str. 483, 485 (Berlin 1913). Na str. 1 6 prve izdaje, str. 10 druge piše »*Chezil* (sl. ?)«. Mišljena pa je s tem pač le naslonitev na nemško ime, o kateri se govori na gornjih mestih.

¹⁰ Miklošič F., *Vita s. Clementis*, 4. pogl., str. 6 (Vindobonae 1847); *Fontes rerum bohem. l. c.* str. 81.

latinum (Vindobonae 1862—1865) str. 306 »**Кощах** m. nom. propr. ahd. hezil«, iz katere je razvidno, da je Miklošič smatral ime za tuje, nemško. To mnenje ponavlja F. Račkí v Radu XLII l. c., str. 201 (gl. prip. 7). F. Kos je sprejel ime »*Kocel*« v seznam »Ob osebnih imenih pri starih Slovencih« (Letopis Matice Slovenske za l. 1886., str. 121), ne izraža pa se o njegovem poreklu. Odločno se je izrekel za slovanski vir V. Jagić v »Entstehungsgeschichte« (1900, 1913) l. c., in sicer v obeh izdajah enako (gl. prip. 9). Ker stoji ime v *Conversio* v seznamu na začetku slovanskih, misli, da smo upravičeni, izvajati ga iz slovanskega besednega zaklada. Toda prvo mesto je za ime Pribinovega sina brez ozira na etimologijo kakršnihkoli imen samo po sebi umevno. Nastavitev oblike **Кощах** poleg **Кощах** se po virih ne da podpreti. Sufiks je bil *-olʹo*, ne *-elʹo*. Kjer je pozneje *e*, je seveda le historični refleks za *o* v močni poziciji.

Jagić istoveti ime s slovenskimi in srbskohrvatskimi apelativnimi samostalniki, ki pomenijo »Schweif, Ende«, potem v prenesenem pomenu »Zopf, Stengel«. Za to navaja po zagrebškem akademičnem Rječniku iz Divkovića *kocelʹ* in *kocalʹ* za »kačji rep« (sicer je drugje še v pomenu »kita«, a v pesmi ogrskih Hrvatov v frazi »do *kocela* blago njemu zgoril«) in po Pleteršniku *kocelj* »Krauskopf« ter *kocel* (t. j. *kocəl*, je tudi *kocəlʹj*) »entkernter Maiskolben«. Toda že s tem, da pravi, da je teže reči, v kakšnem razmerju je k temu srbsko-hrvatski *kocelʹ* »galun«, priznava, da so to po svojem postanku lahko različne besede, o čemer že z ozirom na svojevrstne, nezdružljive pomene ne more biti dvoma; v primeri z imenom je deloma tudi sufiks drug, *-elʹo*, ne *-olʹo* (o teh i. pod. sufiksih glej še doli). Vrh tega bi bilo treba še slovanskost navedenih izrazov dokazati, katero napravlja že samo *c* po *o* in pred *e* ali *o* sumljivo, ki ga tu ni mogoče razložiti niti s progresivno (n. pr. *otʹo*), niti z drugo, regresivno palatalizacijo (n. pr. dat., loc. sing. *ročē*) ali z zah.-slovan. *tš-kt* (n. pr. češ. *ovoce*, *noc*); sicer se *c* pojavlja le po analogiji (n. pr. st. srb.-hrv. **тыцати**, sed. *ticati* »pertinere« po *naricati* i. pod.), kot poznejši produkt asimilacije v soglasniških skupinah shrv. *čr* > *er* (n. pr. *črn*) ali sev.-slovan. *čs* > *c* (n. pr. češ. *německý*) in v besedah, ki posnemajo glas (n. pr. splošnoslovan. *cikati*, sloven. *cikati* »zirpen, piepen«, *cik* »Singdrossel«) ali izražajo psihično emocijo (n. pr. rus. interj. **те!** = *c*, t. j. »*pst!*«) ali so prevzete iz otroškega lepetanja (n. pr. splošnoslovan. *cic-*, *cec-*, *cuc-*, srbsko-hrv. *cica*, sloven. *céc* »Zitze«)¹¹, ali pa so, kar je najnavadnejše, izposojenke, kakor n. pr. praslovan. *ocelʹ*, stksl. **оцѣтъ** najbrž preko germanščine iz lat. *acētum*, splošnoslovan. (tudi strus.) *ocelʹ* fem. poleg *ocelʹ* masc. »jeko«, prim. sloven. dial. *ocelʹ* fem., *ocelʹ* masc., iz latinskega **aciāle*¹², ime *Kocijan* iz lat. *Cancianus*, vzh.-slovan. *cořky* iz got. **kirikō* poleg zah.-slovan. *cirřky* iz stvnem. *kiricha* i. dr.¹³ P. Budmani v akade-

¹¹ Prim. Berneker E., Slavisches etymologisches Wörterbuch I 128-129 i. dr. (Heidelberg 1908—1913). Za vprašanja slovanskega glasoslovja tu in sicer gl. Nahtigal R., Slovanski jeziki (Ljubljana 1938).

¹² Miklošič F., Etymologisches Wörterbuch der slavischen Sprachen str. 219 (Wien 1886); o *ocelʹ* gl. tudi Skok, P. v Slavia VIII 788 (v Prage 1929-1930).

¹³ Nahtigal R., Starocerkvenoslovanske študije str. 17 sl. (Razprave Znanstvenega društva 15, filološko-lingvistični odsek 3. Ljubljana 1936).

mičnem Rječniku V 139 loči *kocel'* (natisnjeno brez naglasa in rodilnika) »rep« od *kòcel'*, gen. *kocèl'a* »galun« in pravi o prvi besedi, da je redka in nejasna, za drugo pa, da je »nepoznata postaća«. Prvo primerja s češkim *kocer* »bič«, toda to je slovaško in v rabi v oblikah *kocer*, *kacár*, *kacour*, kar onemogočuje neposredno primerjo. Je sinonim h *korbáč*, a bič spleten navadno iz protja.¹⁴ Izraz *kòcel'* »galun« se rabi po Vuku Karadžiću v južnih krajih, po drugih v Dalmaciji, pa mu mora biti vir kakor z njim označenemu predmetu tuj. Po vsej verjetnosti je neka veza s srednjelat. *calcidonius* istega pomena iz gr. Χαλκιδών v Mali Aziji, kjer so nekdanj predvsem pridobivali ta kamen. Rus. колчедан, колчадан je jasno takega postanka.¹⁵ Srb.-hrv. *koc-* je moglo nastati iz **kolc-* kakor gen. sing. *kóca* iz **kolcā* > **kooca* h *kòlac* i. pod. Sloven. *kócalj*, gen. *kóclja* je po Pleteršniku 1) »Krauskopf, zottiger Hund, rauhaariges Kleid, Pelz, entkernter Maiskolben« in 2) »Haarzotte«, po Slovenskem pravopisu (Ljubljana 1935) »kocasta oseba ali reč«. Pleteršnik bi bil moral pač pod 2) postaviti »entkernter Maiskolben« ali še bolje, besedi sploh ločiti, kajti malo je verjetno, da bi bili istovetni. Na to kaže že to, da se v pomenu »entkernter Maiskolben« rabi tudi oblika *kócal*. Tvorbi *kócalj - kócal* »koruzni storž« je vezati s sloven. *kocēn*, o čemer glej dalje doli; *kócalj* v prvem pomenu in podobne besede, kakor *kocina* (prim. dlž. *kocyba*), *kócast* i. dr. pa je izvajati iz *koc*, kar je, kakor stčš. *koc* »plašt' hrubý a chlupatý«¹⁶, polj. *koc* po Brückneru »z grubej materji, kosmatej«, sicer nem. »Kotze, zottige Wollendecke«¹⁷, strus. коцк poleg коцк »род плаца, епанча«, rus. dial. коц »стриженный ковёр«, »Decke«, mrus. коц »Kotze, zottige, wollene Decke«, brus. коц »шерстяное одъяло«¹⁸, iz stvnem. *kozso*, srvnem. *kotze* »grobes, zottiges Wollenzeug, Decke oder Kleid davon«.¹⁹

Ako misli dalje Jagić, da nedvomno (»es unterliegt keinem Zweifel«) pripadata k istemu korenu tudi коцкнъ in кочанъ z osnovnim pomenom »dickes Ende, dacher auch membrum virile«, ta osnovni pojem, kakor bomo videli, ni tako gotov, a zvezo je cum grano salis mogoče pripustiti v srbohrvaščini za Divkovičev *kocalj* »rep« in sorodno, v slovenščini za *kócalj - kócal* »entkernter Maiskolben«, kar pomeni po Pleteršniku tudi

¹⁴ Jungmann J., Slownik českoněmecký II 92 (w Praze 1836) i. dr.; M. Kálal, Slovenský slovník str. 248 (Banská Bystrica 1924).

¹⁵ Преображенский А., Этимологический словарь русского языка str. 339 (Москва 1910).

¹⁶ Gebauer J., Slovník staročeský II 72 (v Praze 1916).

¹⁷ Brückner A., Słownik etymologiczny języka polskiego str. 242 (Kraków 1927); Konarski F. etc., Vollständiges Wörterbuch der deutschen und polnischen Sprache. Zweite Auflage. I 410 (Wien 1911).

¹⁸ Срезневский И. И., Материалы для словаря древне-русского языка I 1305 (Санктпетербургъ 1893); Даль В., Толковый словарь живого великорусского языка. Третье издание II 464, 461 (С.-Петербургъ-Москва 1905); Павловский И. Я., Русско-нѣмецкій словарь. Третье издание str. 585 (Рига 1900); Желеховский С., Малорусско-нѣмецкій словарь I 372 (Львів 1886); Носовичъ И. И., Словарь бѣлорусского нарѣчія str. 250 (Санктпетербургъ 1870).

¹⁹ Kluge F., Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache. Neunte Auflage str. 257 (Berlin-Leipzig 1921). Gl. tudi pri Gebaueru, Brückneru, Sreznevskem l. c. in pri Pleteršniku.

kocēn poleg »Kohl-, Kraut-, Kürbisstengel«, po Pravopisu »zeljnati štor«, ne pa za shrv. *kocel'* »Alaun« in sloven. *kôcǎlj* »Krauskopf«. Napačno navaja tudi Berneker v etimološkem slovarju str. 536 pod *kočanъ* in sloven. *kocēn* isto *kôcǎlj* »Krauskopf, zottiger Hund« in *kocina* »Haarzotte«. Besedna tvorba *kocēnъ* je sinonim h *kočanъ* in, kakor se zdi, tam v rabi, kjer ni starejše in nekaj splošne tvorbe *kočanъ*; vsaj slovenščina in kajkavščina to lepo izpričujeta v primeri s sosedno srbohrvaščino. V slovenščini in kajkavščini²⁰ je izraz *kočan*, kolikor je videti, dandanes neznan (tudi Pleteršnik ga ne zaznamuje), rabi se le *kocen*, pač pa se nahaja *kôčan* za »okošl'en klip kukuruza« in »obriti podbradek« v nekih krajih bivše Srbije, *kôčân*, gen. -*âna* v Dobroti pri Kotoru ter *kôčân*, gen. -*âna* »caulis« i. pod. pri Stuliću (Dubrovnik), v Črni gori, Šumadiji in Sremu, tu tudi z metatezo soglasnikov *ôkâñ*. V Sremu je po Karadžiću *kôčân* to, za kar se sicer govori *ôkomak* »der ausgedroschene Kukuruzkolben«.²¹ Isto kaže še lepše naziv za neko vrsto repe »brassica capitata«, za kar je po Šulku v kajkavskem Zagorju *kocenjajača*, po zbirki rastlinskih imen iz Slavonije in Križevca pa *kočanica*²², prim. rus. *кочанная капуста* in mrus. *кочерѣга* »brassica rapa«. Tudi v drugih slovanskih jezikih srečamo dandanes le *kočanъ*: bolg. *кочан* »Kohlkopf, Kohlstrunk«, rus. *кочан*, gen. *кочанá*, »Kohlkopf« poleg *кочерѣга* »Kohlstrunk« (prim. *кочерá* »knorriger Stamm« in mrus. *кочерѣга* »brassica rapa«), mrus. *кочан*, *качан* »Strunk, Stamm«, polj. dial. *koczán* »Kohlstrunk«, toda prim. *zakoczeniec* »steif werden«, rus. *коченѣть* »erstarren, steif werden«, mrus. *кочанѣти*, *качанѣти* »vor Frost erstarren«, shrv. *skočâniti* se »hart werden«²³ proti sloven. *koceněti* s sinonimi *dreveněti*, *cepeněti*, rus. *цѣпенѣть*, shrv. *okôreti* i. pod. Poleg tega je v ruskocerkveno-slovanskih rokopisih Georgija Hamartola *кочанъ* ali *кочани* plur. »membrum virile«, kar je verjetneje po prenesenem pomenu, nego drugega postanka, vendar prim. alb. *kotš* »membrum virile«.²⁴ Etimologija besede *kočanъ*, ki se je razširila tudi še daleč preko slovanskega ozemlja v letščini, romunščini, albanščini, novogrščini in osmanščini, je po Bernekeru temna. Kot besedno tvorbo jo stavlja Miklošič, Vergleichende Stammbildungslehre str. 128 skupno s steksl. *мжданн* plur. f. in sloven. *kocēn* ob stran čestim pridevniškim tvorbam s sufiksom *-ěno->-ěnvъ*, ki pomenijo iz tega narejen, kar izraža tema (moglo bi se reči tudi: take vrste, narave); poleg tega omenja tam str. 129 še posebe sufiks *-ěno* neutr. v *kolěno*, *polěno* in steksl. *тмѣно* »lutum«. Po naglasu stoji shrv. *kôčan*, gen. *kôčana* iz *-âna* s prvotno rastočo intonacijo bliže substantivu shrv. *kôleno*, *kôl'eno*, sloven. *kolěno*, rus. *колѣно* nego substantivizaciji shrv.

²⁰ Akademični Rječnik V 139 pod *kocen* (brez naglasa); prim. tudi J. Kriztjanovich, Grammatik der kroatischen Mundart str. 15 (Agram 1837).

²¹ Караџић В. С., Српски Рјечник. Треће издање str. 305, 469, 857 (у Биограду 1898); Akademični Rječnik V 141, II 57-8.

²² Sulek B., Jugoslavenski imenik bilja str. 149 (u Zagrebu 1879).

²³ Prim. Berneker, Etymolog. Wörterbuch str. 536 pod *kočanъ*; Преображенскій, Этимолог. словарь str. 372 pod *кочанъ*.

²⁴ Срезневскій, Матеріалы I 1305; Berneker str. 536; Walde A., Pokorny J., Vergleichendes Wörterbuch der indogermanischen Sprachen I 334 (Berlin-Leipzig 1930).

mōždani, sloven. knjiž. *možgāni*, s čimer pa se strinja sloven. *kocēn*. Toda naglaša se tudi shrv. *kōčān*, gen. *kočāna*, *kōčān*, gen. *kočāna* s prvotno naglašeni končaji kakor rus. *кочап*, gen. *кочанá*, pa bi to poleg shrv. *kōčan*, gen. *kōčana* spominjalo na avgmentativne i. dr. tvorbe s sufiksom *-anъ*, kakor shrv. *klīpan*, gen. *klīpana* poleg *čurān*, gen. *čurāna*.²⁵ Enaka razlika v naglasu je pri avgmentativih v nekaterih primerih v ruščini, kakor *зубān*, gen. *зубанá* poleg *великān*, gen. *-āna* i. dr.²⁶, pa tudi med ruščino in slovenščino s čakavščino, kakor rus. *зубān*, *пузān*, gen. *-āná* proti sloven. *zobān*, *nosān*, gen. *-āna*, čak. *nosān*, gen. *-āna* iz *-āna* i. pod. Seveda se je osamljena tvorba posebnega pomena **kokēno-* > *kočanъ* lahko šele sekundarno pridružila tvorbam z *-anъ*. Na izvedbo iz istega korena kažejo že navedeni samostalniki rus. *кочерá*, *кочерýга*, mrus. *кочерéга* ter glagol sloven. *uskóčiti se*, manj verjetno shrv. *kóčiti* (n. pr. kolo) in *kóčiti se* »steif tun, stolz einherschreiten« (glej doli). Z njim je v zvezi gotovo tudi *kocēnъ*, toda na kakšen način in ali je izven slovenščine in kajkavščine še kak sled te tvorbe, ni povsem lahko odločiti.

V znanstveni slavistični literaturi je najprej Miklošič, *Lexicon palaeoslovenicum* str. 306 primerjal pod *кочани* plur. sloven. *kocen*, srb. *kočan*, *kočan* in let. *kocens*, v etimološkem slovarju str. 122 pa je celo na čelo postavil *kocēnū* ter k primeri pritegnil še srb. *skócati se* »hart werden« in polj. *kocanki*, *kocenki* »Ruhrkraut«, kar je že Linde vezal s sloven. *kocen* in rus. *кочан*.²⁷ Berneker l. c. str. 536 izhaja seveda iz *kočanъ*, a pomnožil je Miklošičeve gornje navedbe s stčēš. *kocana* ali *kočan* »ein Gewächs«, morav. dial. *kocan*, *kocanka* »Art Weide« in polj. *kocanka*, st. tudi *koczanka* »Gnaphalium, Strohblume, Sandruhrkraut«. Let. *kocens* pri Miklošiču, *kazans*, *kazens* s z za c »Kohlstrunk, Kohlkopf« pri Bernekeru nima nič opraviti s *kocen*. Let. *kacens* je po mnenju letologov Mühlenbacha-Endzelina izposojenka iz slovan. *kočanъ* s c za č, kakor n. pr. še v let. *cilveks* iz slovan. **člolvěкъ*.²⁸ Shrv. *skócati se* je kljub Bernekero- vemu dvomu izvajati po Meilletu iz **kolъc-*, prim. rus. *околѣтъ* »(von Thieren) krepieren, erstarren (vor Kälte)«. ²⁹ Meillet izvaja iz tega tudi *kóčiti*. Za to govori dolgo *ó iz ol* > *oo* v primeri s podobnimi glagoli kakor *kóbiti*, *kòziti*, *kòmiti*, *kòriti*, *kòsiti*, *kòtiti* i. dr. Od rastlinskih imen je stčēš. *koczana* »iacynctus« v slovarju XIV. stol. nejasno. Gebauer navaja to pod »*kocana*, *kočana* (?)« »roslina toho jména«. ³⁰ Bernekero-vo stčēš.

²⁵ Leskien A., *Grammatik der serbokroatischen Sprache* I 237 (Heidelberg 1914).

²⁶ Брандтъ Р., *Начертаніе славянској акцентологіи* str. 276 (Санкт-петербургъ 1880); *Nachtigall R.*, *Akzentbewegung in der russischen Formen- und Wortbildung* str. 219 sl. (Heidelberg 1922).

²⁷ Linde S., *Słownik języka polskiego*. Wydanie drugie II 393 (Lwów 1855).

²⁸ Mühlenbach K.-Endzelin I., *Lettisch-deutsches Wörterbuch* II 130 in I 382-3 (Riga 1925-7); Berneker l. c. str. 536 in 141.

²⁹ Meillet A., *Les alternances vocaliques en vieux slave* p. 373 (*Mémoires de la Société de linguistique de Paris* XIV. 1906-8); Павловскій l. c. str. 894. — Pri Bernekeru stoji tu pomotoma pred *skočanjiti se*, *skócati se* »sl.«

³⁰ Gebauer J., *Slovník staročeský* II 72 (v Praze 1916); Bartoš F., *Dialektologie moravská* II 507 (Brno 1895). O latinských pisavah za hiacinto prim. Paulys *Real-Encyclopädie* IX 4 sl. (Stuttgart 1916).

kočan je najbrž pomota za »*kočana*«. S *kocěň* to seveda ne more imeti zveze, zlasti še, ako je pod »*iacynetus*« umeti vrtno lepotno cvetlico *hyacinthus*, za katero se v starih spisih piše tudi *iacinthus*, *hiacinctus* in *hiachyntus*.³⁰ Od Gebauera po Bartošu³⁰ primerjano morav. *kocan*, *kocanka* »jiva« je za »*salix capraea*« ter se imenuje tudi *koťatnica*. Jasno je, da je to izvajati iz *kot*, *kocour*, *kocánek* »maček«, kakor je tudi sloven. *vrbove mačice*, nem. *Weidenkältchen*. Poleg omenjenega naziva za vrbo pa ima Bartoš l. c. 503 tudi za *gnaphalium dioicum* *kocián*, z drugim imenom še *myši úška* i. dr. Po Kottu je to *kociánek* ali *plesnivec*, enako po Ranku »*Ruhrkraut*«. ³¹ Tušek naziva to rastlino *zajčje nožice*, a Šulek tudi *medvedove tačice*, zahodnoevropsko pa se to imenuje naravnost *mačje tačice*, nem. *Katzenpfötchen*, franc. *patte* ali *pie de chat*, angl. *cat's foot*.³² Hegi l. c. str. 456 pravi: »Der Name Katzenpfötchen bezieht sich auf die weichbehaarten Stengel und Blätter.« Tudi naše *Gnaphalium Leontopodium* označuje Tušek l. c. str. 136 »*belokosmata planinka*«. Za češčino ne moremo tedaj govoriti o kakšnem sledu tvorbe *kocěň*. Polj. *kocanki*, *kocenkí* je po Lindeju l. c. II. 393 isto *gnaphalium* »*Ruhrkraut*«. Hegi l. c. st. 462 dodaja pri tem imenu franc. *pie de chat* in označuje rastline kot »*krautige Pflanzen... mit filziger bis wolliger Behaarung*«. Brückner podaja za poljska izraza z gornjim se strinjajočo razlago: »*kocanek*, *kocanki*, *kocie mądzie* (t. j. »mačji modi«) u Stanka 1472 r., *kocenkí*, niby »že to ziele koty bardzo lubią«; i »*gałazki wierzbowe*«, niby *koťki* (t. j. »mačice«); jest i *kocianka*, u nas i u Czechów«. ³³ Izraz *kocianka* (po Konarskem l. c. st. 411 *kocianki* »vrbove mačice«) je očitno izveden od svojilnega pridevnika **koťij*»polj. *koci* »mačji«, *c* v *kocanki* pa se da primerjati s *c* v *kocur* »maček«, tvorbi, enaki češ. *kocour*, a prim. tudi češ. *kocánek*. Toda v poljščini imamo izraz *kocanka* še za drugo rastlino, kakor odseva iz Bernekerovega »*Strohblume*, *Sandruhrkraut*«. To je po Brockhausu l. c. VIII 364 *helichrysum arenarium*, ki se nemški imenuje »*Sandstrohblume*, *gelbe Strohblume*, *Sandruhrkraut*«, pa tudi »*Hasenohr*« in »*gelbes Katzenpfötchen*«, kar je v poljščini po Konarskem l. c. str. 410 enako *kocanki žotte* ali *kocie lapki* (t. j. »mačje tačice«). Označena je rastlina kot »*filzig-seidenhaarig*«, pri Hegiju l. c. str. 471 »*Stengel... krautig... weisswollig. Laubblätter flach, beiderseits seidig-grauwollig*«. Pač za zraste po Brockhausu l. c. VII 447 *gnaphalium silvaticum* »*steif aufrecht... mit unverzweigten, rutenförmigen Stengeln*«, kar je pri Hegiju l. c. str. 463 označeno »*Wurzelstock walzenförmig, knotig, schief. Stengel aufrecht, kräftig, rutenförmig, einfach*«. To bi moglo biti od Karłowicza s Poznanjskega navedeno »*chodzila po boru*, zbirala *koconki*

³⁰ Kott F., Česko-německý slovník I 715 (v Praze 1878); Rank J., Slovník jazyka českého i německého. Deváté vydání I 227 (Praha 1920). V novem, sedaj izhajajočem slovarju češke akademije O. Hujer - E. Smetánka - † M. Weingart, Příruční slovník jazyka českého II 175 (v Praze 1937) stoji: *kocan*, *kocanka dial.* »jiva«, *kociánek bot.* »protěž dvojdomá (*gnaphalium dioicum*)«.

³² Tušek J., Schödlerjeva knjiga prirode IV 136 (Ljubljana 1875); Šulek B., Jugoslavenski imenik bilja str. 521 (Zagreb 1879); Hegi G., Illustrierte Flora von Mitteleuropa VI 1, str. 456 (Wien); Der grosse Brockhaus VII 447 (Leipzig 1930).

³³ Brückner A., Slovník etymologický str. 242.

(*kaczanki*)³⁴, kjer bi bil morda poleg dialektično se nahajajočega *koczan* sled tvorbe *kocěńń*. Tudi Rostafiński ima enkrat iz kataloga rastlin iz l. 1822. *koczanki* poleg *kacanki* pod *helichrysum*; katera posebna rastlina pa je z imenom mišljena, ni razvideti, kakor podobno tudi ne pri imenih pod *gnaphalium*³⁵; dognati se zvečine ne da tudi narečje. *Kocanka*, *kocanki* »antennaria«, *kocanka*, *kocianka* »filago« pri Rostafińskim str. 658 i. dr. spadajo po Hegiju str. 455 sl. in 454 sl. v vrsto prvoimenovanih. Da pa se v dubletah s *c* poleg *č* verjetno krije *kocěńń*, podpira zlasti od Lindeja l. c. II 393 omenjeni pridevnik *kocankowaty* »knotig«³⁶ poleg rus. *кочерá* »knorriger Stamm«. Predpolagati mazursko *c* za *č* ali kaj drugega, kakšno zamenjavo kakor *kocanka* za *kočanka* pod vplivom **kočĭ*->*koc-*, za to ni prave opore, dasi ohranitev tvorbe *kocěńń* le v izvedenkah poleg *koczan* nedvomno preseneča.

Tvorbo *kocěńń* nahajamo tedaj le v slovenščini in kajkavščini in njen sled še v poljščini (v češčini je za *kočanń-kocěńń* izraz *koštiál*, izvedenka iz *kostb*). Z ozirom na poljščino bi bilo treba staviti *kocěńń* v starejšo slovanskodialektično dobo, primorani bi pa bili potem iskati vir za *c* v naslonitvi na obliko z drugo regresivno palatalizacijo kakor loc. sing. **kokoĭ*>**kocě* ter bi tvorba tako ustrezala nekako samostalniku *прѣвѣнѣб*, steksl. *прѣвѣнѣцъ*, iz prislova **прѣвѣ* s pripono *-no-*. Najlaže bi seveda razložili *kocěńń*, ako bi videli v izrazu isto besedno tvorbo, kakor jo predstavljata redka litavska snovna pridevnika s pripono ali bolje s t. zv. konglutinatom *-oĭno-*: *avižainis* »ovsén« k *avižà* »oves« in *lašinaĩnis* »iz slanine« k *lašinaĩ* plur. t. »slanina«. Prim. tudi prus. *deynayno* fem. »danica« k *deina* »dan«.³⁷ Zdi se, da je to najverjetnejša domneva o postanku *kocěńń* poleg *kočanń*, vendar je prav, da se ogledajo tudi vse druge možnosti. Sicer glej še doli o besedi *locęń*. Za slovenščino in kajkavščino lahko trdimo, da je *kocęń* nadomestilo za opuščeno *kočan*, pa naj so bili temu povod homonimi, kakor *kočàn* ali južvzhštaj. *kočànĵak* od *kóča*, ali pa podobno izenačenje končaja *-an* z *-en* pri snovnih pridevnikih, ki je tako isto omejeno na slovenščino in kajkavščino, medtem ko je v ostali srbohrvaščini ohranjeno *-an*: steksl. *дрѣвѣнѣцъ* poleg *дрѣвѣнѣнѣ* »usnjěń«, shr. *drven* (o *-en* gl. doli) poleg *kōžan*, *rāžan*, *vōštan* itd. proti sloven. *drėvęń*, *drvęń* in enako *ržęń*, *voščęń* itd., kajk. *dreven*, *drven* in enako *heržen*, *voščen*.³⁸ Sloven. *ę* namesto *ę* iz *č* ni morda refleks prvotnega nosnega *ę*, temveč kakor v srbohrvaščini, tudi jekavščini, *e* pripone *en* po pridevnikih, kakor shr. *črven*, *zelen*, *studen* i. pod.³⁹, le da je ostal

³⁴ Karłowicz J., Słownik gwar polskich I 390 (Kraków 1900). — Słownik języka polskiego Kryńskiego A. - Karłowicza J. - Niedźwiedzkega mi ni bil dostopen.

³⁵ Rostafiński J., Słownik polskich imion ... roślin str. 658, 299, 289 (Kraków 1900).

³⁶ Enako Boöch - Árkossy F., Słownik polsko-niemiecki, 6. izdaja I 182 (Leipzig).

³⁷ Brugmann K., Grundriss der vergleichenden Grammatik der indogermanischen Sprachen. Zweite Bearbeitung II 1, str. 279 (Strassburg 1906); Wiedemann O., Handbuch der litauischen Sprache str. 262, 295 (Strassburg 1897); Kurschat F., Litauisch-deutsches Wörterbuch str. 34, 221 (Halle 1883).

³⁸ Belostenec I., Gazophylacium illyrico-latinum str. 86, 69, 126, 575.

³⁹ Leskien A., Grammatik der serbokroatischen Sprache I 312.

stari naglas od pripone *-ěnz* s padajočo intonacijo, a z ozkostjo *ę*; prim. tudi sloven. *stržēn* poleg *kocēn*. Tudi rusko posplošeno *-an-* za *-en-* ni iz *-en-* po primerih kakor **kameňz* iz **kamen-nz*, proti čemur se je izrazil Brugmann⁴⁰ in govori tudi steksl. *камѣнь*, temveč je po analogiji preneseno *-an-*, čeprav že v stari dobi pred XI. stol., danes *деревянный* kakor *ржаной*.⁴¹ Ista analogija je v lužiščini, gluž. *drjewjany* kakor *ržany*, dluž. *dřewjany* kakor *kožany*. V poljščini je tudi preglas *ě* > *a* pred trdimi soglasniki vedel k splošnemu *-an-*, *drzewiany* kakor *ržany*. V češčini se je nasprotno posplošil *ě*, ki je nastal tudi iz *a* po preglasu pred mehкими soglasniki, *ržený* kakor *dřevěný*. Bolg. *-en* je lahko *-ěnz*, moglo bi pa biti celo posplošeno *-en* kakor v slovenščini in deloma srbohrvaščini.

Tudi za zameno *ě-c* nahajamo zlasti v slovenščini in kajkavščini neke paralele. Miklošič navaja v etimološkem slovarju str. 165 pod *lenk-* 1. sloven. *locēn*, *locēnj*, *locanj* »Bogen, Dohne, vkrivljena palica pri pletenicah, koših« ter *lvcēn*, *lvcen* iz *locēn* »Schlinge«. Po Pleteršniku je *locēn* vzhodnoštajersko in isto kakor *lócēn* »gebogener Stab« i. dr. Pravopis str. 114 omenja *lócēn*, gen. *locna* »lok, krivina«, *lócēnat* in *locánja* »košarica«, *locnjáča*. Šuman je v oddelku o besedotvoritvi postavil *locēn* poleg *kocēn*.⁴² Iz drugega slovanskega jezika ni znana taka tvorba. Ako bi ji hoteli pripisovati starost, potem bi bila seveda še bolj podprta gori izrečena domneva o zvezi z litavskimi snovnimi pridevniki na *-ainis*, le da bi za *kocēn*, *locēn* kot pomen prišlo v poštev »iste vrste, narave, kar označuje osnovna beseda«. Prim. rus.-cksl. *цѣпанъ* »rigidus« (Miklošič Lexicon str. 1108), v kontekstu *цѣпанъ и нерогоръи родъ Болгарскни* (Sreznevskij Материалы III 1460) in rus. *цѣпенѣть* »erstarren, starr werden« (Pavlovskij str. 1715). S slovenskega stališča je lahko najti oblike istega korena s *c*, kakor iter.-impf. *lécati* »biegen«, *lécati komu* »Schlingen legen« i. dr. (Pleteršnik str. 504). V besedi *rócelj*, gen. *róclja* »róča, róčáj« (Pravopis str. 215), shrv. (Srem) *rúcelj* »Sensengriff« (Karadžić str. 678 in 9) k *róka-rúka* je nedvomno poznejša naslonitev na oblike s *c*. Zamenjava *k-ě-c* v izvedenkah iz istega korena je še v zavesti jezikovnega stvarjanja. Prim. nasprotno analogijo po *ručka* i. pod. v češ. *kočka* iz *kocka* < **kotjvka* »mačka«, *svička* iz *svička* < **světjvka* i. dr. Kajk. *kocel* »ščetina« (Belostenec str. 172) poleg shrv. *kōčēt* »debela, ostra dlaka« (akad. Rječnik V 141) kaže na zvezo s *koc*, *kocina*. Sloven. *kócelj-kócel*, shrv. *kocalʹ*, *kocelʹ* istega ali podobnega pomena kakor *kocēn* more imeti *c* le od te zadnje besede. Ker pa ta, kakor izpričuje ime znanega geografa in kartografa *Kocena*⁴³ (prim. češ. *Košál*), lahko služi tudi kot primek, bi moglo to veljati prav tako za *kócelj*, kar se je res tudi homonimno, oziroma podobno našlo, po Grivcu (str. 226) v Hinjah v Suhi

⁴⁰ Brugmann K., Grundriss II 1, str. 282.

⁴¹ Шахматовъ А., Очеркъ древнѣйшаго періода исторіи рускаго языка str. 6 sl., 117 (Энциклопедія славянској филологіи вып. 11. 1. Петроградъ 1915).

⁴² Šuman J., Slovenska slovnica po Miklošičevi primerjalni str. 232 (v Ljubljani 1881).

⁴³ Slovenski biografski leksikon I 480 (v Ljubljani 1925—32). — O doli imenovanem češkem krajevem imenu vasi Kocelovice, ki ga F. Palacký, Časopis Českého Museum VIII 410 (1834) izvaja iz osebnega Kocel, gl. tudi Ottův Slovník Naučný XIV 477.

krajini za hišo »pri Koclju« in po Budmaniju (akadem. Rječnik V 139) *Kòcel'*, gen. *Kocèl'a*, v Dubrovniku. V »Slovincu« od 1. oktobra 1938 se poroča, da je v Vodicach umrl *A. Kocelj*. V Kamniku se pravi pri neki hiši »pri Kccelnu«. Iz Trzina sem poznal ok. 1900 dijaka *Kcela* (prim. to ime tudi v Koledarju družbe sv. Mohorja za l. 1900, str. 79, iz Mengša), a v Ljubljani je bil mestni učitelj *Kcelj*. Kot krajevno ime je po akademičnem Rječniku l. c. *Kocel'* v Užiškem in *Kocel'ovo*, *Kocel'eva* v Šabackem okraju. Po Jungmannu II 92 lahko navedem še *Kocelouice* fem. plur., ime vasi na Češkem.⁴³ Toda ta imena, katerih neka Jagić končno omenja, kolikor jih je v akademičnem Rječniku, ne morajo biti enoznačna kakor *Kocen*. Sama ne dokazujejo ničesar, ker je treba njih poreklo posebej dognati; opirati se nanje, je petitio principii. Budmani sam veže dubrovniško osebno ime in srbsko krajevno *Kocel'eva* s *kòcel'* 2. »stipsa« (t. j. »galun«). Imena kakor *Kecelj-Kcelj* so seveda naravnost odsev stvnem. *Cezil*. Možnosti postanka za sloven. *Kocelj* so pa poleg omenjene najverjetnejše lahko še druge, a za staro slovaško ime *Kocel'v* je vrh tega pretresti tudi tvorbe s pripomo -*vl'v*, o čemer glej doli, ne glede na to, da se že po pomenu enako *kocen* samo po sebi slabo prilega za ime vladarjevega sina.

Skoraj sočasno z Jagićem nahajamo omembo o imenu *Kocel'v* pri Pastrnku v popolnoma v smislu Jagićevem: slovo *kocel'*, *kocal'* žije dosud v slovinštine a srbo-charv. a znamená »ocas, konec, cop, lodyha« (t. j. »rep, konec, kita, steblo«).⁴⁴ F. Kosu v Gradivu je ime slovansko; sklicuje se na slovensko *kocelj* kot občno ime in kot priimek ter Jagića.⁴⁵ Temu nasprotno smatra J. Melich⁴⁶ slovansko poreklo imena za negotovo, za kar se sklicuje predvsem na Grienbergerja (gl. gori). V madžarskem viru iz leta 1162. nahajajoče se ime *Kacil*, v XIII. stoletju v obliki *Kecil*, je po Melichovem mnenju v zvezi s panonsko-slovenskim knežjim imenom. Sicer še podrobneje razpravlja o oblikah imena v nemških in madžarskih virih. Na starovisokonemški vir imena je opozoril tudi W. Schmid o priliki študije o stari utrdbi *Katzeluehr* pri Lipnici.⁴⁷ On misli, da je dal Pribina svojemu sinu

⁴⁴ Pastrnek F., Dějiny slovanských apoštolů Cyrilla a Methoda str. 67 (v Praze 1902). — Naj dodam tu tudi pripombo o etimologiji od Pastrnka rabljene besede češ. *ocas* »rep«, ki jo Miklošič v etimološkem slovarju str. 219 in J. Holub, Stručný slovník etymologický jazyka československého (druhé vydání, str. 178, v Praze 1937) smatrata za temno. Miklošič navaja izraz pod *očekš* »cauda«. Toda hrv. *ocas* poleg češ. *ocas* govori za prv. **ot-ias-*, tvorjeno kakor *pojasz*, prim. lit. *atjūosti* »loggürten« (M. Niedermann i. dr., Wörterbuch der litauischen Schriftsprache, str. 47, Heidelberg 1926). Podobne izglagolske tvorbe za »rep« so še eksl. очесъ in ошнѣ f. ter polj. *ogon*.

⁴⁵ Kos F., Gradivo II 115. Prim. tudi gori njegov spis »O osebnih imenih pri starih Slovencih« (Letopis 1886).

⁴⁶ Melich J., Szláv Jövevényiszavaink I 2 A magyar nyelv keresztény terminológiája (Budapest 1905, str. 116).

⁴⁷ Schmid W., Beiträge zur Geschichte der frühmittelalterlichen Besiedlung der Steiermark str. 31 (Festgabe des Historischen Vereines für Steiermark für A. Luschn-Ebengreuth. Zeitschrift des histor. Vereines für Steiermark XVIII. 1. Graz 1922): »Priwina hat als Freund deutscher Kultur seinem Sohn einen deutschen Namen gegeben, und die Deutungen, ... als slawischen zu erklären, sind unzulänglich.« — Förstemann l. c. str. 360 sl.

pri krstu nemško ime *Chazili*⁴⁷, ki je okrajšava iz *Kadaloh*, kakor je n. pr. od stvnem. *Fridrich hypocoristicum Fritto>Fritz*.⁴⁸ Tej razlagi bi po Hauptmannu »vsekakor morali dati prednost«, če bi bilo gotovo, da je pomenil *Kocelj* v devetem stoletju res samo »debeli konec, steblo, membrum virile«. V zvezi z imenom nekega grofa *Chaczellin* iz XI. stol. in drugih plemenitašev tega imena na slovenskih tleh se je že Krones po Andresenu, *Die altdeutschen Personennamen* str. 61 (Mainz 1873) odločil za izvor iz *Chadalhoh* preko hypocor. *Chazzo* k demin. *Chaczellin*, »ako se noče misliti na psovko *chazza* = Katze«. L. 1933. se je dotaknil postanka imena *Kocel'v* Weingart.⁵¹ On dvomi, da bi bilo slovansko. Južnoslovanski izrazi, ki po glasovih napominjajo *Koceljevo* ime, po svojem pomenu ne gode, da bi se iz njih izvajalo ime kneževega sina in naslednika: bili bi to preje zasmehujoči vzdevki. Za pojav *c*, smatra, ni nikakršnih pogojev. Zato bi bilo misliti najprej na germanski vir. Končno je prof. Grivec l. c. str. 27 izrazil mnenje, da bi *Kocelj* moglo biti ljubkovalno ime in pomeniti *kodrček*. To je seveda, kakor je bilo gori pojasnjeno, a glej tudi še doli, nemogoče. Sicer poroča Grivec na str. 226 sl. o dosedanjih razlagah, pa misli, da »dejstvo, da je to lastno ime še danes ohranjeno med Slovenci, Hrvati in Srbi, odločilno govori za slovanski izvor«. Kako pa prav ta imena, ki niti niso po tvorbi istovetna, ne morejo dokazati ničesar, kako je to prav za prav petitio principii, sem pokazal tudi že gori. V *Glasniku Muzejskega društva XIX.* 151 sl., 157 (1938) v dodatkih prof. Grivec sam opušča mnenje, izraženo v knjigi, in pripušča skrajšano obliko za *Kadaloh* z opozoritvijo, da je tudi narobe Arnulfov sin po botru prejel slovansko ime *Zwentibald*, t. j. *Свѣто-ръкъъ*.

Da je bilo *Kocelju* ime *Kocen*, bi ne bilo nobenega dvoma o slovan-skem poreklu imena; mislim pa, da bi bil takšen priimek, četudi morda v deminutivni obliki, ki pa bi jo bilo treba šele ugotoviti, za knezovega sina kaj malo verjeten. Toda ne le psihološki moment govori proti temu, tudi jezikoslovni odklanja za dobo pred IX. stol. tvorbo *s c* po *kocen* in *s* sufiksom *-v'v*. S tem sufiksom imamo iz starejšega časa sploh le en primer rus.-cksl. *обидѣлкѣ* »qui iniuriam infert«⁵², kar je po pomenu nomen agens. S tem bi lahko primerjali sedanje redke tvorbe iz glagolskih ko-renov, kakor n. pr. sloven. *bôdělĵ* (Levstik *ježevi bodlji*), shrv. *bôdalj*

⁴⁸ Podatek prof. J. Kelemine. Prim. tudi Loewe R., *Germanische Sprachwissenschaft. Dritte Auflage* str. 85 sl. (Sammlung Götschen No. 238. Berlin-Leipzig 1918).

⁴⁹ Hauptmann L., *Mejna grofija spodnjepanonska* str. 321 in 354 (*Raz-prave Znanstvenega društva za humanistične vede I* 311. Ljubljana 1923).

⁵⁰ Krones F., *Die deutsche Besiedlung der östlichen Alpenländer insbesondere Steiermarks, Kärntens und Krains* str. 376, 419, 471 (Stuttgart 1879). Prim. k temu še T an gl M. v *Archiv für österr. Geschichte XII* 127 in Witte H. v *Mitteilungen des Instituts für österr. Geschichtsforschung. V. Ergänzungsband* str. 425 (Innsbruck 1896—1903).

⁵¹ Weingart M., *Pribina, Kocel' a Nitra v zrkadle prameňov doby cyrilometodejskej* str. 330 sl. (Riša vel'komoravská. V Prahe 1933).

⁵² Miklošič, *Stammbildungslehre* str. 114; V on dr á k W., *Vergleichende slavische Grammatik. Zweite Auflage I* 575 (Göttingen 1924); С р е з н е в с к и њ, *Материалы I. c. II* 504.

»herbae genus«, bolg. бодѣл, plur. бодлі́, »bodica«. Te vrste stara tvorba bi se od **kok-*, **koc-* po glasoslovnih zakonih morala glasiti **kočvľ*. Pač pa se je sufiks *-ila* razvil do velike produktivnosti v germanščini in posebno še starovisokonemščini, kjer ne tvori samo nomina agentium in instrumentorum, temveč zlasti tudi deminutiva in hypocoristica. Za zadnje prim. got. *Wulfila*, stvnem. *Wolfilo*, stgerm. *Attila*, stvnem. *Ezzilo*, z razširjenjem sufiksa stvnem. *chindili(n)* »Kindlein« itd.⁵³ Tvorbo *kocelj* iz *kocen* moramo smatrati za poznejšo in jo prištetiti k številnim besedam s pripono *-elj*, ki je pri Slovencih prevzeta od Nemcev ter se silno razširila, a je pri drugih Slovanih, zlasti severnih, te vrste, kakor se je lahko prepričati iz Miklošičeve *Stammbildungslehre* str. 114, sploh ni, zlasti še v slovaščini začetka IX. stol. V mnogo manjšem obsegu je najti to le še v srbohrvaščini, kjer nastopa zvečine v obliki *-el'*⁵⁴, ki se je pač iz kajkavščine z *o > e* razširila. Srednji starovisokonemški *l* je za Slovane zvenel mehko (prim. **korľ* < **Karl* ali nem. *Griffel* — rus. грифель). V nekaterih redkih primerih je sloven. *ə* seveda lahko sekundarni gibljivi vokal pred staro pripono *-ljo-* kakor v *kašelj* < **kašľ* < **kuōs-ljo-* i. pod.⁵⁵ O čestih imenih, kakor *Ahacelj*, *Francelj*, *Gustelj* itd. ni treba niti govoriti, pristavljam le, da je tu in sicer navadno oblikovanje roditeljskega imena na *-eljna* tudi iz nemščine. V slovenskem pravopisu (1935) je navedenih okrog devetdeset besed z novim sufiksom *-elj*, med katerimi je cela vrsta tujk, kakor *butelj*, *čavelj*, *datelj*, *firkelj*, *frakelj*, *frigelj*, *kegelj*, *krempelj*, *krevelj*, *macelj*, *muželj*, *nikelj*, *nudelj*, *parkelj* 2, *pecelj*, *porajtelj*, *potašelj*, *rajtelj*, *rkelj*, *šapelj*, *šarkelj*, *škratelj*, *špargelj*, *štekelj*, *strukelj*, *žajbelj* in mn. dr., tako da je precej nad tretjino besed s pripono *-elj* sploh tujih. Njim naj se primerjajo česte starovisokonemške tvorbe na *-il*, kakor *driscil*, *grebil* (prim. sloven. *žebelj*), *griffil*, *grindil* (prim. sloven. *gredelj*), *gurtil*, *chegil* (sloven. *kegelj*), *chnuttil*, *chrowil* (sloven. *krevelj*, tudi ime), *meizil*, *sceffil*, *slegil*, *stempfil*, *stōzil*, *wirbil*, *zugil* itd. Po takih primerih je prešla raba sufiksa *-il > -elj* z označbo orodja, posode, mere, oziroma dela, kosa orodja ali drugega predmeta, posebno telesa i. dr. tudi k slovanskim korenom, kakor n. pr. *bradelj* (pri sekiri mesarici), *čevelj*, *hrakelj*, *hripelj* (hrustanec med nosnicami), *krhelj*, *rogelj*, *smrkelj*, *uhelj* itd. Take vrste tvorba, ki se ji da lepo primerjati še *štrcelj*, po Pleteršniku »ein dünner, hervorragender Stumpf eines Bäumchens, Astes oder Stengels, der in der Erde steckende Rest des Krautstrunkes«, je tudi sloven. *kocelj* poleg *kocen*, a slovaško je že zbog nedostatka sufiksa nemogoča. Na tuji zvok imena *Kocvľ* kažejo tudi, kakor smo videli, slučaji izpremenjene ali pa pokvarjene pisave v cerkvenoslovanskih spomenikih. Zanimiva je v ruskih zamena *-vľ* s sufiksom *-vľz*, s katerimi so tvorjeni taki stari splošnoslovanski izrazi za živa bitja kakor *orvľz*, *kozvľz*, *vyžvľz*, tudi

⁵³ Brugmann, Grundriss II 1, str. 375 sl.; Kluge F., Nominale Stammbildungslehre der altgermanischen Dialekte str. 26 sl., 29, 11 sl., 42 sl.

⁵⁴ Prim. Iveković F. i Broz I., Rječnik hrvatskoga jezika I 109 (Zagreb 1901). — Kaj si je mislil Daničić Đ., Korijeni str. 228 (Zagreb 1877) »značenje vrtjeti prelazi u miješati: kōcelj«, ni jasno.

⁵⁵ Breznik A., Slovenska slovnica. Četrta izdaja str. 163 (Celje 1934) tega pod pripono *-elj* ne loči dalje.

pětlъ (shrv. *pijetao*) i. dr.⁵⁶ in z njimi tudi stara izposojenka *osvlъ*. Izrazi za predmete s tem sufiksom, kakor je stara izposojenka *kotvlъ*, se zde praviloma tuji. Prim. tu tudi dubleto sloven. *kocel* poleg *kocelj*.

Pri razlagi imena *Kocvlъ* se vse preveč upošteva le južnoslovansko jezikovno gradivo ter skoro pozablja, da je bil nosilec imena vendar Slovak. Zato smo upravičeni vprašati se, ali ni morda možnost razlage iz zahodne slovanščine, ali ne tiči v *c* zahslovan. $t_{\check{z}} > c$. Kakor je pri Slovencih znan priimek *Maček*, tako bi mogel biti tudi pri Slovakah *Kocúr* ali kaka druga izvedenka od **kotj_{\check{z}} > koc-*; *kocúr* predpolaga namreč kot avgmentativ in obenem gramatična motio femininum **kotj_{\check{z}} > *koca* (enako kakor *kočka* za **kocka* i. dr.). Tvorba z *-vlъ* kot deminutivnim ali hipokorističnim sufiksom pa bi zopet ne prihajala v poštev, ker je ta sufiks germanski in bi tako imeli prav za prav stvnem. demin. **chazzila* »Kätzlein« h *chazzá*, kakor je *chizzila* »Zicklein« h *chizzi*, v moški obliki. Toda tudi kot priimek je *Kocvlъ* takega postanka očitvidno nemogoč. Ne preostane torej drugega, nego vezati ime panonskoslovenskega kneza Koclja s staro-visokonemško, še sedaj pri Slovencih često se nahajajočo, zlasti pa še tedaj dobro znano in rabljeno hipokoritično obliko *Chozil* poleg *Chezil*, kakor je v *Conversio* petkrat poleg enkratnega *Chozil* in tudi drugod še napisano, k isto tako tedaj dobro znanemu in rabljenemu imenu *Chadaloh*.⁵⁷ Iz l. 802. se poroča, da sta bila *Cadaloc* in *Goterhammus*, mejni grof Vzhodne marke, ubita od Obrov (Kos F., *Gradivo* II 9, šte. 10). Med l. 799—819 je tudi na panonskih tleh igral važno vlogo mejni grof furlanski *Cadolaus-Cadolah*.⁵⁸ Pri Konstantinu Porphyrogenetu se nahaja to ime v obliki *Koçz̄ilov*, torej s *c*. Okoli X.—XI. stol. je mnogo govora o nekem zagonetnem slovenskem grofu *Chazzellinu*, ki je bil že gori omenjen (prim. *Krones* l. c. str. 471 i. dr.). Kako pa je bil Kocljev oče Pribina, ki je bil najbrž skupno s sinom krščen ok. l. 833. v Traismauern⁵⁹, odvisen od Nemcev, nanje navezan in z njimi tudi v prijateljskih odnosajih, uči zgodovina. Doma na Slovaškem je imel sin pač kakor oče tudi slovansko ime. Primeri z obojnim se najdejo n. pr. v X. stol. po l. 954. »quidam nobilis vir Tessina cognomine Rapoto«. ⁶⁰ Vsekakor se ime *Kocvlъ* po svoji tvorbi ne da izvajati niti iz praslovanščine, niti iz slovaščine; jezikovno ji je vtisnjen tuj pečat, a vse navidezne možnosti razlage slovanskega izvora se, ne glede že na nemogoče priimke po pomenu, pri podrobnem pretresu razblinijo v nič, pač pa je pri Slovencih še danes vse polno iz stvnem. *Chazil-Chezil* izviraajočih imen, ki z imenom kneza *Koclja* po vsej verjetnosti nimajo nobene neposredne zveze. Dasi pa je *Kocelj* v nemškem okolju prejel svoje ime, je gotovo njegova velika zasluga v slovanski kulturni zgodovini, da se je zavzel za Metodija in na-

⁵⁶ O sufiksu *-vlъ* prim. Schulze W. v Jagičevem Zborniku str. 347 (Berlin 1908).

⁵⁷ Förstemann l. c. str. 360 sl., 363.

⁵⁸ Kos F., *Gradivo* II 19 sl., šte. 23; str. 46 sl., šte. 50; str. 48 sl., šte. 52; str. 50 sl., šte. 57; str. 57 sl., šte. 62; str. 68, šte. 78.

⁵⁹ Kos M., *Conversio* 73 sl.

⁶⁰ Kos F., *Gradivo* II 388, šte. 497; Miklošič, *Personennamen* l. c. str. 109 sl.; Kelemina J., *Словеначко-немачки односи у средњем веку* str. 8 (Страни преглед 1937).

daljevanje dela obeh slovanskih apostolov ter tako preprečil, da se ni že v samem začetku prekinilo. Naj je tudi zveza kneza Koclja s tem delom, zaradi katere je celo padel kot žrtev (prim. Žit. sv. Met. 10. pogl. и тако и поустниша — scil. Меѡдѡдѡна корѡлевѡи епископи — рекъше Коцкѡу: аще сеѡ имашѡ оу себѡ, не извоудѡши насъ доврѣ), trajala le kratko dobo (867—ok. 874), je njegova soudeležba povsod v starih slovanskih virih častno zabeležena, kakor je razvidno iz mest, omenjenih v začetku razprave. Ne more biti dvoma, da pripada njegova osebnost krogu največjih mož slovanske kulturne in politične zgodovine, ako je seveda ne motrimo s tujimi očali. Vse to pa je podrobno in s toplim čustvom poudaril in obrazložil v svoji zanimivi knjigi profesor Fr. Grivec.

Dr. Ivan Grafenauer:

Štiftarji in štiftarska narodna pesem

I. Štiftarji do ok. leta 1570.

1. Še vsi, ki so doslej pisali o štiftarskem gibanju na Slovenskem v dobi protestantovskega verskega prevrata, t. j. o ljudeh, ki so si prizadevali, da bi se zidale nove cerkve po najrazličnejših krajih, pred vsem pa po hribih in samotah ter se pri tem sklicevali na čudežne sanje in na domnevne čudežne dogodke, so ga predstavljali kot nekako krivoverstvo, kot mistično sekto štiftarjev ali zamaknjencev, skakačev, tresalcev, mučencev. Tako že Avgust Dimitz, najprej v poročilu na mesečnem sestanku Zgodovinskega društva za Kranjsko dne 8. oktobra 1863., natisnjemem v nemškem glasilu tega društva¹, kjer jih imenuje »Stifter, Werfer, Springer, Marterer« (str. 68a), pozneje tudi v svoji Kranjski zgodovini² (die Secte der Springer, Marterer, Werfer oder Stifter, III, 212); tako Simon Rutar, ki so ga mikali štiftarji le kot skakači, v poročilu o skakačih pri Sv. Luciji na Tolminskem l. 1584. in na Štajerskem v začetku 17. stoletja³; tako tudi naš slovenski zgodovinar dr. Jos. Gruden v razpravi o praznoverju in mističnih sektah v protestantski dobi⁴ (sekta štiftarjev ali zamaknjencev, IMK, 1908, 62) in v Zgodovini slovenskega naroda⁵ (med te verske zablode štejemo »mučence«, »štiftarje« ali zamaknjence, 683; štiftarji ali skakači, 685); tu podaja na koncu še tole občo označbo te sekte: Protestanti so skakače podpirali, ker so nasprotovali duhovnikom in cerkveni oblasti in jih štejejo za svoje, toda po krivici. V ciljih in počenjanju teh sanjačev ne opazamo ničesar, kar bi se strinjalo z nauki protestantov. Strast, zidati cerkve in kapele v čast Matere božje in svetnikov, njih prenapeto češčenje, nebeške prikazni, ki so jih hoteli imeti, huda pokorila za odvrnitev božje jeze, vse to nasprótuje protestantskim načelom. Pač pa v njih za-

¹ Mittheilungen des historischen Vereins für Krain, 1863, str. 67—69.

² August Dimitz, Geschichte Krains von der ältesten Zeit bis auf das Jahr 1813, III, str. 212—215, 472.

³ Simon Rutar, Bičarji in skakači na Slovenskem, LZ, 1882, 684—686, posebe o svetolucijskih skakačih str. 686. Poročilo o svetolucijskih skakačih gl. tudi v razpravi dr. Josipa Grudna »Praznoverje in mistične sekte v protestantski dobi«, Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko (IMK), 1908, 65, in v Zgodovini slovenskega naroda, str. 685.

⁴ Dr. Jos. Gruden, IMK, 1908, 60—66, 1909, 109—113.

⁵ Dr. Jos. Gruden, Zgod. slov. naroda, 683—687.

sledimo poteze srednjeveških bogomilov⁶ in bičarjev, ki so se skozi stoletja ohranile med ljudstvom, in pojave neke duševne bolezni, ki je bila posledica tedanje splošne razdraženosti in nenravnega življenja... Zato moramo naše »štiftarje«, »skakače« in »zamaknjence« sicer obsojati kot versko zablodo, pa hkrati ta pojav upoštevati kot odpor preprostega ljudstva proti razdirajočemu protestantstvu (687, 688).

Enačili pa so štiftarje in skakače na osnovi listin in poročil, ki izvirajo šele iz poznega 16. stoletja (o. l. 1584.) in iz prvih desetletij 17. stoletja; Dimitz je pri tem zajemal pred vsem iz spisov posvetne deželne gosposke, ohranjenih v kranjskem deželnem arhivu (zdaj v ljubljanskem Narodnem muzeju), Rutar iz sodobnega spisa prebačenskega župnika Noctua (Sove?) o dogodkih pri sv. Luciji iz l. 1584., dr. Gruden pa razen tega še iz dotlej neobjavljenih spisov oglejskega patriarhata, ohranjenih v videmskih arhivih in knjižnicah.

Čeprav pa so bili štiftarji v dobi, o kateri govorijo ti spisi svetne in cerkvene gosposke, res vseskozi skakači, tresalci, mučenci in zamaknjenci, je štiftarstvo vendarle pojav, ki prvotno z mistično histeričnim sektarstvom ni imelo še nič opraviti. To je videl prav za prav že dr. Gruden: Trubarjev nastop iz leta 1530. zoper »praznoverno« ljudstvo v Loki pri Radečah (danes se imenuje ta župnija Loka pri Zidanem mostu), ki je hotelo zidati novo cerkev na čast sv. Boštjanu in sv. Roku, je omenil v razpravi o praznoverstvu in mističnih sektah v protestantski dobi (IMK, 1908, 60) samo uvodoma; tudi v Zgodovini slovenskega naroda pripoveduje o zidanju podružnice sv. Boštjana in sv. Roka blizu Loke pri Radečah (str. 612—613) ter cerkve Matere božje na Sveti gori pri Gorici (615) čisto brez zveze z odstavkom o sekti »štiftarjev in skakačev« (683 nsl.). Storil je to pač zaradi

⁶ Dr. Gruden misli pri tem posebno na Jeroma Stopistrana, ki je v cerkvi na Koroški Beli na prižnici zapored odlagal posamezne kose svoje obleke in pri vsakem vprašal: »Cigavo je to?« — na kar mu je ljudstvo odgovarjalo: »Tu je našiga milostiuiga Jezusa.« — Gl. Dimitz, Mittheilungen, 1863, 68a—69a, Geschichte Krains, III, 213, dr. Gruden, Zgod. slov. n., 686. Vendar pa ta dogodek bržkone ni toliko v zvezi z bogomilskimi verskimi zablodami, kakor s srednjeveškim tako imenovanim »nagim romanjem«, ko so romarji, da bi si pokoro romanja še povečali, romali v sami srajci. Gl. o tem več v knjigi Dr. Ludwig Andreas Veith, Professor der Kirchengeschichte an der Universität Freiburg i. Br., Volksfrommes Brauchtum und Kirche im deutschen Mittelalter, Ein Durchblick, Herder, Freiburg im Breisgau, 1936, str. 57, kjer poroča pisatelj o Hansu Böhm, imenovanem piskač iz Niklashausa (Sackpfeifer von Niklashausen) pri Wertheimu v würzburški škofiji, ki je kot laični pridigar z verskimi mislimi družil nekaj komunistični družabni načrt. Na desetisoče romarjev je prihajalo k njemu, mnogi so odlagali obleko v tamošnjo Marijino kapelo, ki naj bi po pridigarjevih besedah postala največja božja pot na Nemškem; v sami srajci so se nato vračali domov. Knjiga prinaša tudi posnetek slike Albrehta Altdorferja (1480—1538) z romarji pri zdravilnem studencu v St. Florijanu na Zgornjem Avstrijskem, na kateri vidimo dva romarja, moža in dečka, v sami srajci (naslovna priloga); tudi lesorez Mihaela Ostendorferja (o. l. 1500.) s procesijo pri kapeli k »Lepi Mariji« (Schöne Maria) v Regensburgu nam kaže moža, ležečega na obrazu, v sami srajci s pasom (3. priloga za str. 20.). O Hansu Böhm, ki so ga l. 1476. v Würzburgu sežgali, je napisal mikaven zgodovinski roman znani nemški pisatelj in pesnik Leo Weismantel (r. 1888.) z naslovom Rebellen in Herrgotts Namen.

tega, ker v zvezi s temi »novimi štiftami« (nem. *Stift*: cerkvena ustanova, pred vsem samostan ali cerkev) starejšega časa še ni bilo govora o patoloških pojavih ali o sektarstvu poznejših skakačev in ker se ustanovljavci teh cerkvá v zgodovinskih virih tudi še ne imenujejo štiftarji (štiftarice), čeprav jim je to ime vsekako šlo in se je ustno skoraj gotovo tudi rabilo: le spomni se na ime Nova štifta pri Gornjem gradu, ki je nastala že pred razvojem pravega skakaštva. Vendar pa dr. Gruden zveze med prvimi »ustanovitelji« s poznejšimi štiftarji in skakači in njih razlike, če jo je tudi morda spoznal, ni dovolj natančno označil.

2. **Štifterstvo** se je pojavilo pri nas vnovič in s posebno silo že več desetletij poprej, preden se more govoriti o kaki sekci »štiftarjev in skakačev«. V prvih desetletjih 16. stoletja so zadevale slovensko domovino v dolgi vrsti raznolične nesreče in nadloge. Najhujša doba vsakoletnega turškega ropanja in morjenja je bila sicer proti koncu 15. stoletja — za kako polstoletje — že minila; ko pa je sultan Soliman 29. avgusta 1521. zavzel Beograd, ki je bil tedaj poglavitna obmejna trdnjava ogrskega kraljestva proti Turkom, si blizu tedaj osvojil tudi še druge ogrske obmejne trdnjave in s tem predrl obrambno črto kralja Matjaža (Matija Korvina), so se začeli turški roparski napadi spet na gosto vrstiti (1522, 1523, l. 1526. je pri Mohaču propadlo ogrsko kraljestvo, 1528. večkrat, 1529. večkrat, v septembru in oktobru tega leta je Soliman oblegal celo Dunaj; 1530, 1531, 1532; leto 1537. je prineslo strašni poraz krščanske vojske pri Gorjanu pri Đakovem pod Ivanom Kacijanarjem in padec Klisa, 1540, 1543, 1545, 1547...)⁷. Po ponesrečenem kmečkem punktu l. 1515. je zmagovito plemstvo kmetu bremena še povečalo — k tlaki, desetini in k težkim dokladam za nesrečne turške vojske je prišel še puntarski novец, krivice pa so se nadaljevale — in graščak ni prihajal samo zdaj pa zdaj nad malega človeka, ampak mu je bil neprestano za hrbtom. Povrhu vsega pa je še kuga skoraj vsakih deset let morila po nesrečni slovenski zemlji (tako l. 1529. po Štajerskem, 1532. po Tolminskem, 1553—1586. z odmori po vsem Slovenskem)⁸. Pomoči pa ni bilo od nikoder. Ni čuda, da so ljudje pričakovali in prosili pomoči samo še iz nebes.⁹

Še oblasti, državne in cerkvene, so ljudstvo na to navajale. Tako je razposlal avstrijski vladar, poznejši cesar Ferdinand dne 20. oktobra 1541. razglas, v katerem ukazuje — da bi se odvrnila božja jeza, ki tepe kristjane zaradi njihovih grehov s kugo, draginjo, lakoto in posebno s turško šibo —, naj po vseh župnijskih in drugih kuratnih cerkvah vsaj enkrat na teden ob določenem času napravljajo javne obhode s sv. mašo in naj vsak dan opoldne ob dvanajstih zvoné. Župniki in drugi duhovniki pa naj vernike opominjajo k pokori in poboljšanju. To opoldansko zvonjenje za odvritev turške sile in drugih nadlog se je razširilo po vseh avstrijskih deželah in se ohranilo do danes, dasiravno je pozneje dobilo

⁷ Dr. J. Gruden, *Zgod. slov. naroda*, str. 561 nsl.

⁸ Dr. J. Gruden, *IMK*, 1908, 66, op. 16.; prim. *Zg. slov. naroda*, 688.

⁹ Dr. J. Gruden, *Zgod. slov. naroda*, 613.

drugačen pomen: pozdrav Materi božji.¹⁰ Še pred nekaterimi desetletji je bila na mnogih krajih na Slovenskem navada, da so ljudje pri angelovem češčenju dostavili tudi očenaš za »odvrnitev hudega Turka«.¹¹

Spokornemu mišljenju, čustvovanju in hotenju, ki ga je hotel kralj Ferdinand s tem razglasom v svojih deželah šele zbuditi, pa je bil slovenski narod že dolgo poprej sam našel v dejanju pravi izraz, takšen, da je najbolje ustrezal slovenskemu narodnemu značaju: da bi imeli ljudje nebeške pomočnike tako rekoč kar blizu pri sebi, so začeli zidati, kjer je le bilo mogoče, cerkve v čast Materi božji, pomočnici kristjanov, in drugim svetnikom, posebno pomočnikom in patronom v posebnih nadlogah, in to ne le v vaseh, ampak predvsem tudi v krajih, ki so bili odmaknjeni vsakdanjemu dnevnomu trušču, po hribih in samotah, kjer se človeku duh toliko laže nemoteno dviga k Bogu.

To gibanje pa se je tudi dobro skladalo s katoliškim verskim mišljenjem in s cerkvenimi izročili, saj ni nastalo kar nepripravljeno in na mah. Že v 13., 14. in 15. stoletju je nastalo po gorskih in gozdnih samotah nemalo novih cerkvá, kamor so ljudje kmalu začeli hoditi na božjo pot. Ubožno ljudstvo pač ni zmoglo ne časa ne denarja za dolgo, drago in naporno romanje v Rim, Loreto, v Trier, Köln in Aachen ob Renu ali v Altötting na Bavarskem¹² ali celo v Jeruzalem in v Kompostelo in je začelo romati k božjim svetiščem na domači zemlji. Take domače božje poti so nastale n. pr. na Šmarni gori (13. stl.)¹³ omenjena l. 1435.), na Blejskem otoku (1245), v Crngrobu pri Škofji Loki (o. l. 1350.), pri Sv. Primožu nad Kamnikom (obdarjenem l. 1397. po papežu Bonifaciju z odpustki), na Višarjah (o. l. 1360.)¹⁴, pri Sv. Mariji pri Sedmih studencih v šentlenarški fari pri Beljaku (omenjeno 1368.)¹⁵, pri Sv. Joštu nad Kranjem (vsaj v 15. stl.)¹⁶, na Ptujski gori (1424), v Logu na Vipavskem (1445) i. dr. V 15. stoletju pa je stala, kakor spričujejo pod

¹⁰ Še leta 1575. so zvonili avemarijo le zjutraj in zvečer; to nam spričuje Trubarjevo sporočilo v Katehizmu z dvema izlagama (1575): »...vsak trg inu sledna vas (ima) sujga lasniga svetnika ž nega cerkovjo za sujga prošnika inu odvetnika per Bugi. Timu služijo, molijo, kličejo, kedar mežnar v jutro oli večer h ti avemariji zgoni.« Glej Ruplovo objavo Slovenski protestantski pisci, 1934, str. 129. Opoldansko zvonjenje je dobilo pomen avemarije šele pozneje.

¹¹ Dr. Jos. Gruden, Zgod. slov. naroda, str. 584—585.

¹² Glej Trubarjevo sporočilo v nemškem posvetilu glagolskega Prvega dela Novoga testameta (1562) kralju Maksimilijanu, v slovenskem prevodu pri Ruplu, n. d., str. 59. in po njem v tej razpravi, str. 23.

¹³ Rihar Fr., Marija v zarji slave, DsM v Celovcu, 1909, str. 260.

¹⁴ Personalstand der Säkular- und Regular-Geistlichkeit der Diözese Gurk in Kärnten für 1917 & 1918, Klagenfurt, 1917, str. 178. Pfarre Saifnitz (St. Egid — Žabnice, Filialen, 2.

¹⁵ N. d., str. 197. Pfarre St. Leonhard bei Siebenbrunn (Št. Lenart), Filialen, 6.

¹⁶ Dr. Jos. Gruden, Cerkevne razmere med Slovenci v petnajstem stoletju in ustanovitve ljubljanske škofije, Lj., 1908, Leonova družba, str. 101—102., Zg. sl. n., str. 516.

beležem ohranjene in spet odkrite stenske slike, že dolga vrsta slovenskih podružnic, prav mnogo tudi po gorskih in gozdnih zatišjih, kakor na Kranjskem Sv. Urh na Križni gori pri Škofji Loki, Sv. Janez pri Bohinjskem jezeru, Sv. Jurij nad Igom, Sv. Nikolaj na Visokem nad Želimpljami, Sv. Nikolaj nad Mačami pri Preddvoru, Sv. Nikolaj na Goropeči pri Ihanu, Sv. Peter na Kamenem vrhu pri Ambrusu, Sv. Peter na Vrh u nad Želimpljami, Sv. Peter nad Bégunjami na Gorenjskem, Sv. Lenart v Bodéščah pri Ribnem na Bledu, na Štajerskem n. pr. št. Miklavž nad Čadramom, Sv. Mohor pri Doliču;¹⁷ na Koroškem pa je takih cerkvá dosti tudi zgodovinsko izpričanih: Šentlenska gora (omenjeno 1254.), Sv. Ana pri Ribnici in Sv. Nikolaj v hodiški fari (omenjeno 1385.), Škocijan pri Máloščah (om. 1301.), Šentkatarinska gora (om. 1385.) in Šentruprška gora (om. 1302.) v šentiljski fari, Sv. Marija na Ziljici pri Podkloštru (zid. 1490.).¹⁸

Posebno pa se je to gibanje počivilo v prvi polovici 16. stoletja, ko imamo o njem tudi prva zgodovinska poročila. Katoliška duhovščina ni imela vzroka, da bi se bila temu izrazu ljudske pobožnosti in spokornosti ustavljala; tako je nastala v 15. in 16. stoletju pač večina naših slovenskih cerkvic po hribih in gozdovih in dolinskih zatišjih, med drugim nekaj slovečih božjepotnih cerkvá Matere božje, kakor na Dóbrovi pri Ljubljani, na Sveti Gori pri Gorici, v Novi Štifti pri Gornjem gradu. Že to samo nam priča, da do tega časa — do preko sredine 16. stoletja — z ustanavljanjem novih cerkvá, in najsi so se imenovala Štifte ali ne, ni bilo združeno ne kako sektarstvo, ne kaki posebni patološki pojavi.

3. To nam spričuje najboljše srditi nasprotnik zidanja »novih, unuenih cerkvá« in svetniškega češčenja Primož Trubar. Najstarejše njegovo poročilo o teh zadevah se nanaša na podružnico, ki so jo hoteli 1530. zidati Trubarjevi farani v Loki pri Radečah; izšlo je v knjigi z naslovom »En regišter... per tim je tudi ena Kratka postila«; to je Trubar 1558. dodal prvemu delu Novega testameta. V razlagi k evangeliju osme nedelje po sv. Trojici (po oglejskem misalu: Mt 7, 15—21, o krivih prorokih!) pripoveduje:¹⁹

¹⁷ Gl. dr. Fr. Stele, Monumenta artis Slovenicae I., Lj. 1935. Seznam slik str. 56—57.

¹⁸ Gl. Personalstand... der Diözese Gurk in Kärnten f. 1917 & 1918, Klagenfurt, 1917, str. 173, Pfarre Oltmanach (St. Margaret — Otmanje), Filiale St. Helenaberg; str. 74, Pfarre Keutschach (St. Georg — Chodesah — Hodiše), Filialen, 1. St. Anna ob Reifnitz, 3. St. Nikolai; str. 198, Pfarre St. Stefan (Protomart.) bei Finkenstein (Stabenj), Filialen, 3. St. Kanzian am Kanzianiberg; str. 160, Pfarre St. Egidien an der Drau (St. Ilj), Filialen, 2. St. Katharina auf dem Kathreinsberge, 4. St. Rupert auf dem Rupertiberge; str. 194, Pfarre Arnoldstein (St. Lambert — Podklošter), Filialen, 1. St. Maria in Gailitz.

¹⁹ Trubar, En regišter... per tim je tudi ena kratka postila, V Tubingi, 1558. str. RIIB—RIIIa (Rupel, Slovenski protestantski pisci, Ljubljana 1934, 40.). Besedilo sledi Ruplovi prireditvi.

»Pred osem inu dvaseti leti, tedaj kedar sem v Loki per Radočaju farmošter bil, je bila gori nad Kompolom²⁰ v vinogradih ena baba; ta se je svetila²¹ inu pravila, de s. Sebastijan inu s. Roh vsako nuč k ni prideta, ž no govorita inu velita, de se nima na tim hribu nad Kompolom inu Šemačino²² ena cerkov sturi inu sezida; aku tiga ne dejo²³, taku hočta čez te ludi inu čez živino tak pomor inu žlize²⁴ poslati, de malu ludi inu živine žive ostane; onadva tudi hočta vse vinograde inu pole s točo pobiti. Takim babskim hudičevim marinem so ti preprosti ljudje verovali, inu zdajci od lesa inu iz desak sture eno kapelico inu začno undu mašovati,²⁵ živino inu drugu blagu ofrovati inu perpravlati kamine h timu zidanu. Ampak jest sem takimu zidanu inu ofrovanu močnu zuper pridigal inu govuril; za tiga volo so mene hoteli ti farmani na Šemačini biti²⁶, de sem od nih moral pobegniti. Natu pošlem mujga vikarja, gospud Jerneja Rugelna, h ti babi inu pustim vprašati, v kateri uri inu v kakovi štalti²⁷ ta dva svetnika k ni hodita; natu je ona djala, ob pulnoči vselej dva lipa črna moža k ni prideta. H timu je gospud Jernej rekel, nekar ne pravi, de sta črna, temuč de sta bela, zakaj ti zcludji so črni, svetniki so beli. Ona odgovori: »Ja, gospud, jest hočo reči, de sta bela.«

Tubar ve torej tu pripovedovati le o nočnih, očitno sanjskih prikaznih, a o nikakih takih boleznih (histeričnih) pojavih, kakršni so značilni za poznejše štiftarje in skakače, tresalce in mučence. Edino poročilo o Rogljevem dušeslovnem izkusu kaže, da je bila neimenovana »baba« preveč dovzetna za sugestijo, torej živčno ne docela zdrava; pa saj je ves tisti čas živel v nekem živčnem strahu.

Tudi ko poroča o drugih štiftarskih prizadevanjih, da bi se zgradila še tretja cerkev pri Sv. Treh kraljih na Bruniku²⁸ v sedanji radeški fari pri Zidanem mostu, da bi se ustanovil nunski samostan pri cerkvi Matere božje na Veliki Slevici nad Vel. Laščami, nadalje o zidanju cerkve Matere božje na Sveti gori pri Gorici in mnogih

²⁰ Kompolje, vzhodno od Loke na desnem bregu Save, s podružnico sv. Mihaela, spada danes v boštanjsko faro, ustanovljeno leta 1509. (Letopis ljubljanske škofije za l. 1935., str. 275.) Tedaj pa je spadala še v loško župnijo; med kraji, ki so jih 1429. združili z vikariatom v Radečah (gl. pri Orožnu, Das Bisthum und die Diözese Lavant, IV, 2, Das Dekanat Tüffer, 482—483), se Kompolje namreč ne imenuje. Pravno pa je vikariat še spadal pod Loko. Orožen, n. d., 483—484.

²¹ svetiti se: svetega se delati.

²² Šemačina: Šmarčno, slabe pol ure zapadno od Kompolja ob desnem bregu Save, brez cerkve. Tudi tega kraja ni v seznamku vasi, ki so spadale 1429. v radeški vikariat. Hrib nad Kompoljem in Šmarčno je menda Vetrnik (536 m).

²³ deti: storiti.

²⁴ žlize: žleze, t. j. kuga, zakaj ta se javlja z nabrekliimi žlezami, ki se potem spremene v črne bule.

²⁵ Po tem podatku so ljudje kapelico in oltar pač postavili z dovoljenjem duhovske oblasti (oglejske); od kod sicer oltarni kamen s svetinjami in — mašniki?

²⁶ biti: tepsti.

²⁷ štalt (nem. Gestalt): podoba.

²⁸ Na Bruniku stoji še danes tik cerkve sv. Treh kraljev kapela Device Marije, loči ju le zvonik med presbiterijem cerkve in kapelo. Orožen, Diözese Lavant, IV, 2, 489.

drugih cerkvá, posebno »po gorah«, pripoveduje Trubar, kolikor se v to sploh spušča, samo o prikaznih, večinoma pač v sanjah²⁹, a o nikakih histeričnih pojavih. Poročilo, ki neposredno sledi zgoraj navedenemu odstavku, se glasi³⁰:

»Glih taku ena druga baba je hotela imejti, de bi se bila ta tretja cerkov gori na Bruniki per tih Trijeh kralih zidala³¹.

Bliži mujga rojeniga domu per Rastčici je ena cerkov Divice Marije, kir se pravi na Silevici. Undu se je tudi ena vsem ludem vejdeča kurba, tej so djali Šavleča Katerina, inu ena vduva Margeta Hudakončevka inu en muj stric Gregor Trubar malinar — le-ti tri so se tudi veden svetili inu pravili, koku se nim Divica Marija perkazuje inu hoče imejti, de se na Silevici ni en nunski klošter sezida. S tejm pravlenem so tudi h ti cerkvi dosti gvanta inu živine perpravili. Od tiga so farji inu cehmojstri³² dobru lebali³³ inu per tim hud konec vzeli: farmošter te iste cerkve je od sujga svaka ubijen, cehmoštre so Turki ujeli, mujga strica Gregorja je enu drivu ubilu, Hudakončevka je v Ah³⁴ hodejoč — nišče ne vej, kej oli koku — umrla.

Glih taku ta cerkov na Sveti gori per Gorici je tudi od ene zludjeve babe gori prišla inu te druge cerkve na gorah skoraj vse.«

4. Sklep tega Trubarjevega poročila dokazuje tudi, da do tedaj, ko ga je spisal (1558), štifstarstvo še ni bilo združeno s karkršnim koli sektarstvom ali sovražnostjo do katoliške duhovščine; saj se Trubar huduje ravno nad tem, da katoliška duhovščina ustanavljanju novih cerkvá ne le prav nič ne nasprótuje, ampak ga celo pospešuje in pri njem sodeluje. Vzrok vidi Trubar v svoji protestantovski jezi sevé le v dobičkarstvu in požrešnosti katoliške duhovščine in njenih sodelavcev. Odstavek se glasi takole³⁵:

»H timu farji, škofi inu nekateri gospudje melče, za volo kir od tacih malikovih ofrov imajo dšosti mesa h kuhanu. Oli zludi nje, kir h taki pregrehi inu golufiji melče, zuper ne pridigujó inu ne branijo, bode tudi kupal v tim peklju vekoma, aku pñave pokure inu per pravim času ne dejo.«

Še odločneje se Trubar izraža v Katehismu z dvejma izlagama³⁶:

»Natu, vi muji lubi Krajnci inu Sloveni, vas zvejstu opominam inu na božjim mejstu prosim, spumnite inu vprašajte, skuzi koga, koku inu

²⁹ »... trdijo in pravijo, da se jim je prikazala v sanjah, v snu ali sploh ponoči Devica Marija ali tudi kak drug svetnik ali svetnica.« Trubar v nemškem posvetilu glagolskega Prvega dela Novoga testamenta, 1562. Rupel, n. d., str. 59.

³⁰ Rupel, n. d., 40—41.

³¹ Sv. Trije kralji na Bruniški gori so spadali tedaj v radeški vikariat in potemtakem pravno v loško faro. Orožen, Diözese Lavant, IV, 2, Das Dekanat Tüffer, str. 483, 489—490.

³² cehmojstri (nem. Zechmeister): cerkveni ključarji.

³³ lebati (nem. leben): imenitno živetí.

³⁴ Ah: Aachen (slov. Cahe) ob spodnjem Renu.

³⁵ Rupel, n. d., 41.

³⁶ Catechismus s dvejma islagama, V Tubingi, 1575, na koncu odstavka, ki govori zoper romarske cerkve, str. 202—205, pri Ruplu, n. d., str. 122—124.

kedaj so le-te ene nove cerkve v naših deželah per naših časih inu pumnenu gori prišle, so sezidane inu k nim tulikajn blaga prišlu inu perneslu, koker na tej Gori per Gorici, per Gornim gradu³⁷, pod Gradcom nad Lublana³⁸, na Silevici, nad Laškim³⁹, na Bruniki, na Kumi inu drugdi. Neso li vse te iste cerkve le od tih hudičevih, ležnivih bab, kurb inu hudih ludi gori prišle? H timu so ti farji, menihi, cehmoštri inu mežnarji za volo nih trebuha redle⁴⁰ pomagali s temi ležnivimi cajhni⁴¹, kir so pravili inu falš pričovali, kir bi se per tacih cerkvah bili sturili...

»O, vi molčeči psi, vi hudi, bozi⁴², revni, prekleti, hudičevi farji inu menihi, kir vi taku za volo vašiga smrdečiga trebuha timu zcludju, nega tovarišem inu služabnikom te boge preproste ludi inu te vaše ovčice pustite zepelati... Vi ste taki najeti pastiri inu vulkuvi, de h timu vsimu molčite. Inu kar ti vaši nernezastopniši, ležnivi, pijani, norški, kurbarski farmani, suseb ti S. Ruprita per Mirini fari⁴³, kir nuč inu dan v toverni v vsi lotriji leže... od vas hote imejti, vom zapovedajo, tu istu vi sturite; inu... h takim dalnim vražjim cerkvom s križi inu procesami z drugimi red hodite inu te gurne maše⁴⁴ dopernašate; zatu dober žold⁴⁵ imate.«

5. Trubar v svoji novoverski miselnosti in tipično racionalistični duhovnosti za to religiozno gibanje našega naroda ni imel in ni mogel imeti nikakega razumevanja; naravnost sovražil ga je kot praznovrstvo in hudobno sleparstvo. Najbolj stvarno je svoje stališče do štiftarstva in romanja razložil v nemškem posvetilu glagolskega Prvega

³⁷ per Gornim gradu: Nova Štifta.

³⁸ pod Gradcom nad Lublana (pod Polhovim Gradcem in nad Ljubljano): Dobrova pri Ljubljani.

³⁹ nad Laškim: dr. M. Rupel, n. d., 286, op. k str. 122., misli, da je to »morda Marijina cerkev na Gradcu pri Laškem, ki so jo blagoslovili (posvetili!) l. 1526.«, kajti napis v cerkvi veli (v nemškem jeziku): »To cerkev je dal posvetiti in slikati častiti in modri gospod Matija Stich, meščan v Laškem, ki je bil v tem času cerkveni ključar (Zechmeister), v čast in slavo našemu ljubemu Gospodu in njegovi ljubi Materi Mariji v 1526. letu, zidati pa so jo začeli 1505.« (Orožen, Diözese Lavant, IV, 2, Das Dekanat Tüffer, 1881 93—94). S to cerkvijo bi se skladalo, da je »per naših časih inu pumnenu gori prišla«, ne leži pa »nad« Laškim, ampak četrť ure ob Savinji navzdol. Nad Laškim je cerkev Materere božje na Svetini (zdaj v fari Sv. Ruperta nad Laškim), tedaj sloveča božja pot; a pozidali so jo po Valvazorjevem poročilu (Ehre d. Hertzogthums Crain, IV, 360) že Celjski grofje, l. 1487. so jo Turki opustošili in onečastili, da so jo morali popraviti in spet posvetiti (pač 1489. po letnici na eni izmed glaziranih opek v koru). Orožen, n. d., 24 sl. Morda sta se Trubarju obe cerkvi v spominu ali tudi samo v slogu strnili v eno.

⁴⁰ redle (bav. radle, vnm. redlich): pošteno, krepko.

⁴¹ cajhen (nem. Wunder und Zeichen): čudež.

⁴² bozi (uboz): ubogi.

⁴³ farmani suseb ti S. Ruprita per Mirini fari: farmani (župljani) posebno v fari Sv. Ruperta pri Mirni. Št. Rupert pri Mokronogu je ena najstarejših prafar na Kranjskem (Mirna je postala sedež fare šele 1853., dasi je cerkev že iz l. 1498. Letopis ljubljanske škofije za l. 1935., 282). Trubar se huduje bržkone zaradi romanja na Žalostno goro pri Mokronogu, ki je spadala tedaj pod šentruprški zvon, ker je dobil Mokronog svojo župnijo šele 1649. (n. m.).

⁴⁴ gurne maše: maše po gorah, v gorskih cerkvah.

⁴⁵ žold (nem. Sold iz lat. solidus: prv. zlat novc, pozneje srebrn, naposled bakren): plačilo.

dela *Novoga testamenta*, 1562⁴⁶, kralju Maksimilijanu⁴⁷, datiranim v Urachu dvanajsti dan januarja leta 1562.⁴⁸

»(Preprosto ljudstvo slovenskih dežel) je dobro, dostojno, zvesto, resnicoljubno, pokorno, gostoljubno in milo ljudstvo; vede se prijazno in lepo do vseh tujcev in do vsakogar. Toda preveč in premočno je praznoverno, kajti kranjsko in slovensko dobrosrčno ljudstvo hoče vse svoje zadeve pri Bogu, pri Devici Mariji in pri svetnikih urediti samo s pogostnim branjem in ustanavljanjem maš, s prisostvovanjem pri njih, z biljami, z darovanjem, z rožnimi vencami, z ognjem, s prižiganjem sveč, s procesijami, z blagoslovljeno vodo, soljo, palmami, s kajenjem in kropljenjem, z daljnim romanjem in z zidanjem novih cerkvá. S tem hoče odvrniti tudi vse nesreče, vse božje kazni, razne bolezni, draginje, vojske in nevihte, odgnati hudiča iz oblakov, s polja, z dvorišča, od živine, iz hiše in od postelje in tako doseči dobro letino, mnogo žita, vina, živine, mir pred Turki in dolgo življenje. Celó rajnim hoče pomagati iz vic v nebesa, da bi dosegli večno zveličanje.

»In če kdo v hiši zboli, napravi bolnik ali kdo drugi namesto njega, n. pr. oče ali mati, zaobljubo, da hoče prinesiti in dati darilo Devici Mariji ali kateremu drugemu svetniku v tej ali oni cerkvi, bodisi govedo, vola, tele, ovco, nekaj funtov voska, oziroma ustrezajočo vsoto denarja ali najboljšo bolnikovo obleko ali pa, da pojde na daljno romanje. Zato romajo prečesto v Rim, Loreto in v Otting na Bavarsko preko Sankt Wolfganga, a redno vsakih sedem let v Aachen ob spodnjem Renu.

»Sezidali so in še zidajo poleg svojih farnih cerkvá skoraj po vseh posestvih, hribih in lepih ravninah, v gozdovih in šumah velike cerkve, včasih po dve skupaj, tako da je v mnogih župnijah sezidanih po 24 in več postranskih cerkvá in kapel, in vsak dan se še nove gradé. In tolikšno pogansko in nepotrebno zidanje -uganjajo samo na prigovarjanje in povelje lahkomiselnih, norih in nepoštenih ljudi, ki jim namreč trdijo in pravijo, da se jim je prikazala v sanjah, v snu ali sploh ponoči Devica Marija ali tudi kak drug svetnik ali svetnica.«

V tem posvetilu Trubar štiftarsko nepoštenost le bolj mimogredé omenja, poglobitni poudarek pa je položil — protestantsko dogmatično — na praznoverje, lahkomiselnost in neumnost, iz katere da izhajajo »pogansko« zidanje novih cerkvá, in le čisto na koncu je dodal še prilastek »nepošten«. Čisto v skladu z zgodovinskimi dejstvi pa omenja tudi »nesreče, božje kazni, razne bolezni, draginje, vojske« in turške napade (»mir pred Turki«, ki bi si ga ljudje radi izprosili), ki so štiftarskemu gibanju dali tako silen pogon, čeprav je to storil z očitkom praznoverja, seveda katoliškega »praznoverja«. Značilno je pač, da je Trubarju ustanavljanje »novih, unucnih cerkva« prav tako izraz katoliškega verskega življenja kakor daritev sv. maše, katoliške zakramentalije, vera v zaslužnost dobrih del,

⁴⁶ Knjigo sta priredila Stepan Konzul in Anton Dalmata, nemško posvetilo (predgovor) je napisal Primož Trubar.

⁴⁷ Objavljen v slovenskem prevodu pri Ruplu, n. d., 53—66.

⁴⁸ Rupel, n. d., 58—59.

vera v vice (oz. v koristnost molitev za rajne), procesije, romanje, molitev rožnega venca, češčenje svetnikov.⁴⁹

6. Medtem ko je tukaj Trubarjeva polemika še dovolj stvarna, pa se je dal zapeljati drugod, posebno pa v slovenskih spisih, ki naj bi jih bilo bralo preprosto ljudstvo, da ni dosti govoril o praznovernosti in norosti, ampak da je v vsem gibanju videl samo sleparstvo, pohlep in požrešnost ter je obkladal vse deležnike z vedno hujšimi psovskami. Štifterice so mu »ličkake cuprske stare babe inu kurbe«, »ličkake lotrice« (Rupel, n. d., 78), »hudičeve ležnive babe, kurbe inu hudi ludje« (122—123), njih pripovedovanje je »ležnivu hudičevu pravlene tih starih cuprskih, kurbarskih bab inu žen« (154); pospeševalci romanja pa so »ležnivi, pijani, norski, kurbarski farmani« (123).

Hujše je, da v slovenskih spisih povsod zamolčuje dušeslovno ozadje vsega gibanja (strah) in stvarni vzrok in namen zidanja cerkvá (turške napade, kugo in željo, da bi se to zlo odvrnilo). Najbolje je to vidno v poročilu o zidanju cerkve sv. Boštjana in sv. Roka blizu Loke pri Zidanem mostu, ki ga že poznamo. Stvarni vzrok zidanja je bil Trubarju pač dobro znan: leto poprej (1529) je »kuga štajersko deželo spremenila v tužno grobišče« (dr. J. Gruden) in ljudje so se v obupu zatekli po pomoč ravno

⁴⁹ To vidimo še na mnogih drugih mestih pri Trubarju. V nemškem posvetilu knjige »Artikuli oli dejli te prave stare vere krščanske«, 1562, pripoveduje Krištofu, vojvodu württemberškemu tole: (Čeprav se »prava, stara krščanska vera« tudi v slovenskih in hrvatskih deželah dobro širi, so vendar med Slovenci in Hrvati) »še mnogi šibki in preprosti kristjani, ki se ne morejo tako hitro sprijazniti z omenjeno pravo vero, ker graja, uničuje in celo odpravlja po božjem ukazu in v skladu s sv. pismom vse zlorabe v cerkvi, pa naj bodo še tako stare in ljudem prijetne (kakor papeško mašo, klicanje k svetnikom, romanje, zidanje novih cerkva in zaupanje v lastna dela) in ker uči podeljevanje svetih zakramentov brez soli, blata, sline, olja, sveč, zvonjenja in mašne obleke. To se jim dozdeva tuje, čudno, novo in napačno« (Rupel, n. d. 67).

Podobno tudi v slovenskem uvodu te knjige, kjer pravi, da se bodo Slovenci iz nje naučili »to pravo, staro krščansko vero... od katere so nas ti papeži, škofi, farji inu menihi dosti lejt bili odpelali inu zapelali«, da bodo spoznali, »kaka oli kakova je ta naša vera, katero ti naši zupniki za krivo, novo, lutersko inu kecarsko šacajo, drže, ferdamnujo inu taku zuper vpijo; h kateri veri se je tulikajn ljudi po vseh deželah perdružilu, de več k mašom, po hribih, po gorah, po puli, po doleh, po kukavah, po vrtačah, po gozdeh (to je k tamošnjim novim cerkvam), po dalnih deželah h tim dalnim, neznanim cerkvom s križi po odpuske ne hodijo, tej Devici Mariji inu tim svetnikom ne ofrujo, cerkvi inu kapel ne zidajo. Zakaj tu vse je timu božjimu evangeliskimu vuku inu tej stari, pravi veri cilu zuper« (Rupel, n. d., 76—77).

Še v Ta celem novem testamentu, 1582, pripoveduje prav isto (Opominane h branu tu s. pismu): Bug čestu ostru zapoveda, de se k nega besedom, zapuvidom, prepuvidom inu postavom ništer se ne ima odvzeti, perložiti, premeniti oli precbrniti, koker so ti papeži s to mašo, s krstom, z molitvo inu z drugimi božjimi službami sturili. Iz tiga vsaki lehku zastopi, koku ti Ludje ž nih vero inu z božjimi službami pred Bugom bodo obstali, kir vuku, ležnivimu hudičevimu pravlenu tih starih cuprskih, kurbarskih bab inu žen [verujo inu] cerkve na gorah, hribih, v gozdeh zidajo, k nim rumajo, Divici Mariji inu drugim ličkakim svetnikom ofrujo, mašujo, timu s. evangeliju inu božjim zapuvidom zuper. Zatu Bug te ljudi s točami inu drugimi nadlugami šrajfa. Na koncu bo tudi te iste koker vse malikovce timu zcludju izdal« (Rupel, n. d., 154—155).

k sv. Boštjanu in sv. Roku, ker sta oba pomočnika zoper kugo.⁵⁰ Trubar v poročilu govori samo o »babskih hudičevih marinih«⁵¹.

A ne le to, brez vsake kritičnosti je v svojih spisih tudi ponavljal strastno protestantsko obrekovanje o čisto določeno označenih ustanoviteljicah cerkvá. Najhujši je pač tisti primer, ko pravi Trubar v posvetilu glagolskega Prvega dela Novoga testamenta kralju Maksimilijanu o ustanovitvi cerkve na Sveti gori pri Gorici, da so to cerkev »šele pred dvajsetimi leti zgradili na pobudo stare coprnice, ki je kot dekle baje splavila troje otrok«. Zgodovina pa nam pripoveduje nekaj čisto drugega: »Neka pobožna pastirica Uršula Ferligojnica je pravila ljudem, da je imela od l. 1539. na gori Skalnici nad Solkanom večkrat prikazni Matere božje, kadar je na vrhu pasla svojo čredo. Ljudje so deklico nadzorovali in, ko so se prepričali, da je res pobožna in lepega vedenja, so ji začeli verjeti, tem bolj, ker je že menda v prejšnjih stoletjih tam stalo Marijino svetišče. Kmalu je tam stala kapela in ljudje so začeli znašati denar, da bi se zidala cerkev. Anton pl. Papež iz Gorice in trije Solkanci (Krivic, Bassin, Mihelič) so se zavzeli za to podjetje in izprosili od patriarha dovoljenje, da smejo na vrhu gore postaviti romarsko cerkev. L. 1544. je bila posvečena in sam patriarh Marino Grimmani je poslal iz Vidma za glavni oltar lepo sliko Matere božje, ki je še sedaj na svojem mestu. Kmalu je bila Sveta gora priljubljena božja pot. L. 1566. jo je nadvojvoda Karel izročil v oskrbo frančiškonom bosenske provincije.«⁵²

Veliko lahkovernost nasproti protestantskim govoricam spričuje tudi to, s kako otročjo razlago poskuša Trubar utajiti čudežne dogodke, ki so se dogajali po raznih novih božjih potih, kjer so »cerkve le od tih hudičevih, ležnivih bab, kurb inu hudih ljudi gori prišle«, pri čemer so pomagali tudi »ti farji, menihi, cehmoštri inu mežnarji... s temi ležnivimi cajhni, kir so pravili inu falš pričoval, kir bi se per tacih cerkvah bili sturili«.⁵³

»Per tim su ti eni hudičevi ludje slipi, hromi inu krulevi se sturili inu na berlah h takim cerkvom prišli inu ti eni slipi se delali inu k nim pustili se pelati. Inu so per tacih cerkvah berle od sebe vrgli, ti slipi so pregledali. Tu so ti farji potrjovali inu na steno oli na table⁵⁴ malali inu zapisali. Inu so te mesene debele kosti na te štrike tih zgonov pervezovali, te iste so ti psi ponoči cukali inu zgonili. Inu kedar so ti bozi, preprosti ludje h tim zgonom tekli, per nih nikoger nešli, taku so djali inu verovali, ti zgonuvi so od svetnikov oli sami od te svetusti ter cerkve oli gore zgonili. Ti eni pak farji inu mežnarji so tim živim rakom goreče voščene svičice perlepovali inu okuli tacih cerkov ponoči pustili laziti. Tu kedar so ti preprosti vidili, so verovali, de ti svetniki taku okuli te cerkve hodijo.«

⁵⁰ D. Dr. L. A. Veit, Volksfrommes Brauchtum und Kirche im deutschen Mittelalter, Herder, Freiburg i. Br., 1936, 27.

⁵¹ Dr. Jos. Gruden, IMK, 1908, 60. Zgod. sl. n., 613.

⁵² Dr. Jos. Gruden, Zgod. slov. n., 615.

⁵³ Trubar, Katehismus z dvejma izlagama, 1575, 202 nsl., Rupel, n d., 122—123.

⁵⁴ table: slike na les ali platno.

7. Ob tem Trubarjevem sovraštvu do zidanja novih, »unucnih« (Rupel, n. d., 78) cerkvá po gozdovih in hribih in romanja k njim (»s križi okuli tepsti«, n. m.). je toliko dragocenejše njegovo pričevanje, da pri zidavi nobene izmed cerkvá, ki o njih obširneje govori, ne omeni niti enega znaka poznejšega skakaštva, dasiravno so mu prvi pojavi skakaštva že znani. Takoj potem, ko je Trubar v posvetilu glagolskega Prvega dela Novoga testamenta (1562) kralju Maksimilijanu razložil, kako štiftarji vedno delajo, kako se sklicujejo na nočne sanje in prikazni, začne pripovedovati tudi že o prvih »skakačih«, ki pa še niso bili zelo številni. Tako pripoveduje o njih:⁵⁵

»Nekateri se podnevi zgrudijo pred ljudmi, kakor bi imeli božjast, in po dolgem tresenju in cepetanju začno pripovedovati, da jih je Devica Marija ali morda kak drug svetnik ali svetnica tako vrgla, z njimi govorila in ukazala, naj se zdaj na tem, zdaj na onem hribu, v dolini ali gozdu sezida cerkev, naj hodijo tja s križi, naj darujejo, beró maše in romajo; če pa se to ne bi zgodilo, tedaj hočejo Marija, svetnik ali svetnica, ki so se prikazali, pobiti s točo vse žito na polju in vinograde ter poslati tako smrt nad ljudi in živino, da ne bo ostal niti tretji del živ.«

Neposredno za tem odstavkom sledi poročilo o zidanju Nove štifte, in, čeprav vidi Trubar pri vsem početju samo sleparstvo, požrešnost in hudobnost, niti z besedo ne omenja kako tresenje ali cepetanje. Tudi v poročilih o zidanju cerkve na Sveti gori ne — kakor tudi ne v pripovedovanju o loški podružnici sv. Boštjana. Torej niti sledu še o sektarstvu.

To nam potrjuje tudi vedenje cerkvene oblasti do teh novih ustanov. Cerkevna oblast je bila res — kolikor imamo o tem poročil — do izpovedi teh ustanoviteljev in ustanoviteljic previdna. Uršulo Ferligojnico je dala, kakor vemo, najprej nadzirati; njenim izpovedim je verjela in prošnjam za dovoljenje zidave ugodila šele, ko se je prepričala o njenem lepem in pobožnem življenju. Načelno pa v želji po zidanju novih cerkvá ni videla nič napačnega in jo je celo podpirala s podeljevanjem odpustkov. Očitno v vsem gibanju še ni bilo nikakega sledu o kakem odporu zoper duhovščino in cerkveno oblastvo; saj so se ljudje obračali za dovoljenje do pristojnega škofa, bodi oglejskega patriarha, bodi ljubljanskega škofa.

Razen zidanja cerkve Matere božje na Sveti gori dokazuje to tudi zidanje cerkve sv. Boštjana blizu Loke pri Radečah. Neki regist iz videmskih arhivov dokazuje namreč, da so loški farani cerkev, ki jim jo je Primož Trubar branil zidati, vendarle zgradili in dali posvetiti sv. Fabijanu in Boštjanu. Ko so jim jo pa protestanti pozneje, pač nekaj let pred 1576., zažgali in razdejali⁵⁶, je ljudstvo prosilo patriarha, da bi smeli cerkev

⁵⁵ Rupel, n. d., str. 59. Dr. J. Gruden v IMDK, 1908, 62 v nemškem jeziku. Kar stoji pred tem odstavkom, gl. zgoraj pri opomnji 48., str. 23.

⁵⁶ Zdi se, da so bili požigalci podružnice sv. Boštjana radeški protestanti. Čudno je namreč, pravi Ign. Orožen v svoji knjigi Diözese Lavant (IV, 2, 484), da so se v vsem obsegu stare laške prafare protestanti najdrznejše vedli prav v Radečah in skoraj samo tam — laška prafara je obsegala skoraj vso poznejšo laško dekanijo in je segala z radeškim vikariatom še precej daleč na Kranjsko. Orožen misli, da so bili tega krivi številni protestantski velikaši, ki so imeli svoje

spet pozidati, a na drugem, varnejšem kraju, v bližini jurkloštrskega ozemlja. Regest se glasi:⁵⁷ »Datum Utini 17. aprilis 1576. Habitantibus villae Loch prope Radazoy in regione Styriae.« — Generalni vikar Jakob Maracco naznanja, da je izvedel po Dominiku Serpentinu, župniku svete Helene (v Loki), o napadu na cerkev sv. Fabijana in Sebastijana, katero so pred nekaterimi leti ljudje, ki so bili o naši pravi veri najhudobnejšega mišljenja (de fide nostra orthodoxa pessime sentientes), zažgali in razdeljali v veliko razburjenje vernikov (et magnam animarum perturbationem). Dovoljuje jim, da jo smejo zopet sezidati na ozemlju jurkloštrskega samostana (in territorio monasterii de Giria) in novi cerkvi podeljuje odpuške. — To je sedanja loška podružnica sv. Fabijana in Boštjana na Poljani ob gori Radežu.⁵⁸

8. Čeprav so se torej skakači že pred letom 1562. med štiftarji pojavili, kljub svoji histerični prenapetosti do l. 1576. vendarle še niso štiftarstva speljali na poznejša sektarska, duhovščini in cerkvi nasprotna pota.

Po vsem tem je jasno, da je bilo sicer štiftarstvo od vsega začetka izraz nekega boleznega hrepenenja našega naroda, da bi si z daritvami v čast božjo in njegovih svetnikov izprosili božjo pomoč in rešitev iz velikih nadlog, ki so prišle nadenj, da pa je štiftarsko gibanje izšlo iz verskega življenja katoliške Cerkve in bilo tudi še v 16. stoletju dolga desetletja v skladu s katoliško duhovščino in cerkveno oblastjo. Nadloge pa le niso prešle, še celo povečale in pomnožile so se s protikatoliško propagando novoverskih protestantov, ki je morala po prepričanju preprostega vernega ljudstva poklicati nad deželo in ljudi božjo jezo in kazen. Trubar sam nam pripoveduje, da je bilo katoliško ljudstvo res o tem prepričano. Ko se v nemškem posvetilu Artikulov (1562) pritožuje württemberškemu vojvodu Krištofu, da je na Slovenskem in

gradove v tem okolju. Od leta 1570. je bil v trgu predikant Janez Hočev ar (Hans Gotscheuer, Cotscheuertschiz i. dr.) in je imel vso oporo pri zakupniku radeške graščine Wilhelmu pl. Lambergu z Boštanja; prihajal pa je pridigat tudi celjski okrajni pridigar Jurij Maček, ki je imel v bližnjih Hotemažah oporo in svoj dvorec. Katoliški vikar Danijel Slade je imel dovolj tožiti zaradi motenja božje službe. Razen tega je na novega leta zvečer 1771. neki Krištof Schneider vikarja na javni cesti dejansko napadel, ko je ta hodil s kadilnico in koretlom blagoslavljat hiše. Nadvojvoda Karel je ukazal Lambergu izgnati oba predikanta, a pokorili se niso ne graščak ne predikanta. Hočev ar si je v trgu celo hišo kupil. Ostal je tam, dokler mu ni zaradi razuzdanosti luteranski superintendent Spindler (1577) službe odpovedal. Na njegovo mesto je prišel drug predikant; ko pa je ta že 1578. odšel, se je spet pojavil Hočev ar in bil še nasilnejši in oblastnejši kakor poprej. L. 1587. ga je nadvojvoda spet izgnal in mu dal odvzeti hišo. A Hočev ar in Maček sta imela oporo in stan v bližnjih gradovih in ostalo je pri starem. Plemstvo je celo posredovalo, da bi se Hočev ar jevi ženi, oziroma njegovi omoženi hčeri zaplenjena hiša spet vrnila (1595—1596), a brez uspeha. Gl. Orožen, n. d., 484—488, dr. Jos. Gruden, Zgod. slov. n. 737. Ni čuda, da so Ločani želeli postaviti podružnico sv. Fabijana in Sebastijana dalje od Radež.

⁵⁷ Dr. Gruden, IMDK, 1908, 60, op. 1.

⁵⁸ Dr. Jos. Gruden, Zgod. slov. n., 613. Prim. Orožna (n. d., 444—445), ki omenja, da so sezidali to podružnico po 1545., ker se v vizitacijskem zapisniku iz tega leta (n. d., 428) še ne navaja.

Hrvatskem še mnogo ljudi, ki nočejo o novi veri nič vedeti, ker jo imajo za krivo, nadaljuje takole:⁵⁹

»K temu mnenju so jim pripomogli tudi nekateri dozdevni duhovniki⁶⁰, ki na prižnicah, višavah in pri vinu trdijo in vpijejo, da hočejo odpadnik Trubar in njegovi pomočniki z lutrovsкими pridigami in knjigami uvesti in osnovati v slovenskih in hrvatskih deželah drugo, novo, krivo, zapeljivo vero in nove službe božje, ki jih poprej med krščanstvom nikoli bilo ni... Med njimi so nekateri celo tako nesramni, da javno trdijo in raznašajo: edinole novi evangeljski nauk in vera sta kriva, da je sedanji svet tako hudoben, da draginja v vseh stvareh tako raste in da dobivajo povsod premoč Turki in vse nadloge. Zato opominjajo in prosijo ljudi z veliko resnobo in vnemo, naj se varujejo novih pridigarjev in knjig in naj trdnó vztrajajo pri veri svojih staršev, ob kateri so bili ljudje pobožni, a letine dobre.«

Iste misli ponavlja Trubar tudi v (nemškem) posvetilu Katehisma z dvejma izlagama (1575) Francu Juriju Reinu s Strmola:⁶¹ »Učim (naše mlade, preproste, dobrosrčne Kranjce in Slovence)..., kako naj odgovarjajo našim zopnikom na njihovo hinavsko vpitje in na govorjenje nerazumne sirove drhali, ki pravijo: mi katoliki vdržujemo, učimo in hočemo spet vzpostaviti staro vero in lepe božje službe, ki so jih imeli naši predniki; pri tem so bili ljudje dobri, zvesti, pobožni, miroljubni, edini v veri, a letine so bile dobre in rodovitne... Odgovarjam tudi na njihova stara judovska izvajanja (Jer 44), ker obtožujejo naš nauk in pravijo: Odkar so luterski nastopili s svojim novim naukom, so se pojavile vse nadloge in draginje itd. Dokazujem iz Mozesa in vseh prerokov, da so vsemu krivi papežniki s svojo novo vero, malikovanjem, trinoštvom preganjanjem in nesramnim življenjem« (str. 115).

Tudi v slovenskem predgovoru govori prav o istem očitku:⁶² (Nesramni, lažnjivi, nezastopni papežniki) »vselej inu povsod čez nas vpijo, raznašajo in oblagavajo, de mi luterski eno novo, krivo, škodljivo vero gori narejamo, te maše inu lipe božje službe doli taremo, Divico Marijo inu vse svetnike zašpotujemo; z atu, pravijo oni, je taku hudu zdaj na s vejt u.«

Nasproti temu je Trubar sam prepričan in z njim njegovi soverniki, da so krivi vseh teh nadlog katoličani, ki se »pravi, stari veri« in »pravi, stari maši« Lutrovi tako trdovratno upirajo in s svojim »malikovanjem« kličejo kazen božjo nadse in na vse rojake. Takole govori v Cerkovni ordningi (1564):^{62a} (S protestantskim naukom) »se spet ta stara prava vera gori perpravi inu po vsem svejti reztegne, prave Bogu

⁵⁹ Rupel, n. d., str. 67. (Prim. zg. op. 49, 1. odstavek.)

⁶⁰ Dozdevni duhovniki: luteranski nauk ne priznava posebnega duhovniškega reda (*ordo sacerdotalis*), češ da so vsi kristjani duhovniki.

⁶¹ Rupel, n. d., str. 114.

⁶² Rupel, n. d., str. 119.

^{62a} Rupel, n. d., str. 83.

dopadeče božje službe inu molitve, bruma⁶³, poštene, lubezen pruti Bogu inu vmej ludmi narede, malikovane doli zatare. Inu s tejm hočmo tudi te naše dežeze pred Turki, pred našimi sovražniki ubraniti inu pred dragino, hudim vremenom, pred morijo⁶⁴ obarovati inu ohraniti.«

Podobno pravi v nemškem posvetilu Svetiga Pavla listom (1567):^{64a} »Tisti, ki večkrat razumno in marljivo prebirajo spise sv. Pavla... se iz njih naučé spoznavati in prav presojeti prave glavne vzroke: zakaj kaznuje in šiba Bog cerkev in svoje ljudstvo prav tako kakor nejevernike s papežem, krivimi učitelji, Turki, draginjami, kugo in drugimi nadlogami; so li papežniki ali luterski krivi vsega tega in pa sedanje nesreče, da Turek tako zmaguje.« Isto misel ponavlja potem tudi v slovenskem predgovoru.⁶⁵

Iz te duhovne stiske in verske zmede je dobilo tudi prvotno čisto katoliško versko gibanje štifhtarstva oblike nekake socialne bolezni. V najmilejši obliki se je pokazala ta bolezen kot trmasta nepokorščina do cerkvenih oblasti⁶⁶, pridružili so se še božjastno-histerični pojavi zvijanja in mučenja, metanja in skakanja⁶⁷, kar se je z upornostjo do duhovske in posvetne oblasti strnilo celo v nekako uporniško sektarstvo, podobno kakor nekaj bičarstvo, ki je tudi bilo v začetku pristni izraz prave,

⁶³ bruma (nem. Fromme f. pobožnost, stvn. (srvn.) fruma korist.

⁶⁴ morija: kuga. ^{64a} Rupel, n. d., 97.

⁶⁵ »... aku hočte vejdti po risnici inu po božji besedi soditi, katera je ta prava stara inu katera je ta nova, falš, Antikristova vera, inu du (= kdo), aku luterski oli papežniki, so krivi inu dolžni, de so sedašnji ludje taku hudi, nezvejsti, de je povsod tulikajn rev inu nadlog inu de Turk taku premaga, ... taku vi raven tiga psalterja inu tih evangelistov tudi vsa s. Pavla pisma čestu, s flisom inu zastopnu preberite. Rupel, n. d., 100.

⁶⁶ Štifhtarstvo te vrste se tu in tam vedno spet pojavlja. Zoper tako štifhtarstvo na Paki v vitanjski fari je napisal škof A. M. Slomšek po skrbni pastoralni preiskavi na Vidov dan (15. junija) 1852. posebno pastirsko pismo, ki v njem omenja podobne pojave v Pokrškem borovju pod Celovcem (iz l. 1849.), nekje na Štajerskem na hrvaški in ogrski meji in hkrati s paško zadevo v Gorenjčah na Koroškem blizu Drave. Povsod so postavljali lesene kapelice (ute, bajte) s podobno Matere božje in skrinjico za nabiranje miloščine. A. M. Slomšek, Pastirski listi. DsM v Celovcu, 1890, str. 144—150, posebej 147.

⁶⁷ Prim. o tem poročilo Trubarjevo v posvetilu kralju Maksimilijanu (glej zgoraj str. 26.), pismo akvilejskega vizitatorja Pavla Bizancija poreškemu škofu z dne 10. okt. 1584 o dogodkih pri Sv. Luciji na Tolminskem, ki jih je preiskal l. 1583. sam (Gruden, IMK, 18, str. 61., 63 nsl. Zgod. slov. n. 684) in poročila dež. gosposke o dogodkih v Planini na Notranjskem — v pozni jeseni l. 1583. in drugod (Dimitz, MHVK, 1863, 67. nsl., Geschichte Krains, III 212. nsl., Gruden, Zgod. slov. n., 685. nsl.). Da je bilo tresenje, metanje, zvijanje, skakanje, mučenje pri skakačih res neka socialna bolezen, najbolj podobna božjasti (prim. Trubarjevo besedo: zgrudijo se, kakor bi imeli božjast, Rupel, n. d. 59.) ali histeriji, nam najbolj dokazujejo pritožbe podložnikov planinske graščine do nadvojvoda Karla (po 17. dec. 1584.) zoper to, da jim je dala graščinska gosposka požgati cerkev na Planinski gori in zaplenila cerkveno imetje. Pravijo, da se nikakor ne hlinijo, kakor bi bili bolni, ampak da je njihovo krčevito zvijanje »neka tuja bolezen, ki jih čudovito premetava« in se loteva po božjem pripuščenju tako odraslih kakor majhnih otrok. Dimitzovo predavanje na mesečnem sestanku Historičnega društva za Kranjsko, Mitteilungen d. histor. Vereins f. Krain, 1863, 68b, Geschichte Krains, III, 213; prim. dr. J. Gruden, Zgod. slov. n., 685.

globoke spokornosti ter je ljudi spodbujalo, da so življenje poboljšali;⁶⁸ ki je tudi bilo v početku izraz obupnih prošenj do nebes po rešitvi iz strašnih nadlog, a je pozneje prav tako zašlo v nekako po- božno potepuštvu (vagantstvo); lastili so si kakor skakaški sektarji du- hovníške pravice, tako da je moral koncil v Konstanci vse gibanje na- čelno obsoditi.⁶⁹ Še večja je vnanja podobnost s plesno boleznijo, ki je v 13. in 14. stoletju nastopila na Nemškem, na kar je opozoril pri nas že S. Rutar: Starih in mladih se je lotilo neko zamaknjenje, neko trepe- tanje po vsem životu, ki jih je sililo gibati se in plesati. Na stotine ljudi je potovalo od kraja v kraj plešoč in prepevajoč svete pesmi. Mnogi so mislili, da so take plesne procesije Bogu posebno dopadljive.⁷⁰ Dimitz pa je opozoril na podobno angleško-amerikansko sekto, ki je nastopila v 17. stoletju in dobila od svojega vedenja ime kvekerji: tresaci (angl. quake: tresti se) in džamperji (angl. jump: skakati).⁷¹ Nekaj podobnega vidimo tudi pri francoskih janzenistih 17. stoletja (konvulzionarji).⁷²

Kljub veliki razširjenosti skakaške bolezni in z njo združenega sektarstva pa skakaška sekta ni nikdar zajela vsega štiftarskega gibanja. Vedno še so se tudi v dobi od l. 1584. do nekako l. 1622. oz. 1637., ko je skakaška sekta izginila⁷³, zidale nove cerkve, tudi po gorah in samotah, v skladu in s sodelovanjem duhovske gosposke in s Cerkvijo. Najboljši dokaz za to je zidanje romarske cer- kve sv. Uršule na Plešivcu pri Slovenjem Gradcu — o tem bo povedati več pri razgovoru o štiftarski narodni pesmi — sodeloval je pri njej v odlični meri sam predsednik reformacijske komisije za Kranjsko ljubljanski škof Tomaž Hren.⁷⁴

II. Štiftarske narodne pesmi.

1. Sektarsko skakaštvo je vznemirjalo slovenski svet po zgodovin- skih poročilih komaj 40 let¹, zakaj pri skakačih šestdesetih in sedem-

⁶⁸ O tem prvem uspehu bičarskega nastopa iz l. 1260. poroča fur- lanski kronist Juliani: In tistega leta so se pomirile vse razprtije (Et sedatae sunt omnes discordiae praedicto anno.) De Rubeis, Monumenta ecclesiae aquileiense, Append., str. 21.; cit. po dr. Jos. Grudnu, IMK, 1908, 66, op. 15.

⁶⁹ D. Dr. L. A. Veit, Volksfrommes Brauchtum und Kirche im deutschen Mittelalter, Freiburg i. Br., 1936, str. 49.

⁷⁰ S. Rutar, Bičarji in skakači na Slovenskem, LZ, 1882, 685. Posebej navaja, da je l. 1237. več ko 1000 otrok plesalo iz Erfurta v Arnheim, l. 1374. pa da je napadla ta bolezen prebivalce ob Renu, Moselli in v Eiflu. Primerjaj o tem zadnjem primeru tudi sporočilo L. Pintarja »Springer und Geißler« v Carnioli, 1908, 215—216. Veith (Volksfrommes Brauchtum, Herder, Freiburg i. Br., 1936, 40), misli, da je to bila epidemična epilepsija (Veitstanz).

⁷¹ Mitteilungen d. hist. Ver. f. Kr., 1863, 67b, Geschichte Krains, III, 212. Glej tudi Funk-Bihlmeyer, Kirchengeschichte, III, 8—9, 1934, § 192, 3, str. 224.

⁷² Funk-Bihlmeyer, n. d., § 190, str. 213.

⁷³ Dr. Jos. Gruden, Zgod. slov. n., 687 omenja kot konec skakaštva cesarja Ferdinanda ukaz (1622), naj se skakaška kapela v Šentlenartu v Sloven- skih goricah poruši, skakači pa vsi polové. A. Dimitz, Geschichte Krains, III, 472, omenja, da so še 1637. zaprli skakača Ocepka in ga postavili pred reforma- cijsko komisijo.

⁷⁴ Hrenov zapisnik o tem je objavljen v ČZN 1936, 21—26.

¹ To je od nastopa Maruše Pogričeve, omož. Medudove v Planini (Mitteil., 1863, 67; dr. Gruden, Zgod. slov. naroda, 685) in šmaverskih

desetih let očitno še sektarstvo ni bilo razvito.² Ta kratkotrajna epizoda ni mogla imeti trajnega vpliva na slovensko duhovno kulturo. Nasprotno pa so katoliški štiftarji — neglede na to, ali so jim to ime privedali ali ne — v svojem večstoletnem razvoju nedvomno izdatno oblikovali slovensko narodno dušo. Naravnost čudno bi bilo, ko bi to prav iz dna narodnega življenja in čustvovanja prihajajoče duhovno gibanje, ki je z belimi cerkvicami po hribih in vaseh, po poljih in gozdovih dala slovenski zemlji njeno posebno lice, ne bilo pustilo sledov tudi v slovenski narodni pesmi.

Težko bo kdaj ugotoviti, kolik delež imajo štiftarji pri nabožni liriki, pri pesmih v čast Materi božji in raznim svetnikom. Po Trubarjevih poročilih vemo, da so prihajali romarji k novim cerkvam kar v procesijah s križi na čelu³ in da so ljudje pri procesijah posebno radi peli pesmi Devici Mariji in svetnikom v čast.⁴

Tudi se ne ve, je li med številnimi romarskimi pesmimi in legendami katera štiftarska. Nemalekatera taka legenda je že od vsega začetka združena z določeno božjo potjo, tako »Lovca streljata na Marijo« (SPN, št. 520.: več o pesmi gl. tam v op. in LZ, 1883, 594.) in »Hudič skuša romarja« (SNP, št. 190. — iz Lokavca v Vipavski dolini!) z Višarjami, »Potop pri Mariji Devici na Jezeru« (SNP, št. 290.) in »Romarica grešnica« (SNP, št. 292.) z D. M. na Blejskem otoku, »Sv. Feliks vojščak« (SNP, št. 603.) z Novim mestom, »Sv. Izidor pastir in vojščak« (SNP, št. 586—602.) z Oljsko goro na Dobriču, »Pravi stan svete krvi« (SNP, št. 457.) z Radovljico. Drugi nedvomno stari legendarni motivi pa so prirejeni skoraj za vse starejše Marijine božje poti, tako »Marija in brodnik« (SNP, št. 523—537.) za razne »svete Žalostne gore«, »Marija izbira novo selo« (SNP, št. 538—543.) za Sveto goro, za Višarje in razne druge

skakačev pri Sv. Luciji na Tolminskem 1583. (dr. Gruden, n. d., 684) do ukaza cesarja Ferdinanda 1622.

² Trubar jih omenja kot posamezen pojav katoliškega štiftarstva (Rupel, n. d., 59). Zoper skakaško sekto pa se protestanti niso bojevali, ker je bila nasprotnica katoliške duhovščine, celo podpirali so jih, dasi jih za svoje niso mogli imeti. Gl. Gruden, Zgod. slov. n., 687.

³ Trubar, Artikuli (predgovor, pisan na s. Jakopa inu Filipa dan v tim lejtju po Kristusovim rojstvu 1562): »kar kuli ličkaka lotrica reče inu veli, bodi unuce cerkve zidati, s križi okuli tepsti..., tu vse dejo« (Rupel, n. d., 78); prim. Ta celi Novi Testament, 1582: »kir... cerkve na gorah, hribih, v gozdeh zidajo, k nim rumajo...« (Rupel, n. d., 154). Potemtakem je »rumati« isto kakor »s križi okuli tepsti«, t. j. s procesijo iti. To dokazuje še naslednje mesto iz Katehizma z dvejma izlagama: »inu se vi (hudičevi farji inu menihi) od nih (norskih in kurbarskih farmanov) vučite služiti Bogu inu svetnikom, de h takim dalnim vražjim cerkvom (po gorah in gozdovih) s križi inu s procesami z drugimi red hodite inu te gurne maše (gorske maše) dopernašate.« (Rupel, n. d., 124. — Prim. tudi v nasl. opomnji: »kedar ž nimi s križi hodijo...«

⁴ Trubar, Kateh. z dvejma izlagama: »Inu ti nih farji, kedar ž nimi s križi hodijo oli v nih cerkvi, ličkake basni dopuste tim dečlom naprej pejti, de vselej več na Divico Marijo nu svetnike kličejo, česte inu češče v mislih imajo koker Boga oli nega Sinu Jezusa Kristusa (nato navaja narodne nabožne pesmi, ki poleg Marijinega ali svetnikovega imena vedno omenjajo tudi Boga ali Jezusa). Rupel, n. d., 126.

cerkve in fare, »Marija, ptica pevka in zamorska deklica« (SNP, št. 544—570.) za Marijo Zagorsko (v kozjanski fari⁵), za Mater božjo na Dobravi (kateri?) ali Dobrovi (pri Ljubljani), za Marijo Zalostno, za D. M. na planini, »v Jelenci«, za Marijo Pogorjansko pri kapelici (v Rožu), »Jezus odpušča romarjem grehe« (SNP, št. 463—465.) za Višarje in Sveto goro, »Marija grez Jezusom na božjo pot«, I. (SNP, št. 466—471.) za Sveto goro, »Sveto štift«, Marijacelj (ali v Celju), za »volivsko« (Oljsko) goro, »Marija grez Jezusom na božjo pot«, II. (SNP, št. 472 do 474.) za Marijo na Jezerih v Šmarjem na Štajerskem⁶, za Oljsko goro⁷.

Vse te pesmi so po veliki večini pač običajne romarske pesmi, nekatere prav stare, a značilnih štiftarskih potez vidimo le pri malokateri; pri večini teh romarskih pesmi potemtakem štiftarskega deleža — kolikor koli je mogoč in celo verjeten — ne moremo ugotoviti.

Ena izmed teh romarskih pesmi, pri kateri štiftarji prav gotovo čisto nič niso sodelovali, pa je le zelo važna tudi za naše raziskovanje štiftarskih pesmi, ker nam z dokumentarično veljavnostjo kaže, da je postanek teh romarskih — in seveda tudi štiftarskih pesmi — dejansko in časovno najtesneje povezan z dogodki, ki jih opisujejo. To je pesem o »Sv. Izidorju pastirju in vojščaku« (SNP, št. 586—602.).

Legenda o sv. Izidorju vojščaku je skoraj ista kakor o Sv. Feliksu vojščaku (SNP, št. 603.) in je torej po vsej verjetnosti stara:⁸

SV. IZIDOR PASTIR-VOJŠČAK.

Sveti Izidor je ovce pasel,
da^{a)} je majhen fantič bil,
on si je prelepo piskal,
10 lepo piskal ino pel,
vojskega stana se je veselil,
vojskega stana se je veselil.
Ko je pa on odrasel,
v vojski stan se je podal,
15 v vojskem stanu je on živel
celih šestnajst let.
V temistem leti je pa zbolel,
v teisti boleznj smrt storil.
Njega so pa vunkaj nesli
20 na grobiše posvečeno,
tam pa so ga pokopali
pri svetem Petru zagrnoili.

Iž njegovega groba pa je zrasla
lepa drobna detela.
25 V večer je bila spokošena,
v jutro še lepša vshajala.
Taj^{b)} so mi hodili sveti možj
no so njo spoznavali:
kakovo je to sveto truplo
30 svetega Izidorija.^{c)}
Jegov grob so mi odkopali,
notre so našli celega,
notre so našli celega,
oj celega, nič gnilega.
35 Na njegovih prsah so tude našli
en lepi cedele napisani.
Tam je bilo zapisano:
»Šestnajst let je na vojski bil.«^{d)}

⁵ Dr. Jožef Pajek, Črtice iz duševnega žitka štaj. Slovencev, Lj. 1384, str. 167.

⁶ Dr. Jož. Pajek, n. d., 169.

⁷ Tudi balada o »Galjotu« (SNP, št. 250—251.), ki seveda ni nikaka romarska ali legendarna pesem, spominja domačih božjih potov: D. M. na Jezeru, sv. Jožefa na Hujah pri Kranju, sv. Lovrenca na gori nad Bašljem pri Predvdvoru.

⁸ Priobčujemo jo po Čalovem zapisku iz Framu (SNP, št. 587.).

a) da: gda, ko. — b) taj: tja. — c) V drugi inačici, ki jo je pela Marija Ledinjak in zapisal O. Caf (SNP, št. 586.), je to mesto bolje ohranjeno (v. 19—23):

Nedvomno mlajši je sklep pesmi, ki se nanaša na nestrohnelo truplo svetega »Izidorja« na Oljski gori (po isti št. 587. v SNP):

Na njegovem srdce so tude našli	v prednjem oltarji v glaže stoji:
40 tri kapljice črstve krivi,	45 pred svetim Joštom, pred sveto
ktera še zdaj na Oljski gori	Nežo
v glažeku pred njim stojj ^e):	no pred smiljenim Jezusom.
On še tude na Oljski gori	— — — — —

Ta drugi del pesmi se nanaša, kakor je že dr. Jožef Pajek spoznal, na zgodovinski dogodek iz l. 1767., ko so prenesli v novo cerkev na Oljski gori nestrohnelo truplo svetega Teodorja. Dr. Pajek poroča o tem v »Črticah iz duševnega žitka štaj. Slovencev«, Lj. 1884., str. 171. takole: »Božja pot na Oljski gori, na Dobriču v župniji Polzelskej. Listina od l. 1754. poroča, da je že davno preje veliko romarjev prihajalo na vrh Dobriča h križu in podobama sv. Neže in sv. Jošta. Zato so tam leta 1757. krasno veliko cerkev z dvema zvonikoma postavili. Na velikem oltarju je sveti križ, stranska dva sta pa posvečena Devici Mariji rožnega venca in sv. Janezu Nepomučanu. Leta 1767., 3. maja, so ostanke sv. Theodora v slovesnem sprevodu iz župne cerkve na Dobrič prenesli. (Orožen, Diözese Lavant, III., 486.)« To mesto je navedel tudi Štrekelj v SNP, I., str. 569. pod črto (pri št. 599.). Za razumevanje pesmi je treba tej Pajkovi opomnji dodati še to, da sta v cerkvi na Oljski gori ob križu v velikem oltarju tudi danes še kipa sv. Neže in sv. Jošta (sporočilo polzelskega g. župnika Andreja Pirca z dne 18. avgusta 1938).

Truplo svetega Teodorja, ki ga je ljudstvo zamenjalo z mnogo bolj znanim sv. Izidorjem, pa na Oljski gori ni ostalo dolgo časa. Že z odloko z dne 14. februarja 1788. je odredil graški gubernij, naj se podružnica na Dobriču zapre in opusti, vse imetje pa izroči župni cerkvi v Polzeli. Svetinjè sv. Teodorja so nato takoj prenesli v farno cerkev, seveda tudi srebrno monštranco in 350 gl. cerkvenega denarja; križev pot (14 slik) so prodali župni cerkvi v Mozirju. Ko pa so hoteli cerkvi vzeti tudi zvonove, so okoliški kmetje zoper to in zoper zaporo cerkve ugovarjali. Že 12. decembra 1788. so nato na najvišjem mestu odločili, da podružnica sv. Križa na Oljski gori ni primerna za opustitev. (Orožen, n. d., 486. 487—488.) Nestrohnelo truplo sv. Teodorja (sv. Izidorja narodne pesmi) pa je le ostalo od tedaj dalje v župni cerkvi v Polzeli, kjer ga še danes hranijo v stekleni omari na stranskem oltarju;

Mimo so šli oj menihi,
oj menihi pušavniki,
Eden druga so sprašavali:

»Kaj more tu notre bit?«
»Tu mora bit no sveto truplo,
da raste taka trava tu!«

^d) V mnogih inačicah stoji v pismu svetnikovo ime (SNP, št. 588., 590., 592.): Bil je svet Židor svetnik (ali pod.); v nekaterih drugih želja, kje naj ga časte (n. pr. SNP, št. 594., 595., 596., 597.).

^e) V zgoraj omenjenih inačicah (SNP, št. 595—597.), kranjskih in goriških, že pri Izidorjevem truplu ležeče pismo kaže na Oljsko goro (št. 595. in 596. iz Cerkna):

Gor je bilo zapisano,
če von hoče češen bit:

Na Oljski gori je ovčice pasel,
tam gor on hoče češen bit.

pred njim stoji še danes čašica s krvjo (sporočilo polzelskega g. župnika A. Pirca z dne 18. avgusta 1938, ki naj mu izrečem na tem mestu za ljubeznivo postrežljivost toplo zahvalo).

Romarska pesem o sv. Izidorju na Oljski gori je mogla potemtakem nastati samo v razdobju enindvajsetih let od 1767. do 1788. Ker pa se je pesem do l. 1788. že tako razširila po Štajerskem, Kranjskem in Goriškem, da se je do danes ohranila in še danes poje o svetem Izidorjevem truplu in njegovi krvi, da se hranita na Oljski gori, je morala pesem nastati pač že v prvem času po prenosu svetinj sv. Teodorja v cerkev sv. Križa na Dobriču (1767). To je tudi psihološko najbolj verjetno; saj je bilo navdušenje in veselje zaradi tega dogodka pač v začetku najbolj silno in najbolj globoko. To spoznanje je metodično velike važnosti.

2. Med pesmimi, ki kažejo še danes nekaj nedvomnih štiftarskih motivov, si hočemo najprej ogledati pesem »Marija izbira novo selo« (SNP, št. 538., 541., 542.) in njene sorodnice v skupini »Marija in brodnik« (SNP, št. 530.—534.). Najbolje se to vidi v framski inačici (SNP, št. 538.):

MARIJA IZBIRA NOVO SELO

Marija je porajžala
z Vogrskega na Štajersko.
Oh Marija, ko si lepo kronana!
Vogri Marijo barali:
»Kaj, Marija, teb fali?
Ali ti fali svetih meš,
ali ti fali sveč na oltarji?«

»Men ne fali sveč na oltarji,
men ne fali svetih meš:
mene zato žalost ma,

da me tako malo spoznate⁹,
v cerkvo živino vganjate,
da bi nečast delali.
Štajarci so pač fajn ljudje,
gljih tako možje ko žene,
ker Marijo radi častijo.
Men bojo cirkvo spuvali
no me bojo čakali.«

Bog daj, da bi nam sprosla
vsem nebeško hohcejt!

Motiv selitve Matere božje v tej inačici, kakor jo je kot framski kaplan (1839—1859) zapisal Oroslav Caf, pela pa Gertrud Falatan, je prav značilno štiftarski: Mariji na Ogrskem ni več všeč, zato se hoče seliti na Štajersko¹⁰, kjer Marijo radi imajo in ji »bojo cirkvo spuvali«.

⁹ Spoznati (lat. confiteri): tu v pomenu častiti, slaviti; prim. iz Ambrozijevega slavospeva: Te Deum laudamus, te Dominum confitemur... Te Martyrum candidatus laudat exercitus. Te per orbem terrarum sancta confitetur Ecclesia.

¹⁰ Tako je tudi gornjegrajska štiftarica po Trubarjevem poročilu trdila, da Devica Marija noče več prebivati na Sveti gori pri Gorici, ker je tamošnja duhovščina preveč razuzdana, in hoče, naj se ji pri Gornjem gradu zgradi »nova štifta« (gl. Rupel, Prot. pis., 59—60). — Z istim razlogom je nastopila še v devetdesetih letih 19. stoletja neka ženska v fari pri Mariji na Zilji; pravila je, da se ji je prikazala Mati božja sredi gozda Dobrave ob poti, ki vodi skozi gozd od Marije na Zilji v Bače (ob Baškem jezeru), in da ji je naročila, naj se na tistem mestu sezida cerkev nje na čast; na Brezjah da ji ni več všeč, ker je preblizu železnica (postajališče v Otočah; prej so Korošci hodili tja iz Radovljice), in se hoče preseliti sem v gozdno samoto. Res so ljudje stesali tam leseno

Kot vzrok, zakaj si Marija »izbira novo selo«, navaja pesem, da Ogrri »v cerkev živino vganjajo, da bi nečast delali« (št. 538.), da so »v cerkvo konjce zapirali« (št. 541., prim. 542.), da »za vtár konje postavljajo, za vtarjam konje futrajo« (št. 530.), da »z oltarjev konji zobljejo, iz kamnov (kropilnikov) se napajajo« (št. 532.), da »uže v cerkvo konje gonijo, z mešnim gvantom nastiljajo« (št. 533.). Čeprav je motiv Marijinega potovanja ali romanja že znan v starih srednjeveških legendah¹¹, kaže skrunitev cerkve, ki jo »Ogrri« porablja kot hlev za konje, na zgodovinske razmere, po katerih je dobil stari motiv romanja novo, svojemu času primerno obliko selitve iz onečaščene cerkve v drug kraj in drugo cerkev. To je nedvomno čas, ko je po ogrskem porazu pri Mohacsu (1526) Ogrska postala »turška drajna«. Saj so Turki dovolj pogosto grozili, da bodo z oltarja sv. Štefana na Dunaju ali drugih cerkva turški konji zobali, in so tako ali drugače oskrunili dosti cerkvá tudi po Slovenskem.¹² In res ena izmed ináči je to turško ozadje do danes ohranila, to je Barletova inačica iz Podzemlja pri Metliki (SNP, št. 542.):

Marija rajža inu gre
po lé-tej turški zemljici
v lepo kranjsko deželó.
Sestál jo je pa turški car:

»Kaj špot z Marije delaste,
konjce v cerkev zapiraste,
z oltarja jasli delaste,
iz kelha konjce napajaste?« ...

Tudi sicer se pozna pesmi, da je zelo stara. Razširjena je po vseh pokrajinah, ki so v 16. stoletju še stalno trpele od turških napadov, to je po vsej Kranjski z Belo krajino vred in po vsem slovenskem Štajerskem. Na dolgem potovanju po teh pokrajinah in v dolgih stoletjih od rodu do rodu pa se je pesem že máčno spremenila in »razpéla«. Mnogo ináči je okrnjenih, združenih s tujimi motivi, spojenih s čisto drugimi legendami, nekatere so popolnoma na novo predelane.

Čisto neokrnjena je prav za prav samo zgoraj navedena Cafova framska inačica, ki obsega oba bistvena motiva: vzrok selitve z Ogrskega in njen namen. V obeh inačicah iz Podzemlja pri Metliki (SNP, št. 541. in 542.) sta se sicer ohranila tudi še oba dela, a prva polovica je máčno okrajšana (v št. 541. obsega celó samo 4 vrstice), v drugo polovico pa je vdelan trsatski, oz. loretski legendarni motiv prenosa cerkve, »božje

kapelico, romali tja, molili in sveče žgali; postavili so tja tudi nabiralnik. Romanje tudi ni ponehalo, ko je cerkvena oblast romanje k tej kapeli prepovedala in je državna oblast nabiralnik dala odstraniti. Neko noč pa je kapelica zaradi neprevidnosti z gorečimi svečami pogorela in romanja je bilo konec.

¹¹ Take so n. pr. »Jezus odpušča romarjem grehe« (SNP, št. 463—465.), »Marija gre z Jezusom na božjo pot« (št. 466—471., št. 472. do 474. — romarske cerkve, ki se navajajo, so dodane seveda šele pozneje), »Marija prosi za porodnice« (SNP, št. 475—481.), »Sveta družina in razbojnik« (SNP, št. 521—522.), »Marija in brodnik« (SNP, št. 523. do 529.).

¹² Prim. številne legende o turškem kopitu na pragu Marijine cerkve, n. pr. na Veliki Sléveci nad Vel. Laščami, na poti do cerkve, n. pr. na Šmarni gori. L. 1487. so oskrunili Turki Marijino cerkev na Svetini nad Laškim, da so jo morali spet posvetiti. Orožen, Diözese Lavant, IV, 2, 251.

veže« ali vsaj »božjega trona« Marijinega, po angelih »na sred polja metliškega« (k božji poti Pri treh farah, kamor romajo Beli Kranjci, posebno pa bratje Hrvati óni dve nedelji po prazniku sv. Jerneja, J. Barle)¹³. V 8 inačicah (SNP, št. 530—537.) se je prva polovica naše pesmi spojila z legendo o Mariji in brodniku¹⁴ (SNP, št. 523—529.) tako, da je zdaj nekak uvod tej legendi in je v 4 inačicah skoraj čisto okrnéla (SNP, št. 534—537.).

Na posebno mikaven način se je stara legendarna pesem o Marijini selitvi spremenila, ko so v Marijini cerkvi v Ljubečnem nad Poljčanam i, pozidani ob koncu 15. ali v začetku 16. stoletja, stari Marijin kip (iz prve polovice 15. stoletja) z glavnega oltarja prenesli na oltar, postavljen v zvonico pod stolpom, sezidanim l. 1627. V slogu, deloma celo z besedami stare pesmi se pripoveduje, kako se Mati božja hoče iz poljčanske fare preseliti v bistriško, a na mežnarjevo prošnjo le še ostane, a ne več v glavnem oltarju, ampak v zvonici. Pesem je v dveh inačicah, Cafovi iz Frama in Barletovi iz Gribelj v Beli krajini, priobčil že Štrekelj (SNP, št. 539. in 540.), a popolnejšo inačico je v zapisku tedanjega poljčanskega kaplana A. Musija objavil A. Stegenšek v Voditelju¹⁵ — v Cafovi inačici (SNP, št. 539.) je vrsta vprašanj in odgovorov nekoliko zmedena. Barletova pa se je na poti preko Amerike v Belo krajino precej pokvarila. Musijeva inačica se glasi:

Ljubeški mežnar (se) zgodaj vstane
in gre jutrnico zvonit.
Srečala ga je Marija,
ker je z velkega oltarja šla;*)
srečala ga je na pragi,
na tem pragi cerkvenem.

Mežnar jo prav lepo vpraša:
»Oj Marija, kam ti greš?«
»Jaz pa grem iz poljčanske fare,
iz poljčanske fare pa v bistriško.«

¹³ Motiv prenosa cerkve je tudi sicer še prešel v našo narodno poezijo. Prim. pripovedko o prenosu cerkve sv. Katarine na Jelovem, podružnice radeške fare pri Zidanem mostu: Cerkev je stala po pripovedki najprej na desnem bregu Save nasproti ustju Savinje. Zaradi grdega preklinjanja savskih brodnikov pa je sv. Katarina prenesla cerkev na hrib. Orožen, Diözese Lavant, IV, 2, Das Dekanat Tüffer, str. 490.

¹⁴ Marija prosi brodnika, da bi jo prepeljal preko morja (globokega jezera ali vobče široke vode), a ta hoče to storiti le »za svetle tolarje in za zvate romene« (št. 523). Marija gre peš v morje, mornarju pa se vname bodi barčica, bodi hiša. Na mornarjevo prošnjo pa Marija ogenj pogasi.

¹⁵ A. Stegenšek, O nekaterih starinskih kipih, I. Marija v Ljubečnem v narodni pesmi in legendi, Voditelj v bogoslovnih vedah, Maribor, 1908, str. 333—341.

* Z napevom je objavil Musi prvo kitico tudi takole:

Ljubički mežnar zgodaj vstane
in gre jutrenco zvonit.

Srečala ga je Marija,
k' je z Ljubičke cerkve šla.

Mežnar jo prav lepo vpraša:
»Oj Marija, kaj ti fali,
al ti menka sveč na oltarji,
al ti menka svetih maš?«

»Men ne menka sveč na oltarji,
men ne menka svetih maš,
men le menka časti in hvale,
ko je v poljčanski fari ni.«

Mežnar jo prav lepo prosi:
»Oh, Marija, ostani pri nas!«
»Jaz, če glih pri vas ostanem,
v velikem oltarji več ne bom.

Dol v zvonici sem selo zbrala,
doli bom prebivala,
in se bom ozirala na Svete gore
(Svete gore sestrice).«¹⁶

Ta inačica, ki je nastala po letu 1627., a ne dá se ugotoviti kdaj, — saj ne vemo, kdaj so stari kip prenesli v zvonico — je pač priča o še večji starosti prvotne narodne pesmi.

Strekelj je na konec motivne skupine »Marija izbira novo selo« postavil še Trnovčev zapisek pesmi (iznad Gorice) o Mariji, ki na »kolcih derovskih« potuje do neke neimenovane cerkve, nato na »toto sveto gorico«, kjer pa noče ostati, in dalje »na ljubo Svet-Ušarijo«, kjer naposled pravi:

»Tuki je lepo in dobro,
in tu ostala bom;
zdaj ne bom jih zapustila,
tih božjih romarjev.« (SNP, št. 543.)

Vendar pa kaže ta romarska pesem samo nekaj zunanje podobnosti s štiftarsko narodno pesmijo o selitvi Matere božje z Ogrskega na Slovensko, motivno z njo ni v sorodu in tudi s štiftarji ni v nikaki zvezi.

Pač pa kaže očitne znake štiftarstva odlomek pesmi o »Mariji livolski«, zapisan na 11. nepaginirano stran »Kalobskega rokopisa«, ki je sam napisan v letih 1643. do 1651., a s čisto drugo, zelo neveščo roko 18. stoletja, ko je bil rokopis v Konjicah ali v konjiški okolici:¹⁷

¹⁶ Zadnjo vrstico sem kot prvotnejšo vzel iz druge Musijeve inačice, ki se razen zadnje kitice povsem sklada z našo (pri Stegenšku v op. str. 355). V naši inačici se glasi sklep takole:

In se bom ozirala na Svete gore, na sestrice,
Na Marijo Elizabeto
in te druge sestre vse.

¹⁷ Dr. Fr. Kovačič, »Kalobski« rokopis slovenskih pesmi iz l. 1651. ČZN, 1930, str. 181—205; odlomek je na str. 196.

O Marija livolfcha
Pomuzniza inno stuarniza
Zres semlo inno Nebo Kir
Nas Na dufchi inno teleiBi
[treiffala bo.

»Marija livolska« je po dr. Fr. Kovačiču spačenka za Marijo v Ljubčnem nad Poljčanami.¹⁸ Nemogoči pristavek »stvarnica« za Mater božjo je seveda spačen iz kake druge besede, le da je težko uganiti, katera je to bila. Konec pesmi pa, ki se nam seveda tudi čuden zdi, da Marija »nas na duši in telesi štrajfala (kaznovala) bo«, nas čisto določno spominja na bolešno štiftarsko miselnost, ko so se ljudje bali svetnikove kazni, če njegovi želji čim prej ne ustrežejo. Saj nam je znano, kaj je poročal Trubar o »babi v vinogradu nad Kompolom«¹⁹ in o prvih slovenskih skakačih.²⁰

¹⁸ Dr. Fr. Kovačič, ČZN, 1930, 196, op. 12.

¹⁹ Rupel, n. d., 40. (gl. zg. str. 20.): »...aku tiga ne dejo, taku hočta (sv. Sebastijan in sv. Rok) čez te ludi inu živino tak pomor in žlize poslati, de malu ludi inu živine žive ostane...«

²⁰ Rupel, n. d., 59. (gl. zg. str. 26.): »...če pa se to ne bo zgodilo, tedaj hočejo Marija, svetnik ali svetnica, ki so se prikazali, ... poslati tako smrt nad ljudi in živino, da ne bo ostal niti tretji del živ.«

(Se pride.)

Dr. Anton Slodnjak

Nekaj vodilnih idej in tipov Cankarjeve umetnosti

Kdor ne čuti pri branju Cankarjevih del, kako se je razmaknil Cankarjev tesni slovenski življenjski prostor v vesoljstvo, kako je zrasla njegova prvotna ljubezen do dekleta, ki je bila zavrnjena in oskrunjena, v bistrovidnost in pravosodnost medsebojnih človeških odnosov, kako se je dvignila Cankarjeva zavest sokrivde materinega trpljenja in njene prezgodnje smrti v strašno prepričanje sokrivde vsega človeškega trpljenja in gorja in kako je pesnik iz teh pradoživetij sezidal hram svoje v zadnjih merah izdelane in v popolni estetski skladnosti zaključene umetnosti — ta ni razumel njihove lepote in vrednosti. Čeprav so tudi posamezna Cankarjeva dela dovršene umetnine, v katerih se harmonsko objemata vsebina in beseda, je Cankar vendarle bolj tvorec celotnega svojega dela kakor pa n. pr. Hlapca Jerneja, Lepe Vide ali pa Martina Kačurja. Če nam že posamezna dela drugih velikih pripovednikov morejo dati zadostno predstavo umetniške tvornosti in življenjske usmerjenosti njihovih avtorjev, je pri Cankarju treba poznati celotni opus, kajti včasih se prav v njegovi najneznatnejši črtici razodeva njegova najvišja umetniška moč in najgloblja življenjska modrost. Vsa njegova dela so izpoved neumorno razmišljajočega, nikdar počivajočega, vedno hrepenečega in ljubečega genija, ki ni poznal drugega življenja kakor napeto prisluškovanje najrahlejšim gibljajem svoje in sočlovekove duše, ki je v navideznem zatišju evropskega življenja v desetletjih pred svetovno vojno občutil neizmerno tesnobo in paničen strah za usodo človeštva ter je v tej grozi skušal z vso močjo svoje besede ter čistostjo in pravičnostjo svoje ljubezni odvrniti narod in človeštvo od nevarne poti, na katero se je podajalo, gnano od temnih nagonov v samem sebi in od brezvestnih vodnikov izven sebe. Od trenutka, ko se je Cankar zavedel svojega poklica, ni nehal prikazovati svojega življenjskega prepričanja, da je človek dober, čeprav kaže navadno gnusno podobo sebičnosti, sovraštva in lažnivosti. Toda jedro je dobro. Otroci so dobri in matere so plemenite, vsi tisti so dobri, ki trpe krivico in preganjanje, samo tisti, ki hlepé po moči in vladi, so hudobni. Ves svet se je že mlademu Cankarju razgrnil v dveh bistvenih podobah: kraljestvo luči in kraljestvo temè, z drugimi besedami — klanec siromakov in ponosna, kruta Betajnova ob beli cesarski cesti.

Če človek danes prebira Cankarjeva dela, ga najbolj pretrese spoznanje, da so vsi vodilni motivi njegove umetnosti duhovna usedlina njegovih mladostnih, morebiti celo otroških doživetij. Cankar ni mogel in tudi ni hotel iz začaranega kroga svoje grenke mladosti. — Do zadnjih poskusov, napisati svoj življenjepis, kakor sta odlomka *Moje življenje* in *Grešnik Lenart*, ni mogel preboleti tega, kar je doživel nekako do

svojega dvajsetega leta, do materine smrti 1897. Vse, kar je doživel onstran tega usodnega leta, je bil samo človeški in umetniški boj s prejšnjimi temeljnimi doživetji. Pretresljivo je, če n. pr. zasledujemo, kako se hoče Cankar otresti prvega bridkega razočaranja v ljubezni. Kolikokrat obnavlja, zlasti v drami, od Romantičnih duš, Jakoba Rude, komedije Za narodov blagor, Kralja na Betajnovi, prav do Pohujšanja in Hlapcev ter Lepe Vide to doživetje, zdaj odkrito zdaj spet zakrito in zagrnjeno v najtanjšo umetniško sublimacijo. Pa tudi v novelah in črticah je ta prvotni spor med čistim čustvom in človeško preračunljivostjo izrazil s tako bolečino, da je našel slednjič sprostitev le v popolnem zanikanju spolnosti sploh.

Podobne bolečine in neizkorenljivosti je v Cankarjevem delu zavest materine žrtve. Ta žrtev je bila za Cankarja tem grenkejša, ker je bil v letih svojega mizličnega duševnega razvoja dostikrat gluh in slep za materino ljubezen. Njegovo srce je sicer sleherno kretnjo materine ljubeče duše natanko zapisovalo, toda poplava drugih doživetij, zlasti najslajšega med njimi, da mu čustvo in beseda pojeta, je mladega Cankarja tako zamotilo, da se je dejansko materine ljubezni zavedel takrat, ko je bilo prepozno. To spoznanje tvori drugi poglavitni vrelec Cankarjeve umetnosti. Morebiti je še silnejše, kakor je bilo prvo.

Tretje temeljno doživetje Cankarjeve mladosti, iz katerega se v veliki meri hrani njegova umetnost, je skupek najraznolikejših doživljanj, ki pa vsi izvirajo iz zavesti siromaštva in skrite, a nepopravljive telesne hibe ter se v poznejšem Cankarjevem življenju spreminjajo v boleče doživljanje nerazumevanja in krivične kritike njegovih del. V ponosni, zgodaj dozoreli, s stvariteljskimi sanjami obdarjeni Cankarjevi duševnosti je vsako ponižanje, izvirajoče iz telesne drugačnosti in siromaštva, zarisalo vrsto globokih kolobarjev, od katerih se njegova duša ni nikdar umirila. Cankar ne priznava siromaštva kot tisto doživetje, ki je človeku lahko tudi vir ponosne in junaške preskušnje. On vidi v siromaštvu in bolezni zasmeh in negacijo svoje stvariteljske moči, svojega bistva in sta mu zato neizmerno zoprni in neprijetni. Bridka razočaranja otroških let na Vrhniki, ponižujoče okoliščine dijaških let v ljubljanski realki in boj za življenje in umetnost na Dunaju so za Cankarja spomini, ki nikdar ne utihnejo. Prepletajo se z omenjenima temeljnima doživetjema, spolnjujejo ju, poglobljajo in razsvetlujejo ter dajejo vsemu njegovemu slovstvenemu delu in življenju snov, misel in podobo.

Toda kljub moči in izrazu, s katerima je Cankar te izhodiščne doživljanje svoje umetnosti ohranil in razložil v svojih delih, je vendarle njihova določitev še premalo, da bi spoznali notranjo prostranost Cankarjeve umetnosti. Čeprav so v nekaterih manjših njegovih delih ta doživetja podana realistično, je vendarle v vseh večjih Cankarjevih umetninah prvotno doživetje spremenjeno in preobraženo. Iz individualne usode se boči v podobe usode vsega naroda, da, vsega človeštva. Cankarjevi osebni doživljanji se v njegovi stvariteljski domišljiji preobražajo v doživljanje tiste trpeče večine človeštva, ki je prav tako zapostavljena, prevarana in križana, kakor je bila njegova mladost. Značilno pa je (in prav v tem se Cankar loči od naših pesnikov in pisateljev, pa tudi od tujih), da je kljub temu njegova umetnost na prvi pogled izrazito osebna, da je pesnik

mnogokdaj glavni junak zgodbe, ali pa vsaj njena glavna priča, da je Cankar nad vsem in v vsem svojem delu neprestano pričujoč, z njim krvno zvezan. Prav to daje njegovi umetnosti notranjo melodijo in intenzivnost podob, ki se je zdela njegovim kritikom pa tudi bolj površnim bralcem pretirana, dá, celo neresnična in so oboji vzdihovali, da upodablja svet in človeka, kakršnega sploh ni. Takšnega sveta res ni doživel drug človek kakor Cankar, zakaj samo človeku z njegovim duhovnim pogledom, z njegovo melodijo besede, z njegovimi osnovnimi doživetji je bilo mogoče iz nešteti podob življenja izoblikovati svoj svet in svoje življenje. Toda ta svet ni bil Cankarjeva umetniška fikcija, temveč po čudovitem naključju (drugače tega ne moremo imenovati, kajti prav v tem je bistvo umetnosti) je bilo v tem svetu izraženo in obseženo bistvo življenja vseh brezimnih in brezglasnih milijonov, katere je Cankar vsrkal vase in jim dal v podobah in melodiji svoje umetnosti večno življenje in večno podobo.

Zato bo ostala Cankarjeva umetnost mlada in nespremenljiva, dokler ne menja človeštvo svojega obličja. Vemo, da so še ljudje, ki se estetsko naslanjajo nad Homerjevimi junaki, tudi Dantejeva Divina Commedia ima bralce, ki najdejo v njej estetskega veselja. Tudi druga klasična dela svetovnega slovstva, ki jih s posebno ljubeznijo omenja slovstvena zgodovina, še živé. Toda le priznajmo, da je v njih mnogo mrtvega, prav kakor je marsikaj neužitnega v velikih romanih devetnajstega stoletja, ki slikajo meščansko družbo in njene duhovne in socialne konflikte. Kar je občečloveškega, sicer res ostane, a nasledniki in premagalci prednikov imajo tudi drugačna občečloveška in estetska merila. Vse, kar je izraz določene dobe, se polagoma spreminja, izgublja na učinku in živi le umetno življenje. Večna ostanejo samo dela, ki so zajela življenje v celoti, zlasti pa tiste umetnine, ki izražajo človekovo neumrljivo hrepenenje po preobrazbi na duši in na telesu, po izoblikovanju socialnega življenja, ki bi bilo vredno človeka, po zatrtju temnih zoperčloveških sil, ki zavirajo in onemogočajo pravi napredek. Tako bo poleg Prešernove pesmi v našem slovstvu večno živel in odmeval Cankarjev goreči, neugnani klic po dobrem, plemenitem, duhovnem človeku.

Včasih smo že slišali v našem slovstvenem življenju besede, da novi rod izhaja iz drugačnega pogleda na življenje in umetnost, kakor je izhajal Ivan Cankar. Da bolj neposredno, rekli so, bolj odkritosrčno dojema življenje in da bolj neustrašeno oznanja nove poti. Morebiti je trenutni videz res takšen. Toda če smo se priborili do temeljnih elementov Cankarjeve umetnosti, tedaj smo spoznali, da je res mogoč drugačen, objektivnejši slog v slovenski leposlovnji prozi, da so mogoče tudi drugačne oblike, da pa se mora vsak pravi slovenski pripovednik z neizbežno nujnostjo spojiti vedno in povsod s Cankarjevo življenjsko miselnostjo. Dokler se ne spremeni do dna slovenski in občečloveški način življenja, bo ostala Cankarjeva umetnost veljavna, mlada, neumrljiva. Pa še poslej bo Cankarjevo hrepenenje izražalo zadnje duhovno dejanje slehernega človeka, zakaj prareligioznega hotenja človeka pač ni nikdo izrazil v našem slovstvu prepričevalneje, resničneje in bolesterneje kakor Cankar.

Če si drznemo v svetišču Cankarjeve umetnosti pokazati na poglobitve oltarje, mislim, da najmanj pogrješimo, če skušamo omejiti svoje opazovanje na Cankarjev religiozni svet, na njegove socialne nazore, na

njegovo razmerje do slovenskega naroda in na njegov odnos do človeške kulture sploh. Cankarjeva religiozna predstava je mnogo bolj preprosta kakor pa verska predstava njegovega brata Prešerna. Prešernov verski nazor je izrazito moški, Cankarjev je ženski — otroški. Kljub temu, da Prešeren tolikokrat opeva žensko in da vidi v njej svečenico, ki mu more odvzeti breme in sprostiti njegovo dušo v ustvarjalni zanos, je vendar bistvo Prešernove verske misli načelo službe praluči oziroma praduhu. Človek-stvarnik je odblesek te luči, v zemeljskem življenju pa njen označevalec ter pričevalec njene ljubezni, ki je najvišji izraz najvišjega duha. Cankarjeva religiozna zamisel pa je matriarhalna. Mati je svečenica in boginja, žrtev in plačilo, porodnica in zveličarka. Bolj kakor ljubezen je njeno življenje večno odpuščanje, razumevanje in večna tolažba. Mati je zadobila poteze Kristove matere. Njena žrtev mu tudi ni manjša, kakor je Kristova žrtev na križu. Materina ljubezen je zakrament, v katerem uživajo otroci njeno meso in pijejo njeno kri. Pretresljivo je, da edino v epilogu k Podobam iz sanj ni mogla ob uri najtežje preizkušnje mati pomagati sinu, ki je moral krikniti po domovini in Bogu. Morebiti je onstran tega krika, porojenega ne samo iz vere, temveč tudi iz strašnega razočaranja, čakalo Cankarja-umetnika novo življenje, za Cankarja-človeka ni bilo onstran matere življenja.

Toda Cankar ni poveličal samo matere. Morebiti je bilo poveličevanje matere v njegovi umetnosti nekaj drugotnega, kar je privrelo pozneje iz mogočne, prvotne želje, približati in spojiti samega sebe z božansko mislijo. Že v prvi knjigi, v »zloglasni« *Erotiki*, je pogumno segel po mesijanski podobi in usodi:

»Ves majhen in slab sem zadel na rame
trpljenja križ, pripravljen zame...«

In njegova vroča beseda, da so se mu »odprla vrata v neizmerno lepoto, ki je neizmeren greh«, drzno klicanje Boga na obračun, omočni erotični verzji iz Dunajskih večerov, vsa ta nezaslišana novost v našem slovstvu je bila izraz religioznega hrepenenja človeka, ki je hotel zdrobiti okorele oblike in odpreti vrata novemu religioznemu življenju. Že na prvi postaji Cankarjevega umetniškega križevega pota je bila njegova duša polna hrepenenja — »po lepoti, po večnem, po Bogu, katero hrepenenje je naposled glavna vsebina vsacega dela, ustvarjenega od resničnega umetnika«. Njegovi sodobniki pa so odgovarjali temu hrepenenju z ošabnimi citati iz Nietzscheja in brezmiselnim požigom Erotike. In na vse, kar je bil Cankar posej ustvaril, je udaril neizbrisen pečat življenjski boj treh sil, ki so raztrgale njegovo dušo: zavest mesijanskega poslanstva, dediščina materine vere in breme človeške, prečloveške nature. Te tri sile, ki so v svojem strašnem spletu prezgodaj uničile Cankarjevo življenje, so tudi najmočnejši izraz njegove umetnosti. »Zadel je na rame križ, ki si ga je bil iztesal sam, in se je napotil na pot brez konca.« Ne lakoti vesel in ne sitosti. Ne popotovanja in ne počitka. Truda ne marajo moje roke in lenobe so trudne.« »Vrtnar sem bil. In ona je bila vrtnarica, lepša od same Matere božje.« »Bila je Mati božja. In bila je nenadoma njegova mati.« »In vse, kar bi v mogočnem razmahu rad ustvaril, zidar nebojgli, je edinole oltar, na katerem bi daroval svojo ljubezen noč in dan.« »Kje pa je tvoje kraljestvo, o Dioniz, najmlajši otrok moj? Tvoje kraljestvo je

onkraj življenja, onkraj teles in onkraj duš.« »In takrat bom jaz mogočni kralj Matjaž.« »Očenaš, kateri si v nebesih... tvoje pravice iščem, ki si jo poslal na svet... Ne v ljudi ne zaupam, ne v svojo pravico ne zaupam, v tvoje pismo zaupam.« »Ali je pravica pri Bogu, ali je ni?« »Dolžnik je moj; ne klečim — stojim pred njim in tirjam!« »Tisto besedo berite, ki sem čakal nanjo toliko grenkih dni: ali je pravica, ali je ni — ali je Bog, ali ni Boga!« »Smrt, smrt! V smrti je izpolnjena ljubezen!«

Iz Cankarjevega verskega nazora rastejo prvine njegovih socialnih idej, ki pa niso samo protest in boj pravičnega človekoljuba zoper krivice, ki jih mora trpeti večina človeštva, temveč so tudi religiozno utemeljene. Saj sta prav trpljenje in žrtev pobožanstvila mater, z njo vred pa so poveličani tudi vsi tisti, ki jih je krivica kakor njo vrgla v trpljenje. Trpini se v Cankarjevi zamisli ne družijo samo z materjo svetnico in boginjo, temveč tudi s Kristusom, ki je samo njihov starejši, z božanstvom obdarjeni brat. Tudi njegovo trpljenje in smrt pojmuje Cankar bolj kot posledico njegove učeniške službe kakor pa kot posledico prostovoljne žrtve. Ker je nenehoma kazal na krivico in hudodelstva manjšine, so ga obsodili na križ.

Cankarjev socialni svet je neizmerno zapleten. Čeprav so njegove osnove jasne in vidne: tu klanec siromakov, tam iz krvi in solz zgrajeno kraljestvo na Betajnovi, je vendarle vse življenje med tema dvema tečajema v neprestanem prelivanju in spreminjanju. Kajti nekaj je še silnejšega kakor socialna pravica in nekaj groznejšega in gnusnejšega kakor socialna krivica. To je človeška misel, ki se ne sprosti vedno v dobro ali hudobno dejanje, a vendarle izpodjeda od znotraj korenine človeške duše, tako da je človek lahko na zunaj pravičen, na znotraj pa gnil kakor grob. Ta vedno se prelivajoča zmožnost človeške duše, ki grešnika na mah opraviči, pravičnika pa prav tako bliskovito pahne v pregreho, zabrisuje ostro ločitev med socialnima svetovoma. V trenutku se po Cankarjevem pojmovanju lahko prevesi tehtnica in hudodelec je opravičen, pravičnik pa obsojen.

Cankar je pod ta neizprosni zakon svojega globokega etičnega prepričanja vključil tudi samega sebe in se v mnogih delih javno obtožil ter se odpovedal pravici, soditi druge. Iz neizprosnosti tega zakona človeškega duševnega življenja je izvzel samo mater in otroka.

Ta globoka etična tenkovestnost je Cankarjevo pojmovanje krivde v socialnem življenju zapletla, zlomila in zabrisala. Zato je upodobil v svojih delih toliko zalomljenih osebnosti, zato je bliskovito izpreminjal tudi svojo sodbo o njih in preobračal tudi njihovo dejanje in nedejanje tako, kakor površni bralec ni pričakoval.

V tej dušeslovni in etični pravičnosti Cankarjeve umetnosti, ki priča kljub videzu zunanje in notranje satire, da je zrastle iz ljubezni do človeka, je bil tudi poglobitveni vir nerazumevanja in krivične ocene pristranskih in plitvih kritikov, ki niso hoteli razumeti, zakaj se more ena in ista oseba v nepomembni kretnji, tihi besedi ali pa v neznatnem dejanju prelomiti v živo nasprotje. Spomnimo se samo Jermana iz Hlapcev, ki se pod težo nepravilne zavesti krivde prezgodnje materine smrti prelomi iz bojevnika za človeško čast in pravico v obupanec in se zopet po eni edini materini besedi, ki jo je morebiti slišalo samo njegovo srce, preobrazi v

živega človeka. Takšne bliskovite izpremembe pod težo ene same misli ali želje imamo v vseh Cankarjevih večjih delih, zlasti v tistih, ki so nastala iz avtostilizacijskega votka. Morebiti smemo slutiti, da je ta posebnost Cankarjeve umetnosti izšla iz njegove želje, zadostiti z umetniškimi ustvarjanjem razžaljenemu materinskemu načelu. Kakršno koli je bilo razmerje med materjo in sinom, gotovo je, da se je Cankar vse življenje čutil neizmerno zadolženega pred njo. Pred njeno svetlo podobo se je zrušilo vse drugo; v luči ljubezni do nje se ni zavedal ne podedovane revščine ne hiravega telesa, vedel ji je samo neizmerno hvaležnost zato, da ga je ljubila in da mu je podelila dar življenja in milost umetnosti.

Podobni prelomi so možni tudi pri hudobnih — negativnih ljudeh. Vse Cankarjeve osebe doživljajo neprestano spreminjanje razpoloženj, prepričanj in namenov. Čeprav so kritiki očitali Cankarju, da ustvarja v temi ali v sivi megli, je izrazito negativnih ljudi le malo v njegovih delih. Tu in tam huščne temna senca, v kateri pač ni svetlobe, čez življenjsko pot tega ali onega Cankarjevega junaka; toda celo v Kantorju doživimo kljub nepretrgani hoji za grehom trenutne slutnje o njegovem zlomu in zopetnem dvigu.

Popolnoma negativni so samo krivični in otopeli kritikastrji, prazne šleve in licemerski dobrotniki. Tipi torej, ki žive na videz v harmoniji z božjimi in človeškimi postavami, a ne zato, ker so dobri, temveč ker so gnili in s svojo gnilobo zastrupljajo tudi to, kar bi moralo biti večno zdravo. Po Cankarjevem globokem prepričanju se Kantor more zveličati, medtem ko morata biti krivični kritik in svetohlinski pravičnik na veke pogubljeni.

Če si natančneje predočimo temelje, ustanove in osebe Cankarjevega socialnega sveta, spoznamo, da so bila za Cankarja tudi pri oblikovanju družbenih odnosov in izkušenj merodajna otroška in mladostna doživetja, ki jih je le nebitveno pomnožil in razširil z izkušnjami dunajskih let. V bistvu si je Cankar priredil predstavo socialnega sveta na osnovi vrhniškega socialnega življenja, le da je izpustil nebitveno ter je dal dogodkom, ustanovam in osebam, ki jih je ohranil in preoblikoval, občeveljavni značaj in za ves svet merodajno simbolno podobo.

Poglavitna ideja Cankarjeve upodobitve realnih družbenih odnosov je protinaravni razkol in razcep, ki loči Klanec siromakov od gospodovalne Betajnovce. Ta razkol pa živi prav za prav tudi v vsakem človeku in loči v njem dvoje duš: dobro in zlo. Le nosilci Cankarjevih najvišjih sanj in najglobljih misli so odrešeni te razcepljenosti. Prav tako so tudi na drugem bregu med nosilci kraljestva moči in sovraštva osebe, v katerih vsaj v trenutkih zmaguje dobra duša nad hudobno.

Nosilca in oznanjevalca Cankarjevega socialnega in umetniškega prepričanja sta mati in sin. Mati je celo izvzeta iz sebičnega zemeljskega dogajanja ter postavljena v zarjo nadzemske dobrote in večnega usmiljenja. Z njo se družijo otroci, dečki in deklice. Prvi so simbolne podobe otroškega Cankarja, deklice pa so otroški liki njegove matere. Manj jasni in enoviti so tavajoči in umirajoči poetje, v katerih je opel Cankar na mnogo načinov tragično smrt Ketteja in Murna ter opisal tudi samega sebe v urah kesanja, resignacije in dvoma. K pozitivnim osebam lahko štejemo tudi potepuhe, berače in brezdomce, resignirane revolucionarce

ter neozdravljive sanjače. Tudi v njih je Cankar prikazoval trenutna stanja svoje duše, zdaj s ponosnim gnevom zdaj s tiho resignacijo ali z bolestnim sarkazmom. Te osebe tvorijo zvezo z življenjem na Klanecu in onstran Klanca. Sanjskim podobam s Klanca kažejo stvarno resničnost ter jim razlagajo zakone in običaje gosposkega sveta, s čimer jim trgajo iz srca upanje v pravičnost in usmiljenje gospodovalnih ljudi.

Onstran Klanca sta najmogočnejši osebnosti: trški bogataš, ki je tudi župan ter združuje v sebi denarno in državno oblast, in župnik — nosilec neke skrivne moči, ki je Cankar ni natančneje označil. Župnik je gospodar duš. Njegova najgloblja oznaka je »zavrženi angel«. V Cankarjevi ustvarjalni domišljiji se kaže ta tip zdaj v podobi svojega padca zdaj v svojem angelskem poslanstvu, vendar tako, da je satanska komponenta vedno vidna in aktivna. Z županom ga druži solidarnost oblasti, njegov mistični vpliv pa sega vendarle tudi na Klanec. Sicer se vrši religiozno življenje na Klanecu pod materinim svečeništvom, kajti mati je bližja Bogu kakor pa župnik, kljub temu je župnikova moč višja in na Klanecu bolj upoštevana kakor županova. Župnik je vladar duš, čeprav nima moči nad materjo in se njegova oblast razteza bolj nad srednjo življenjsko plast, ki jo Cankar le redko prikazuje.

Tretja osebnost z Betajnovce, ki je najbolj neenotna in problematična, je učitelj, pa naj se imenuje Šfiligoj, Kačur ali Jerman. Učitelj je v betajnovski hierarhiji tista osebnost, ki ima kakor župnik srčne zveze z življenjem na Klanecu.

Tudi za ta tip je črpal Cankar snov iz vrhniških doživetij. Toda medtem ko so tipi njegovega duhovskega in posvetnega oblastnika bolj ali manj zaključeni, brez posebnih in bistvenih variant, se nam Cankarjeva podoba učitelja razodeva v mnogih variantah, zlasti pa v treh poglavitnih likih, ki jih označujejo imena: Šfiligoj, Kačur in Jerman.

Učitelja Šfiligoja je izoblikoval Cankar že zelo zgodaj. V Knjigi za lahkomišelnje ljudi je ustvaril namreč še eno prizorišče življenjskega dogajanja — Dolino šentflorjansko. Le-sem je postavil vse svoje zgodbe, v katerih je hotel obračunati s slovenskim izobraženstvom, s kritiki in gobezdavimi rodoljubi. V delih, ki jih označujejo: izhodiščna črtica Iz življenja odličnega rodoljuba v Knjigi za lahkomišelnje ljudi, groteskna povest V mesečini, farsa Pohujšanje v dolini šentflorjanski in Zgodbe iz doline šentflorjanske, je Cankar ustvaril poseben svet, ki pa ni simbol slovenske domovine, kakor je mislil Izidor Cankar, urednik njegovih zbranih spisov, temveč simbolna podoba slovenskega trškega in mestnega življenja.

Najznačilnejša oznaka meščanske družbe je razumsko srčno in etično mrtvilo. Življenje na njenem zgornjem koncu, ki ga poseblja učitelj Šfiligoj, se izživlja v praznem navduševanju za tako imenovane narodne ideale, na dolnjem koncu, ki ga predstavljajo župan, županja, notar in notarka, dacar itd., pa v erotičnem namigavanju, prikriti in odkriti kvanti, ter v podlostih brez konca in kraja.

Tej družbi je postavil Cankar svojo umetnost nasproti. K temu ga je izzvalo svetohlinsko ogorčenje, s katerim je ta družba sprejemala njegova dela. Pesnik je hotel dokazati, da je njegova umetnost čista in vzvišena in da je le-ta družba pokvarjena in da je javno svetohlinstvo in

prikrita pohota njen pravi obraz. Edino učitelj Šfiligoj, ki je pričel svojo simbolno pot v Knjigi za lahkomišelnih ljudi kot življenjepisec in slavilec rodoljuba Štefana Frfile, je ostal vsaj nekoliko nepokvarjen in pesnikovemu srcu ljub v splošni pokvarjenosti, čeprav je tudi on vsaj po svoji pičli pameti v skladu z družbo. Njegova največja napaka je svetohlinsko navduševanje, ki kaže tu in tam že tartufske poteze..

Se pred izoblikovanjem šfiligojskega tipa učitelja je upodobil Cankar v romanu Na Klancu podobo pozitivnega učitelja, ki se je posvetil brez pomisleka in predsodkov ljudstvu, da bi ga moralno in razumsko dvignil.

»Torej misliš še zmeraj reševati svoj narod?« se je nasmehnil Lojze.

»Naroda ne, ampak vsaj čisto majhen del njegov, saj je to tudi nekaj... In ti niti ne veš, kakšno je naše ljudstvo... Jaz sem ga pa spoznal in ni ga boljšega na svetu.«

V Jožetu Krivcu pa si ni ustvaril Cankar samo opomina, v njem je zarodek njegovega najlepšega človeškega tipa, učitelja Martina Kačurja, ki pa je pisatelju dozorel šele kasneje in v čisto drugi podobi, kakor ga je sanjal v povesti Na Klancu.

Med Krivcem in Kačurjem je Cankar ustvaril v Križu na gori še eno podobo učitelja, ki nam more bolj kakor katera koli podoba njegovih učiteljev razložiti, od kod Cankarjevo zanimanje za ta stan in zakaj je oblikoval s toliko srčno prizadetostjo zastopnike tega stanu. Na to so delovali doživljaji osebne, erotične narave. V vseh teh podobah je variacija motiva premagati vsaj v umetnosti podobo nekega učitelja, ker je ni mogel v življenju.

Kako močno in neizbrisno je bilo Cankarjevo doživetje učiteljskega poklica, spričuje tretja oblika njegovega učitelja v povesti Martin Kačur. Da je Cankar upodobil kljub objektivnosti in realitiki tega romana prav v njem najgloblji pogled na lastno usodo v liku učitelja Kačurja, kar je ponovil pozneje v Hlapcih v osebi Jermana, nam spričuje, da si ni volil teh osebnosti učiteljskega stanu samo zato, ker je bilo med učiteljstvom na Kranjskem mnogo zlomljenih duš in strtih značajev, temveč zaradi omenjenih mladostnih doživetij in pa zato, ker je svoje umetniško poslanstvo občutil tudi kot vzgojno nalogo. Usodna zapletenost osebne in slovstvene eksistence se Cankarju nikjer ni tako razkrila kakor v povesti o Martinu Kačurju. Celu podobne smrti je dobrih deset let pozneje umrl, kakor si je nekoč predočil v svojem junaku. Tudi ljubezni, družini in domu se je moral odpovedati, samo ustvarjalne sile ni izgubil pred smrtjo kakor Kačur.

Poslednja in najbolj pretresljiva Cankarjeva učiteljska figura je Jerman v Hlapcih. Tudi v njeni zasnovi se prepletajo osebna doživetja s stvarnimi podatki iz življenja slovenskega učiteljstva na mračnem terišču našega kulturnega življenja tik pred svetovno vojno. Cankarjevo pradoživetje, iz katerega je po globokih telesno in duševno utemeljenih preobrazbah vzknila Jermanova podoba in končna ideja drame, pa sega nazaj v leto 1897., v čas materine boleznin in smrti.

Med najbujnejše ustvarjanje, sredi literarnih in političnih bojov je segla Cankarju črna misel v srce. Ali je res bila njegova velika literarna žetev vredna enega samega trenutka materinega življenja? Ali se ni njeno življenje steklo prezgodaj prav zato, ker ni utegnil v mladostni umetniški zavzetosti in delavnosti paziti na njeno zdravje? Morebiti je umrla raz-

očarana in razžaljena, ne da bi opravičila njegovo sveto željo po umetniškem ustvarjanju.

Nedvomno je bil sprva Cankarjev namen prikazati v Hlapcih tragi-komičen zlom učiteljstva in izobraženstva sploh v precepu med zunanje pojmovanim svobodomiselnim političnim in kulturnim nazorom ter med sebičnim upoštevanjem spremenjenih političnih razmer. Cankar je dramo začel kot satiro na vetrnjaštvo in je hotel v Jermanu ustvariti človeka, ki bi bil pravokoten na duši in telesu. Toda njegova ustvarjalna domišljija se je polastila tega idealnega glasnika doslednosti prepričanja in moškosti pričevanja ter ga je zaokrenila tja, kjer so bili skriti v Cankarjevi duši oni neizbrisni spomini iz mladosti. Jerman se je nehote zlil s Cankarjevo predstavo lastne junaške službe lepoti, pravici in svobodi, a se je slednjič tudi ta preoblikovana podoba Jermana-Cankarja zrušila sama v sebi pri spominu na materino trpljenje in njeno prezgodnjo smrt.

V svojih delih je Cankar upodobil še vrsto učiteljskih postav od prihuljenih karikatur do praznih idealistov in resigniranih mož družinskega in poklicnega življenja. Omenim naj samo, da je naslov drame Hlapci delu neprimeren in da ga je Cankar določil še takrat, ko se je boril za to, ali naj bo drama — satira ali izpoved.

Poleg označenih osebnih in družbenih tipov Cankarjevega sveta bi moral še orisati bolne poete, modre potepuhe in ugledne rodoljube. Prva tipa sem nekoliko že označil, o poslednjem naj omenim samo to, da je Cankar v njih sodil, pogosto tudi karikiral kritike, sošolce in znance, ki so z breznačelno prilagoditvijo splezali na dobra mesta in so s prezirnim zrlim nanj kot na izgubljenega študenta in zapitega literata. Ali to bi jim bil Cankar odpustil. Da so se pa postavljali med narod in njegovo umetnost ter so v otopelosti, zavisti in licemerstvu proglašali njegovo umetnost za nepotrebno, nemoralno in škodljivo, tega jim pa ni mogel odpustiti; saj so s takšno zlohotno kritiko sramotili sveti ogenj v njegovi duši, kateremu je žrtvoval vse, še mater.

Za najskromnejši obris Cankarjeve umetnosti je potrebno, da si predočimo še njegovo pojmovanje našega narodnega življenja. Nedvomno je vsa Cankarjeva umetnost potekla iz globoke, elementarne ljubezni do slovenskega ljudstva. Saj se je treba samo za trenutek potopiti v melodijo njegovega jezika, da občutimo, kako je bilo njegovo srce prevzeto od tega, kar je slovensko. Samo pri Prešernu doživimo podobno ubranost besede, zemlje, duše in ideje. Ker pa je Cankarjev literarni tekst po obsegu mnogo večji od Prešernovega, se njegova srčna beseda preliva v tolikih raznovrstnih melodijah, da ni slovenskega poeta, ki bi to ime bolj zaslužil kakor on.

Vendar je bila Cankarjeva predstava naroda in domovine, zlasti v mlajših delih, kritična, celo satirična. Namenoma je uničeval sentimentalno podobo domovine Stritarjevih in Gregorčičevih pesmi. Nenehoma je poudarjal, da je slovenska zemlja prav takšno terišče človeškega pohlepa kakor vse druge dežele. Da bi svoj rod upodobil po željah in mislih svojega sreča, da bi s kritiko, ironijo, sarkazmom, če treba tudi s karikaturo, in tihim ter milim povečevanjem vzbudil v svojih ljudeh človeško zavest, ljubezen in pravičnost, je kazal Cankar narodu gnusobo laži in njenih služabnikov. Z rotenjem, očitki, psovkami je skušal zdramiti dušo svojega

ljudstva. Včasih je celo zdvomil, da bo mogel preroditi svoje sužnje ljudstvo. Šele proti koncu življenja in ustvarjanja je opustil ta boj ter je začel ob spominu na mater in druge žrtve, ki so posvetile tla domovine, poveličevati tudi zemljo in rod v mesijansko podobo.

Tu je najbolj bolešno, a tudi najbolj čudovito mesto Cankarjeve umetnosti. S trenutkom, ko je izvzel svojo zemljo in svoj rod zaradi osebne in narodne stiske iz občnega življenjskega procesa, ko so se združili Klanec, Betajnova in Dolina šentflorjanska v »velik grob, ki je segal od planin do morja«, je zavel skozi njegovo umetnost čudovit dih nove ljubezni in nove žrtve, ki je očistila in pomladila v Cankarjevi predstavi ves narod. In tisti, ki je zdaj prevzel njegove krivice, hudodelstva in pregrehe nase, je bil Grešnik Lenart — Ivan Cankar sam. V tem križanju samega sebe se je do dna razodelo njegovo mesijansko hrepenenje, ki se je dotlej večkrat skrivalo v nepomirljivi kritiki, neizprosni satiri, pravični karikaturi. Tedaj pa so se tudi pokazale zemeljske meje Cankarjeve umetnosti, onstran katerih so se že dvigali vrhovi, v nebo strmeče mistike.

Ivan Cankar ni pripisoval umetnosti samo zato božanskega izvora in vsečloveškega pomena, ker ji je posvetil življenje, temveč ker je bil v dnu srca prepričan, da je edino umetnost tista sila, ki lahko razgiblje človeka in vzbudi v njem hrepenenje po novem, boljšem in lepšem življenju. Tu in tam je sicer zdvomil o moči in lepoti lastne umetnosti, ko se je smejal novelistu, ki spreminja kri in solze v črnilo, da pa je nad njegovo Jacinto Lepa Vida, svečenica in boginja, o tem ni nikdar dvomil. Saj je bilo ustvarjanje lepote zanj kakor za Prešerna ukaz praluči. Cankar je sveto veroval, da se mora pred prikaznijo Lepe Vide zlomiti človeška hudobija, da bo melodija hrepenenja po njej slednjič ustvarila materino kraljestvo: ljubezni, pravice in svobode. V trenutkih dvoma in obupa je trepetal v bojazni, da je zgrešil njen svetli plašč, a se je potem spet zravnal v prepričanju, da ji je bil zvest, kakor mora biti samo plemenito srce in bogat duh.

Dolgo in strmo pot je prehodil Cankar kot človek in umetnik. V dvajsetih zvezkih njegovega zbranega dela je toliko popolnih umetnin, kakor da jih je rodilo stoletje genialnih umetnikov, a ne dobrih dvajset let hudega, s filistrskega stališča celo izgubljenega in zapravljenega življenja, slabotnega, s telesnimi in značajskimi slabostmi obremenjenega človeka. Cankarjevo delo je največji zgled v našem slovstvu, kaj zmore genij, ki ljubi. Če sodimo Cankarjevo delo s te ali one plati, enega ji nikdo ne more odreči, da je sad velike ljubezni. V njenem središču je nesmrtna podoba trpečega človeka, ki ni samo sin slovenske zemlje, temveč večni: Ecce homo. S to osrednjo podobo svoje umetnosti, pa najsi je to njegova mati, hlapec Jernej ali grešnik Lenart, je stopil Cankar v kulturno in človečansko zavest naroda in človeštva. Njegovi liki so nesmrtni in občevaljavni. Cankar je dal človeški kulturi novo podobo — poveličanja tihe, brezimne žrtve za bližnjega, ki jo je radostno opravila vrsta njegovih svetlih postav od matere do njega samega.

Dr. Alojzij Merhar

Okoli Ketteja in Murna

(Književno zgodovinski listi)

V slovenskem slovstvu se malokdaj ponavlja, da bi se dvojica bodisi pesnikov ali pisateljev tako vzajemno vzgajala in sporedno predstavljala kakor oba pesnika Dragotin Kette in Josip Murn Aleksandrov.

Za tisti čas prvega pesniškega snovanja in življenja obeh pesnikov so nam ostale še nekatere priče, ki se jih doslej nihče ni prav spomnil in jih vprašal po njih spominih na Ketteja in Murna.

Pričujoči listi so vestno napisani po teh spominih. Svoje spomine sem namreč hotel pomnožiti, osvežiti in okrepiti še z nekaterimi spomini drugih oseb, ki so z njima stanovale v istem stanovanju, ali so bile sicer v ožjem stiku z obema pesnikoma.

Kar zadeva Kettejevo zgodnjo mladost, sem vse zvedel iz ust svoje tete Marije Pupis in njenih hčerá Terezije, Frančiške in Uršule v Košani na Notranjskem.

O Murnovi detinski dobi mi je pripovedovala Julija Tevž, rojena Kalan, ki živi danes pri svoji hčeri, učiteljici v Cerkljah na Gorenjskem.

Razmere v Kalanovi dijaški družini v popotresnem času mi je opisala Manica Kalanova, upokojena tobačna delavka v Ljubljani.

Iz dijaškega življenja svojega tovariša Ketteja in njegovega prijatelja Murna so mi postregli in ustregli s svojimi spomini: Evgen Legat, ravnatelj pri Sv. Križu v Ljubljani, Franc Pavšič, pok. župnik v Hotiču pri Litiji, dr. Josip Sever, viš. voj. kurat v p. v Št. Vidu nad Ljubljano, Friderik Šubert, zasebni uradnik v p. v Dobropoljah na Dolenjskem in Anton Tomelj, župnik na Črnučah pri Ljubljani.

Krajša, a važna stanovanjska izveštja sem dobil pri mestnem upravnem oblastvu v Ljubljani.

Mimogredé sem pri svojih raziskavanjih poizvedoval povsod, kjer sem upal najti kaj še doslej nezapisanih zgodovinskih podatkov o Ketteju in Murnu.

Ko sem po teh novih živih virih zbral, izbral in pripravil tvarino za ta svoj spis, sem seveda pazljivo pregledal značilnejše tiskane vire, ki govoré o Kettejevi in Murnovi mladosti.

Aškerčev uvod v Kettejeve Poezije (1907) je preveč oseben (čeprav prikrit) in premalo stvaren, da bi mogel priporočati to »ljudsko izdajo«. Na njegov uvod se pozneje še povrnem.

Ivan Prijatelj se je v svoji ureditvi Aleksandrovih Pesmi in romanc (1903) izkazal res njegovega prijatelja. Prijateljsko zavzetje pa ga je tu

Pripovedovalcem in darovalcem podanega gradiva iskrena zahvala!

in tam zaneslo na duhovno gledanje, ki se ne sklada vselej z dejanskim stanjem.

Z lepim in modrim umevanjem je napisala dr. Silva Trdina svojo književnozgodovinsko razpravo o Aleksandrovu (1933). Trdinovi je moglo kot vzor služiti dr. Kidričevo literarno historično delo o Prešernovi dobi in podobi.

Izcela dober je sestavek, ki ga je v Biografskem leksikonu podal o Ketteju France Koblar.

Prav informativni so zapiski Vandotovi in Ribaričevi v »Odmevih« (1928) oziroma v »Mladiki« 1936; obkrat se spominjajo Ketteja z izvirnim in zanesljivim poročilom.

Zgodovinsko važen je članek dr. Iz. Cankarja v Domu in svetu 1920: »Ivan Cankar v Zadruhu«.

Pričujoči spomini o Kettejevi in Murnovi prvi mladosti niso pesnitev, čeprav bi mogli biti v to primerna snov, marveč resnica. Tolikokrat so se že od tiste dobe v ožjem krogu obnavljali in deloma tudi zapisali ter so vrh tega tako značilni, da se doslej še niso mogli pozabiti.

Z njimi bi rad dopolnil to, kar se je doslej med nami vedelo in mislilo o Ketteju in Murnu. Videlo se bo, da so otroci pomanjkanja tudi v umetnosti večje in zrelejšje moči kakor otroci obilice.

I

Trije kraji oklepajo Kettejevo mladost: Prem, Zagorje in Košana. Prem ga je 19. januarja 1876 postavil na beli dan, Zagorje mu je vzbudilo otroško domišljijo, a Košana ga je navdala z najlepšimi mladostnimi spomini na njegovega očeta.

V Košani so bile zopet tri hiše, ki so bogatile Kettejevo dovtetno dušo: šola, Dominikova hiša in župnišče.

V zagorski šoli je dobival Kette prvi pouk ob roki, pa še bolj ob srcu svojega nepozabnega očeta učitelja. Pripovedujejo, da je bil oče velikokrat v zadregi zaradi odgovora, ki naj bi ga dal svojemu radovednemu in radovidnemu sinčku. »Kako visoko stojé zvezde? Kam bi prišel, če bi se pomikal z oblaki naprej? Zakaj reka nikoli ne preneha teči?« To so bili že kar pesniški pogovori z mladim dečkom, ki mu je oče včasih zložil kako pesem, da sta jo potem pela ob klavirju.

Dominikova hiša mu je s četrto dece v približni Kettejevi starostni dobi skrbela za kratkočasno zabavo in tovarišijo. Pri Dominikovih si videl po steklenih omarah dragocene starinske predmete, zapuščino pokojnega hišnega strica in prejšnjega župnika v Košani, Jožefa Berganta. Poleg dragocenih posod in svečnikov so v posebnem predalu hranili tudi knjige, n. pr. »Drobtinice«, ki so spominjale na Slomška. Košanski župnik Bergant, odličen duhovnik in izvrsten gospodar, je bil namreč Slomškov sodobnik in njegov prijateljski dobrotnik, ki ga je pri izdaji Življenja svetnikov podprl z znatnim denarnim darom.

Med Slomškoviimi spisi v Bergantovi zapuščini se je našla tudi zbirka pesmi »Slovenska gerlica«. Karelček, kakor so mu tedaj Dominikovi rekli, se je iz te »grlice« naučil pesmice, ki jo je posebno rad navajal:

»Najboljše sladko vince
za deco — belo je;
izpod pečovja zvira,
prelepo sveti se.

Po logu tiho teče,
živinco napojí,
še ptičica si žejo
brez plače ogasí.«

Košansko župnišče je tudi rado in večkrat videlo dijaka Ketteja. Tedanji župnik Matija Torkar je ljubil šolsko deco, zlasti dijake in pa take, o katerih nadarjenosti se je na prvi mah prepričal. Župnik je nekoč sedel pri pisalni mizi in pisal, morebiti prav za Mohorjevo družbo »Življenje svetnikov«. Šolski Karelček je vstopil brez besed in gledal gospoda, kako hiti pisati. Čez nekaj trenutkov pa je prekinil molk in pomotil župnika z imenitnim sklepom: »Kadar bom jaz velik, bom tudi pisal kakor vi.« Župnik Torkar ni mogel pozabiti teh besed. »Na vsak način, gospod učitelj, vaš Karelček obeta veliko,« je dejal župnik Torkar učitelju Filipu Ketteju. Obe ti so se začeli kmalu izpolnjevati.

Prav ob cesarjevem prihodu na Kranjsko 1883 je prišel tudi Murn v svojem četrtem letu iz Zadobrove pri Devici Mariji v Polju v Ljubljano. Videl je, kako so cesarja vozili v kočiji; prizor mu je ostal v neizbrisnem spominu, da je pozneje še sam o sebi dejal: »Jaz bom velik gospod! V kočiji se bom vozil s parom konj.« Razposajeni tovariši pa so ga v tej otroški domišljavosti samo dražili: »Pepe — repe, konja tepe!«

Usmiljena Kalanova Polonca je sprejela štiriletnega nebogljenčka na stanovanje in hrano. Poskrbeti mu je hotela za dobro vzgojo. Z njeno nečakinjo Juliko vred, ki je bila za leto dni mlajša, je hodil Murn dve leti v otroški vrtec pri sv. Florijanu. Deček je pa pogosto pokazal, da mu to otroško vrtnarstvo ni všeč, ker je nemško. Mnogo rajši je zahajal k sosedu, k Medvedovemu Feliksu, ki je znal pripovedovati zanimive povesti. Spomin na te povesti se je ohranil v Murnovi romanci: »Mlinar in hudič« (Pesmi in romance, str. 70).

Murnovo šegavo naravo naj osvetlita še dva dogodka iz njegove nežne mladosti. S posebno slastjo je jedel belo sladko pecivo, ki ga mu seveda ni dajala stroga in skromna gospodinja Polonca, marveč njena prijateljica, ki je bila kuharica pri Mahru. Kadar je le mogel in smel, je s »sestrico« Juliko pohitel v Mahrovo hišo. Nekega dne pa je Polonca zadremala ob peči in tako pozabila dati otrokoma dovoljenje za tak hišni obisk. Deček si je poiskal drobno žveplenko ter pričel z njo dregati gospodinjo v nosnico, »kakor bi dramil murenčke«. Prebujena Polonca je vstala in zaklenila vrata. — »Ali ti nisem rekel, da kar zbeživa?« je opomnil deček dekllico. Drugič mu je Kalanova Marjanca prinesla od nekod namesto obljubljenega pogače le malico črnega kruha. Mali razvajenec se je nevoljno obrnil in jo polglasno zavrnil: »Baba, črni kruh pa sama jej!« Seveda se je užaljena žena poslej premislila, preden je zopet obdarila dečka, ki ga je sicer imela prav rada.

Josip Murn je bil med prvimi sirotki, kateri so bili ravnatelju Iv. Gogalu priporočeni za sprejem v Marijanišče. »Le toliko še počakajte z njim,« je velel dobrotnik sirot Polonci Kalanovi, »da spolni šesto leto.« Ko se je to zgodilo, je deček v zahvalo obljubil svoji skrbni krušni materi, »da se bo z njim vozila v kočiji s parom konj.« Ob praznikih pa je še vedno iz Marijanišča prihajal h Kalanovim, da se vezi dobrohotne

domačnosti nikoli niso pretrgale. Morebiti bi bilo za Murnovo zdravje in življenje bolje, da bi se ne bil več tja vračal, ker Marjanca in Polonca Kalanova sta imeli tedaj na stanovanju večidel same jetične ljudi. Polonca sama se je kot delavka v tobačni tovarni komaj otela jetike. Pri vsej opreznosti vendar ni mogla preprečiti, da se ne bi kali neizprosne bolezni zajedle bolj ali manj tudi v mlada in nežna telesa njenih varovancev. Marijanišče je bilo v tem pogledu za Murna ne le zavetišče duševnega, marveč tudi telesnega zdravega razvoja. Na deških skupinah v slikah iz tiste marijaniške dobe, se more še videti vedra in zdrava in za njegova mlada leta prav krepka postava mladega gojenca Josipa Murna. Saj je bila tudi njegova teta Marijana prava amazonka in bi mogla biti taka tudi Murnova mati, da je niso pred časom zajeli viharji...

V Kettejevi in Murnovi nežni mladosti je vstal na Poljanski cesti zavod, v katerem in ob katerem je tekla zibel slovenske moderne lirike. Marijanišče namreč je tedaj pod vodstvom dr. Frančiška Lampeta sprejemalo večidel samo sirote in tudi tedanja slovenska lirika je bila v slovstvenem pogledu: sirota. Treba ji je bilo novih moči.

Kar je bilo Marijanišče ubogi slovenski mladini, to naj bi bil po Lampetovi želji Dom in svet mlademu slovenskemu slovstvu. Kar je novega, mladino vsak čas pritegne k sebi; enako je Dom in svet mlade in najmlajše bralce privabil v svoj krog. Med njimi je bil tudi Kette Karel. Kmalu pa se je pokazalo, da hoče biti Kette ne samo bralec, marveč tudi sodelavec mladega slovstvenega lista.

»Kako pa se ti pišeš?« ga je vprašal dr. Lampe. — »Kette Karel,« je odgovoril dijak v silno nagli izgovorjavi in s krepkim glasom.

Ko so se v Marijanišču za božičnico priredili »Letni časi«, ki so jih stihoma predstavljali gojenci, je mladi Kette s posmeškom kritiziral pesniško besedilo. Dr. Lampe je takoj spoznal darovitost mladega pesnika, vendar se je bal, da bistrega potoka ne bo mogoče zajeti v pravo strugo.

Murnu, ki je bil tri leta mlajši, je bilo Marijanišče več ko Ketteju.

Murn je v Marijanišču sprejemal prvi šolski pouk in prvo mladinsko vzgojo. Prednica s. Jozefa in še bolj nje naslednica, s. Rafaela, je matersko pozorno čula nad njim. S. Jozefa je posebno ljubila sirote in si veliko prizadevala, da bi bistroumnega dečka navadila pravilnega govorjenja. »Imel sem navado,« je povedal Murn sam o sebi, »da sem po trikrat ali štirikrat stavek začel, ne da bi ga končal.« S. Rafaela je bila tudi njegova učiteljica in je obžalovala, da Murn v govorjeni besedi ni tako točen in lahek ko v pisani. »V gimnazijo pa mora,« je svetovala in prigovarjala vodju dr. Lampetu, zakaj on je odločeval, kateri izmed ubogih gojencev bi bili sposobni za srednje šole. Vodja je imel dobro sito.

Med Murnovimi součenci v ljudski šoli v Marijanišču so bili večidel dečki s kmetov. Njih pogovori so se sukali v podeželskih predstavah in prizorih, kakor jih je bilo vajeno njih oko in uho. Čeprav se je Murn vzgajal in učil v mestu, vendar se mu je mesto le malo vtisnilo v srce. Še najljubši mu je bil iz marijaniškega okna na hodniku pogled na Ljubljanski grad, kjer so mogle oči kdaj videti kakega pastirja, ki je pasel čredo po zelenem grebenu. S pašnika se je slišal tudi pastirjev vrisk. To je bilo za Murna dovolj.

Po vnanji postavi je Kette bolj zaostajal za svojimi tovariši, daleč pa jih je presegal v duševni zrelosti. Bil je sicer širokopleč, toda drobnega obraza in nekoliko upognjenega tilnika; njegova glava pa je bila samozavestna, oči bleščeče in ustne so najrajši šepetale kakšen verz. Kette je zgodaj našel dovolj prilik, da se je knjižno izobraževal. Tudi gmotne razmere so bile v prvih dijaških letih zanj ugodne in udobne. Na lepem stanovanju je imel lepo zbirko slovenskih, ruskih, nemških in francoskih knjig; vse še godovna darila njegovega očeta, ki je naposled učiteljeval v Spodnji Košani na Notranjskem. V sobi je stal tudi klavir. Kette bi se mogel po svoji darovitosti posvetiti glasbi; ko bi bil obstal pri njej, bi ne bil ostal brez glasbenega imena. Rad je bival v družbi, kjer so peli, ob nekaterih prilikah je sam zbral kvartet in ga vadil za pevski nastop. Kako imenitno se je nekoč postavil s Hladnikovo pesmijo: »Marija, skoz življenje voditi srečno znaš.« Sam je pri tem mogočno pel bariton. Ves je živel za pesem. Pa bolj ko muzika ga je vabila muza in ga tudi privabila k sebi. Posvetil se ji je, ne mimogredé, kakor začasen stihotvorček, marveč hoté, kakor izvoljenec izvoljenki. Poslej je veljalo zanj samo eno geslo: »Ves in vse za umetnost!« Ker se je zgodaj priučil nemščini, si je nakupoval pesniške zbirke iz Reklamove biblioteke in jih bral po cele dneve.

Murn se je lihal v povsem drugačnih razmerah. Botra Marjana je zanj izprosil, da je nekaj let, tudi še po izstopu iz Marijanišča, hodil tja na hrano k dijaški mizi. Tam je slišal in videl, kako so dijaki pomagali vodju in uredniku Frančišku Lampetu pri njegovem listu Domu in svetu. Ta pomoč je bila v mnogih primerih le bolj mehanična, tu in tam pa vendar tudi živa. Evgen Lampe, urednikov nečak, je na primer že kot petošolec večkrat opravil nalogo korektorja, čeprav majhen, je bil vendar že tedaj pri listu in dijakih veliko pomenil. Prve zganjene pole Doma in sveta so bile torej vedno v dijaških rokah. Kolikrat jih je tedaj Murn vzel s seboj na stanovanje, da jih je nemoteno in pazljivo prebral. Tu in taki so bili začetki Murnove muze. Gospodinja Polonco je veselila taka ukaželjnost, le to jo je nekam žalostilo, da se njenim dijakom ni mogla prikupiti »Zgodnja Danica«, katere zvesta naročnica in bralka je bila. In prav Murn je imel nalogo, da je gospodnji vsak teden iz šole gredé kar iz tiskarne prinesel njen časopis. Spotoma ga je sam pregledal in prebral, kar je bilo zanj zanimivega. Ni bilo sicer veliko, pa v celoti je bil to glas z domačih tal, zato Murnu drag in ljub. Pa tudi »Vrtec« in »Angelček« sta bila Murnu dobrodošla. Razvnet je včasih citiral »Angelčkovo« pesem Svarilo: »Očka Petreku rekó, sinko, dobro pomni to: Blizu panja se ne kaži in čebel nikar ne draži,« hkrati je šegavo uščipnil v obraz malo Juliko, nečakinjo svoje gospodinje. Deklica je seveda zakričala, kakor da jo je čebela pičila, seveda je takoj prihitela gospodinja z iztegnjeno desnico in z resno grajo: »Ti hudobni pastir ti!« Murn pa ni mislil nič hudega; ljubil je naravo in si hotel prizore iz narave predstavljati na stvaren način, ki seveda zanj ni bil vedno brez žalih nasledkov. Murnova muza je že v zgodnji mladosti hodila skozi trnje.

Kette je sprva hotel postati učitelj, da bi tako ohranil živ spomin na svojega očeta. Od nikoder pa ni prišel dovolj močan nagib, ki bi ga k temu nagnil in usmeril. Kakor vihar s ponosnim javorovim vrhom se je

življenje igralo z velikim njegovim talentom. Kaj bi bilo iz tega genialnega učiteljevega sina, ko bi ga bil pravočasno našel genialni učitelj sin — dr. Krek! Kette ni bil človek, ki bi šel za žanjeci pobirat klasje, ki mu ga kak dober gospodar prepusti; sam je hotel sejati in žeti, na svoji lastni njivi. Razmišljal je raznovrstne načrte in sklepe, celo to, da bi šel na Hrvatsko in prestopil v grško-katoliško cerkev. Duhovniška misel je bila namreč med dijaštvom iz kmečkih krogov — in med temi se je tedaj gibal tudi Kette — tako močna, da se je vsaj malo vsak dijak bavil z njo. Izvirni Kette pa je hotel tovarišem ubrati táko, da je ne bi brž pozabili. Prišli pa so drugi, močnejši nagibi in so pahnili idealnega dijaka popolnoma v drugo stran.

Murn je bil sicer rojen v mestu, a je detinsko dobo preživel in presanjal na kmetih. Ne mestna, marveč vaška cerkev je bila prva visoka hiša, ki jo je zagledal z vprašujočimi očmi. Takrat že se je moral navzeti kmečkega duha, ki se je pozneje vedno bolj razodeval v vsem njegovem čutenju, vedenju in govorjenju. Mesto mu tudi kot dijaku ni moglo izpremeniti njegovega značaja. »Če se ne morem vrniti na kmete kot kmet, se bom vrnil kot duhovnik,« je mislil še v tretji šoli. Včasih so ga te misli posebno močno obhajale. Stopil je na stol kakor na leco in se pošalil: »Poslušajte še oznanilo: na novo mašo vas bom povabil.« Na stanu pri Kalanovi Polonci take besede niso zvenele ravno šaljivo, še manj prisiljeno; saj sta bila tedaj dva nje bivša dijaka v bogoslovju in tretji je stal tik pred novo mašo. Morebiti je Murn mislil na svoj nespolnjeni mladostni sen, ko je nekaj let pozneje pri novi maši svojega prijatelja, zamišljen sedel med duhovniki in bogoslovci. Ko so ga vprašali, zakaj molči, je na razglednico, ki jo je z njimi vred nekomu podpisal, pripisal tele značilne stihe:

»Kadar govore tisti v črni suknji,
naj molče oni v črni luknji...«

Pa posegli smo za nekaj let naprej, vrnimo se v tista leta nazaj, ko sta Kette in Murn še vsak zase snovala načrte.

Ne daleč vsaksebi sta tekli Kettejeva in Murnova pot, vendar se nista mogli najti takoj. Pot obeh pa je napovedovala: da se je čas spremenil; da je prelomil s preteklostjo; da se v knjigo slovenskega slovstva vlagla nov list. Nista tega še vedela, a že slutila s tovariši vred.

Štiri zvezde so tisti čas svetile na svetovnem slovstvenem nebu: Ibsen, Strindberg, Tolstoj, Dostojevski. Na evropskem vzhodu kakor na evropskem zahodu pa je zahajala polagoma krščanska kultura. Besedi »duh« in »osebnost« sta bila dva pojma, ki si jih največkrat slišal iz ust tedanjega mladega rodu, ki si gotovo še ni bil na jasnem, kaj pojma pomenita. Ako bi mu bilo jasno, ne bi bil v isti sapi imenoval: Nietzscheja in Dostojevskega; tudi se ne bi na isti polici skromne knjižnice našla knjiga »Zarathustra« poleg romana »Bratje Karamazovi«.

Ta nejasnost pojmov je bila za tedanje slovensko dijaštvo velika nevarnost; toliko večja, kolikor več nagnjenja in moči za novo delo so v sebi čutili posamezniki, ki jih je v silnem čustvu prevzel trudni in utrudljivi dvom Nietzschejevega duha.

Temu vrtincu sta, zlasti po potresni dobi, močno podlegala Kette in Murn, prvi s svojim neprikritim panteizmom, drugi s svojim bolj prikritim naturalizmom, vendar mu naposled podlegla nista, kakor mu tudi ni podlegel sobojevnik Ivan Cankar.

Kakor bi se z drevja osipalo ivje, tako lahko so se Ketteju izlivali verzi. Kdor jih je bral ali slišal in prav presodil, je vedel, da ne podajajo nove miselnosti, da pa so vendar nekaj novega, kar bo nekega dne zaslovelo v slovenski liriki.

Videlo se je sicer že takoj spočetka, da se je pesnik boril za izvirno obliko, da mu je nekam prelahko živeti v ohranjeni stari obliki in da mu je skoraj žal kitice, ki je nastala samo zaradi lepe rime:

Postávljena si v znamenje
na to prelepo kámenje.«

Kette se je razjezil nad kitico, ki se mu je izlila kar sama ob sebi, vendar so naposled vsi verjeli v tega pesnika. Mnoge pesmi je pozneje štel med svoje mladostne pregreške; vendar ostanejo te mlade pesmi prva stopnja razvoja v umetnosti. Bil je rojen umetnik, z velikim čutom za umetnino.

Neverjetno je, kako naglo in jasno je umel Kette Goethejevo besedo »Gedichte sind gemalte Fensterscheiben«. Vedel je, da narava nikoli ne preide neposredno v umetnino, marveč se v pesnikovi duši spremeni v podobo in šele s srčno krvjo pridobil prejšnjo resničnost in toploto. To staro Goethejevo spoznanje se je zopet zasukalo v mladi slovenski liriki. Pomembno je, da se je mladi pesnik povzpел do tega spoznanja, ne da bi o tem mnogo premišljal. V svojem otroškem ponosu je bil vesel, da se je rimalo obojno kratko ime: Goethe in Kette.

III

Kette in Murn sta si v mladostnih preskušnjah in idealnih željah po pesniški obogatitvi iskala razvedrila in se pomudila na krajih, kamor ju je gnalo srce. Tudi v tem je Kette prekašal Murna. V nemirnem tavanju obeh pa se vidi, kako si dijak z bistrim razumom in toplim čustvom navadno nezavestno zopet išče svojega Boga, ki ga mu je odtujila in zabrisala šola s svojim nerodnim poukom.

Kette je obiskoval opero in dramo, ali bolje: obiskoval bi, ko bi mu denarne razmere dopuščale. Tako pa je šel le tedaj, kadar je dobil potrebni denar.

Neko nedeljo je bil v gledališču na sporedu Anzengruberjev Krivoprisežnik. S to dramo so praznovali ravno petletnico smrti odličnega nemškega dramatika. Kette je poznal Anzengruberjeva dela in njegov razvoj od knjigarnarja do gledališkega igralca, mimo policijskega uradnika do samostojnega pisatelja. Župnik Kirchfeldski je 1870 zapisal v dramo njegovo ime in Krivoprisežnik ga je 1872 še bolj podčrtal z mogočnim uspehom. Kette je torej hotel obiskati slavnostno predstavo, a ga ni bilo, ki bi mu plačal vstopnino. Tedaj se je zatekel k meni, ki sem tedaj stanoval na Prulah ob Ljubljani pri svoji teti, Lenartovi Micki. Hitro sem bil zavzet za Kettejev sklep. Prej pa je bilo treba premagati še dve oviri: strogo gospodinjo in prazni žep. Gospodinja ne dovoli obiska v gledališču,

zlasti v nočnem času je bilo to tedaj za petošolca prav tako pohujšljivo kakor v Slomškovem času za duhovnika. Ali se ni Prešeren, v šali seveda, pohujševal nad Slomškom, ko ga je 1837 videl v gledališču v Ljubljani? To je vedel tudi Kette. Vedel pa je tudi, kako bo mojo strogo pregovoril, da mi izroči ključ. V tem se kaže vedrost, dovtipnost in iznajdljivost Kettejevega duha in značaja. S prijaznim obrazom in pritajeno resnim glasom se je Kette približal gospodinji.

»Jaz in moj tovariš bi šla rada k večerni predstavi v Katoliški dom.« — »Kam?« Lenartova teta je poostrila pogled. Kette pa je privil še nekoliko više. — »Jaz in moj tovariš bi šla rada k verski predstavi krščanskega delavskega društva.« — Gospodinji se je zazdela vsa stvar zelo krščanska; samo dvomila je, da bi bila resnična: »Gospod kaplan Karlin niso tega nič oznanili.« — »Bali so se velikega pritiska, zato niso oznanili.« se je izmotal Kette. — »A tako. To je že mogoče.« In gospodinja je verjela. — Jaz sem krotil mišice, kar sem mogel, da mi ne bi ušel smeh. — »Pa kdaj bo ta igra?« je vprašala skrbna gospodinja. — »Nocoj. Ob osmih.« — »Tako pozno pa se tam v Katoliškem domu nikoli ne začne...« — »To pot je tako; ker je slavnostna predstava,« je prepričeval in prepričal Kette malovernico. — »Doklej bo pa trajalo?« — »Do enajstih! Točno do enajstih.« — »Do enajstih? No, tega pa tudi še ne!« — »Igra ima več prizorov in treba je večkrat spremeniti kulise.« — Ketteju se je njegova zgovornost posrečila. Gospodinja je dovolila. Prej pa ji je moral še razložiti, kaj so kulise. — Trdno pa je še kljubovala druga ovira: kam s praznim žepom. — »Nisem prav začel,« je potem Kette omenil tovarišu, »ker sem rekel, dovolite mi, da gre z menoj. Nisem si torej upal prositi še za vstopnino.« — Po Kettejevem nasvetu sva tisto nedeljo popoldne obiskala na Posavju še tri moje radodarne sorodnike. V najboljšem obisku je tedaj dijaku navadno pala desetica v žep, v manj dobrem vsaj še četrtak, kar bi danes pomenilo štiri dinarje. — Trojen obisk pri sorodnikih je popolnoma plačal obisk v gledališču.

Trojni obisk pri mojih sorodnikih pa nama ni šel iz spomina, čeprav ga skupaj nisva več obnovila. Tudi bi ga drugikrat več ne doživela v isti izvirnosti kakor prvikrat. Čamrova botra iz Stožic nama je iz cerkve grede kakor nalašč kar naproti prišla in naju prijazno nagovorila: »Kam se bo šlo, kam?« Žena je bila vselej z besedo previdno spoštljiva. »Kam greš?« se ji je zdelo za petošolca premalo, »Kam greste?« je bilo po njenem prespoštljivo, zato je izbrala srednjo pot: »Kam se bo šlo?« Ko je Kette videl ljudi prihajati iz cerkve, ji je lepo odgovoril: »Eni iz cerkve, drugi v cerkev!« Botra je bila kar zadovoljna in nama lep odgovor nagradila z desetico. Tišlarjeva hiša v Savljah je bila kakor navadno tudi to pot resna in malobesedna, pa Kette jo je znal pripraviti v dobro voljo. Namesto mene so obdarili kar njega. »Tudi dobro!« je dejal Kette, »saj imava danes skupno kaso.«

Pri Lenartu v Klečah sva srečala na dvorišču mojega bratranca, slepega Lenartovega Johana. Kette ni vedel, da je mož slep in samski, zato ga je hitro pozdravil: »Dober dan, oče!« in se venomer odkrival nekam začudeno, zakaj mu mož nič ne odzdravi. Bratranec je mene takoj spoznal po glasu; za Ketteja pa je vprašal: »Kdo je ta šaljivec?« Kette se je namreč vljudno šalil, da se je prišel vdinjat za pastirja in naj mu pastir-

nino kar za mesec dni naprej izplačajo. Tako se je dotaknil tudi pravega namena najinega prihoda. Dobra Lenartova mati so poskrbeli, da nisva bila razočarana.

Ketteju je bilo za idejo; Murnu je bilo za dejanje. Kette je obvladal snov; snov je obvladala Murna. Kette je bil um, ki je mislil tudi s tenko čutečim srcem; Murn je bil srce, ki je mislilo tudi z boječim duhom. Prvi je ljubil in iskal izraz, odsev in odmev življenja v umetnosti; drugi je ljubil in iskal sebi sorodne prizore in dogodke v življenju. Tako sta se pozneje pokazala tudi Cankarju in Župančiču, ki je dejal o prvem, da je bil mož, o drugem pa, da je bil ženska.

Murn je predvsem ljubil in iskal kmečke prizore. Poljanska cesta je bila kakor nalašč zanj. Po njej so vozili Štepanci in Dobrunjci seno z »marosta«; po njej so vsako jutro drdrali vozički mlekaric iz šempetrske okolice; po njej so škripala kolesa s težkim bremenom drv podjetnih Podjavorcev in Podlipoglavcev. Koliko vasi v eni sami ulici!

Jeseni je dolge ure postajal in posedal na Židanovem dvorišču, sedanjem razširjenem Ambroževem trgu, kjer so zbirali in vadili vojaške novince. V vseh je bil en sam »Zaloški Janez«, ki je Murna opajal s kmečkim duhom; saj se mu je zdelo, da je z oblek teh krepkih fantov še dehtel vonj po septembrski otavi. Včasih je pobral tam pri njih tudi kakšno robato kletvico. Tako se je navadil, da se mu je rado zahudičalo skoraj pri vsakem stavku.

Gospodinja Polonca ga je svarila in učila, naj ne kolne, naj jezo rajši ohladi s klicem: »Ti kačji pastir ti!« Teh nadležnih kačjih pastirjev, to je vedela tudi Polonca, je bilo v tistem času vse polno ob grmovih za Ljubljano in za Gruberjevim kanalom. Murn se je takemu pouku tenkovestne gospodnje dobrovoljno nasmejal in dejal: »Stojte! Bom pa tega hudiča malo omehčal, mu bom pa rekel hudnik!« Polonca je dvignila palico, na katero se je pri hoji vedno naslanjala, ter zamahnila nad njim. Nasmejala sta se drug drugemu in bil je zopet mir med njima.

Murnovo posebno zanimanje so bili polni romarski vozovi, ki so v začetku jeseni z romarsko pesmijo vozili mimo po Poljanski cesti. Bilo je za »Kozmijanovo nedeljo«. — »Kam se peljejo?« je vprašal Murn gospodnjo. — »Na Krko!« — »Kaj je tam?« — »Tam je zdravje doma. In na Krki, pravijo, zvonovi najlepše pojo.« — Murn je gledal skoz okno z dolgim pogledom za njimi. Seveda, tja romajo, kjer je zdravje doma... Murn bi rad prisedel in se popeljal z njimi. Že tedaj je namreč malce pokašljeval. Morebiti bi mogel že tedaj reči kakor »Bolnik« v pesmi njegovega sošolca Jakoba Voljča: »Vi je ne vidite, ne slišite; a jaz jo čutim v sebi — smrt.«

Prišel pa je potres, ki je vrgel dijaško družino Kalanove Polonce iz Pongračeve hiše na Poljanski cesti — v cukrarno.

V letih, ki jih obnavljajo pričujoči spomini, se Kette in Murn še nista poznala ne s Cankarjem ne z Župančičem. To srečanje se je zgodilo šele v dijaškem knjižnem društvu Zadrugi. Ivan Štefe je naprosil svojo blago mater, da je dala družinsko sobo dijakom na razpolago za njih sestanke; tedaj še ni vedel za Ketteja in Murna, sicer bi ju bil že spočetka pridružil Zadrugi. Prva tri, štiri dijaška leta sta se Kette in Murn raz-

vijala vsak sam zase in popolnoma samostojno. Murn je vedel, da Kette zлага pesmi, Kette pa tedaj v Murnu še slutil ni kaj pesniškega duha.

Murn je bil na videz pravo nasprotje Ketteju. Tih, molčeč, skorajda boječ in pozoren na vse, kar je videl in slišal. Ta Murnova lastnost je Ketteja sprva zelo motila in nekam odbijala od »Pepeta«, kakor so tedaj domači imenovali Murna. Kette pa je bil pogumen, nagel, živahen in zgovoren. Niste prej ne poslej v življenju videli dijaka, ki bi bil tako prikupljivo živahen, kakor je bil Kette. Kamor je prišel, povsod se je takoj uveljavil s svojo besedo. Murnov obraz je bil navadno resen in bled, toda kadar se je zasmeljal, je vedela malone vsa hiša. Kette pa se je skoraj vedno smehljal, le če je zlagal ali bral svoje pesmi, je bil resen v usta in lice. Videlo se je, da je v njem še drug svet, višji mimo vnanjega. Murn je hodil z odločnimi, krepkimi, za njegova leta premoškimi in predolgimi koraki. Kette pa je svoje korake drobil in drobil, pot pa se mu ni nič kaj odsedala, menda je imel prekratke noge. Kakor koli ju torej oba pogledamo, nič podobnega in sorodnega se ne kaže med njima. Vendar je Murn vedno rad videl Ketteja in kar zamaknjeno je gledal vanj, kadar je v obisku pri njih prebral kako svojo pesem. Nekoč je celo zaprosil gospodinjo Polonco, naj povabi Ketteja, da ostane pri njih čez božične počitnice. Gotovo je Murna prevzemala Kettejeva pesem.

Poleg različnega značaja in nastopa je bilo še toliko različnih vzrokov, ki so tako neenakomerno vplivali na Ketteja in Murna. Kette je bil učitelj sin, Murn pa sin zapuščene dekle. Kette je imel v vsej svoji noši nekaj elegantnega in ubranega — v prvih dijaških letih namreč; Murnovi obleki pa se je poznalo dvoje: da ji dijak prehitro odrašča in da blago ni ravno prvovrstno. Tudi Kettejevo stanovanje na Poljanski cesti je bilo tistikrat okusno in gosposko opravljeno. Njegova gospodinja, ki so jo klicali s častitljivim imenom »gospa«, je to tudi res bila, in ni rada videla, da bi Kette »vlačil« sošolce v svoje stanovanje. Umevno je torej, da se je znal Kette v sleherni družbi nezadržano gibati, dočim se je Murn najbolje počutil med kmeti. Kadar je včasih ob sobotah prišel »Gorenjski Janez«, sorodnik gospodinje Polonce, je Murn od veselja skočil in zariskal, saj mu je s tem prihodom dihnilo toliko domačega v srce...

IV

Še stoji hiša na Poljanski cesti, nasproti dvoriščnim vratom Marijanišča, kamor je tudi Kette tako rad zahajal obiskovat dijake h gospodnji Polonci. Hiša je po svoji vnanjosti še danes taka, kakor je bila v predpotresnem času, le njena notranjščina je vsa prenovljena, zlasti v onem gornjem vzhodnem koncu, kjer je bivala Kalanova s svojo dijaško družino. Precej prostorna podolgasta soba je imela štiri okna, izmed katerih ima eno jasen in odprt pogled na Poljansko cesto.

Ob tem oknu je navadno slonel Murn, kadar je Kette med obiskom stal ob mizi in pripovedoval zanimivosti iz Košane na Krasu. Pri živahni besedi je bila še živahnejša Kettejeva desnica, ki je zdaj pa zdaj pritkavala ob mizo in včasih tudi desna noga ob tla.

Murnova pesem »Prišel čas je krog božiča« (PR, str. 76) se še danes tako bere, kakor bi poslušal Ketteja, ko je 1893 na Štefanovo opisaval svoj božič na Krasu.

»Vi še niste bili v Betlehemu?« je vprašal gospodinjo Polonco, ki je s sestro Marjanco sedela pri peči in poslušala pripovedovalca. — »Seveda ne!« se je čudnemu vprašanju nasmehnila gospodinja in z njo vred vsi. — »Potem ne veste, kakšne so betlehemske planjave.« — »Vi pa veste, ker ste bili že tam!« ga je porogljivo zavrnila Marjanca. — »Nisem bil še tam, vem pa, kakšne so betlehemske planjave. V živi podobi sem jih videl.« — »Kakšne neki? Kako neki?« — »Tam na gričastih pašnikih nad košansko cerkvijo, kjer so Dominikov oče pasli svojo čredo. Taki, prav taki so morali biti betlehemski pašniki in pastirji.«

Spomin seveda ne more vsega tega Kettejevega pripovedovanja povzeti s tisto iznajdljivo domišljijo in razvneto živahnostjo, kakor je tedaj to pripovedoval Kette sam.

»Muhe sitne!« je zagodrnjal Murn, če je videl, da kdo moti Ketteja. Toda Ketteja ni bilo tako lahko zmotiti. »Kakor Lueger v dunajskem parlamentu!« je sodil o Ketteju pripovedovalcu tovariš Fr. P.: »Vsaka opazka mu porodi nov duhovit dovtip.«

Kette je bil mil in ljubezniv v zabavi, toda nagel in oster v sodbi. Pozneje, ko ga že ni bilo več med živimi, se je pokazalo, kako pravilne so bile v marsičem misli mladostnega Ketteja. V tem pogledu je bil živ posnetek svojega pokojnega očeta, kakor so pravili Dominikovi na Krasu, saj so dobro poznali oba, očeta in sina Dragotina, kakor si je sam poslovenil ime. — »Pa Karel bo še presegel očeta!« so rekli o Ketteju stari Košanci.

Svojemu okusu in nagnjenju primerno se je Kette v prostem času rad mudil v mirnih ulicah, dragi so mu bili tudi: Tivoli, Rožnik in Latermanov drevored. Po Kettejevem bi se slišalo slovesneje, da je Prešeren srečal svoj ideal v katedrali namesto v trnovski cerkvi. Ketteju je stolnica povedala mnogo več kakor katera koli druga cerkev. Toda kdor bi v tem pri Dragotinu hotel iskati kaj takega, kar bi le od daleč spominjalo na dijaško frakarijo, bi sicer preprostemu in naravnemu dijaku delal krivico. Niso bile oblike kot take vabljive za Ketteja, marveč višje doživetje, ki bi utegnilo biti združeno z njimi, ga je gnalo k njim. Prav zato se je radovedno ustavljal ob vsakem zanj pomembnejšem prizoru ali predmetu, tako da ni bilo prijetno hoditi z njim, če si hotel priti kam naprej. Murna ste pa mogli videti, kako je iz šole in v šolo dirjal z naglimi koraki; mesta in ulice mu je bilo kmalu dosti. Namesto v Tivoli ga je pot vodila v Štepanjo vas mimo vrtov, travnikov in njiv. Slap na Fužinah mu je bil ljubši kakor vodomet v tivolskem parku. Tudi Murnu je šlo za doživetje, toda popolnoma drugačne vrste. Pozimi na Štefanovo je šel tja v njegovo vas in cerkev, »da vidim, ali nas okepa s kamni ali s kepami.« Izraz, ki priča, kako in kam so ga nagibale domače snovi. Ob takih sprehodih v Štepanjo vas mu je gospodinja Polonca navadno posodila svojo žepno uro, da ga je opozarjala na pravočasno vrnitev.

Kette je bil že izza ljudskošolskih let vaje precejšnje prostosti in samostojnosti. Bil je »prostovoljec« davno prej, preden bi odšel v tem značaju k vojakom. Sleherno namerno varstvo in vodstvo mu je bilo zoprno. »Zato se bom,« je dejal, »gimnazijskemu ravnateljstvu prijavil kmalu kot eksternist.« Njegovemu učnemu napredku to seveda ni bilo v korist. Murn pa je štiri leta ljudske šole dovršil za varnim ograjkom

v Marijanišču. Od tam ga je njegova krstna botra in teta Marjana, velika in močna žena, ki je pri peku Bončarju služila za raznašalko kruha, pripeljala pod skrbno in strogo varstvo Kalanove Polonce. Nerazvajanemu dijaku se je stanovanje prikupilo, ker je bilo tako domače, kmečko, gorenjsko. Posebno mu je ugajala gorenjska govornica zgovorne gospodinje. Ne more se reči, da bi imela gospodinja z njim kake posebne preglavice. Učil se je rad, ubogal je rad in, ker je bil močan, je tudi rad pomagal v hiši pri težjih opravkih. Posebno veselje je dosegel, kadar ga je zvonar Matiček povabil k zvonjenju z velikim zvonom pri cerkvi sv. Petra; še večje veselje mu je bilo, kadar se je mogel razvedriti pod ogromno lipo za vrtom prisilne delavnice ali pod sanjavimi jagnedmi za Codellijevim gradom. Tedaj se je vesel vračal domov in ob najboljšem razpoloženju je napravil kako šalo, da so se mu vsi smejali.

Počitnice na kmetih so bile za dijaka iz mesta, zlasti še za Murna, vselej izredno razvedrilo. Dve podhribski vasi — Grad in Zalog pri Cerkljah — sta bili ob takem času kraj Murnovega oddiha. Ne morda zato, ker so bile Cerklje rojstni kraj njegove matere, marveč zato, ker so tam bivali njegovi dobri znanci, ki jih je poznal izza njih obiskov v Ljubljani. Cerklje z okolico so nudile dijaku dovolj raznolikosti v počitniškem odmoru. Šenturška gora, Štefanja gora in više gori Krvavec, so prevabljivi vrhovi, da ne bi vedrega dijaka priklepali nase. Hodil je gor najrajši v družbi s kmeti. Z njimi se je razgovarjal o čisto kmečkih rečeh in zadevah. Videlo se mu je, da se pripravlja na resen poklic.

O Velikem Šmarnu se je kakor otrok veselil žegnanja pri župni cerkvi Marijinega vnebovzvetja v Cerkljah. Ko bi mu takrat kdo zaresno dejal: »Kar pri nas boš ostal!« bi se Murn ne bil pomišljal in bi bil vzkliknil, kakor poje njegova »Kmečka pesem« (str. 46):

»Prelepa vaša hiša, oj,
prelep je res vaš dvor,
in lepa miza bela mi,
nad njo sv. Izidor.«

Vse to res še danes vidiš in najdeš v Cerkljah, kar pri prvi hiši na desno od župnijske cerkve. Murnove pesmi so v svojih mislih precej ponosne in samozavestne; ali jih niso s tem navdale Cerklje, ki so dokaj enakega značaja? Po Murnovem naj bi bila cerkljanska nevesta toliko bogata, da »štej doto, ne preštej je ti tri dni in tri noči!«

Posebno veselje je imel Murn z ljubljanskim jesenskim poljem. Kadar je ajda dozorevala; kadar so zadnje jerebice begale po detelji; kadar so pozne čebele omahovale na jesenskih cvetovih; kadar se je izpod razorov prikazovala repa v prvih belih kepah in kepicah, tedaj je bil Murnov poljski praznik z gostijo.

Nekoč je šel s Kettejem in še z drugim svojim tovarišem na jesensko gostoljubno polje. Kar po svetopisemsko so posedli vsi trije po travi na ozari ob plodni repni njivi. Murn je segel po belem sadu, ga primerno obrezal in jedel. Tovariša sta se mu smejala. Nista pač vedela, da je Murnova poljska gostija le preroška podoba prihodnjih sedmerih lačnih let, ki jih je omenjena trojica dobro čutila do konca svoje dijaške dobe.

Pa ne samo jesensko polje, tudi jesenski hrib je bil Murnovo veselje. Tega veselja je bila vselej deležna gospodinja Polonca in z njo vred vsa njena dijaška družina, saj ni Murn nikoli prišel praznih rok, kadar so v hribu dozoreli žlahtni kostanji.

»Kostanji šumijo in zvezde bliščijo,
vse čare razgrinja mi noč čudovite,
ž njo diše i srce in v njem oživijo
vse tajne, radosti in boli mi skrite.«

Morda je tačas Murn mislil na divje kostanje; saj je bil divji kostanj, bi dejal Iv. Cankar, Murnova simpatija.

Starodavno glasbeno orodje, lira, je postalo simbol Kettejevega dela in življenja. V album, kamor je zapisal svoje prve pesmi, je na čelo narisal: liro. Tedaj je bil šele v drugem gimnazijskem razredu. V gimnazijskih zidovih je bil tistikrat šolski zrak tako mrzel in oster, da so morali dijaki skrbno skrivati svoje knjižne poskuse in pokrete. Kdo bi se čudil, da je sangvinični temperament zavedajočega se pesnika te okove še močneje čutil kakor drugi. »Nisem bodi kaj človek!« je mislil Kette. »Kaj bi se bal pokazati, kaj hočem biti!« Kmalu je ves zavod z učenci in profesorji vedel: Kette je pesnik.

Murn pa se je prav svojemu imenu primerno le počasi in oprezno pomikal iz svojega skrivališča. Prvi njegov strah je bila gospodinja Polonca, ki takih reči ni rada videla, zlasti odkar je v sobi zaplenila Kettejeve pesmi, ki se ji po naslovih sodeč niso zdele za dijaka neoporečne. Najbolj med vsemi jo je razhudil naslov »Prstan«... Murn je torej s svojo pesmijo le počasi prodiral na beli dan. Ker pa je v duši porajajočega se pesnika nekaj vrelo in šumelo, se je moralo na kak način izliti vsaj pri slovenskih šolskih nalogah. Kdor je videl in bral nekatere njegovih nalog, se mu je vse kazalo kakor okrožje delujočega vulkana. Stavki so bili kakor ohladki lave, brez mere in načrta, toda vrženi z mogočnim sunkom iz topllega srca. Pri domačih slovenskih nalogah je naprosil mene, svojega sostanovalca in tovariša, naj mu jih pregledam in prečrtam, kar bi se mi zdelo zbadljivo za profesorjevo filistrsko oko. Pri pregledovanju sem kmalu spoznal Murnovo pesniško moč in ga vzpodbudil k pesnjenju. Čez nekaj dni mi je Murn že prinesel v oceno svoje prve tri pesmi. To so bile tudi tiste, ki jih je pozneje med prvimi priobčil Aleksandrov. Še večjo, četudi ne prvo pobudo pa je dal pesniku Murnu — Kette; ne toliko z govorjeno kakor s pisano besedo. V prvih pesmih je Murnova lira podobno zvenela kakor Kettejeva. A to so bili le začetki komaj sproščene pesnikovega srca. Preden jo je Aleksandrov ponosno zapel in zakrtil po svoje, je nastal v njem začasen zastoj komaj se prebujajoče pesmi. Gospodinja Polonca mu je zopet očitala, da se preveč ukvarja s pesniki, na kar je Murn za nekaj časa skorajda izgubil veselje do slovstva.

Pri Ketteju in Murnu je prišlo drugače, kakor se navadno dogaja pri dijakih v njih vročih dnevih. Pesem je prišla pred »idealom«, ne »ideal« pred pesmijo. Čeprav Dante poje, da je ljubezen tista sila, ki giblje srca, sonce in zvezde, vendar so spočetki pravega pesnika drugačni;

prihajajo namreč iz lastnega nagiba in so povsem samohotni. Kettejeva in Murnova pesem ni opevala ideala, ljubezni; ni težila ne tožila za njim, kakor pri Župančiču tako tudi pri Ketteju in Murnu nosi stvaren pečat in neoseben izraz.

V

Ne daleč od hiše Kettejevega stanovanja, na Poljanski cesti, je bivalo pri svojih sorodnikih sloko in visoko dekle, ki je kakor Kette po darovitosti in zrelosti v šoli za mnogo prekašalo svoje součenke. Kdor jo je videl, mu je pač ostala v spominu.

»Kakor njeno ime,« je dejal Kette o njej, »je modro vse njeno bitje.«

Nekega dne pa je to dekle nepričakovano kar čez noč izginilo s Poljan. Nihče je tu ni videl nikjer več. Ali se je preselila na drugi konec mesta, ali se je sploh izselila iz mesta? Kakor koli; Ketteju je bilo žal po njej. Bal se je, da jo je zarana zasegla tragika, ki so jo sanjale njene globoke oči. »Ofelija!« je zašepetal sam pri sebi. Pozneje se je pojasnilo, da se je pri tem dogodku spomnil Shakespearovega Hamleta, ki ga je Kette prav tedaj bral. Posihmal ni bil več tako mladosten in pomladanji, ali kakor bi sam dejal: »Ne bom več hodil z mandolino po cvetoči trati.«

To in kdo ve kaj še je moralo tihoma priti nadenj. Kette je iz vernega dijaka postal skeptik, vendar ne tak in tolikšen, da ne bi mogel iz skeptika postati zopet veren mož. Toda pred vsakim spreobrnjenjem gre bridko spoznanje; večno staro in večno mlado spoznanje: po novem potu navzgor.

Tisto dekle, o katerem je Kette tedaj veliko mislil, a z njim le malo ali nič govoril, je bila Zofija Kvedrova. Rojena 22. aprila 1878 v Koldvorski ulici v Ljubljani, se je pozneje, po službenih razmerah svojih staršev, šolala v Loškem potoku, od koder je zopet prišla v Ljubljano v višje razrede dekliske šole v Lichtenthurn. Stanovala je pri Židanu, v Predovičevi hiši na Poljanski cesti, oziroma na Ambroževem trgu. Po svoji sovrstnici v Lichtenthurnovi šoli Juliji Kalanovi je na njenem stanovanju najprej spoznala Murna, potem tudi Ketteja. Zgodilo se je morda več ko enkrat, da je ob takem obisku, kadar Murna ni bilo doma, stikala po njegovih knjižnih predalih, da bi našla kako njegovo pesem. Ko je nekoč zaman iskala, je nagajivo rekla Juliki: »Pa mu nalašč vse prevrniva! Naj se vsaj ujezi, kadar pride.«

Zofka Kvedrova, ki ni marala gizdalinov, katerih glavna skrb je bila lepa moderna kravata in salonska suknja, je rada videla Murna, ki se je nosil sicer ponosno, vendar preprosto. Še bolj pa je cenila Ketteja, odkar je brala njegove prve pesmi. Tisti čas je že tudi sama prikrivala sovrstnicam svoje rokopise, le Juliki Kalanovi je toliko razodela, da že išče priložnosti, komu bi jih izročila. Tedaj jo je življenje vrglo zopet v Loški potok, kjer je stopila v pisarno nekega inženirja. Z dvajsetim letom se je osamosvojila in sprejela pisarniško službo pri dr. Ivanu Šušteršiču. Stanovanje si je poiskala v Romovi hiši za Ljubljani pri Aleševčevi šivilji. Tu ji je zopet oživel pisateljska žila in poslala je pisatelju Govekarju prve, ne pesmi, kakor je prvotno mislila, marveč — povestice.

Tudi Murna je tisti čas pretreslo nekaj posebnega in to prav na poseben način. Iz Zaloga pri Cerkljah na Gorenjskem so večkrat prihajali v Ljubljano sorodniki Kalanove Polonce in so se vselej oglasili pri njej. Med njimi je nekoč prišla tudi mirna, molčeča in v vsakem pogledu lepa in vzorna osemnajstletna Franca in, ker se ji je posrečilo dobiti v Ljubljani delo, je ostala pri svoji teti Polonci na stanovanju.

Kar je kdaj Murn lepega in dobrega nasanjal o kmečkem dekletu, je hotel in mogel videti v Franci Kalanovi. Ne more se pa reči, koliko sta se približala drug drugemu. Dekle je rado videlo postavnega dijaka, ki je bil že visoko zrasel. Vse na njem ji je ugajalo: lepi šilasti nos, podolgovati obraz, visoko čelo, modre oči, kostanjevi lasje; samo nekaj ga je kazilo, preveč je jecljal. Ta napaka je pozneje skoraj popolnoma izginila, vendar je ostal spomin nanjo: kakor prej je bil Murn tudi poslej malobeseden, kakor bi se bal, da se mu jezik ne zatakne.

Tistikrat pa se je Murnu zataknilo srce. Ali je gospodinja Polonca pravo mislila in slutila ali ne, ni hotela povedati, le zagrozila je Murnu, da mu odpove stanovanje. V tem odločilnem trenutku je Murn pogledal proti Franci, ki je stala v kotu pri peči ter pletla. Hotel je, da se zanj zavzame vsaj z dobro besedo ali vsaj s sočutnim pogledom. Kdo ve, kaj je tačas dekletu prišlo na misel? Prezirljivo se je nasmehnilo in molčalo. — »Torej samo zaničljiv nasmeh, nič drugega?« je dijak v kritičnem položaju užaljeno zadržtel. Pograbil je nož ob hlebu kruha na mizi in ga bliskoma vrgel naravnost proti dekletu. Dekle pa je fantov nesrečen poseg po nožu v istem trenutku videlo. — »Jezus, Marija!« je vzkliknila, se pripognila in se skrila za stranico bližnje postelje.

Nož je zadel ob peč. Zgrešil je sicer svojo žrtev, vendar je svoj namen dosegel. Dve srci je ranil in eno je sprostil silnega, jeznega čustva. Polonca in Franca, obe sta prebledeli. Nobena ni mogla spregovoriti. Poznali sta Murnovo hitro, razžaljivo in razdražljivo naravo in mirno počakali, da se vihar poleže. Murn se je takoj zavedel svojega nesrečnega in obenem srečnega lučaja. Nož je letel in odletel... Kakor otrok se je vdano in skesano spustil na koleno pred gospodinjo: »Odpustite! Od tega trenutka bom drugačen.« Tedaj se je obema zasmilil v srce, Polonci in Franci. Vse se je poravnalo, pozabilo in uravnalo, kakor je prav. Murn in Franca Kalanova sta si do konca ostala dobra kakor brat in sestra.

Ob potresu je Murn med vsemi stanovalci v hiši pokazal največjo prisotnost duha. »Ljudje božji!« je zaklical. »Hitro pod obojna vrata! Potres! Na cesto!«

Izselitev iz hiše na Poljanski cesti se je izvršila na velikonočni ponedeljek. Pribežali so na vrt cukrarne, ki je bila kakor prejšnja hiša tudi Pongračeva last. V tem začasnem pribežališču so ostali do jeseni, »dokler nismo,« je pripovedovala Julika Kalanova, »kar v belem vstajali«, ker jih je namreč čez noč zapadla slana.

Oskrbniku Grošlju se je družina zasmilila in sprejel jih je v notranji del obširnega poslopja, toda začasno še v vežo, kjer so zmrzovali še tri tedne. Zaradi silnega mraza jim je bilo naposled dovoljeno, da so se nastanili v drugem nadstropju notranjega oddelka na dvorišču.

To sta bili dve sobi, večja s pogledom na smreke na vrtu, manjša z oknom v rožah in s pogledom na dvorišče. Prva soba je štiri leta potem postala Kettejeva in druga čez šest let Murnova — smrtna postelj. Napačna je torej trditev, da sta Kette in Murn umrli v isti sobi. Niti stanovala nista tedaj v isti sobi, ker se je Murn bal Kettejeve nalezljive bolezni, toda izognil se ji vendar ni.

V cukrarni je le nekaj tednov pred Kettejem za isto boleznijo umrla Franca Kalanova. Ta nepričakovano nagla smrt je zelo pretresla Murna in še bolj Ketteja, ki mu ni bilo več daleč do groba. Malokatero stanovanje je videlo večjo tragiko mladih, življenja željnih, toda do smrti bolnih ljudi.

V šestih dijaških letih v Ljubljani je Kette šestokrat menjal stanovanje. Vzrok izmene so bili podporni denarni viri, ki so polagoma usihali, dokler niso popolnoma usahnili.

Prvo stanovanje, najudobnejše in najdražje med temi tremi, je zapustil, ker zaradi očetove smrti ni mogel več plačevati previsoke dijaške vzdrževalnine.

Drugo stanovanje, cenejše, a še vedno prav udobno, je dobil ne daleč proč pri tedaj znani dobri dijaški gospodnji »Ančki« Hlebševi na Poljanski cesti 32. Stanovanje je slovelo po redu, snagi in dobri hrani. Le žal se Kette zaradi svoje nepopustljivosti v življenjskih nazorih ni mogel ohraniti v soglasju s svojimi sostanovalci. Na to stanovanje je h Ketteju večkrat prihajal tudi Murn. »Dobro sta se ujemala tudi v tem, da sta bila oba nagle jeze!« ju je označil sostanovalec J. S., ki je podal k temu še nepozaben dokaz. »Nekoč sva se sprla s Karlom prav pred obedom. On je pograbil z mize krožnik, da ga vrže vame, jaz pa v obrambi enako. V tem grozečem trenutku je vstopila gospodinja in krožnika sta ostala cela. Murn bi bil pa že pred vstopom gospodinjine krožnik razbil.«

Tretje stanovanje, zanj najprimernejše in, če bi bil sam hotel, tudi najbolj domače, je našel Kette pri »Legatovi teti«, Ivani Pogorelec, v Kravji dolini 2. Stanovanje je bilo ob sobotah pevska šola za dijaški pevski krožek, ki se je včasih pripravljaj tudi za petje pri službi božji v Križankah. Ob teh pevskih vajah je prejel Kette marsikaj lepih verskih nagibov. Prišel pa je zopet v navzkrižje s pevci zaradi znane Marijine pesmi: »Veš, o Marija, moje veselje; veš, moje želje: ljubil bi Te.« Ta dvakratni »veš« se je zdel Ketteju preveč prozaičen začetek. »Ti pač ne veš!« ga je zavrnil pevovodja, »da je pesem tako lepo podobna Petrovi besedi: Gospod, ti vse veš, tudi to veš, da te ljubim.« Kette se je vdal in utihnil.

Dijaki, v katerih družbi je Kette stanoval v imenovanih treh stanovanjih, so stopili večidel vsi v bogoslovje. Stric Valenčič na Notranjskem je pričakoval, da se bo tudi njegov nečak Dragotin vnel za duhovski poklic, za kar bi bil bogati mož pripravljen žrtvovati vse. »V Vele-Rim ga peljem, če hoče!« so stričeve lastne besede. »Nečakov čolnič pa je že jadral v drugih vodah!« je sklenil svoje pripovedovanje tovariš J. S.

Ko bi bile šolske oblasti previdnejše in obzirnejše ravnale z mladim pesnikom in ko bi pomislile, da »hudomušno pesnikov je pleme«, nikakor ne hudobno, bi se Kettejeva življenjska pot obrnila drugače in bi danes Kettejev duh še vse kaj več pomenil Slovencem.

VI

Na tem mestu ne moremo mimo zaslug Ivana Štefeta, ki si jih je pridobil za medsebojno spoznavanje in združevanje mladih literatov iz dijaških vrst. Brez njega bi se najboljši med njimi sploh ne bili našli, ali vsaj ne pravočasno. To sta Kette in Murn potrdila sama.

Dijak Ivan Štefe je bil izredno iznajdljiv in iztakljiv tovariš. Prvotno se je hotel posvetiti književnosti, ali njegovih praktično usmerjeni materi se je zdel gimnazijski študij predolg, zato je sina navrnila v Mahrovo trgovsko šolo. V Ivanu je kljub temu ostalo veselje do slovenske besede in knjige. Začel je misliti na izdajanje dijaškega leposlovnega lista, ki bi krožil med dijaki kakor rokopis. Iskal je torej lepopiscev in našel je leposlovce: in kakšne! Štefe je resnično vriskal od veselja. Pa prav toliko kakor v svoji literarni vnemi si je tudi v svoji trgovski uvidevnosti prizadeval, da bi se mu »najdeni kapital rentiral«. Ustanovil je »Zadrugo«. Ze ime dijaškega literarnega društva pove, da je Štefe mislil tudi trgovsko. Poznejša dijaška združenja so si izbrala vse lepše zvoneča imena. Štefetu pa ni bilo toliko na lepem imenu kakor na velikem pomenu dijaškega literarnega društva. Začel je še o pravem času. Sveta gora pri Gorici in Gospa Sveta na Koroškem sta še žalostno gledali po slovenski zemlji... Ali že vstaja slovenska mladina in z njo slovenski narod. Zadruga je bila zarja, ki je kazala: »Vremena bodo Kranjcem se zjasnile...«

Vse oblike, ki si jih človek sam ustvari, se z njim vred spreminjajo in starajo. Morebiti se vzdrže skozi dva ali tri rodove, v naslednjem pa že izginejo, ne vselej vse, vendar veliko. Čas in rod, ki se dobro počutita v zastarelih oblikah prejšnjih dob, sta za razvoj in napredek kulture mrtva. Človek z jasnim pogledom in močnim čutom takoj spozna, da ne kaže novih vin vlivati v stare mehove. Goethe se je o prvem razdobju svojega pesniškega dela nepovoljno izrazil: »Ko bi prej vedel, da so pred menoj že drugi isto na isti način izrazili, bi si prihranil pero za kaj boljšega, kakor so bile moje pesmi.«

Ob koncu dvajsetega stoletja se je znašlo, da je slovstvo zastalo v zastarelih nagibih in načinih kakor ladja v nasipinah. Treba ga je bilo s plitvin potisniti v globoko vodo. Prav v Kettejevi in Murnovi razvojni dobi je najpomembnejši nemški zastopnik moderne Arno Holz razmišljal in pisal svojo znamenito knjigo *Revolucija lirike*. Kakor nemški, tako so tudi mladi francoski in italijanski pesniki zapuščali staro metriko in so uvajali ritem, ki poje in naj poje tudi brez sleherne muzike. Lep zgled za tako harmonijo misli in besede so Kettejevi zadnji soneti.

Velik je Kettejev delež pri dijaški literarni Zadrugi. V sedmih letih svojega obstoja (1891—1897) je bila Zadruga najbolj literarna prav v tistih treh letih (1893—1896), ko je bil Kette njen član. V nevarnih dnevih je celo svojo gospodinjno Ivano Pogorelčevo preprosil, da je svojo »maleno sobico« prepustila Zadrugarjem za literarne sestanke.

V prvem letu združnega delovanja mi je Kette marsikaj pripovedoval o Zadrugi in mi prigovarjal, naj pristopim. Nisem se mogel odločiti, ker sem bil tisto leto korepetitor dijakov v Marijanišču in sem se bal, da bi mi vodja dr. Frančišek Lampe tega ne dovolil. Tudi Lampetu je bilo namreč znano, da je prišel Kette s šolsko oblastjo navzkriž zaradi svojih spotakljivih pesmi. Med zaplenjenimi pesmimi spolzkega značaja je disci-

plinarna preiskava na Kettejevem stanovanju, Poljanska cesta 32, našla tudi zbadljivo satiro o škofu Missiu. Toda ne zaradi nje, kakor piše Aškerc v svojem uvodu h Kettejevim Poezijam, marveč zaradi večje vrste spolzkih verzov, je bil Kette kaznovan s karcerjem in »neprimernim« redom iz vedenja. Pri tem pa Ketteja ni »izdal«, kakor zopet pomotoma trdi Aškerc, »sostanovalec«, marveč se je Kette sam izdal, ker je bil z razširjanjem kaznivih izdelkov premalo oprezen in je ta posel vršil kar v šoli med poukom.

Vse to je mene in še tega in onega med dijaki odvrčalo od Zadruga. Kette poslej v Zadrugi nobene reči ni bolj priporočal kakor opreznost in pred nobeno ni Zadrugarjev bolj svaril kakor pred preveliko predrznostjo. Le v redkem primeru je pozneje še sam kakega dijaka vabil v Zadrugo ali ga priporočal zanjo. Zdelo se mu je, da tudi že sprejeti tovariši niso vsi zanesljivi bratje.

»Dobro pretehtaj svoj spis za poskušnjo Zadrugi!« mi je naročal jeseni 1894. Preden sem mogel presoditi, kaj bi poslal Zadrugi v presojo, sta mi že Zevnik in Lavrenčič pesmi, ki sem jih njima pokazal, vzela in jih nesla ter me z njimi priporočila Zadrugi. Ker je bil prvi njih cenzor Kette, zato jih tu priobčujem ne toliko v svoj kakor v njegov spomin. Bilo jih je šest pod skupnim naslovom: »Med drevesi« in z geslom: »O meni vam molčé drevesa govore«.

I

Pri Urbančku pod kostanjem
ko zahaja sončni žar,
vino pijem v svoje zdravje,
ali ne za svoj denar.

Spet izpraznil sem kozarec:
Vse vrti se pred menoj...
Bog te živi, vinska trta,
Bog te živi, boter moj!

II

Zdaj me sonce več ne greje,
da sedel bi pod teboj;
listje pada ti raz veje,
zdrav ostani, kostanj moj!

Drugo leto druge jemlji
v senco hladnih svojih vej,
jaz iskal na drugi zemlji
druge sence bom odslej.

III

Na bor mi šibka jelka
svoj težki vrh naslanja,
pa veter neizprosno
od jelke bor odganja.

Miruj, viharna sila,
da ne prelomiš bora!
Saj z borom tudi jelka
na zemljo pasti mora.

IV

Bal se je, da jablana
sad nositi neha,
pa jo je presadil kmet
daleč od oreha.

Slab vrtnar, za dvojni sad
sam si se ukanil:
jablano in oreh si
v korenini ranil...

V

V novi sobi skozi okno
gledal sem na belo cesto.
Mnog popotnik šel je mimo,
mnog si glavo je razkril...

Ponos vstajal mi je v duši,
vstajal, rastle in mi pravil:
Zdaj pa veš, da nisi zadnji,
zdaj pa veš, da si gospod.

In ponosno sem krog hiše
stopil, gledal s ceste v sobo.
Tožen vidim, da je v steno
vzidana kapelica...

VI

Mlad je romar v blejski cerkvi
z vernim srcem majal zvonec;
mnogo molil k Pomočnici
in pristavil tak je konec:

»Nežno stvarco mi nakloni,
ki ljubila bo do groba,
gori v raju poleg Tebe
plačana ji bo zvestoba.«

Jaz pa stal sem poleg njega
in smehljal se hudomušen:
Škoda, res! tako pobožen
pa tako še neizkušen! — —

Ne morem reči, da sem z vstopom v Zadrugo kdo ve kaj pridobil v literarnem pogledu. Preveč je bilo političnih trenj med tovariši, da se ne bi tudi tu uveljavil izrek: *inter arma silent musae*. Cankar in Kette sta politične pomenke večkrat ironizirala, Župančič pa je rajši izostajal in na tihem izostal. Več kakor v združnih si mogel pridobiti v zasebnih sestankih in pogovorih s Cankarjem. Tedaj je bil manj drzen in zbadljiv. V združnih kritikah pa je bil oster in neizprosen, prav oddahnil se je tisti, komur je Cankar v oceni prizanesel in vsak se je vselej nekaj naučil, nič manj ob njegovi graji kakor hvali. Morebiti ni bilo kmalu kje boljše slovenske literarne šole, kakor je bila Cankarjeva v Zadrugi in še boljša izven nje. Ne toliko za poezijo kakor prozo je bil Ivan Cankar zares početnik slovenske moderne. Svojih tovarišev, pesnikov in pisateljev Cankar ni posebno cenil, pač pa je vedno cenil literarno umetnino, kjer koli jo je našel. Tudi verskih motivov ni zametaval naravnost, če so imeli le umetniško globino in obliko.

V februarju 1896 je Anton Dermota, tedanji predsednik Zadruge, za prihodnji literarni sestanek napovedal prost razgovor o razmerju moderne s prejšnjo literarno generacijo. Med »prejšnjo literarno generacijo« se je po mnenju Zadrugarjev prištevalo vse, kar ni kje rastle in zrastle istočasno z Zadrugo. K razgovoru so bili povabljeni tudi literati prejšnje generacije. Dermota pa k napovedanemu razgovoru bodisi ni mogel ali ni hotel priti. Sejo sem moral nepričakovano voditi jaz kot podpredsednik. Cankar je bil vesel, da ni bilo Dermote. Navzočnost gostov, čeprav lepo povabljenih, ga ni kar nič motila. Prišli so Kostanjevec, Gangl, morda Funtek in Murnik in še nekateri.

Kmalu po pozdravni besedi in komaj omenjenem dnevnem predmetu se je oglasil nepočakljivi Cankar, izražajoč uvodoma svoje veselje, da je Zadruga vendar enkrat prišla k prostemu razgovoru. Potem pa je kakor hudournik sipal stavke, polne uničujoče kritike; zadevala je le prejšnje generacije, samo Prešeren je ostal nedotakljiv. Na značilnih zgledih je smešil pesem in povest, nastalo zlasti v zadnjem desetletju. Bral je najprej Gestrinovo Pesem o prepelici in jo pohvalil, a da je prava bela vrana med pesmimi starega rodu. Nato je trgal in smešil Ganglove pesmi, Kostanjevečo prozo, bral je odlomek iz romana V krvi in dokazoval nesmiselnosti, tudi Murnikovega Grogga in drugi, češ da je posnet po Tutti frutti iz Interessantes Blatt. Kaj so si pri tem gostje mislili, so razodevali njih temnoesni obrazi.

V najtesnejšem položaju sem bil tistikrat jaz na svojem nezaželenem podpredsedniškem mestu. Nikomur drugemu kakor meni so gostje ob

odhodu očitali: »Najprej nas povabite in pozdravljate, potem pa nas mrevarite in režete kakor kuhane koštrune. To ni dijaško, ampak divjaško.« Cankar pa svoje kritike ni obžaloval, marveč se je učinku le smejal, češ da je v tarčo zadel. »Kdo pravi«, se je zagovarjal, »da smo hoteli biti bratovski ali salonski?« Cankar je namreč mislil, da je dovolj biti resničen in odkritosrčen.

Cankar se je s svojo razdiralno kritiko v Zadrugi vedno bolj in bolj osamljal. Malokateri Zadrugar je imel ob takem kritiku še veselje, da bi literarno deloval, zato se je njih večina zavzemala za politična vprašanja. Izraz in dokaz temu je bil novi predsednik Lavrenčič, ki se je namesto povesti, ki jo je uspešno v »Vrteu« začel, posvetil politiki. Zadruga pa je Cankarja obsodila in izključila, ker je prestrogo sodil in večidel le obsojal. Med Zadrugarji so se potrgale vezi zaupanja, naredila se je med njimi celo stena sovraštva in nezaupanja. Cankar, Kette, Murn in Župančič so ustvarili svoj lastni literarni krožek, ne formalno, marveč dejansko. Mene, ki sem se sicer tudi umaknil Zadrugi, niso sprejeli v svojo sredo, ne toliko iz notranjih kolikor iz zunanjih razlogov, saj smo si ostali ves čas prijatelji. Šel sem namreč domov in sem bival doma, v Ljubljano sem prihajal le k šolskim uram.

Ako se za tisti čas posebej spomnim Ketteja, je bil najin zadnji sestanek v njegovih zdravih dneh, pomladni sprehod čez Posavje, preko Save, skozi Stražo, mimo Šmartna, skozi Tacen pod Šmarno goro, št. Vid, Dravlje, Koseze pri Gornji Šiški, kjer sva se ločila. Spotoma sva veliko govorila o Zadrugi, o tistem februarškem literarnem večeru in o Cankarju. Kaj vse sva tedaj govorila, ne vem, le toliko vem, kako je Kette splošno mislil o Cankarju. V formi se mu pozna, da je realec in ne gimnazijec. Toda njegova genialna nadarjenost se ne meni za te oblike in razlike. Strahoval je vso Zadrugo, ker jo je s svojim velikim duhom tudi mogel in znal. Cankar nam je odkril steze v kraljestvo umetnosti, kjer se je zdel samemu sebi in nam »Kralj na Betajnovi«. Pretrgal je vse stike s tradicijo ne samo v delih, marveč tudi v osebah.

Resnično! Jubileji znamenitih literarnih osebnosti so šli tedaj mimo nas, ne da bi se kdo posebej ozrl nanje. Tiho je šel mimo nas Stritaršestdesetletnik, Gregorčič-petdesetletnik in Janez Trdina, ki ga je Cankar zelo cenil; Kette je Trdino le mimogrede omenil.

Tako je prišlo samo ob sebi, da je slovenska moderna kakor vzvišena soha stala na štirih stebrih: Cankar, Kette, Murn in Župančič. Seveda se Cankarjeva in Župančičeva dela iz njune zrele dobe ne smejo meriti z deli njune mladosti in torej Kettejevega in Murnovega pesniškega sadu ne smemo in ne moremo imeti za končno dozorelega.

Pri vsej iskrenosti, raznolikosti in slikovitosti, ki se kaže na primer v Kettejevih sonetih, se mora vendar reči, da v njih ni logike soneta. Kako klasično, prav s Čopovo spretno instrukcijo so sestavljeni Prešernovi soneti.

Boljši mojster ko Kette je v svoji vrsti Cankar. Ker je čutil, da se mu poezija noče prav ukloniti, se je z vsem ognjem vrgel v prozo. Pri tem pa si je ohranil vsa tista umetniška merila in pravila, kakor jih je zahteval pri pesnikih za pesem. »Toda merilo in pravilo brez umet-

niškega čuta je palica, ki nikoli ne ozeleni,« je dejal Kette v svoji razpravi »O lirični poeziji«. Cankarjeva proza pa povsod, kjer jo pogledaš, raste in cvete v poezijo. Veliko jih je že poslej posnemalo Cankarjev slog, a le malo jih je doseglo bistvo njegove bleščeče umetnosti. Ne toliko v slogu kolikor v umetniškem zanosu je Cankarjeva moč.

Po Cankarjevi pobudi sta Kette in Murn našla in spoznala sama sebe in tudi Župančiču je dvignil in pomnožil Cankar vero v pesniško darovitost. Cankar je vsem trem povedal in dopovedal, kaj in zakaj je to ali ono lepo. Zadruga je torej v polni meri spolnila svojo nalogo. V smislu svojih pravil, naj bi vzgajala pesnike in politike, jih je v resnici vzgojila. Iz Zadruga so namreč izšli literati Cankar, Kette, Murn, Župančič in drugi; iz Zadruga so izšli politiki: Lavrenčič, Lončar, Novak, Puc in drugi.

V človeku lahko ločimo zgodnjo nezrelost in zadnjo zrelost; to sta dva človeka: zgodnjik in zrelostnik. Zgodi se včasih, da zgodnjik v kakem pogledu zarana dozori, v drugem pa ostane nedozorel. Taki zgodnjiki so se našli tudi v Zadrugi; med njimi sta najsijajnejši dokaz Dragotin Kette in Josip Murn Aleksandrov. Kettejeva misel potrjuje isto:

Jablan, rastel sem s teboj
in s teboj sem vred cvetel.
Kdo ve, ali sad je moj
kakor tvoj že dozorel?...

VII

Slovenci smo bili ob sklepu 19. stoletja obdarjeni z obilico nena-
vadno močnih duhov, ki so mogli ustvariti velika dela in bi mogli izvršiti
še večja, toda manjkalo je vsepovsod globokega verskega zavzetja. Že
od 16. in 17. stoletja, od dobe protireformacije ni šel noben velik verski
val preko krščanskega sveta. Z neverjetno nesmotrnostjo je izginjal tudi
v vplivnih katoliških krogih čut za kakovost umetnosti, to se pravi za
njeno notranjo vrednost, pristnost in resničnost. To se vidi še danes na
božjih potih pri pobožnostnih predmetih, ki se prodajajo in razširjajo
v mesto in vas. Ne čudimo se, da se je Ketteju in njegovim umetniško
nadahnjenim tovarišem taka krščanska umetnost zdela dolgočasna, najsi jo
je videl na Brezjah ali na Bledu, ki mu je dal najlepše božjepotne motive.

Ni namreč mogoče, da bi se brez škode za duševno in umetniško
moč moglo govoriti v jeziku mrtvih rodov. Kette je sam ob sebi čutil,
da še soneta ne sme prav tako oblikovati, kakor ga je ob svojem času
oblikoval Prešeren. »Stari stili,« je mislil Kette, »so bili le primeren izraz
svojih starih časov.« Slovenska »moderna« je s svojim resničnim impresio-
nizmom in s svojo odločno zavrnitvijo naturalizma odprla pot književnemu
gibanju za novo umetnost med njimi, ki so jo iskali in hrepeneli po njej.
Imeli so v sebi tudi umetniško moč, da bi mogli spolniti velike naloge,
ko bi jih kdo poklical. Mnoge njih mlade umetnine so bile kljub slabosti
njih avtorjev — molitve.

To so zlasti Kettejevi soneti. Eros sicer ni še izgnan, niti ni treba,
da bi bil, vendar je ves izčrpan v novem gledanju in spoznanju. Nemile
skušnje na gimnaziji 1895 so ga poučile, kam zavede pesnika razbrzdana

erotika. Toliko pa je spoštoval Kette slovensko pesem in govorico, da je najprešernejšo erotične reči zložil v nemškem jeziku. Prav te mu je v šoli zaplenil B., profesor matematike, v kateri Kette ni bil dobro podkovan. To je strokovnega učitelja še bolj razdražilo in predlagal je pri konferenci najstrožji karcer. Dogodek je dijaka dokaj zmodril. Poslej je bil opreznejši v svojih stihih. Heine ni bil več Kettejev ljubljenec.

Heine, »der ungezogene Liebling der Grazien«, v ilustrovani klasični izdaji »Minerva«, je bil namreč veliko kriv Kettejeve pesniške razbrzdčnosti. Zlasti ga je omamljal Heinejev sijajni stil in žgoči sarkazem. Po tem zgledu je postal Kette v svojih pesmih marsikdaj nagajiv, zbadljiv in zasmehljiv. Dijaki sostanovalci so se včasih branili njegovih zbadljivk s tem, da so mu očitali in oponašali sesljanje, ker je namreč večkrat izgovarjal s namesto š. Da bi se tega odvadil, si je za vajo zložil verz, v katerem se s in š zaporedno menjata: »Ne sliši šum sap se šumečih...«

Pa še bolj ko te jezikovne razvade, se je skušal Kette otresti ljubavne lahkomiselnosti. Poslej, v erotičnem pogledu, nobena njegovih pesmi ni oporečna.

Narava in ljubezen, to sta glavna predmeta, okrog katerih se suče naša moderna, torej tudi Kettejeva in Murnova lirika. Kette je čutil in spoznal, da ljubezen ne prihaja od telesa, ker bi morala sicer umreti s telesom.

»Moje široko odprte oči
videle niso nebeškega sonca,
sladkih ni čulo uho melodij.«

V čem je bistvo in hotenje tedanje slovenske moderne in v čem je nje zmaga in zasluga?

Slovenska moderna je nastopila v času racionalizma in pozitivizma, ko je bil Nietzsche bog literatov in avtoriteta mladine. Toda Mahnič je s svojim, sicer pogramovitim nastopom preprečil, da skepticizem ni mogel zmagati v slovenskem slovstvu. Racionalizem je res pognal različne prevzetne in predrzne ideje ter zbiral mladino in ji podal žezlo nad življenjem: edino merilo vesoljstvu je človek. Zopet se oglašča geslo: Carpe diem! To je slovenske moderne senčna stran. Na svoja mlada leta in dela s tega vidika slovenska lirika ne more biti ponosna. »Čaša opojnosti je knjiga, ki je ne cenim. Zato bi jo uničil, ko bi bila moja last, pa ni več. Če bi pomêtal iz nje, kar mi ni všeč, bi morda ostalo kakih deset pesmi. Kar je na Čaši dobrega, je to, da je podala periodo mladeniškega zanosa čisto odkrito...« Ta Župančičeva beseda (Iz. Cankar, Obiski, 171 str.) je v senčnem pogledu tudi ocena slovenske moderne.

Ima pa tudi svojo sončno stran, kar je velika Kettejeva in Murnova, a še večja Cankarjeva in Župančičeva zasluga.

Naša dotedanja literatura je bila že prelagodna in diletantska ter polna vsakdanjosti. »Pesniki in pisatelji svojih talentov niso izomikali in oblačili. Kar jim pride na misel in kakor jim pride, tako zapišejo... Mnogo je naravnost trivialnega.« Kar je namreč A. Ušeničnik (KO, 1900, str. 84) zapisal o enem, bi se moglo reči še o marsikaterem tedanjem pisatelju. Treba je bilo torej študirati nove literarne struje in najti

nove in učinkujoče besede. Iskali so novih izrazov, podob in oblik; izbrane besede so skladali v značilne pretrgane stavke; tako so skladnje dobile drugačen videz in močnejše barve. Hoteli so ustvariti nov jezik, ki bi jih hitro povezal z resničnostjo, bleščeč in bogat jezik. To je slovenska moderna v svoji formi.

Po svoji vsebini pa so moderni na koncu svojih mladostnih prevar in disharmonij iskali višjih, duhovnih vrednot. Giovanni Papini, ki je bil v tistem času najizrazitejši predstavnik moderne, je občutil in izrazil žalost modernega, samemu sebi prepuščenega človeka: »Lačni smo, lačni, bolj smo lačni kakor kdaj koli prej; lačni smo kruha, ljubezni in resnice.« Papini tedaj še davno ni bil katoličan. Ali v njem zvene iste strune kakor tistikrat v naši slovenski moderni. Kette in Murn sta v slovenskem slovstvu najznačilnejši zgled te trojne silne lakote. Ko bi jima bil kdo v zadostni meri kruha dal, bi bila laže verjela v ljubezen in bi bila prej prišla do resnice.

Ni toliko zameriti Ketteju, ki je v satiričnih verzih ironiziral slovenstvo škofa Missia, kolikor je zameriti uredniku Kettejeve pesniške zbirke, da je uvodoma to pesem objavil s povsem ponesrečenim komentarjem. Kette je naposled to svojo zmoto sam spoznal in slabo plačilo bi pri njem Aškerc dobil, ko bi bil Kette tedaj še živel.

Med literarnimi revijami tedanje dobe je stal »Zvon« na prvem mestu. Njegovi zaporedni uredniki: Fran Levec, Viktor Bežek, Anton Aškerc: so imeli splošno med dijaštvom velik ugled in vpliv. Levec je vplival nanje ne samo s svojimi odličnimi literarnimi esei, marveč z vso svojo prikupljivo osebnostjo. Iz spoštovanja do njega sta Cankar in Kette nekoč obiskala gostilno pri Florijančku na Ježici, kjer je bil nadzornik Levec 1846. l. rojen. Bežek je bil izredno marljiv, moder in molčeč urednik, ki se je odlikoval po svoji stvarni kritiki. Anton Aškerc se je razveselil vsakega resničnega pesnika in pisatelja ne glede na svetovni nazor. »Zvon« se je torej rad oglašal v pesmi in povesti moderne lirike in proze.

Počasi in le prepočasi se je razgibaval Dom in svet. Prej ko Dom in svet so raznesli »Pomladni glasi« Finžgarjevo in Prelesnikovo in še katero drugo pisateljsko ime iz poznejših Dominsvetovcev. Ker se najmlajši literati niso približali listu z isto navdušenostjo, s katero jim je dal urednik njegove predale na razpolago, je poskušal med njimi svojo srečo Anton Vadnjal z dijaškim listom »Zoro«. Prizadevanje pa mu ni moglo prav uspeti, ker mu je pri najboljši volji vendarle manjkalo globlje razsodnosti posebno za poezijo.

Mlada slovenska moderna si je torej poiskala voditeljev in vzornikov izven slovenskih literarnih krogov. Nekoliko časa so še prevladovali Rusi: Puškin, Lermontov, Koljcov, Tolstoj, Dostojevski, Turgenjev, Gorki in Čehov. Za temi pa so prišli drugi, ki so omajali v mladih to, kar bi moralo biti nedotakljivo.

Ob nastopu slovenske moderne ni bilo pri nas nikogar med tedanjimi voditelji, ki bi združeval v sebi globino verske miselnosti z globino umetniškega umevanja, da bi tak ob sebi zbiral in zbral mlade literarne talente. Kolikor prvega ni dostajalo uredniku Antonu Aškercu, toliko je drugega manjkalo uredniku Frančišku Lampetu. Vendar se je urednik Doma in sveta vedno bolj bližal objektivni literarni vodilni osebnosti, za

kar je hotel vzgojiti svojega nečaka Evgena; to se pa ni zgodilo, ker je za vse to Frančiška Lampeta prehitela smrt.

Tako so mladi nadarjeni ljudje tavalji brez cilja in brez cest, ali pa so šli za motno lučjo francoskega Maeterlincka in nemškega Dehmela. Prav Maeterlinck je mogel s svojim bleščečim slogom, s humanistično navdahnjeno besedo potegniti za seboj najidealnejše duhove. Med vsemi njegovimi občudovalci je bilo za nas najbolj škoda res dragega nam našega Dragotina. Kdor je bil priča njegovih prvih razvojnih let in je ves čas sledil njegov nadaljnji razvoj, mora žalostno priznati, da smo s Kettejem za tri rodove prerano izgubili enega izmed največjih slovenskih pesniških genijev.

V Ketteju so se borila globoka verska in umetniška čustva, treba je bilo le ugodnega vetra, pa bi »prešerna ladja« dosegla svoj najvišji cilj. Vsaj polovica Kettejevih pesmi nosi verski znak v motivih ali podobah.

VIII

Ob petletnici smrti svojega očeta Filipa je stal sin Dragotin na zadnjem razpotju svojega življenja. Spolnil je 20 let.

Kam se je obrnil, je pokazal poleti 1896 nepozaben obisk na očetovem grobu:

»Povedi, mračni me grobar, s seboj
na zeleni, na senčni grob njegov,
kjer križ železen, kamenit je krov;
pod njim uživa oče svet pokoj.«

Na tem poletnem potu je srečal tovariša E. L. bogoslovca, pri čigar teti je stanoval v Kravji dolini, v zadnjih dijaških letih v Ljubljani.

Z dovtipnim sarkazmom se je Kette obregnil ob bogoslovca zaradi njegovega poklica. Ta pa ni mnogo pomišljal, kako bi mu odgovoril: »Kamor sem se odločil jaz, sem se odločil iz polnega prepričanja. Ti pa ne tako. Morda se boš še v bridkosti in uboštvu spominjal svojega očeta, ker nisi šel za njegovim duhom.«

Tovariš bogoslovec E. L. je poznal vse Kettejeve družinske in dijaške razmere, kakor malokdo. Za njegovim, Lampetovim, očetom je namreč v učiteljski službi vrstoma nastopal Kettejev oče: S Prema v Zagorje, iz Zagorja v Košano. Obe družini sta se torej dobro poznali in obeh očetov sta zgodaj umrla, le dve leti narazen (1889—1891).

Izguba očeta je bila občutna zlasti za Ketteja, ki že davno (od l. 1880.) ni imel več matere, marveč le mačeho. V vseh njegovih pesmih ni nikjer spomina na mater. Le v dveh pesmih se imenuje »Mati božja« in »Mati Jezusova«, sicer v treh šaljivkah »majka«.

Močnejša ko Kettejeva živočutna pesem je bila njegova živa osebnost. Mogel si biti ves le uho, kadar je zopet kaj novega kje odkril in ti pripovedoval o tem. V onem svojem času in krogu je imel Kette velik vpliv med vsemi.

Kljub svojim mladim letom je bil razmišljajoč duh in bister mislec. Niso mogle seveda njegove mlade misli biti vselej točne in stvarne, toda v marsičem so bile sodbe prave.

Čeprav je rad ponavljal z Aškercem: »Le misli, Ambata preljubi!« je vendar obsojal in odklanjal njegovo budistično miselnost. Komu drugemu kakor Ketteju gre hvala, da je od Aškerčeve usmerjenosti odvrnil Cankarja, ki jo je morda zadnjikrat še pokazal v svoji romanci »Sultanove sandale«. Cankar je bil zelo vznemoljen, da je prav Aškerc izbral Kettejeve pesmi in jim napisal svojevoljen uvod. Aškerc očitno ni vedel, kakšno sodbo je imel o njem Kette. Cankar, ki se ni nikogar bal in se je vsem rad podsmehnil, je kazal do Ketteja svoje posebno spoštovanje; takega izrednega njegovega upoštevanja sta bila deležna le še Župančič in pozneje bratranec Iz. Cankar.

Kakor hudournik je drevil Kette za vedno novimi mislimi; če je našel boljšo in popolnejšo, je prejšnjo zavrgel. Tovariš F. P., ki je sedaj tudi že med rajnimi, je še ohranil star zapisnik, iz katerega je razvidno, kako je Kette zbiral in menjal svoje misli.

»Resnica je le ena; vendar se v različnih časih različnim ljudem kaže različna kakor luna. Prvemu se kaže kakor prvi krajec, drugemu kakor polna luč, tretjemu kakor zadnji krajec; za mnogega pa je kakor mlaj, kakor da resnice zanj ni. Marsikatera misel je kakor prazna sanja; včasih pa je tudi sanja kakor resnična misel. O resnica! To je sladka ljuba misel nate!«

V Kettejevi dijaški dobi so dijaki veliko brali. Toda nekaterim so bile prebrane knjige, kakor potoki, ki takoj odteko; pri drugih pa se zbero in ostanejo v obsežnih globinah. Med temi je bil Kette. Kar je prebral, ni izpuhtelo v zraku, marveč se je uredilo v njem in zopet oživelo po njem. Bolj ko Kette k stvarim, so stvari silile v Ketteja, da bi z njim spregovorile na nov način.

Kette si je vsak čas prav do zadnjega diha prizadeval, da bi zmanjšal napake v svojem delu in življenju. Le razumna in presodna skromnost je bila, če je naposled rekel: »Ves čas sem bil pokoren svojim prijateljem...«

Okoliščine, v katerih je Kette tolikokrat menjal kraj in dom in stan, niso mogle biti brez vpliva na njegov značaj. Do izpolnjenega dvajsetega leta je bival najprej kot otrok tri leta na Premu (1876—1879), potem kot deček devet let v Zagorju in dve leti v Košani na Krasu, v Ljubljani je dovršil ljudsko šolo. V dijaških letih si je petkrat prebral stanovanje; stanoval je s Cankarjem celo v neki baraki, kjer sta na garjavem ležišču nevede nalezla bolezen. Ob tolikih in takih stanovanjskih spremembah je postal begav in nemiren tudi Kettejev duh.

Nemirna in nestalna je bila tudi Kettejeva muza kakor ptica v njegovi pesmi. Tri gnezda je že imela in še si želi novega druga:

»Bodem iskala ga,
bodem dobila,

z njim kakor z drugimi
bodem storila.«

Ciklus »Moj Bog« ni toliko izraz umskega prepričanja kolikor odmev nemirnega čustva, ki zastonj pričakuje, da se pomiri in uteši v spreminjanju se Bogu. Nihče nima toliko podob in oblik napravljenih o sebi kakor Bog; vsakdo si ga namreč predstavlja in misli po svoje. Tisti pa si ga predstavlja najbolje, kdor ga najčisteje in najnesebičneje išče in

ljubi v njegovih stvareh. Do te visoke misli pa se je Kette povzpel šele ob koncu svojih dni.

Sreča je bila za Ketteja, da je vse svoje nezgode in nesreče hitro pozabljal. Čeprav ga je mnogokrat zapustilo čustvo sladkosti in tolažbe, mu je milost prenašanja in pozabljenja ostala na vseh potih trnjevega življenja. Imel je močno zaupanje, da komur Bog eno okno zapre, mu drugod sto drugih odpre. Kar mu je ran zasekala Ljubljana, mu jih je zacelilo Novo mesto in zraven ga je še dvignilo do novih uspehov na slovenskem Parnasu. Tako mu je napovedal že pesnik Ivan N. Resman, ko ga je jeseni 1896 z očetovsko besedo in podporo napolil v Novo mesto.

Novomeška okolica od zelenih Gorjancev do sončne Trške gore je Ketteja popolnoma prenovila s svojo vriskajočo poezijo. »Zopet se vedrim med vinskimi goricami!« je pisal svojemu prijatelju v Ljubljano. »Košanska trta, vedi, bratec, nikoli ni lepša mimo Trške.« Še veseleje in krepkeje se je to bralo pozneje v njegovem sonetu:

»Al veš, kako vsled sončnega bliska
žarnó blesti dolensjska stolica?
Kako po rosi vsa okolica
cvetè, drhti, kako od sreče vriska.«

V Novem mestu je Kette med dijaštvom kmalu postal to, kar je bil tisti čas Cankar v Ljubljani: propagator slovenske moderne. Ustanovil je, dve leti učil in vodil literarno Zadrugo po zgledu ljubljanske v Streliški ulici št. 4. Iz te seveda ni izšlo toliko priznanih pesnikov in pisateljev kakor iz ljubljanske, uspel je samo pesnik Radivoj Peterlin-Petruška. Po Kettejevem odhodu se je njegova Zadruga polagoma razhajala in naposled razšla. Rešiti ji življenja ni mogel niti Milan Pugelj, ki je kot Novomešan zastavil zanjo vse svoje mlade moči.

Poleg Resmanovih podpor se je Kette v Novem mestu na gimnaziji preživljal z instrukcijami. Poučeval je dijake pa tudi dekleta v francoščini. Pa bolj ko Kettejeva instrukcija je na njegove učence in učenke učinkovala njegova poezija. Kako so bila zanjo vneta zlasti dekleta, se vidi po tem, da so mu nekega večera na stari cesti ob nizkem oknu Štamcarjeve hišice zapela podoknico. Ves severni del mesta je še danes poln Kettejeve duše in osebnosti.

Dve leti novomeškega raja sta Ketteju kmalu minuli. Zrelostno izpričevalo gimnazijskih študij ga ni moglo prav razveseliti, ker je imel poleg njega zganjeno še drugo listino, ki je pretila ovirati in zavreti vse dosedanje študijsko delo: odpoklic k vojakom. Za tri leta.

Sredi vriskajoče jesenske trgatve se je poslovil pevec novomeške okolice. Po kapiteljskem hribu so ga srečevali študentje in mu segali v roke. Kettejevo slovo je pomenilo zanje veliko izgubo, saj je odhajal genij, ki je z glorio odel novomeško okolico kakor pred njim Trdina temnozeleno Gorjance. Namesto Trške gore in zlate trte je prišel daljni Trst in bridko trnje.

»Almanah« slovenskih ljubljanskih abiturientov 1898 je več pokazal, kakor pove njegovo ime. Niso se razstajali samo dijaki sošolci na pragu v življenje, marveč so se razstajali tudi mladi literati v dve moderni idejno različni struji. Grivčeva in Prijateljeva struja, obe sta imeli lepe talente.

Razstali so se med seboj tudi somišljeniki iste struje. Niti med Kettejem in Cankarjem pa tudi med Murnom in Cankarjem ni bilo več nekdanje prijateljske vzajemnosti. Cankar je sicer še prihajal k obema, manj h Ketteju, več k Murnu; toda Murn ni dosti maral zanj zaradi njegove objestne satire. »Zapôdi ga! Kar gre naj!« je glede njega naročal Juliki Kalanovi. Ivan Cankar pa je ljubil umetnost in vse, ki so živeli, delali in trpeli zanj kakor sam, zato se ni dal splasiti in odpoditi od njih. Saj hodi Cankarju na hvalo v odlični meri tudi Kettejevo in zlasti Murnovo pesništvo oziroma slovstveno ime. Brez Cankarjeve pogumne odločnosti bi ne bila tako rano in močno zaslovela v slovenski moderni. »Slovinci smo namreč majhen in v literarnih zadevah malenkosten narod!« je mislil kdaj Ivan Cankar. »Kdor ukloni tilnik, je takoj poražen.«

Pa tudi vez med Murnom in Kettejem je v novomeški dobi nekoliko popustila. Med literarnimi proizvodi »Na razstanku« ni najmanjšega Kettejevega spomina. Vso zamisel in pripravo je obvladal ožji krog: Prijatelj, Puc in Aleksandrov.

IX

Pravo prijateljstvo se preskusi v trpljenju. V tem pogledu je Kettejevo in Murnovo tovarišтво postalo res zlato prijateljstvo.

Ko je Kette jeseni 1898 odhajal k vojakom, je še vedno upal, da bi mogel doslužiti le službo enoletnega prostovoljca. Pod vojaško suknjo v Trstu pa se je prepričal, da se mu to upanje po prošnji poti ne bo izpolnilo. Rešenje je prišlo po čisto drugačni poti. V svojem položaju triletnega vojaškega novince se je čutil Kette skrajno nesrečnega in potrtega. Treba je bilo le malo prehlajenja in poguba njegovega zdravja ni bila več daleč. In tako je bilo. Bolezen mu je skrajšala vojaško službo preko enoletnega prostovoljstva na polšesti mesec. Kam naj se obrne sedaj brez sredstev?

Murnu, ki ni bil prijateljski samo v pismih in iskren samo v pesmih, se je Kette zasmilil, kakor se more le pravemu prijatelju.

»Polonca, ga pa pri nas sprejmimo, ko ne ve nikamor!« je Murn zaprosil gospodinjo Kalanovo. Ta je šla in predelila večjo sobo in njen boljši del odstopila Ketteju. »Če drug nobeden, pa nam bo plačal Bog!«

Kette je prišel. Bila je nedelja, bela nedelja, ne po veliki noči, ampak po velikem snegu, ker je že ves dan močno snežilo. — »Revež! V takem pa brez suknje?« ga je sprejela Polonca pred pragom na hodniku.

Kette je ves premražen sédel k štedilniku in se ogrel z gorkim čajem. Potem pa je legel v posteljo, iz katere ni več vstal. Skrbelo ga ni več, kako bi ozdravel, marveč le, kako bi Polonci poplašal nje skrb.

»Moje pesmi bodo izdali«, ji je pravil. »Od tega boste tudi vi prejeli povračilo.« — »Gospod Kette! Ne gre za naše plačilo, gre le za vaše zdravje.« — Dobra gospa dr. Tavčarjeva je v bolzni Ketteja večkrat obiskala in mu prinašala pomladanskega cvetja, vmes je bil tu in tam potisnjen kak bankovec. Cvet je razveselil bolnika, bankovec njegovo postrežnico Polonco, da mu je mogla postreči s čim boljšim.

Tisto pomlad, ko je gledal Kette smrti v obraz, je smrt pogledala tudi že po Murnu. Ko je odšel na višje študije na Dunaj, je imel v žepu

kar lepo vsoto 50 goldinarjev. Toda v mestu sredi hrupnega in mikavnega življenja ni dovolj pomislil, da ima mesec trideset dni in leto dvanajst mesecev; »in sedaj nimam beliča«, je pisal Juliji Kalanovi z Dunaja. Poslej je bil po cele dneve brez tople hrane in sobe. »Do smrti bi mu ostal hvaležen, kdor bi mi sedaj podal skledico sladkega zelja, ki ga imam, kakor veš, najrajši.« Ob takem pomanjkanju se je v njem zopet oglasila stara bolezen, ki mu je pretila že v njegovem trinajstem letu in ki jo je tedaj srečno odpravil pod vipavskim nebom pri Aleksandrovih.

Drug drugemu sta se smilila v srce, ko sta Kette in Murn videla, kakšen grenak delež jima je za vse visoke upe in sklepe pripravila skupna življenjska usoda. Bog pa se jima s svojo milostjo ni umaknil. Spoznala sta svoje slabosti in napake in, ker sta bila močnega srca, nista obupavala nad seboj in nad življenjem, marveč sta ostala mirna in vdana. To dvoje so Kalanovi na obeh opazovali in hvalili mnogokdaj.

Priča, ki je videla, kako se je razvijalo Kettejevo in Murnovo mlado življenje, je tudi videla, kako je to dragoceno življenje prerano umrlo.

Kette je nekaj tednov pred telesno smrtjo umrl svetu. Nič več ni bilo visokih načrtov v njegovih mislih in nič več ni bilo plamenov v njegovih očeh in besedah. »Popelji me, grobar, na grob očetov...« je šepetal in ni se mogel več prav spomniti tega svojega soneta, ki je bil sedaj zanj največjega pomena.

Dne 22. aprila 1899 me je poklical Kette po gospodinji k svoji smrtni postelji. Nisem mogel k njemu koj tisto uro; bil sem v bogoslovju in nisem mogel dobiti takoj dovoljenja, ker semeniškega vodja in podvodja prav tedaj ni bilo doma. Stopil sem torej do spirituala dr. Fr. Ušeničnika. »To je pač opravičljiv razlog,« je dejal, »le pojdite pa dobro opravite!« Pohitel sem v cukrarno.

Kar sem tedaj želel slišati iz Kettejevih ust, je bilo obseženo v besedi namenjeni gospodinji: »Ves čas sem bil pokoren svojim prijateljem, a danes,« je pogledal gospodinja z globoko vdrtimi očmi, »bom poslušal vas. Kaj hočete od mene, povejte!« — »Po gospoda pošljimo!« je tiho svetovala gospodinja. — »»Le pošljite ponj, naj pride! Pripravljen sem nanj.« Župnik Martin Malenšek je prišel še tisti dan. Tako se je spravljal z Bogom. Pa s svetom? Še danes me prevzema grenko čustvo, ko mislim na tisto uro smrti. Lahko je umrl, in vendar se je le odkrnil kakor veja preporna sadov. Kette je bil poln življenjakega idealizma, to mu je smrt lajšalo in težilo.

Tiha in temna soba v cukrarni je zazvenela in se zasvetila v podobah zadnje svete tolažbe. Kette je bil pripravljen za vse in na vse.

Bridko je bilo videti, ko so ugasnile te lepe oči, ki so tako hrepenele po soncu in lepoti. Pa bridkost se je spremenila v upanje, saj se je duh dvignil k Soncu in k Lepoti.

Kakor svojo srečo tako je Murn tudi svojo smrt pričakoval drugače kakor Kette. Pesem naj to pove.

Le nikar mi ne recite,
da je lahko zapustiti,
kar življenje daje srcu.
Cvetu v oknu tam pred mano

korenine vse porujete.
Če mi jutri še zacvete,
bom verjel in rad zapustil,
kar življenje daje srcu...

Še stoji tista lipa na posavskem polju, ki sva pod njo na pomladanskem sprehodu postala s Kettejem in se odpočila. Sanjala sva vsak svojo pesem o domovini. Kette je kasneje svoj domovinski motiv bohotno lepo razvil v pesmi Na blejskem otoku. Tudi jaz sem svoj domovinski motiv ohranil v pesmi. Kettejev motiv je bil povzet prvotno, kolikor se spominjam, po dveh vrhovih lipe, ki sta rasla vsaksebi. Ketteju pa je takoj preskočila misel na dva brata, ki gresta narazen v istem domu in istem rodu. Toda vir Kettejeve poezije — ljubezen do dekleta in narave — je bil tedaj še manj poglobljen, zato se ta motiv v prvotni obliki še ni pokazal. Pri mojem odhodu od njegove smrtne postelje mi je Kette dejal: »Kar sem napačnega napisal, je napisano bolj iz šegavosti moje narave kakor iz lahkomišelnosti in zlobnosti; sicer pa sem nekatere take reči tako uničil.« Koliko in kaj je zavrzel, ni povedal.

Prav tisti dan, ko je Kette umiral, so bile v Ljubljani občinske volitve; odigravale so se podobno, kakor pravi Kette v koncu svoje pesmi Na blejskem otoku. Še zmeraj ga slišim, kako citira svoje verze:

Tako se brata prepirata,
a majka umira medtem.
A jaz, ki ljubim jo tudi gorkó,
pribežal sem k tebi sem.

O sveta božja Porodnica,
usmili, usmili se nas!
Sprijazni brata sovražnika,
saj je že zadnji čas...

Naj bo prijatelju v spomin postavljena še moja pesem izpod lipe:

Na polju lipa zeleni,
a lipa letos ne dehti...
Dehtela že je mnogo let,
rodila neštevilni cvet.
Ni bilo njiv okoli nje,
ni bilo hiš okoli njiv;
a lipa kakor steber živ
od davnega je stala dne.

Ljubečim je bilâ pomlad,
utrujenim blažilni hlad,
bilâ je bolnim zdravja lek,
bilâ je zdravim sladek vonj
in, kdor se kdaj je sklonil ponj,
začul je v duši sreče jek.
A lipa letos ne dehti...
Kaj čakaš, Domovina, ti?

Dan Kettejevega pogreba (28. aprila) je bil zelo žalosten dan: močno deževalo je in objokovalo prerani grob mladega nadarjenega pesnika. Ne zgodi se vselej, da se pogrebci kar ne morejo raziti in ločiti od novega groba, kakor se mnogi niso ganili od Kettejeve gomile. Zlasti mladina obojnega spola je kljub nalivu kar stala in ihtela na grobu. Nem in žalosten sem odšel s tovarišem bogoslovcem s pokopališča. Drugi dan se je zjasnilo nebo. V duhu sem gledal Ketteja v lepši zarji. Naslonil sem se nad pult in zapisal Ketteju 3 pesmi v spomin; te prve nosijo v DSu moj psevdonim Silvin Sardenko.

»Ketteja sem šel jaz, Murna pojdete obhajati vi!« je naročal župnik Malenšek svojemu kaplanu Andreju Plečniku. »Vas si je zaželel.« — »Pa da ne bi nič zvončkal!« je še prej Murn zaprosil gospodinjo. »Tiho naj pride, da se ne bo nič vedelo, kaj se v sobi godi.« — Zgodilo se je tako.

Na vprašanje, kaj bi želel še povedati ali sporočiti, je tiho odgovoril: »Sedaj sem miren in ne mislim več na svojo bodočnost. Tako bo prav za vse.« Kaplan Andrej Plečnik je odšel rekoč: »Ne jokajte! On je preropen za novo življenje.«

K pogrebu, ki je bil pred praznikom sv. Alojzija, je iz Trsta prišla tudi Murnova mati Marija, s katero se menda nista videla že pet let, odkar jo je obiskal v 4. gimnazijskem razredu. Velika in sloka žena je tiho ihtela, ko je videla toliko imenitnih oseb in žalostnih obrazov ob grobu svojega sina. Morda je tudi žalovala, ker mu ni mogla dati srečnejšega življenja na svetu.

Paralela je po glavnih potezah narejena.

Kette in Murn: dva potoka, katerih vsak je pritekkel iz svojih tal in katerih vsak se je izlil v slovensko dušo. Slovenska duša poje poslej tudi Kettejevo in Murnovo pesem.

Temu bo morda bližji Kette, onemu Murn. Kljub razdalji štiri-desetih let sta še oba moderna, ker jima vsi problemi potekajo iz razgibane nemirne notranjosti.

Kette je neutrudljivi iskatelj, ki mu je vse, človek in življenje, veliko vprašanje; iskatelj, čigar pesem nosi vsa znamenja kipeče in trpeče duše.

Aleksandrov je drugačen. Vprašuje in čudi se ob vsem kakor otrok. Aleksandrov vprašanje premišlja, Kette ga doživlja.

Kette in Murn — dve najdbi, a vendar ne — dve nasprotji, vsaj v najglobljem izvoru ne.

Za oba teče življenje iz Boga in za oba je ustvarjeni svet le pot, po katerem se zopet vračamo k Bogu. Pri tem je Kette s svojim pogledom bolj zamaknjen v notranje dogodke, Murn pa je zaverovan v zunanje prizore. Murn je že našel svoj cilj v slovenski zemlji; Kette ga šele išče na slovenski zemlji.

Kette in Murn se v svoji liriki dopolnjujeta.

Dodatki

Kakšne so bile narodne razmere v Cankarjevi in Kettejevi literarni dobi, jasno priča listina, ki se je do danes ohranila v hiši in sobi nekdanjega Kettejevega stanovanja na Vidovdanski cesti 2, tedaj Kravja dolina 2. Iz listine, ki jo je s krepko in lepo pisavo napisal realec Ivan Jager iz Bistre pri Vrhniku, odseva Cankarjev duh in Kettejev stil. Brez dvoma so vsi tam svoje dni stanujoči dijaki s Kettejem vred to listino slovesno prebrali ter jo položili pod novi kuhinjski pod, »da ne segnije, in da ga prebere oni, ki bo kedaj te deske premenil«. Po kratkem pogledu na hišo se listina na svoji drugi strani spominja tedanjih narodnih razmer z upom v lepšo slovensko bodočnost; glasi se takole:

Anno Domini 1892, meseca rožnega cveta, dne 25. v soboto . . .

Pisatelj teh vrstic je dijak VII. razreda na c. kr. višji realki v Ljubljani. Takrat, ko najdete to listino bo realka imela menda že osem razredov — in bo, kar bo največ vredno, morda že slovenska, kar pod sedanjo Slovincem neprijazno vlado ni. Posebno minister G a u t s c h — tega kolnejo Slovani — kakor bodo morda tudi kedaj prihodnjič kakega vladnega podrepnika. — Napisi na ulicah ljubljanskih so sedaj še vedno dvojezični — nemški najprvo potem še le — slovenski. — Ko se ta pod odpre, bodo menda ljubljanski meščanje že toliko prebrisani, da bodo vedeli srborite Nemce, ali bolje rečeno nemčurje ugnati v kozji rog. V

Ljubljani prebiva sedaj čez 25.000 Slovencev in blizu 5000 Nemcev, ki se drže posebno v nemški kazini, kjer jim njih kolovodja profesor Binder (kolnita ga, tega zagrizenca!) razodeva svoje pragermanske nazore in kjer se poje glasovita: »Wacht am Rhein« in »Deutschland über Alles«. Vendar mislimo, da takrat, ko se odpre ta pod in bere ta listina, ne bo v Ljubljani drugačnega Nemca kakor pa tujca, ki bo pripotoval iz blažene Germanije, da si obližuje po ulicah slovenske Ljubljane roke češ: »Nemškega mostu do Adrije ni mogoče sezidati.«

Takrat, ko se to bere, bo slovenska literatura že velika in krasna. — V Ljubljani ne bo nemškega gledišča, katerega bi plačeval slovenski kmet. Slovenski poslanci bodo silno radikalni in se bodo bolje potegovali za pravice kakor sedaj. Slovenci boste takrat imeli že slovensko vseučilišče. Narodni dom se bo tudi že vzdigoval iz ljubljanske megle. Tako upamo, da bo sploh tedaj vse drugače in Slovenci bodo v zedinjeni Sloveniji močni in izobraženi kakor vsak drug mogočen narod na zahodu.

Sicer pa berite po muzejih in knjižnicah stare časopise, zlasti pa 25. letnik »Slovenskega naroda«, ako se hočete bolje poučiti o sedanjih razmerah.

Vsem pa veliko sreče!«

Listina je lep dokument narodne zavesti našega tedanjega dijaškega rodu in nekak preroški program, ki se je v preteklih desetletjih spolnil Slovincem. Saj smo videli prav letos »Razstavo slovenske knjige« in smo se prepričali, da je velika in krasna slovenska literatura, tudi če se ozremo le za 20 let nazaj. Druge napovedane spolnitve si more tolmačiti vsak sam.

Omembe vreden je naposled tudi pogled na kraj in stan, v katerem sta Kette in Murn gojila in snovala svojo pesem. Glede kraja naj imenujemo petero hiš. Hiša na Poljanski cesti št. 47; hiša v Streliški ulici št. 4; hiša na Poljanskem nasipu št. 40. Te tri hiše so po svoji vnanjosti ohranile do danes svojo staro nekdanje lice; menjale so le lastnike in to že po večkrat.

Hiša na Poljanski cesti 47, nekdanj last Pongračeva, je danes last zidarskega mojstra Josipa Mozetiča, njegova žena, hči pogrebnega napovedovalca Matička, živi v hiši že od svojega rojstva in se še dobro spominja Murna. V tej hiši je Murn zlasti po Ketteju prejel pesniško pobudo; prav za prav po Kettejevi pesmi začel zlagati svoje prve pesmi.

Hiša v Streliški ulici 4, kjer je stanovala v dobi, o kateri govorimo, Marija Štefe, rojena Mörtel, iz Kroke. Na prošnjo svojega sina Ivana je dala svojo večjo sobo dijakom na razpolago za literarno društvo Zadrugo. V tej hiši v pritličju na desno so se k literarnim razgovorom shajali dijaki do smrti svoje dobrotne stanodajalke (1897).

Hiša na Poljanskem nasipu 40, tako imenovana cukrarna, nekdanj last Pongračeva, pozneje tovarnarja Josipa Kunca, sedaj v posesti veletrgovca Franca Urbanca, je bila kraj zadnjega Kettejevega in Murnovega življenja in njune smrti. Gospodinja Polonca si je v tej hiši stanovanje dvakrat spremenila, sedaj je spremenjena tudi nekdanja uredba in razvrstitev sob v posameznih nadstropjih.

Poljanska cesta 32 in Kravja dolina 2 sta se v svojem okolišu zelo izpremenili. Hiša Poljanska cesta 32 je ostala Ketteju v neljubem spominu; saj je doživel v njej tri disciplinarne preiskave. Dve sta bili zanj posebno porazni. Prišli sta nenadoma in nenapovedano, prvič v osebi profesorja Vincencija Borštnerja, drugič v osebi profesorja Avgušтина Westra. Obakrat so se v Kettejevih zvezkih in zapiskih našle pesmi spokljljive vsebine. Tretjič je preiskava hotela najti v Ketteju tudi krivca ali vsaj sokrivca, da je bil neke noči škofijski dvorec pomazan s črnolom. Kette pa ni vedel niti o nameri niti o izvršitvi tega dejanja. Res da je tedaj, ko je preiskava silila vanj, že vedel za pravega krivca, pa ni hotel izdati njegovega imena. Oblastem neznanega krivca je poslej Ivan Cankar kaznoval s tem, da ga ni maral priporočiti za sprejem v Zadrugo.

Hiša Vidovdanska 2 se je zdela Ketteju varnejša, krajevno varnejša, zato se je 1894 preselil vanjo. Gospodinja Ivana Pogorelčeva je bila sicer stroga in natančna, kar se je tikalo hišnega in šolskega reda, vendar je umevala literarno gibanje mladih dijakov in jim ni branila sestankov na svojem stanovanju.

Čudno je, da je bil Kette na stanovanjskem uradu dvakrat prijavljen kot stanovalec v Kravji dolini št. 2, kot sostanovalec na Poljanski cesti 32 pa ni bil prijavljen nobenkrat. V prvi prijavi stoji ime: Kette Karol (sic!); v drugi pa: Kette Dragotin.

Medtem ko je bil ves čas svojega bivanja v Ljubljani, razen v Marijanišču, Murn samo pri eni gospodinji, Polonci Kalanovi, je bil Kette na stanovanju pri tehle gospodinjah: pri Ani Skaletovi, pri Ani Hlebševi, pri Ivani Pogorelčevi in pri Polonci Kalanovi. Ime Ana ponovno spominja na Kettejevo mater Ano Valenčičevo.

Danes v nobeni izmed peterih hiš ni več nikakih dijaških gospodinj in nobenih dijaških stanovanj. Kakor so si omenjene hiše ohranile staro lice in staro številko, tako so tudi njih ulice zaznamovane še vedno z istim imenom: Poljanska, Streliška, le Kravja dolina se je po preimeno-
vanju Radeckega cesti spremenila v Vidovdansko cesto.

Nobena izmed teh hiš nima ne v svojih stanovah ne v svojih oknih posebnega kota odnosno razgleda, ki bi mogel buditi v dovzetnem duhu pesniško razpoloženje. Edino, kar je zanimivo, je življenje, ki že od nekdaj pestro polje mimo teh stanovališč.

Zaradi mnogih zavodov vzgojnega značaja na Poljanski cesti, jo je Kette imenoval: Sokratova cesta. Tedaj je bilo takih zavodov na Poljanski cesti petero in še danes jih je prav toliko, a deloma z drugim imenom.

Mladega dijaškega rodu je tudi še danes videti mnogo na Poljanski cesti, v Streliški ulici kakor na Vidovdanski cesti, a bržčas ne bodo kmalu hodili po njih pomembnejši, kakor so bili: Cankar, Kette, Murn...

Kette, ki je bil vedno vnet za zgodovino in se je hotel posvetiti tej znanosti, kot dijak se je zanimal za zgodovinsko stran hiš in sob, povsod, kjer je stanoval. Toda o nobeni si ni mogel zabeležiti kaj posebnega. Samo o »Znamenju«, ki je stalo pred stanovanjsko hišo št. 2 na sedanji Vidovdanski cesti, si je ohranil sledečo beležnico:

»Tokrat, ko je še ‚Znamenje‘ stalo pred to hišo — bilo je namreč postavljeno zoper povodnega moža, ki si je hodil česat svojo razmršeno glavo na naša okna — takrat so bili za gostilničarje pri Znamenju dru-

gačni časi. Takrat še ni bilo po policiji prepovedano imeti godbo v hiši — vsako nedeljo je bil lahko ‚bal‘, sedaj pa morajo že zgodaj zapirati svoje prostore. Komaj nekoliko zažvižgaš, že ti stoji policaj za hrbtom. To Znamenje so odpravili, ko so kopali rove za vodovodne cevi 1890, in stara Jurkovka je pravila, da bo že še hodil povodnji mož ljudi nadlegovat. Stara Jurkovka je umrla 1891, blizu 90 let stara. Bila je menda tudi kakih 50 kratov na Sv. Višarjah in božji poti. Opeka od starega Znamenja je bila tako sveta, da so jo babnice (sic!) na vse strani raznesle — češ ‚da ne bo povodnjega moža v hišo‘... «

V hiši, pred katero je stalo omenjeno znamenje, če prideš po stopnišču pri glavnih vratih, stopiš naravnost »v maleno sobico«, kakor jo je omenil Kette, ko je vanjo v času disciplinarnih preiskav zaradi varnosti preselil svojo Zadrugo. Sobica ima kakor tedaj še danes divan in tri stole z mizo, seveda že v davno drugi in drugačni obliki. V Kettejevem času je bila lastnica hiše Ana Skaletova, pozneje Ivan Bahovec, notar v Ljubljani, od leta 1915. je njen lastnik Ivan Stritar.

Med vsemi kraji in domovi, ki so kdaj vplivali ne toliko na Murna samega kakor na njegovo pesem, moramo posebej omeniti in opisati Udamičevo hišo in njeno najbližnjo okolico v Zalogu. Ni ravno treba velike pesniške domišljije, da te pogled na Udamičevo domačijo prevzame s prijetnim čustvom. Visoka, enonadstropna hiša je pomaknjena nekoliko izven vasi, da je nje domačnost in samotnost le še prikupljivejša. Z dvorišča vidiš košček vasi proti sosedu Debeljaku, košček neba nad Zalogom in košček hriba proti Kamniškim planinam. Hiša ima v svojem pritličju šestero večjih in v svojem nadstropju petero manjših zamreženih oken, da se kaže nehoté precej sanjava. Glavna dvokrilna vrata so v treh poljih okrašena z bogatimi starimi vrezki, med njimi se v umetnostnem pogledu najbolj odlikuje Marijino ime. Hiši je prizidan hlev z visokimi svislimi za seno. Za gospodarskim poslopjem se razteza obširen vrt, ob njega koncu teče potok Pešata. Vrt je pred potokom zavarovan s posebnim jezom, ki nudi v mirnih dneh prav prijeten sedež in odpočitek. Ako greš ob Pešati naprej proti Cerkljam, te pozdravlja petero cerkvá, druga za drugo: cerkev sv. Martina v Šmartnu, sv. Magdalene na Pešati, sv. Nikolaja v Dvorjah, sv. Helene v Gradu, sv. Duha v Češnjévkú; seveda ne smeš prezreti cerkve sv. Matija v Zalogu. Posebno pozornost ti bodo budile na odprtem hribu ležeče Viženče, ki so tvorile včasih sedem gruntov skupaj. Tudi Udamičeva hiša je dokaj velik grunt, ki pridela v lepi letini do sto mernikov pšenice.

Semkaj je torej prihajal Murn od svojega 12. leta naprej vsako leto na počitnice, včasih tudi dvakrat v letu. Pa ne samo hiša s svojo sanjavo obliko in okolico, tudi Udamičeva družina je blagodejno vplivala na Murnovo pesniško naravo. Najbolje sta se pogovorila z Udamičevim očetom. S prijazno besedo mu je dal oče včasih tudi svojo kovano pipo, iz katere je Murn kaj rad kadil. »Hej, kupil si jaz bom, kovano, lepo pipo, al s hišo vanjo vrezano, al pa s košato lipo« (PR 21). Dogovorila sta se, da pojdetá skupaj na Sv. Višarje, preden pride smrt po starega Udamiča. »Ptička mi jo žvrgoli, stárcei zanjo vneti z gore so višarske šli, težko jim umreti« (PR 15). Zadnje jesen 1900 sta se večkrat pomudila v dolgih pogovorih,

kakor bi bila slutila, da se pomladi ne bosta več videla. A Murn je umrl še prav eno leto pred Udamičevim očetom, ki so ga pokopali 1902 na Kancijanovo nedeljo. Morebiti je Murn »Sonet starčka« posvetil Udamičevemu očetu. Kakor z očetom se je Murn dobro razumel tudi z Udamičevo materjo. Cesar nikomur ni rad potožil, je zaupno povedal njej, da namreč sluti svojo rano smrt. Žena mu je, vsa zavzeta za njegovo zdravje, svetovala, naj pije pelinov čaj. Murn je sprejel njen zdravniški recept nekoliko zares, nekoliko za šalo. »Pa pesem hočemo na čast — pelinu to zapeti — poživi Bog njegovo rast in solnce nanj naj sveti!« (PR 26). Udamičeva mati je Murna tudi v pogledu zdravja svarila, naj ne hodi ponoči s fanti vasovat. Te prošnje pa ji tedaj že dvajsetletni visokošolec ni mogel izpolniti, ker je čutil in nosil v sebi toliko fantovstva, da mu ni bilo treba nič drugim fantom plačati, da je smel fantovati z njimi. Vendar mu žena tega ni zamerila preveč, ker je sicer rad v cerkev hodil. K temu ga je spodbujal zgled dobrih dveh dijakov, Ajdovčevega študenta iz Gline in Mrleževega iz Spodnjega Zaloga. Oba tovariša sta stopila v bogoslovje. Vse okoliščine kažejo, da je Murn svojo »Romanco« (str. 10) zložil v spomin Ajdovčevega semeniščnika, danes stolnega dekana dr. Franca Kimovca; Mrležev pa je sedaj župnik pri Sv. Katarini, Andrej Pavlin.

Murnova najnavadnejša družba o počitnicah v Zalogu pa so bili kmečki fantje. Predvsem Udamičeva dva sinova Janez in France. Janez, starejši sin, ki smo o njem že deloma govorili, se še vedno dobro spominja Murnovih študentskih in fantovskih let. Seveda je od takrat minulo že štirideset let in je danes Janez že za starega Udamiča pri hiši, a je to za naše poglede v Murnovo mladost toliko boljše, ker moremo v obrazu in postavi videti Udamičevega davnega očeta, ki mu je sin Janez močno podoben.

Še večkrat kakor z Janezom, ki je bil tri leta pri vojakih, se je družil z njegovim bratom Francetom. France ga je kot dvanajstletnega dečka učil jezdit. Ko je Murn prvokrat zajahal sicer krotko Udamičevo kobilo, se je v strahu, da pade z nje, živali tako tesno oklenil okrog vratu in jo tako močno držal za uzdo, da se žival ni premaknila z mesta. France ga je navadil tudi ribolovstva v domačem potoku, pojasnil mu je, kdaj, kje in kako se ribe najlaže lové. S Francetom sta pasla krave po jesenskih senožetih, pila mleko izpod krav; učil ga je tudi mlatiti, pa to delo Murnu ni dobro šlo od rok, pač pa je dobro podajal snope, je povedal o njem France.

Vse to kmečko delo in življenje z mnogovrstnimi prijetnostmi in neprijetnostmi, z bogastvom zlatih polj in dragocenih kmečkih skušenj je polnilo in napolnilo Murnovo mehko in sanjavo dušo s toliko silo, da se ni mogel več ustavljati notranjemu glasu. Šel je, sédel na jez ob potoku, gledal, kako preлива valčke in tudi sam začel izlivati iz sebe, kar mu je valovalo v pesniški duši.

Kdor hoče prav umeti in uživati Aleksandrove pesmi in Romance, naj gre z njimi v cerkljansko polje, v Zalog, v Udamičevo domačijo. Ne vem, koliko teh pesmi ne bi nosilo nagiba ali vsaj značaja te Murnove rodne pokrajine po materi, ki je bila Murnova Micka iz Láhovič. Janez in France Tomažič, Udamičeva sinova, oba še vesta marsikaj povedati o

Murnovi pesmi, kako jo je na jezu sedeč zlagal, kako jo je Udamičevi Micki, ki ni bila kaj navdušena za fantovske pesmi, bral, toliko rajši, če je bila pesem razposajena, da je poslušalko nekoliko podražil; kako je to in ono pesem ponavljal tudi njima, še ponoči, ko so spali skupaj nad hlevom na mrvih. »Pesmi«, je pravil France Tomažič, »so mu rastle in se vrstile druga za drugo kakor cerkve pod dvorjansko dolgo gmajno.« Zares, če beremo Murnove pesmi, smemo zdaj zdaj pričakovati, da se nam prikaže katera izmed njih: cerkev sv. Magdalene na Pešati (str. 10), sv. Ambroža na poti proti Krvavcu (str. 58), sv. Martina v Šmartnu (str. 87).

Cerkljanska prostrana poljana je našla v Murnu svojega pevca. Ta krasna in plodovita pokrajina je budila, nosila in dvigala Murnovo pesem. Kako mu je prirasla k srcu, se je pokazalo ob njegovi zadnji bolezni. Ko si Murn že skoraj nikogar več ni želel in vabil k sebi, je pa tedaj naravnost prosil, naj ga pride vendar kdo izmed Udamičevih obiskat. Mislil je, da se mu bolezen kar olajša, če bo videl zopet katerega izmed njih. Prišla sta Janez in France vsak zase.

»Glej, Janez! Spet ležim med smrekami kakor v Zalogu!« je veselo pozdravil Janeza Udamičevega iznad bolniške postelje, ki je bila na vseh štirih voglih ovita s smrekovimi vršički. Ljubil je smrekov duh, ker je upal najti v njem zdravila zoper pljučno bolezen. Kadar so se veje osušile, so mu jih morali nadomestiti z drugimi s smrekovih dreves. Janez pa se je ustrašil Murnove shujšanosti in mu preodkrito dejal: »Pepe! Ta bolezen je goljufiva. Prej pobere človeka, kakor bi kdo mislil.« Murn ga je zavrnil z besedo, v katero sam ni mogel prav verjeti: »Ne bo tako, Janez! Jaz bom ozdravel. Kolegi mi pravijo, da bom.« Ko sta obudila še nekaj zaloških in posebej Udamičevih spominov, je rekel Janez Tomažič, »sem se poslovil od njega zadnjikrat. Na njegovih očeh sem videl, kako rad bi bil vstal in šel z menoj!«

Ob Francetovem obisku je šlo z Murnom in njegovo boleznijo že proti koncu, kar se je moglo spoznati že iz njegovih besed, ki so govorile o vedno večjih upih na skorajšnje ozdravljenje. »France, jaz še ne bom umrl. Doseči moram prej svoj stan. Advokat bom. In kadar bom advokat, morda prav v Kranju, boš ti k meni hodil. Vidim, da brez prijateljstva s kmetov ne bom mogel biti nikoli...«

V to Murnovo kmečko pesem se je tistikrat zaganjal drug tok in glas, toda ni mogel prevzeti njegove duše, čeprav je bila sicer zelo do-
vzetna. Čeprav se je namreč zdelo, da Aleksandrov že podlega temu toku, je bilo to vendar bolj v besedi kakor v resnici. Ta razigrani tok in glas, res prav značilen izraz tedanje moderne dobe, se izredno jasno in odkrito bere v pismu Zofke Kvedrove izza časa zadnje Murnove bolezni. Pismo je napisala Zofka Kvedrova svoji prijateljici Juliji Kalanovi v Ljubljano v cukrarno. Dolgo ji je že to pismo obljubovala in tako je postalo zares dolgo tudi po svojem obsegu. »Pismo pa bo« — ji je napovedala — »prav von der Leber weg, kar navadno, vsaj moja, pisma niso.« Pismo naj podamo le v najznačilnejših odlomkih.

»Drago punče! Ti prebito dekle Ti! Lepo prijateljstvo to! Cela dva in pol meseca čakati na Tvoje pismo — meniš, da je to prijetno, hm? — O, Ti, jaz sem že par tednov prodajala grozno melanholijo samo radi nezvestobe svojih ljubljanskih znank.

Torej Murn je bolan. O Ti revež Ti, meni se res zelo, zelo smili. Saj veš, meni je še tam od njegove druge šole ostalo nekaj simpatije zanj, četudi je dejal takrat proti Marnu, da sem malo ‚prifrknjena‘. — Bog se usmili in ‚zgraža se‘, ker sem si ostrigla lase? No, priznavam, da ta čin ni bila moja najmanjša budalost, ali no, taka nesreča tudi ni. Prav fleten fantek sem — pardon! pa ne misli, da se hvalim. Drugi mesec bodo mi moje finance menda pripustile, da grem k fotografu, potem seveda tudi ti dobiš jedno sliko, pa le pod pogojem, da mi prej ko prej pošlješ tudi svojo. —

Ali je Murn opasno bolan? Kaj pa mu je revežu? Bog se usmili, saj tudi ni čuda! Če se vedno tako grozno resno drži, kakor je njegova navada, že mora postati bolan. — Jaz včasih umiram, tako nesrečno se čutim, drugič pa sama ne vem, kaj bi počela veselja in razposajenosti. Oh, moj Bog, da bi le še enkrat mogla iti na Kodelovo, da bi se nasrkala in nadvijala prav do duše.

Na ‚Zvon‘ sem bila huda. Neki nepridiprav, menda zaviden tepec, mi je predbacival, da sem prišla v ‚Zvon‘ le radi protekcije. To me je tako ujezilo, da sem dejala, da nikdar več ne pišem v ‚Zvon‘ ni slovca. No, zadnje dni sem dobila tiste moje goldinarčke nagrade in to me je zopet vtlačilo. Zdaj nekaj pišem. Včeraj se mi je ‚posvetilo‘ v moji ostrizeni butici in danes hitro zmečem na papir.

Še nekaj drugega imam v delu. — Daljši nemški roman. — Prosim, ne padi v omedlevico. Nikakor se ne mislim izneveriti Slovincem. Roman bo obsegal kakih 300 tiskanih strani. Četrtno imam že gotovo. Zaradi izdaje sem že v dogovoru z neko dunajsko firmo. Naslovim ga: ‚Ein Mädchen‘ — Übersetzt aus dem Slovenischen, gedruckt als deutsches Original. — Mislim, da se mi bo posrečil. I. del: moja lastna prokleto lepa mladost. II. del: Fantasiearbeit. — Kaj ne famozna ideja. Kaj vruga, nekaj denarja moram dobiti, absolutno moram! — Potem gremo v svet. Da imam danes 300 gl v roki, pa jo popiham takoj v Ameriko. Kam daleč, daleč! Praga mi je skoro preblizu. Jelovšek mi piše — vsak dan. — Jaz ne vem, nekako čudno je to najino razmerje. Prijateljstvo ni, ljubezen tudi ne. Včasih mi zašumi v glavi und ich möchte so küssen, so küssen. — Vsaj veš, jaz sem velika prisma!

Tu sem grozno resna — kakor se to spodobi takemu emancipiranemu dekletu, kakor sem jaz... Tako pametno in odmerjeno stopam, a najraje bi se razletela v samih željah. Želeti znam in fantazije mi ne manjka.

Aleševčevim ne pišem nič in one meni nič. Jaz sem jih imela še nekaj rada, no one... Mojih doma nimam rada, prelepo so ravnali z menoj, a storim jim vendar, kar morem.

Zal mi je, da nisem mogla videti ‚Rokovnjače‘. Reklame je jako mnogo; radovedna sem le, če je igra v resnici tako izborna, ali pa se hvali samo zato, ker je ‚Rokovnjače‘ spisal Jurčič in dramatiziral Govekar.

Murn še kaj pesnikuje? Reci mu, da ga pozdravljam in mu želim, da kmalu ozdravi. Vsaj zdaj to menda smem kot napol — fant... Življenje že tako ni dosti vredno, zakaj bi ne bili prijazni in dobri med seboj.

Tu ustanovimo literarni klub. Danes zvečer je prva seja, radovedna sem, kdo pride. — Seznanila sem se s socialnim demokratom Kristanom in z nekdanjim izdajateljem ‚Svobodnih glasov‘, z Drogenikom. Tako za-

bavljam z njimi čez ves svet in čez to našo prismojeno družbo, da se kar kreše. Ne vem, kdo je že dejal, da je svet samo velika norišnica; in prav jo je povedal. Tudi z nekim Holzom in Peterlinom občujem. Največ sem sama.

Z Bogom! Es lebe die Jugend! Da le tja do kakega 40. leta ostanem mlada, pa bo.

Zivijo!

Srčen pozdrav in nešteto poljubov

od Tvoje

Zofke.

Schwentner ne piše ne bev ne mev. Kdaj izidejo moji ‚Utrinki‘, to ve sam Bog!... Napisala sem sliko: ‚Življenje‘. Marica je dejala, da je ‚prefantastično‘. No, jaz objavim v ‚Zvonu‘ ali v ‚Eдинosti‘.

Ne bo se našlo kmalu katero izmed pisem Zofke Kvedrove, ki bi nam jo tako vsestransko pokazalo kakor pričujoče. Natančnega datuma pa pismo nima, niti se ni mogel razbrati s poštnega pečata. Toliko stoji, da je napisano pomladi 1901.

Murn je to pismo tudi prebral, sporočil po Julki Kalanovi tudi svoj odzdrav Zofki Kvedrovi; vendar ne sme, tako je naročal, pozdrav obsegati nobene druge besede več, ki bi se tikala njega samega.

»Saj me poznaš, Julka,« je odkrito pristavil Kalanovi nečakinji, »da meni take ženske niso všeč. Ženska bodi največ doma. Domača hiša in družina bodi njena prva skrb.«

»Poznam te, Pepe!« mu je ona odvrnila. »Ti bi hotel v ženski najti le angela.«

Murn je umolknil v znamenje, da ga je prav umela.

Toda Murn je v Zalogu rad vasoval in ponočeval in rad z dekleti občeval.

»Pa to ni bilo nič hudega!« se je še letos potegnil za svojega prijatelja Udamičev Janez, ki je v Zalogu in tudi sicer poznal vsa mladostna pota Murnova.

»Iz pisem ne smete soditi Murna,« je dejala njemu v prid tudi Julka Kalanova. »V pismih se je hotel včasih kazati bohema, a v resnici ni bil.«

Vsi, ki so Murna pobliže spoznali, so ga ohranili v lepem spominu. »Videl in opazoval sem ga v Zalogu«, je pravil o Murnu njegov sovrstnik, sedanji črnuški župnik Anton Tomelj, »in mislim, da se je res ravnal po življenjski modrosti, kakor je sam rekel, da se o modrosti h koncu zdi: najbolj pozná jo — kdor molči!«

Gospodinja Polonca Kalanova je bila rojena v Cerkljah na Gorenjskem v letu in skoraj v dnevu Prešernove smrti v Kranju. Po njenih letih so mogli dijaki šteti leta po Prešernovi smrti. Bila je izobražena, duhovita, previdna, pobožna in nad vse dobrosrčna. Stara je bila 36 let, ko je postala dijaška gospodinja; to materinsko službo je opravljala tudi prav 36 let. Umrla je v septembru 1921 v Ljubljani, v Florijanski ulici 15, stara 72 let.

Njena sestra Marjanca je bila rojena tudi v Cerkljah leta 1851. Pridružila se je svoji sestri Polonci in si do smrti delili kruh in stan, vesele

in žalostne čase. Marjanca je bila čez dan skoraj redno v službi pri drugih ljudeh, dokler so ji dopuščale moči, seveda tudi ubogim dijakom v blagor. Umrla je v oktobru 1935, tudi v Ljubljani, Florijanska ulica 15, stara 84 let.

Poleg že omenjenih dijakov, ki sta jim oskrbovali stan in hrano, bi se mogli še posebej imenovati prof. dr. Fran Kropivnik, sedaj v pokoju v Ljubljani; župnik Janko Petrič, umrl 12. avgusta 1935 kot šempetrski župnik v Ljubljani; župnik Andrej Pavlin pri Sv. Katarini nad Ljubljano; Radivoj Petruška, Cvetko Golar in nazadnje, pa ne kot zadnji, tudi pisec teh vrstic.

Kar je Kalanovo sestrsko dvojico predvsem odlikovalo, je bila njuna živa in globoka vernost, ki je bila skoraj moška in kar nič vsiljiva in zoprna. Kette je ob svoji smrti Polonci Kalanovi priznal, da se čuti povsem mirnega ob njeni besedi in osebi. Kar z očmi je iskal besed na njenih ustnih, kaj mu zopet poreče. Še bolj je bil Polonci kakor Marjanci Kalanovi vdan Murn, ki je boljše ko Kette vedel, da sta v svojih bridkih dnevih obstali le iz vere.

Ako je bil Ketteju in Murnu tako drag božjepotni motiv, ni bilo to v zadnji vrsti zato, ker je Polonca tolikokrat povedala, kako je pol ohromela popustila bergle pri Mariji na Brezjah.

Tudi sicer je bilo čudovito, kako sta mogli s skromnimi prispevki preživljati mnogoletno in mnogovrstno dijaško družino in to vedno s toliko vedrostjo in zadovoljnostjo.

Polonca se v svoji izvedenosti in Marjanca v svoji preprostosti ni bala nastopa pred nikomer; kar je prvo priporočalo z njeno neustrašno besedo, je prikupilo drugo z njenim dobrosrčnim nasmehom. Polonca je znala pisati pisma, ki so nekaj povedala in so zatorej navadno dosegla uspeh. Sama je nehote razodela, kako je nekoč njen dopis ganil urednika »Zgodnje Danice«, kanonika Jerana. Marijaniška ravnateljja Gogala in Lampe sta jo zelo cenila kot dobro dijaško gospodinjo. »Pri Polonci Kalanovi bo dobro zavarovan!« je dejal dr. Fr. Lampe materi, ki se je obrnila nanj glede stanovanja svojega sina.

Dijaška gospodinja nima lahke naloge, če se prav zaveda svoje dolžnosti. Biti mora srednica med dijakovo šolo in njegovo domačo hišo. Za Murna, in ob koncu tudi za Ketteja, je bila Kalanova Polonca obenem mati in gospodinja.

Kolikokrat je svojim dijakom pismeno ali ustno posredovala podporo, kadar sama ni imela več sredstev. Svojim varovancem se Polonca ni laskala v obraz. Bila je sicer vesela in ponosna, da so njeno stanovanje obiskovali ljudje literarnega slovesa in da so bili njeni dijaki pri njih v veljavi, vendar je ostala preprosta Polonca, ki mora gledati le na to, da v gospodinjstvu ne zmanjka vsakdanjega kruha. Ako pa je slišala, da se kdo literatom posmehuje, ga je navadno zavrnila s pikro primero: »Ker ni mogla lisica priti do grozdja, se je namrdnila, češ da je prekislo.«

Polonca je bila tudi dovolj širokosrčna in popustljiva do mladih, da jim ni bilo pretesno ob njenem varstvu. Njih napake je vrgla za hrbet, da jih ne bi videla; čeprav jih ni mogla zakriti, jih je vendarle zmanjševala in opravičevala. Kadar je bila huda, sta obraz in beseda vedela o tem več kakor srce in ljubezen dobre gospodinje. Polonci gre pri vsem poseben poudarek pohvale.

Nikoli je nismo videli, da bi postajala in zapravljala čas z drugimi ženskami. V hiši so bile štiri stranke in v cukrarni jih je bilo še več. Polonca ni hodila k njim na obiske, a bila je prijazna z vsemi in vsi v hiši so jo spoštovali.

Lepa knjiga in pesem sta ji bili zabava. V njenem nastopu in govoru je bilo nekaj moškega. Njena volja je bila krepka, in kadar jo je izrazila, se je nje zahteva navadno vedno izpolnila. Resnobne besede ni nikoli zadrževala v srcu, če je mislila, da bi mogla z njo komu koristiti. Prosto-dušno je velela Ketteju na njegovi smrtni postelji, naj svoje dolgo trpljenje in kratko življenje izroči Gospodu, ki je najboljši plačnik za oboje. Kolikokrat smo slišali njen izrek: »Ne delajmo za to, kar mine, temveč za to, kar ostane.« Polonca je imela malo potov, kar pa jih je bilo, so bile poti dolžnosti in dobrodelnosti.

Ob dobrohotnosti Kalanove sestrsk dvojice se je njun mladi dijaški rod navadil medsebojne iskrenosti, odkritosrčnosti in nesebičnega prijateljstva. Med njimi ni bilo nikoli nobenega tožnika. »Kdor toži, Jezusa toži!« je rekla Polonca in s tem je povedala veliko.

Zbirka raznovrstnih slik iz zapuščine Polonce Kalanove še danes priča, kako obsežno je bilo njeno poznanje Kettejevega in Murnovega literarnega prijateljstva. Le tako si je mogla razbistriti pogled na slovensko slovstvo in na njegove resnične vrednote in potrebe. Služila je slovenskemu narodu v njegovih mladih umetnikih in je imela poleg krepke volje tudi srčno moč za to poslanstvo.

Oziralni odvisnik — sintaktični omnibus

Eno izmed številnih slogovnih ohlapnosti v slovenski prozi povzročajo nepravilni ali nepristni oziralni odvisniki. Kaj pa spet to? Prava mast, pristen cviček, nič ne rečem, o tem se dá govoriti; stavek je pa stavek; če se uvaja z oziralnim zaimkom, oziralni, če z vprašalnim, vprašalni in konec besedi! Kdo bi le-tu vohljajal za pravim in nepravim? Se pa že zopet nekdo oglašja, ki sliši sintaktično travo rasti.

Počasi, prijatelj! Samo trohe potrpljenja prosim, pa se bova, upam, dodobra sporazumela. Trdim, da med nami z menoj vred ni pisca, ki bi ne bil zagrešil že cele kope takih pokvečenih nebogljenecv. Odpri knjigo katero koli, izvirno ali prevod, poglej v časnik kateri koli, dnevni ali mesečni —, na sleherni strani, v vsakem stolpiču se spotakneš ob najmanj enega, rajši pa dva ali več nepravilnih relativnikov. Seveda je najti med njimi stavke, ki more le ostro oko razločiti, da plovejo pod tujo zastavo. Za to, rekel bi, nedolžnejšo pasmo oziralnih tihotapcev bi se niti ne menil ne, Bog z njimi; hujši so tisti, ki stavčni smisel maličijo, da ga človek ob prvem branju napak razume ali pa sploh ne. S takim stavkom greši pisec zoper temeljni zakon vsakršnega pisanja: piši tako, da bo vse, kar prinašaš, bralcu skoz in skoz jasno; da ga s škilastim izrazom ali nemarnim slogom ne spelješ na krivo sled; da ga ne siliš k dvakratnemu ali trikratnemu branju, nazadnje pa mu zabrlji iz vrstic najplehkejša omlednost. Noben pisec nima pravice zahtevati, da bi moral kdo zavoljo njegove površnosti tratiti čas; in le malokdaj ima povedati kaj tako važnega, da bi se morali bralci zaradi miselne teže in globine ustavljati pri posameznih stavkih dlje, kakor je prav. Obzirnost do bralca sodi med prve dolžnosti piščeve, z njo ustreza osnovnemu načelu dobrega sloga, to je smotrnosti.

Vzrok, zakaj pri pisanju le prevečkrat rabimo nepravilne relativnike, je v tem, da se na splošno rajši izražamo v podredjih ko v priredjih. Vedi ga vrag pod kakšnim vplivom, bržda pa latinskim preko nemškega, se vsakomur od nas, komaj prime za pero, možgansko vrtilo samogibno pretakne na drug pogon: namesto da bi mislili v glavnih stavkih, nabiramo odvisnik na odvisnik in ta rešta tako obtežuje stavek, na kateri je obešena, da se siromak kar šibi pod njo. Tako delamo tudi tam, kjer ni nič podrejenega in bi smeli torej podajati misli le v samobitnih, na isti ravnini stoječih stavkih. Pred seboj imam uvodni članek uglednega dnevnika. Berem, berem pa se potapljam v brezbrežno morje. Sto dva in šestdeset vrstic štejem, pa veste, koliko stavkov je v njem? Recite in pišite: dvajset! Povprečno torej nad osem vrstic na stavek; eden jih ima celo sedemnajst. Ob takem branju si živo predstavljam, kako je bilo Laokoontu in njegovima sinoma, ko sta se jim vozljali velikanski kači

okoli teles, jih počasi dušili in jim trli ude, da so se zvijali od bolečin, dokler nista iztisnili duš iz njih. Ne utrpim, da bi ne navedel vsaj enega stavka za zgled: naj se čudi še kdo drug, kaj zmore časnikarsko pero, kadar se ga loti bolezen sv. Vida. Stavek se glasi:

Po krivdi teh metod, ki so v posmeh resnični demokraciji in jo v korenini zatajujejo, naj se zavijajo v še tako demokratične parlamentarne oblike, se je parlamentarno življenje in delovanje baš v onih državah, ki se z demokracijo najbolj ponašajo, spremenilo v žalostno burko, v kateri se za široke množice, ki ne znajo misliti samostojno, uprizarjajo divje demagoγιčne debate, protestni shodi in krvave resolucije, dočim se za hrbtom lahkovernega preprostega človeka, ki se s slastjo vdaja prevari, da vlada on oziroma ljudska volja, sklepajo politične kravje kupčije in kompromisi, ki demagoške kričače spravijo zopet v vlado...¹

Napravimo konec, dasi drdra ciza še za dve postaji dalje! Čedna trakulja, kaj? Komur ostane po takem branju še kaj sape v mehu, je zdravega očeta sin. Potrudil sem se in pošast raztelesil. Vzorec je takle: $A(a+a/b)A(a)A/a(b)a/b(c/d)b/c$. Perioda obsega potemtakem en glavni stavek (A), razbit na tri kose, med njimi pa se prepletajo, verižijo, kodrcájo, kobalijo in prekopicujejo štirje odvisniki prve (a), trije odvisniki druge (b), dva odvisnika tretje (c), en odvisnik četrte stopnje (d), vsega torej enajst stavkov. Med njimi je šest relativnikov in čudno: dobri so, vsaj večina, le preveč jih je, za dve tretjini preveč.

Sredstvo podrejevanja je sicer kaj priležno, je pa tudi nevarno, saj zavaja v zlorabljanje: slog se po nepotrebnem obremenjuje, postaja nejasen, zveržen, ob kratkem — nesmotrn. Naravno in po sebi umevno bi bilo, da oblikujemo glavne misli z glavnimi stavki, v odvisne pa devljimo

¹ Perioda kar izziva, da jo prevedeš na latinsko in pokažeš, kako različni so v različnih jezikih okusi in slogovni zakoni. Kar je za latinska ušesa mogočen, harmonično zaokrožen »veliki stavek«, to je v slovenščini pest skrotovičenega predena: *Istorum rationibus hominum, qui, quamvis formam curiae popularem a se conservari simulent, tamen veram illam populi potentiam irrisam habent neque omnino ad se pertinere putant, actiones publicae in iis potissimum civitatibus, quae democratiis, quae dicuntur, suis immodice solent gloriari, tanto opere corruptae et depravatae sunt, ut, quae multitudine suo sibi iudicio uti nescit, eius captandae causa altercationibus turbulentis crudelibusque consiliis non minus quam intercessionibus locus detur, cum interea clam vulgo humili, quod, ut est credulum, in errorem facile rapitur ac sua vel populi voluntate regi rem publicam opinatur, negotia sordida expediuntur fiantque compromissa, per quae latratores seditiosi publica recuperent gubernacula.* Perioda je zgrajena do malega tako kakor slovenska, le da je še za spoznanje bolj zapletena. Ima en glavni stavek, štiri odvisnike prve, pet odvisnikov druge, tri odvisnike tretje in en odvisnik četrte stopnje, vsega štirinajst stavkov. Vzorec za analizo je: $A[a(b)a+a]A[a(b)a]A/a(b)a/b[c(d)c+c]b+b/c$. — Če slečemo stavku v uvodnem članku rimsko togo in mu oblečemo kranjski suknjič, bo približno takle: Te metode resnično demokracijo le smešijo, dà, s korenino izdirajo, pa naj se zavijajo v še tako demokratične parlamentarne oblike. Po njihovi krivdi se je parlamentarno življenje in delovanje sprevrglo v obžalovanja vredno burko, in sicer ravno v državah, ki se z demokracijo najbolj ponašajo. Divje demagoγιške debate, protestni shodi, krvave revolucije —, kaj pa so drugega ko burka za ljudske množice, ki ne znajo samostojno misliti? Preprosti človek se v svoji lahkovernosti z naslado vdaja prevari, da vlada on ali ljudstvo, pa ne vidi, kako sklepajo politični kričači za njegovim hrbtom kravje kupčije in kompromise, samo da bi zopet prišli do vladnih jasli.

manj važne reči. Pa tudi tu se je treba varovati pretiravanja, če ne, pisec kaj lahko zabrede v nasprotno skrajnost. Nedavno smo dobili lepo knjigo Svet med Grintovci. Pisatelj Boris Režek jemlje svoj poklic zelo resno. Izraz mu je bogat, čvrst in razen nekaj izjem dobro obrušen. Že dolgo nisem bral dela, ki bi se moglo ponašati s tako snažnim jezikom. In vendar slógovno ni čista umetnina. Zakaj ne? Pisano je ekspresionistično, ta reč pa le prerada zavaja v nemiren, pretrgan, sesekljan slog samih kratkih stavkov, kakršne Engel zelo dobro in zelo hudobno imenuje Sätzchen im Hundetrab. Cele strani so polne samih drobcev, večkrat brez glagola in ločenih med seboj s piko, na primer:

Delo je bilo. Pri apnenicah in na žagi. — Skope roke usipavajo moko za jed. Vsak zase. — Ob skalah zavija pot. Rida za rido. — Za vrati zazija tema. Mraz. — Nobenega vetra ni na planem. Zrak se je zgostil in stoji, da bi ga otipal. Odjuga se je razvlekla. Petelin se ne gane. Mraza ni. Z Menine planine valovi meglà k Črni. Savinjska dolina je v čadu. Pri Požgaju cepijo. Na vrhu nekdo žaga. Zgodaj je še, nobeden še ne smuča. Nedelja. V dolini pozvanja.

Ta način pisanja je za razumevanje lažji ko dolge, zveržene periode, vendar pa nič manj ne utruja in se ti naposled dodobra priskuti. Saj te sapí. Ko da imaš naduho. Ti in pisec. Oba. Hudo. Neozdravljivo. Upravičena je taka slogovna rézanica v majhnih in previdnih vzemkih le tam, kjer je dejanje napeto in razgibano. Kjer za razburjanje ni vzroka, tam naj teče beseda v lágodno enakomernem toku. Dober primer za kratkosapen, sunkovit način orisa je v Finžgarjevi črtici Na petelina, tam, kjer lovec popisuje, kako zalezuje. Nevarljivo znamenje vsakršnega prisiljenega ali umetničenega sloga je to, da ga moreš posnemati. Tudi pri Cankarju je veliko takega. Umetnostno čisti slog se posnemanju upira, zakaj njegova moč je skrita v notrini in ne razkazuje poceni lišpa.

A vrnimo se k našim relativnikom! Rekli smo, da smo vajeni postavljati dva miselno samobitna, logično enakovredna stavka v razmerje nadrednega in podrednega. Posebno oziralne zaimke in prislove radi uporabljamo tam, kjer bi jih ne smeli. Ta razvada je danes tako splošna, da moremo relativnike po pravici imenovati sintaktični omnibus, kakor sem zapisal v naslovu; saj nadomeščajo razen ločnega vsa druga priredja, poleg tega pa še celo vrsto podredij. Kolikokrat naletiš na relativno zvezo, ko bi moralo stati prav za prav brezvezno ali vezalno ali protivno ali vzročno ali sklepalno priredje! Kako pogosto spodrivajo relativni stavki časovne, posledične, dopustne, vzročne, namerne in kaj vem kakšne odvisnike še! Vse to hočem razložiti na zgledih, zakaj le tako je mogoče nagledno pokazati to slogovno bolezen. Primerov si kajpa nisem izmislil, vsi so iz knjig in iz časnikov. Nabranih imam veliko, tu prinašam le nekaj značilnejših. Zaznamoval sem si jih, kakor mi je prišel kateri po naključju pod roko; za nobenim nisem namenoma stikal, saj jih je toliko, da jih ni treba z lučjo iskati.

Preden pa denemo nepravilne relativnike na sito, si oglejmo, kakšno delo opravljajo relativni odvisniki sploh. Morda najdemo med njimi kaj takih, ki se ponarejanju kratko malo upirajo; te bomo seveda izločili, zato nam bo tem laže preiskovati, kateri se rabijo napak in kako.

Vsaka slovnica uči, da nadomeščajo relativni stavki stavčne člene. Primer:

Kogar je kača pičila, se boji zvite vrvi. Kdor se med otrobe meša, ga svinje požro. Vsaki čevlji, katere obujem, me žulijo. Kamor pride, povsod so ga veseli. — To ni za velikana, ki se mu pravi Brdavs, pa tudi zame ne, ki mi pravite Krpan. Tistile mož, ki ima nagelj v gumbnici, je moj brat. Telica, ki jo kupuješ, je jalova. Ostani tam, kjer sem ti rekel!

V teh primerih imamo en osebkov, en predmetov, pet prilastkovih in dva prislovna odvisnika. Če natanko pogledamo, kam se vsak relativni zaimek in prislov nanaša, vidimo, da delajo zgledi dve različni skupini: v prvi se ozirajo relativni na več nedoločnih oseb, reči, krajev, v drugi pa le na posamezne, določene osebe in stvari. Ustavimo se nekoliko pri prvi skupini! Značilno zanjo je, da moremo k slehernemu relativu postaviti prislov »koli«: kogar koli je kača pičila — kdor koli se med otrobe meša — katere koli čevlje obujem — kamor koli pride. Beseda »koli« kaže, da izraža relativno podredje nekaj mnogokratnega, splošno veljavnega. To vrsto podredij imenujemo **hipotetično**, in sicer zato, ker nadomeščajo hipotetična podredja, takole: če obujem te čevlje, me žulijo; če tiste, me tudi; če one, tudi, skratka: vsaki čevlji me žulijo. Hipotetični relativniki nadomeščajo, kakor smo videli, vse tiste stavkove člene, ki se morejo izražati z odvisniki: osebek, predmet, prilastek in prislovno določilo. Njih področje je torej precej obsežno. To je eno; drugo pa je, da jih ni mogoče ponarejati, izvzemši morda prilastkove: hipotetični relativniki so večidel zmeraj pravi. Ker nam potemtakem pri preiskovanju ne morejo služiti, jih pustimo in se obrnimo k drugi skupini!

Sem štejemo relativnike, ki se nanašajo na posamezno, določeno osebo ali reč. Takim pravimo **paratetični** relativniki. Ti imajo manjše torišče ko hipotetični. Rabimo jih samo za prilastkove in prislovne stavke, nikoli pa ne nadomeščajo osebkov ali predmeta. Kaj je prilastek in kakšno opravilo ima? Slovnica pravi, da natančneje določa samostalnike ali samostalniško rabljene besede. Prilastek je torej nekak pridevek, neka znamka ali obesek, po katerem se kak predmet loči od drugih predmetov iste vrste. Nič takega torej, da bi bilo važno ali celo odločilno za bitnost odnosnega pojma. Isti samostalniček ima lahko razne prilastke; toda naj mu dam tega, naj onega, sam ostane po svoji bitnosti isti. Če pravimo: velika hiša, majhna hiša, nova, stara, lepa, naša, očetova hiša, nam prilastki hišo zaznamujejo, da jo utegnemo razločevati po nekih lastnostih; na »esencialnost« pojma hiše pa ne vplivajo. Hiša je hiša, pa bodi da ji rečem velika ali naša ali lepa ali kakor že koli. Prilastek je torej podrejena beseda, je nekaj slučajnega in premenljivega, nekaj takega, kar ne more odnosnici bitnost ne spremeniti ne uničiti.

Ker stoji paratetični relativnik namesto prilastka, mora imeti podobne lastnosti kakor ta. Tudi prilastkov odvisnik je »obesek«, tudi on more izražati le kako manj važno, stransko, logično podrejeno misel. Primer: *Tistile mož tam, ki nosi pero za klobukom, je moj brat.* Kaj označuje relativni stavek? Opozarja nas v množici moških na določnega posameznika, ki se loči od drugih po nekem posebnem znamenju. To znamenje je slučajno, moglo bi biti kaj drugega. Recimo: Mož, ki se pravkar usekuje, ki šepa, ki ima bradavico na levem licu, ki je skočil prejle z

voza, ki si prižiga smótko, ki se tako čemerno drži —, ta mož je moj brat. Se nekaj zgledov: *Na jasi sem nenadoma zagledal srnjaka, ki sem ga že cele tedne zaman zalézoval. Kje so leta, ki so nam trosila samo cvetje na pot? Nesi tale zavitek gospodu, ki si mi ga včeraj pripeljal v hišo! Reci, da je v povezku tisto, kar sem mu obljubil!* Samo taka podredja se morejo pohvaliti, da so prava; samo v takih je relativnik res privesek in stoji z odnosnico v razmerju nadrednega in podrednega. To je takoj razvidno, ako postavimo k oziralnemu zaimku kazalni zaimek »tisti«. Če dá zveza »tisti, ki« zadovoljiv smisel, je podredje zdravo, če ne, potem nekaj ni v redu. Poglejmo: tisti srnjak, ki ga že dolgo zalézujem; tisti gospod, ki si mi ga pripeljal; tisto, kar sem obljubil —, povsod logično pravilen odnos, povsod prilastkov relativnik razločevalno znamenje e n e g a pojma, prav in resnično »odvisno« od njega.

Za njima je prihitel stražnik, ki ju je vprašal, kaj nosita. Tu imamo prilastkov stavek »ki ju je vprašal«, odvisen od samostalnika stražnik. Ali je mogoče na njem uporabiti pravkar imenovano preskusno sredstvo? Prihitel je tisti stražnik, ki ju je vprašal: kaj se to pravi? Vsakdo vidi, da je ta zveza nesmiselna. Kaj drugega bi bilo, ko bi se podredje glasilo: Prihitel je isti stražnik, ki ju je bil že prej ta dan ustavil. Tu bi bil relativnik stražniku za znamko; po njej bi ga spoznali: aha, tisti, ki! Samo tako ugotavljanje, določevanje, označevanje predmeta je naloga paratetičnega relativnika, nič drugega. V našem primeru pa ne gre za to, da bi zvedeli, k a t e r i stražnik je prihitel, ampak k a j je hotel. Relativnik torej le-tu ne rabi pojmu za obesek, ampak izraža nadaljnjo, novo, samostojno misel: te ni mōč povedati z »akcidenčnim« pristavkom, kakršen je paratetični relativnik po svojem bistvu. Stavek je torej le na zunaj odvisen, po notranji svoji sili pa ne, zato je napačen, nepristen. Da ga popravimo, ga moramo postaviti na isto ravan, na kateri stoji nadredni stavek; to naredimo tako, da ga spremenimo v glavni stavek in ga privežemo h glagolu »je prihitel« z veznikom »in« ali še bolje »ter«: Za njima je prihitel stražnik ter vprašal, kaj nosita. Zdaj je podredje organsko zraslo, ne pa samo mehaničen zlepek. Zdaj res ustreza vsem zahtevam skladnje in dobrega sloga.

Podobno grajenih oziralnih podredij je legijon. Delamo jih pa, kakor rečeno, vsi: nekateri, ker ne vedó, da ta problemček sploh jè, drugi zbog splošne slogovne naglušnosti, tretji zaradi trenutne nepazljivosti, ker je pač tako, da tudi dobri Homer tu in tam zakinka. V nadaljnjem bomo nekoliko takih stavkov razčlenili ter jim dali sintaktično boljšo obliko. Nekaj med njimi je bolj ali manj nedolžnih; srečali bomo pa tudi prave spake, tako nemarne, da jim ni mogoče pogoditi smisel. Celo kak smešen primer se bo našel, seveda neprostovoljno smešen, vendar tak, da bi ga rajši bral v šaljivem listu ko pa v resnem slovstvenem delu ali časniku.

I. Oziralno podredje stoji namesto brezveznega priredja:

V župnišču na Vidmu je bilo ondan vlomljeno v jedilno shrambo, iz katere je vlomilec odnesel 8 kg suhe svinjine. — Dvakraten vlom? Kazno je že, ko pa dopisnik pravi, da je bilo vlomljeno v tisto shrambo, iz katere je vlomilec (prej?) odnesel svinjino. A tako! Saj je le podredje

napak zgrajeno! Mislil je pač: V župnišču je bilo vlomljeno v jedilno shrambo; vlomilec je odnesel 8 kg suhe svinjine. Zdaj je jasno, a to je treba povedati. Da pozna mož tudi prave relativnike, dokazuje takoj naslednji stavek v dopisu: Vloma sta bila osumljena dva postopača, ki sta prejšnji večer prosila prenočišča, pa jima ga niso dali. — *Policija bo nabavila avtomobil za policijske organe, ki ga bodo s 1. aprilom začeli uporabljati.* — Kovača tistemu, ki ve, kaj je bral. — Kam se nanaša relativnik? Na avtomobil? Na organe? Pri hlamudravcu, ki je stavek zgrešil, je oboje mogoče. Pa od kod ta egiptovska temà? Od nepravega relativnika! Poskusimo! Policija bo nabavila za organe tisti avtomobil, ki ga bodo začeli uporabljati s 1. aprilom: neumnost. Policija bo nabavila avtomobil za tiste organe, ki ga bodo začeli uporabljati s 1. aprilom: nič manjši nesmisel. Ko bi bil pa mož zapisal tako, kakor ga je mati učila, bi ne bilo ne zmede, ne jeze, ne potrate časa: Policija si bo omislila avtomobil; uporabljati ga bodo začeli 1. aprila. Kolumbovo jajce! — *Ko je bil Frasquito na vozu, je udaril po konjih, ki so potegnili v eno stran, da se je dvokolesnica nagnila.* — Kako? Po tistih konjih je udaril, ki so potegnili v eno stran? Ne po tistih, ki so potegnili v drugo ali v obe strani? Nepravi relativnik, zato nesmisel. Ne gre za to, po katerih konjih je udaril, ampak za to, kaj so konji naredili! Prav: Ko je sédel Frasquito na voz, je udaril po konjih; mrhi sta sunkoma potegnili v stran, da se je ciza nagnila. — *Nedavni teden je delal N. v Lukovici, kjer se je sprl z neko osebo, kateri je baje grozil z rovačo.* — Posebno slasten ocvrek: dva neprava relativnika, drugi odvisen od prvega! Preščipnimo ta podganji rep: N. je delal v Lukovici; tu se je z nekim človekom sprl in mu baje grozil z rovačo. — *Nezadovoljneži v Valenciji so napravili atentat na vrhovnega poveljnika rdeče armade, ki je komaj ušel smrti.* — Pa je imel res smolo: komaj je ušel smrti, že so ga zopet napadli. Ne, ne: relativnik je le na oko odvisen, v resnici izraža samostojno misel. Pisec ne misli, da so napadli tistega poveljnika, ki je komaj ušel smrti, ampak hoče povedati, kák je bil uspeh atentata. Torej: V Valenciji so napravili atentat na poveljnika; mož je komaj ušel smrti. — *Iz vseh krajev Slovenije neprestano prihajajo prijave, ki se bližajo številki 10.000.* — Čudne prijave! Samo tiste torej prihajajo, ki se bližajo številki 10.000? Druge, ki se ne bližajo ali ki se bližajo drugim številkam, te pa ne prihajajo? Je pisec dremal, ko je zapisal to modrost? Kaj mu je branilo reči: Iz vseh krajev prihajajo prijave; kmalu jih bo 10.000? Ali: že jih je domala 10.000. — *Zdaj strežnik k večerji pozvoni, pri kateri sta gosposdična Eva in lovec celo prigodbo po dolgemu in širokem pravila* (Glasnik 1862). — Prav: Tedaj je strežnik pozvonil k večerji. Pri jedi sta... pravila. — *Vsi trije samomorilci so bili zidarji, ki danes dobro služijo.* — Ta sodi v Koprive! Pisec je hotel povedati, češ gmotne skrbi jih najbrž niso nagnale v smrt, saj so bili zidarji, zidarji pa danes lepo služijo. A kaj je naredil? Mrtvi so, pa še zmerom služijo. Sicer pa, kaj vemo? Mogoče si je hudič dal ledenico zidati. — *Vitezi niso, za kar vam jamčim.* — Stavek ni razumljiv. Tak, kakršen je, pomeni, da vitezi niso tisto, za kar nekdo zamči. V resnici pa je nekdo porok, da nekdo drug ni vitez. Piši »to« namseto »kar«, pa bo v redu. Tako imenovane relativne zveze v smislu latinske slovnice naš jezik ne pozna. Kjer na videz jè, je le

nepravo relativno podredje, zato ni dopustno. — *Edina kazen, ki jo naglo sodišče izreka, je smrtna kazen, razen pri mladoletnikih, katere obsodijo na ječo.* — To podredje sodi med najslabše v naši zbirki, ker te neogibno potegne v zмотo. Pisec bi rad povedal, da mladoletnikov sploh ne obsojajo na smrt, ampak samo zapirajo. V resnici pa po nemarnem jeclja, da more doleteti smrtna kazen tudi mladoletnike, izvzeti da so le vsi tisti, katere obsodijo na ječo. Pravilno bi bilo tako: Edina kazen, ki jo naglo sodišče izreka, je smrt; le mladoletnike obsojajo na ječo; ali: Edina kazen je smrt, razen za mladoletnike; te obsojajo na ječo. — *A dejansko življenje gre svoja pota in terja žrtve, ki se jim sv. Metod in Kocelj nista mogla izogniti.* — Nadredni stavek izraža splošno misel in velja za vse čase: za prihodnjega prav tako ko za sedanji in pretekli. Zato je napačno, obešati nanj neko akcidenčnost, ki ima pomen za dve določeni osebi in za določen čas. Kako zvežen je smisel v podredju: Življenje zahteva tiste žrtve, ki se jim Kocelj ni mogel izogniti! Boljši, dasi nikakor ne vzoren bi bil, recimo, takle stavek: Življenje hodi po svojih potih in zahteva žrtve, ki se jim ne more nikdo izogniti. Tu obdrži podredje splošni svoj smisel, in vendar je zveza z relativnikom znosna, ker je tudi relativnikova misel splošnega značaja, le da pojem »žrtve« natančneje opredeljuje. Ko bi bil pisec napravil priredje, bi bilo vse v najlepšem redu: Življenje hodi po svojih potih in zahteva žrtve; tudi sv. Metod in Kocelj se jim nista mogla izogniti. Mimogrede bodi omenjeno, da je glagol »terja« tu sam po sebi napačen, poleg tega pa še napačno vezan. Terjam koga za kako stvar, tako se veže in nič drugače! Terjati kaj od koga v pomenu zahtevati kaj od koga ni mogoče reči. Terjati koga je toliko kakor zahtevati, naj kdo kako dolžno stvar vrne. Povsem nepotrebno je, da preganjamo v zadnjih časih glagol »zahtevati«; saj je vendar že zdavnaj domač in neogibno potreben, ker pomeni vse kaj drugega ko »terjati«. Pravim na primer: terjal je gospóda, to je, zahteval je od gospoda denar, ki jim ga je bil posodil; pa: zahteval je gospóda, to je, prosil je silno, naj gre kdo po gospoda, da ga pridejo previdevat. Naj dodenem za konec še tale zgled, dasi sodi le deloma v to skupino: *V nedeljo so zpod razvalin odkopali veliko gručo mrličev, ki so se bili skrili v vežo, od koder pa niso mogli več pobegniti.* Tu bi bil prvi relativnik dober, smola je le, da si je izbral za odnosnico ravno mrliče; mrličiči so torej bežali pred ognjem, mrličiči se niso mogli rešiti. Dopisnik je hotel povedati nekako tole: odkopali so gručo mrličev; nesrečni prebivalci so se bili v zmedi in naglici skrili v vežo, kasneje pa niso mogli več pobegniti. Kakor je stvar že žalostna, nepravi relativnik je kriv, da udariš v smeh, ko jo bereš.

II. Oziralno podredje stoji namesto vezalnega priredja:

Narodni socialisti so se vrgli zlasti na Žide, ki jim razbijajo izložbe in mažejo hiše s kljukastimi križi. — Recimo, da pride ta stavek pred oči nekomu, ki še nikoli ni slišal o narodnih socialistih in njihovem razmerju do Židov: kako bo razumel? Samo tako, da so Židje tisti, ki razbijajo in mažejo, socialisti pa da jim vračajo. Za ta pomen je paratetični relativnik povsem pravilen. Pisec pa je mislil ravno narobe. Ali sme bralca zavajati v tako zмотo? Zakaj ne govori v glavnih stavkih? Narodni

socialisti so se vrgli na Žide pa jim razbijajo izložbe in mažejo hiše s kljukastmi križi. — »Slišal sem, da vam je bolje,« reče opat, ki ga je pobožal po glavi. — Tu te dregne že nemarno menjavanje časov. In kakšen nesmisel v relativniku! Tisti opat, ki je pobožal? Ali jih je bilo več tam, da mora dobiti eden svoj posebni obesek, ker bi drugače ne vedeli, kateri je izgovoril besede? Nesmiselni pretekli čas ti še prav posebno vsiljuje to misel. Mar ni lepše in pravilneje: »Slišal sem, da vam je bolje,« reče opat in ga poboža? — *Fernando je prišel do pinijevega gozdiča, kjer se je zleknil v travo.* — Prislovni stavek ni miselno odvisen od nadrednega, temveč izraža samostojno misel. Kaj drugega bi bilo v temle primeru: F. je prišel do gozda, kjer je navadno potal po travi. Tu je relativnik natančneje določilo in meri na določen predmet; po njem zremo, kateri gozd ima pisatelj v mislih. Prav: F. je prišel do pinijevega gozdiča in se zleknil v travo. — *Vendar je bilo tačas le malo teh rib, ki so kmalu izginile.* — Izginile, in vendar so bile? Ne razumem. Aha, reči hoče: Vendar je bilo tačas le malo teh rib in še (pa še) te so kmalu izginile. — *Šofer je opazil pred seboj kolesarja, ki mu je dajal znamenja.* — Kdo komu? Po zvezi bi sodil, da kolesar šoferju. Pa bi se motil, zakaj v naslednjem se poučim, da je narobe prav. Kriva je nesporazumu le piščeva površnost. In vendar ni bilo nič teže zapisati: Šofer je opazil pred seboj kolesarja in mu dajal znamenja, da ga hoče prehiteti. — *Prikazal se je gostilničar, ki je odprl ena izmed vrat, tista, ki so vodila v obednico.* — Posebno poučno podredje, ker ima pravi in nepravi relativnik, tikoma drugega ob drugem. Prišel je tisti gostilničar, ki je odprl vrata? Ne! Gostilničar tu ne potrebuje obeska, da ga razločimo; relativnik plove pod napačno zastavo; v njem je samobitna misel. Pač pa je naslednji relativnik vzoren: tista vrata, ki so držala v obednico; zato more ostati, prvi mora pa ven. Torej: Prišel je gostilničar in odprl vrata, tista, ki so držala v obednico. Sintaktično zdaj stavku ni kaj prirekati; le gostih besed je še; izginil bi lahko tudi pravi relativnik: Prikazal se je gostilničar in odprl vrata v obednico. — *Marija ji je dala sina, ki ga je ženica vzela v naročje.* — Kaj se je prav za prav tu godilo? Po smislu stavka, kakršen je, je Marija ženici sina podarila, ji rekla, naj ga obdrži za svojega. Zakaj v relativniku, če ga vzamemo za pravega, se izraža dejanje, ki se je moralo izvršiti pred dejanjem glavnega stavka; seveda bi bilo v tem primeru dobro, postaviti glagol v predpretekli čas, a od površnega pisca ni pričakovati takih natančnosti: najprej je ženica vzela Dete v naročje, no, in ko je Marija videla, kako ji je všeč, ji ga je dala, pre-pustila. Tega pa pisec ni mislil, zato bo najbrž relativnik napačen. Kakšen pa! In še nepotreben povrh. Po domače bi se reklo: Marija je dala sina ženici in ta ga je vzela v naročje. — *Potem povabi Volka v Bogdanec, kjer ga je dobro pogostil.* — Nesmiselno skakanje iz časa v čas bi bralca skoraj speljalo v domnevo, da je podredje dobro, da je Matija Volka že pogostil in ga vodi v tisti Bogdanec, kjer ga je gostil. V naslednjem pa se izkaže, da ga je šele mislil gostiti. V tem primeru je relativnik seveda nepristen; prav bi bilo: Potem je povabil starega Volka v Bogdanec ter ga dobro pogostil. — *Vihar je odtrgal nešteto čolnov in manjših ladij, ki (pričakovali bi: so bile privezane na obrežju) jih je treščil na obalo.* — Najprej treščil, potem odtrgal? Menda narobe, a v podredju tega ni.

Pisec je hotel reči: Vihar je odtrgal veliko čolnov in jih treščil na obalo. A zakaj tega ne napiše? Kdo more bralca siliti, da razvozlavaj uganke, kjer bi ugank biti ne smelo? — *Nato poprosim za pisalno pripravo, katero mi gospá koj na mizo prinese* (Glasnik 1862). — Najprej skromno vprašanje: Kaj neki je uboga pisalna priprava naredila, da mora mož prositi zanjo? A, že razumem: prosi le peresa in črnila. Dalje: ali ni nekoliko čudno, da si upa mož do malega neznanu gospo kar na lepem prositi, naj mu podari pisalno pripravo, ki jo je prinesla na mizo? Ne, krivico mu delamo, tako lakomen ni; najbrž je kriv relativnik, ne prosilec. Rešitev uganke se glasi: Nato sem poprosil pisalne priprave in gospa jo je koj prinesla. — *Neki delavec je spustil iz rok granato, ki je povzročila katastrofo*. — Tako pravi dopis o hudi eksploziji v Barceloni. Piscu se niti ne sanja ne, da je povedal prav za prav debel nesmisel. Namesto da bi rekel: delavec je spustil iz rok granato in to je povzročilo nesrečo, pa z napačno relativno zvezo trdi, da je bila granata po eksploziji še cela! Zakaj če je spustil delavec iz rok granato, ki je povzročila katastrofo, je moglo biti le tako, da je po katastrofi vzel v roke granato, ki je povzročila katastrofo, ker je bil radoveden, kakšna je neki tista granata, ki je povzročila katastrofo; no, in ko si je radovednost napasel, je spustil iz rok granato, ki je povzročila katastrofo.

III. Oziralno podredje stoji namesto protivnega priredja:

Ossorio je poklical gospodinjo, ki mu je povedala, da pri njih ne dajejo jesti. — Nepravi relativnik zapeljuje na napačno pot. Šele po premisleku se ti posveti, da je O. poklical krčmarico, ker bi bil rad jedel, pa mu je rekla, da pri njih samo točijo. Ko bi bil pisec mislil lepo naravno v glavnih stavkih, bi bil koj pogodil: O. je poklical gospodinjo, pa mu je povedala, da pri njih ne dajejo jesti. — *Tovariši so ga imeli na sumu, da je on v dotiki z njihovimi hlebi, česar pa jaz o poštemem Boštjanu ne morem verjeti*. — Postavi namesto »česar« kazalni »tega«, pa bo dobro, dasi je stavek tudi tako še ves kilav. *Doslej nas je iz te mizerije izrezaval gozd, ki je pa že preveč izsekan*. — Kako jim je mogel gozd pomagati v bedi, ko pa ni bilo lesa v njem? Aha: stavki z relativom »ki«, »kar«, »česar« itd. v družbi s protivnim veznikom »pa« niso organski zrastki, so marveč le mehanični zleпки. Ozdraviš jih na preprost način s tem, da relativni zaimek kratko malo izpustiš ali pa postaviš namesto njega kazalni zaimek, takole: Orožniki so lovili tatu, ki pa je ušel: orožniki so lovili tatu, pa je ušel. Glas gre, da bodo nad jezerom zidali hotel, kar pa še ni gotovo: to pa še ni gotovo.

IV. Oziralno podredje stoji namesto vzročnega priredja:

Pretežni del prebivalstva »Meksike« so menda otroci, ki jih je ko listja in trave. — Zamenjaj relativni zaimek z vzročnim veznikom »saj« in stavek bo dober. — *Hlapec, ki se mu še ni ljubilo vstati, se je potuhnil*. — Tu bi bil paratetični relativnik dober, ko bi šlo za hlapca v nasprotju z drugim hlapcem: Hlapec, ki se mu ni ljubilo vstati, se je potuhnil, njegovega tovariša je pa že prvi klic vrgel s pograda. V našem

primeru je govorjenje le o enem hlapcu, zato ne potrebuje relativnega obeska; ta izraža marveč samostojno misel in tako jo je treba tudi povedati: Hlapec se je potuhnil, zakaj kar ni se mu hotelo vstati. Lahko pa se izrazi stvar tudi s sklepalnim priredjem: Hlapcu se kar ni dalo vstati, zato se je potuhnil. Celó vzročno podredje bi bilo boljše ko relativno: Hlapec se je potuhnil, ker se mu ni ljubilo vstati. Izraznih načinov torej dovolj, in vendar se je pisec odločil za najmanj pripravnega.

V. Oziralno podredje stoji namesto sklepalnega priredja:

Mračun, ki je bil naglušen, ni slišal zvonjenja. — Ali ima pisec pred očmi dva Mračuna, enega, ki je bil naglušen, drugega, ki je slišal? Ne! Proč torej z določujočim relativnikom! Mračun je bil naglušen, zato zvona ni slišal. Lahko pa vežemo stavka tudi z veznikom »pa«, bodisi v vezalnem, bodisi v sklepalnem pomenu. Zakaj »pa« ne dela samo vezalnega in protivnega priredja, ampak tudi sklepalno, bolje, posledično priredje, ker obsega drugi stavek to, kar je nasledek prvega. Slovnica ne omenja te funkcije. Primer: Lačen je bil pač, pa je kradel. Kradel je, pa so ga zaprli. Kaj imata z Janezom, da je hud nate? I kaj! Vrnil mi ni ob času, pa sem ga tožil. — *Skrivnostna pečina je prepovedana obiskovalcem, ki bodo smeli občudovati nevarno padajočo vodo le od spodaj.* — Gre za neki krš ob Niagari; pravijo, da ima slap pod njim čudno moč in da je že nekaj sto ljudi brez vidnega vzroka skočilo vanj, ko so gledali v vodo. Zategadelj je oblast dostop zaprla; obiskovalci smejo le od spodaj občudovati veličastno prikazen. A kaj pravi poročevalec? Da je pečina prepovedana tistim obiskovalcem, ki bodo smeli občudovati slap le od spodaj. Zamenjaj relativni zaimek s sklepalnim veznikom in stavek bo ozdravljen: Oblast je prepovedala hoditi na pečino; zato bodo mogli obiskovalci posihmal občudovati nevarni slap le od spodaj. Še bolje pa je, da veznik izpustiš, saj drugi stavek že sam naznanja vzrok ali nasledek: Pot na pečino je prepovedana; posihmal bodo smeli obiskovalci občudovati nevarni slap le od spodaj. — *Enako grenak postane hren, ki ga ni mogoče hraniti.* — Ta zgled je posebno nesmiseln. Edino mogoče je sklepalno priredje: Enako zagreni hren; zato ga ni mogoče hraniti.

VI. Oziralni odvisnik stoji namesto časovnega odvisnika:

Opat, ki je zagledal Matijo, vrže na to stran sulico. — Prvo: zopet napačno menjavanje časov. Drugo: relativnik ni pravilen, ker nima naloge, da bi natančneje določeval odnosnico; ko bi jo, bi bil opat postavljen v nasprotje z drugim opatom, tistim, ki Matije ni zagledal. Tako pa izraža relativnik samostojno misel in ni notranje odvisen od besede, na katero se nanaša. Zato je treba reč drugače obrniti. Ne gre za to, da opata posebej zaznamujemo, saj je sam in ga že poznamo; gre le za to, da povemo, kdaj je vrgel sulico. To pa se more izraziti s časovnim podredjem: Ko je opat zagledal Matijo, je vrgel sulico proti njemu. Ali tudi: Ko je opat Matijo zagledal, je vrgel sulico proti njemu. Stavka sta po smislu različna; katero je pravo, bi mogli povedati le, ko bi poznali okolnosti; po njih bi se videlo, ali leži poudarek na glagolu ali na predmetu.

Pa poreče kdo: venomer pridigaš, da izražajo nepravi relativniki samostojno misel in da so ravno zato nepravi; po pravici da jih je treba oblačiti v samobitne, to je, glavne stavke; zdaj jih pa na mah tlačiš med odvisnike, drugačne sicer, kakor so sami, a vendar odvisnike. To jè tako, pa zopet ni tako. Stvar je namreč ta, da more biti v stavku samostojna misel, tudi če po slovnici stavek ni samostojen. Vezanje v podredja je samo zunanja, sintaktična ali slogovna zadeva, ni pa treba, da bi bila tudi po logiki nujna. Odvisniki vseh vrst se dadó spremeniti v priredje, tudi relativniki. Razložek je le v tem, da se pri drugih stavkih miselna vrednost ne spremeni, ako jih postavimo v razmerje nadrednosti in podrednosti, pri relativniku pa. Kar poglejmo:

Vprašalni odvisnik: Bog ve, ali bo jutri lepo: Bo jutri lepo? Bog ve.

Časovni odvisnik: Ko se zvedri, pojdemo: Zvedri naj se, pa pojdemo. — Dokler je stari pomagal, je še nekako šlo: Nekaj časa je stari pomagal; tedaj je še nekako šlo. — Kadar mene ne bo več, kako boste zdelovali: Mene bo prej ali slej vzelo; kako boste potlej? — Kar je šel brat od hiše, je vse narobe: Brat je šel in zdaj je pri hiši vse narobe. — Preden greš, se dobro podpri: Najej se prej, potlej pa pojdi! —

Primerjalni odvisnik: Lepše piše, kakor govori: Piše še, piše; govori pa ne prida.

Načinovni odvisnik: Dobroto uživa, ne da bi mislil na dobrotnika; Dobroto uživa, na dobrotnika pa ne misli.

Posledični odvisnik: Temà se je zgostila, da nisem nikogar več razložil: Temà se je zgostila; nikogar več nisem razložil.

Dopustni odvisnik: Čeprav je rad pil, dela pa le ni zanemarjal: Res ga je rad del na zob, vendar tudi dela ni zanemarjal.

Vzročni odvisnik: Ker ti ne morem dati denar, si vzemi njivo: Denarja ne zmorem; vzemi si njivo.

Namerni odvisnik: Pojdi po krovca, da prekrijemo hlev: Po krovca pojdi, bomo hlev prekrili.

Pogojni odvisnik: Če veš, zakaj pa ne zineš: Veš, pa ne zineš! Če bi iskal, bi že našel: Išči pa boš našel! — Da sem jaz gospodar, bi mu jih pošteno povedal: Zakaj nisem jaz gospodar! To bi mu jih nabrenkal!

Po tem pravilu bi mogli seveda tudi primer o opatu povedati v priredju. Za silo bi lahko rekli: Opat je zagledal Matijo in vrgel sulico proti njemu. Toda bodi že priredje, bodi podredje, v vsakem sta po dve samostojni, raznorodni misli. Ko-stavek nikakor ni natančnejše določilo h kateri b e s e d i; zvezan je marveč sintaktično z v s e m nadrednim stavkom, miselno pa je samobiten. Čisto drugače je s pravim relativnikom. Res, da tudi relativno podredje lahko izrazimo s priredjem, na primer: Tista pšenica, ki jo kupuješ, je snetjava: Kaj, tisto pšenico kupuješ? Saj je snetjava! Kakor hitro pa postavimo stavek »Tisto pšenico kupuješ?« v obliko »pšenico, ki jo kupuješ«, se stavek bistveno spremeni: misel, ki jo izraža, ni več samostojna, ampak postane »akcidenčno« določilo pojma pšenice; to se pravi, da rabi relativni stavek pojmu za obesek, za

pridevek, po katerem pšenico spoznamo: šele skupno s pojmom nam pokaže neki določen predmet. Zategadelj besede, ki ne potrebujejo določila, ne smemo ovešati z relativnikom; če jih pa le, nastane nesmisel. V tem ravno leži bistvo nepravilnih relativnikov.

VII. Oziralni odvisnik stoji namesto posledičnega odvisnika:

Ko je ustrelil, je goreči bombaž iz puške padel na sosedno hišo, ki se je vnela. — Na tisto hišo, ki se je vnela? Ali je relativni stavek nujen pridevek k besedi hiša? Ali ima namen, da nam hišo natančneje določi, ker je drugače poznali ne bi? Kaj še! Povedati hoče marveč, kaj je bil nasledek usodnega strela; to pa se izrazi s posledičnim odvisnikom: *Bombaž je padel na sosedno streho, da se je vnela.* — *Vsak hip sta metala na ogenj nove veje, ki so pokale in prasketale.* — Tudi tu pisec nima namena, da bi nam natančneje določil veje; ne pravi, da sta metala v ogenj ravno tiste, ki so pokale, ampak hoče povedati, kaj je bil nasledek metanja, torej: *Vsak hip sta vrgla po kako vejo na ogenj, da je pokalo in prasketalo.* — *Blizu Portsmoutha je torpedo zadel veliko jahto, ki se je začela potapljati.* — Kapitan, ki je dal streljati, je vreden kazni; pa ne toliko zato, ker je napadel zasebno ladjo, bolj zato, ker je trafil državno premoženje. Kaj mu je bilo treba žrtvovati drag torpedo za ladjo, ki se je začela potapljati? Mar bi bil počakal deset minut, pa bi se bila brez streljanja potopila. Hm, menda pa misli poročevalec drugače: potapljati se je začela šele, ko je dobila strel v trebuh. Če tako, potem je treba reči: *Torpedo je zadel jahto, da se je začela potapljati.* Pove se pa seveda lahko tudi s priredjem. — *V Trstu je pes obgrizel deklico, ki se v bolnišnici bori s smrtjo.* — To morajo biti lepe razmere v bolnici, da more popadljiv pes do umirajočega otroka! Ali pa je nemara pes oklal deklico tako, da sirota sedaj umira v bolnici? Bržda.

VIII. Oziralni odvisnik stoji namesto dopustnega odvisnika:

Sestre vztrajajo na svojem oblanju, ki se je že zdavnaj zdrobilo. — Je relativnik natančneje določilo k pojmu oblanje? Ni. Povedati hoče marveč, da sestre zaradi skromnosti ali pa siromaštva slej ko prej spijo na oblanju, čeprav ga je že sam prah. To pa se pove z dopustnim odvisnikom. — *Po dvorišču se še zmeraj podi otročad, ki bi morala že kdaj spati.* — Ali misli pisec tisto otročad, ki bi morala spati, one druge, ki bi ji ne bilo treba, pa ne? Ne, le nerodno se izraža, namesto da bi dejal: *Po dvorišču se še zmeraj podé otroci, dasi sodijo že kdaj pod odejo.*

IX. Oziralni odvisnik stoji namesto vzročnega odvisnika:

Opat, ki se je bil pred odhodom dobro najedel, je odklonil poziv. — Zopet ista pesem: tisti opat, ki se je bil najedel, je odklonil, drugi, ki domá ni jedel, pa ne. Kako jasen je stavek v obliki vzročnega odvisnika: *Opat je povabilo odklonil, ker se je bil že doma najedel.* Seveda bi bilo sklepalno priredje prav tako dobro: *Opat se je bil že doma najedel, zato je povabilo odklonil.* Celó vzročno priredje bi ne bilo slabo.

X. Oziralni odvisnik stoji namesto namernega odvisnika:

Chamberlain je takoj po seji odšel h kralju, kateremu je poročal o sklepu vlade. — Najpreprosteje bi bilo spremeniti nepravi »kateremu« v »in mu« ali »ter mu«. Lahko pa se naredi tudi namerno podredje: Chamberlain je šel takoj po seji h kralju, da bi mu poročal o sklepu; ali: da mu je sporočil sklep; ali pa kar z namenilnikom: poročat. — *Poklical je strežnika, ki mu je prinesel zajtrk.* — Tistega strežnika, ki mu je (prejšnji dan?) prinesel zajtrk? Ne, ampak strežnika sploh, in sicer zato, da bi mu prinesel zajtrk. Seveda gre tudi s priredjem: Poklical je strežnika in ta mu je prinesel zajtrk; ali: in mu velel prinesiti zajtrk. — *Drugi dan je šel k notarju, ki mu je napisal oporoko.* — Po stavku je šel N. k notarju, ki mu je bil znan, odkar mu je napisal oporoko. Pa ni tako. Pisec meni, da je šel N. k notarju z namenom, da bi si dal napisati oporoko. Prav tako dobro bi bilo pa tudi priredje z veznikom »ter«: Šel je ter si dal napisati. Veznik »ter« ima namreč domala isto moč kakor namerni »da«. Posamezne besede se prav za prav z njim ne vežejo. Zveza »oče ter mati« ni prida; »ter« je dobro rabiti le za zvezo stavkov, kadar hočemo naznati namen.

* * *

Relativnik sintaktični omnibus? Je? Upam, da sem ga dovolj osvetil. Menda vsakdo sprevidi, da je res nemarna razvada. Saj ne rečem, posebno huda nadloga v splošnem ni, le nepotrebna. Če se ti nabirajo lojeni mešički na vekah, ti tudi ne motijo ne spanja ne prebave; lepí pa niso, zato greš k zdravniku, da ti jih izreže. In deset odstavkov za deset načinov nepravilne rabe še ne pomeni deset zapovedi o relativniku; le desetkratni opomin je, da bodimo previdni in ne odpirajmo prepogosto vrat temu četudi skromnemu priskledniku. Tiste seve, ki pačijo smisel in bralcu po nepotrebem jemljejo čas, takim pa le kar za zmeraj odpovejmo gostoljubnost!

Kadar govorimo o kvarljivcih jezika, radi zabavljamo na časnikarje. Tudi v mojem kramljanju je večina zgledov vzeta iz časnikov. Pa jim krivico delamo. Res, da imajo marsikaj na rovašu, a drugi imajo več. Tudi med časnikarji nahajamo ljudi, ki pišejo dobro prozo, vendar je njihovo vsakdanje delo težje ko delo takih, ki sedé mirno doma ter mažejo po papirju, kadar in kakor se jim ljubi. Časnikar je žrtev časa; od trenutka živi in za trenutek. Včerajšnji list je za današnji dan to, kar lanski klobuk za modno razvajenko. Časnik je sekundni kazalec zgodovine, pravi Schopenhauer. Primera tudi lepo osvetljuje težave, ki jih ima časnikar po poklicu. Kakor psi zverjad ga gonijo dogodki. Stroj ne čaka, list mora biti ob uri pripravljen, da poleti v svet. Tik pred uredniškim sklepom pride iz tiskovnega urada važna novica. Treba je napisati članek, najmanj sto vrstic. Kako naj časnikar v tej burji pazi na izraz, na dolžino stavkov, na ritem, na razumljivost in vse drugo, kar zahtevamo od dobrega sloga? Da bi prebral, kar napiše? Kje neki, ko mu pa stavec sproti pobira pisanje izpod peresa? Pa tudi dopisi, ki se jim ne mudi tako, se le malokdaj ali samo povrh popravljajo, preden gredó v stroj. Poklicni popravljavci pregledujejo po večini le odtise in trebijo tiskovne napake;

jezik puščajo, čeprav vidijo, da ni v redu; stavcu se mudi, pa tudi dolžan ni spreminjati, česar ni sam pokvaril. Resnično, čudim se, da časnikarski jezik ni slabši, kakor je v resnici.

Hujši grešniki smo drugi, ki lahko pišemo, ne da bi nam stal kdo s korobačem za hrbtom. Poleg tega imamo slovarje, slovnice, pravopis pa prijatelje, da jih vprašujemo. Pri vsakem stavku lahko premišljujemo, ga obračamo, črtamo, tehtamo besede, besedni red, zven in kar je še takega. Ko je pisanje končano, ga utegnemo prebrati, dvakrat, petkrat, dvajsetkrat. Zapremo ga za tedne v miznico pa zopet beremo. Kadar se stvar tiska, pregledujemo lepo v miru po dva, tri odtise in še zmeraj imamo priložnost popravljati. Kako je potem mogoče, da srečujemo po knjigah in revijah večkrat tako neužitno latovščino? Koliko člankov samo zaradi nemarnega jezika ne berem do kraja, dasi bi me drugače zanimali! Tu je jeza bolj upravičena ko pri slabem časnikarskem pisanju. Spoštovanje do jezika zahteva, da gledamo tudi na majhne stvari. To ni piko-lovstvo. Umetnost se začinja tam, kjer se zbudi čut za najrahljše razločke. Vsaka beseda daje svoji okolici svojo posebno barvo; en sam neprimeren odtenek utegne pokvariti vso podobo.

Jezik ni »gmajna«. To je treba nenehoma poudarjati, pa še ne za-leže. Kako je bilo že s tistim župnikom? Prišel je na novo faro in prvič pridigal. Govor je bil ljudem po volji. Drugo nedeljo je pridigo ponovil. Farani so se nekoliko začudili. Ko pa jim je v tretje isto povedal, so ga prijeli, češ kako da samo prežvekuje. Pa jim je rekel: »Ljubi moji, kaj vam bom pravil novega, saj se še tega niste oprijeli, česar sem vas doslej učil.« Da, venomer je treba opominjati, sebe in druge. Naš jezik je tega vreden, saj je najdražje, kar premoremo. Pa kaj bi o tem! Poveličal ga je Cankar, lepše povedati jaz ne znam. Naš jezik je pa tudi občutljiv, veliko občutljivejši mimo drugih jezikov, ki imajo na stotisoče besed. Tem nekoliko več ali manj nesnage ne škoduje tako hitro: laže jo izločijo, ali če to ne, prebavijo. Slovenska beseda pa je kakor bister potok; vsaka tuja primes ga takoj skali; greznice vanj speljevati je greh. Narobe: povsod je treba postavljati čistilne naprave in gledati, da delujejo. Če tega ni, se nam utegne jezik zamočvariti, ga utegnemo izgubiti. S tem pa bi izgubili narodno dušo, bi izgubili sami sebe, ne bilo bi nas več. A mi hočemo živeti, to je naša tisočletna pravica, naša dolžnost, ne samo do nas samih, tudi do vélike skupnosti!

Jezik očistite peg, gladkó mu opilite rjo: sam se Koseski tega ni držal, ker se ni znal; pa že za dobro voljo in teoretski nauk bodi zahvaljen. Vsi veliki slogovni mojstri dela svoja naprej in naprej popravljajo. Helvius Cinna — tega sicer ne štejem med mojstre — je svojo Smirno devet let pilil. Seveda jo je napolnel s pregnano izbirčnostjo pokvaril, tako da so ji morali že nekaj desetletij kasneje napisati komentar. S tem ravno je pokazal, da ni bil mojster. Prave mere ni poznal. Vsako stvar je mōč le do neke meje spopolnjevati. Pride čas, ko je slehernij popravek odveč. — Balzac je zapravlil nad polovico svojih honorarjev za spreminjanje besedila med tiskom. Buffon je svoje Epoques de la Nature štirinajstkrat prebral, preden jim je dal končno obliko. Lafontainove basni so tako žive in sveže, ko da so iz prve roke, in vendar je nekatere po dvanajstkrat predelal. Meško sam pripoveduje, da je marsikatero svojih

stvari po šeskrat, sedemkrat prelil, preden se mu je zdela pripravna za objavo. Ta na videz pretirani trud dokazuje tanko občutje in ljubezen do jezika. O nekem piscu sem bral, da si je iz same spoštljivosti do pisanja vselej nataknil manšete, preden je sedel k mizi in prijel za pero. Mož je bil trčen, vendar ima njegova norost zdravo jedro. Jezik je tempelj, vanj smeš stopiti le s svetim strahom; nič nesvetega ne sme noter!

Vsi čutimo, kako potrebno nam je delo o slovenski slogovni umetnosti. Kdo nam ga napiše? Kar imamo, so le neznatni kamenčki. Dobrega sloga se ni mōč naučiti; dober slog je dar božji, vendar si more človek ob pripravnih navodilih pridobiti vsaj neko, rekel bi, rokodelsko spretnost in že to je veliko. Kdor bi na živih zgledih iz domačega slovstva pokazal, kaj je bistvo dobrega sloga in kako priti do njega; kdor bi prehodil pot od plahih začetkov Trubarjevih pa do vriskajoče besede Župančičeve ter preiskal, kdaj je slog naraven ali izumetničen, jedrnat ali ohlapen, živ ali papirnat, slikovit ali puščoben; kdor bi postavil pravila, kako uravnati razmerje med glavnimi stavki in odvisniki, kako prisluškovati stavčnemu ritmu, gledati na dobre uvode, prehode in zaključke, kako uporabljati pridevnike in govorne ukrase; kdor bi znal razodeti, v čem je moč ali nemoč besede in kako odseva iz sloga osebnost; kdor bi opredelil poleg leposlovnega tudi naš praviški, časniški, retorični in pisemski slog; kdor bi orisal zgodovino in vpliv tujk v našem jeziku in delo naših »puristov« —, kdor bi, pravim, vse to in še veliko veliko drugega spravil v sestaven pregled: ta bi dal vsem, ki jim je do tega, neprecenljiv pomoček za obrazovanje lastnega sloga in za plemenitenje knjižnega jezika. Slavisti mladi, ki imate zmožnost in veselje do dela, zavihajte si rokave! Žito je zrelo, požnite, omlatite, znosite v kaščo! To bodi vaša skrb, mi, kar nas je starejših, mislimo že na preužitek!

Fonetični pouk v srednji šoli

Na vprašanja o uporabnosti slovenskih čitank in slovnice za nižje razrede srednjih šol so se nekateri pritoževali, da je fonetika za II. razred obdelana preobširno, da ta snov sploh ne spada v ta razred, marveč v višjega, da je snov težka in praktično nepomembna itd. Ker se mi zdi, da vsi ti ugovori izvirajo iz napačnega razumevanja tega slovničnega poglavja in ker se mi zdi važno, da tudi to poglavje dobi svojo pravo obliko v pouku, sem se odločil, da o zadevi izpregovorim na tem mestu.

Učni načrt za II. razred res predpisuje nauk o postanku glasov, o delovanju govornih organov, torej glavne pojme iz opisne fonetike. Ali je to prav? Ali ni snov pretežka za to učno stopnjo? Navadno se pred tem poglavjem križata učitelj in učenec. In vendar ga ni lažjega in preprostejšega od tega! Ves pouk iz tega poglavja mora biti eksperimentalen, sloneti mora na lastnem opazovanju, na opazovanju svojega lastnega izgovora. Seveda je samoopazovanje pri tako nezavednem dejanju, kakor je delovanje govornih organov dosti težko in ga vsaj učitelj ne sme opravljati v razredu prvič, če hoče, da bo uspešno vodil delo v razredu. Kdor pa je to važno poglavje sodobnega jezikoslovja sistematično in res dobro predelal, temu bo vodstvo take ure kaj lahko in prijetno; saj prav to je resnična naloga učiteljeva, da razred vodi v njegovem opazovanju lastnih artikulacijskih gibov do zanesljivih splošnih zaključkov v artikulaciji posameznih glasov. Knjiga za II. razred prav zato stavlja vprašanja, da bi s samoopazovanjem vodila do spoznanja tega, kar je povedano v opredelitvi posameznih glasov. Če dijak dobi to opredelitev sam po lastnem opazovanju, mu ne bo težko, da si jo zapomni v dani formulaciji; neznosno in moreče pa bi postalo učenje, če bi si moral osvajati take opredelitve, ne da bi jih razumel in si jih smiselno osvojil z lastnim spoznanjem. To bi ne bilo pravo učenje, marveč neplodno mučenje in, kdor s fonetiko ne ve početi drugega, naj jo pusti pri miru, da je vsaj prignusil ne bo dijaku, ker koristiti na tak način dobljene opredelitve res ne morejo nikomur. Iz lastne skušnje pa vem, da je to poglavje slovnice za drugi razred razmeroma lahko pa tudi zanimivo, če otroku znamo zbuditi zanimanje za problem. Navadno otrok ve le malo ali sploh nič o glasu in govoru, ker si še nikoli ni zastavil vprašanja, na kakšnih fizičnih in fizioloških načelih sloni. Zato otroka iznenadi vprašanje o tem tako vsakdanjem pojavu, saj se nenadoma zave, da o tem prav za prav nič gotovega ne ve; zato ga zanima, kako glas nastane, kako se širi od ust do ušes, ko ga nič ne vidimo, a vendar prav dobro slišimo, od kod različnost glasov itd. Za vse to je treba otroku zbuditi radovednost, z njo se bo rad in z veseljem lotil samoopazovanja pri posameznih glasovih. Seveda mora učitelj dobro poznati vsa sodobna sredstva v proučeva-

nju glasov, mora vsaj v načelu poznati fonografijo, ker se ob takih urah rado sproži v razredu vprašanje tudi o njej. Misel torej, da bi bila snov za dijaka pretežka, je pač zmotna, saj zahteva mnogo manj duševnega dela kakor n. pr. razumevanje odvisnih stavkov in njihov zvez z glavnimi, saj ne zahteva niti toliko logične miselne moči, kakor jo zahteva stavčna analiza. Zato je ugovor o teži te snovi pač neutemeljen. Pogoj pa je res, da zna učitelj to poglavje s poznanjem snovi napraviti zanimivo. Zato je potrebno, da se sami s fonetiko dodobra seznanimo.

Postaviti pa si moramo še drugo, pač najvažnejše vprašanje, če govorimo o fonetičnem pouku: kakšen praktičen pomen naj bi imel ta pouk v srednji šoli? Mnogi so namreč prepričani, da je popolnoma odveč, da je to le učenjakarska navlaka zadnje dobe, a brez praktične jezikovne vrednosti. In vendar to ni res! Mar ni z vso drugo slovnico prav tako? Kaj pomagajo vsa slovnična pravila, če jih nismo z vajami presadili v jezikovno znanje! Celó utemeljitelj eksperimentalne fonetike, abbé Rousset, ki je fonetiko proučeval izrazito znanstveno, je zapisal o njej: «La phonétique est avant tout une science d'observation; mais l'observation conduit naturellement à la pratique. La connaissance des mouvements qui produisent des sons du langage et de leur composition physique sert, d'une part, à les enseigner, et, d'autre part, à juger l'état des organes eux-mêmes.» (Principes 1925, tome II, str. 1109.) Tudi vse opredelitve glasov, vse teoretično poznanje govornih organov je brez koristi, dokler jih nismo presadili v praktično uporabo pri izgovorjavi. Glavni namen vsega fonetičnega pouka bi moral biti pač ta, da se dijak zavé, v čem je bistvo dobre in lepe artikulacije posameznih glasov knjižne slovenščine, da bo lahko zavedno gojil lepo, pravilno in skrbno izgovorjavo knjižnega jezika. Zato mora učitelj sam paziti na tako izgovorjavo, zato mora neprestano dijaka navajati k njej, mu popravljati napake in slabosti, ga opozarjati na slabe soglasnike, nejasne samoglasnike itd. Mnogi prinašajo v šolo narečne oblike izgovora; pri fonetičnem pouku s primerjavo lahko pokažemo, v kakem razmerju so si knjižni in narečni glasovi; drugi ima kako govorno napako, ki bi jo šola s primernimi navodili lahko odpravila ali vsaj omilila, če mu dá navodila za vaje v pravilnem izgovoru. Tretjemu od doma manjkajo nekateri glasovi knjižnega izgovora (n. pr. polglasnik Štajercem, é in ó mnogim Dolenjcem); takim bom z natančnim opisom artikulacije prav gotovo dal mnogo trdnejšo oporo, da se takim glasovom priučé, kakor ga jim more dati sam posluh. Tako nam mora postati fonetični pouk pot do zavestnega in skrbnega osvajanja enotnega knjižnega govora. Nikakor ni pomilovanja vreden dijak, če si morda s trudom osvaja nove glasove, ki jih v domačem govoru ne pozna; vreden je pohvale, ker zvesto izvršuje svojo narodno jezikovno dolžnost. Bog ne daj, da bi hoteli omalovaževati krajevne govore; nè, saj so nam v svoji pisanosti in mnogoličnosti dokaz jezikovnega bogastva, ali res je tudi, da nas mora vezati enoten knjižni izgovor prav tako močno, kakor nas veže pisana beseda in narodna zavest. Kdor bi mislil, da je za slovenščino dobro vse, ne da bi si z delom in trdom ustvarjali jezikovno skupnost, da nam za jezikovno skupnost in enotnost ni treba nič žrtvovati, ta bi ne cenil prav svoje materinščine. Le pomislimo, kako se morajo svojega knjižnega jezika učiti otroci velikih

narodov (n. pr. Francozi, Angleži ali Nemci in Italijani), da se vključijo v svoj knjižni jezik, kako občutljivo je n. pr. francosko uho za svoj zborni govor, za lep in pravilen izgovor svojega knjižnega jezika. Pri nas smo kljub majhnemu ozemlju še zmeraj daleč od ustaljenega in enotnega knjižnega izgovora. Ena izmed velikih in težkih nalog fonetičnega pouka je prav gotovo ta, da kar se dá kmalu pridemo do potrebne enotnosti. Jasno je, da tega ne smemo dosežati v znamenju kake pretirane šolske pedanterije, marveč v znamenju ljubezni do kulturne, jezikovne in narodne skupnosti.

Čeprav je o. Stanko Škrabec že 1870 poudarjal važnost govorjene jezikovne oblike, se še do danes nismo premaknili v pouku slovenščine od črke do glasu. To velja še prav posebej za prve začetke jezikovnega pouka, za pouk branja v ljudski šoli, kjer se polaga prvo razmerje med glasom in črko. Tu nas čaka važna naloga, da postavimo ves pouk branja na trdnjšo podlago, da poiščemo slovenščini primerno metodo, pravično glásu in črki. Vsi dosedanji abecedniki in vse začetnice izhajajo iz črke in ji ne dajejo prave glasovne vrednosti. Brez metodične obdelave seznanjajo otroka na primer s črko e, a jo hkrati uporabljajo brez reda in navodil v vseh glasovnih vrednostih, torej kot polglasnik, kot é, kot ê in kot è; prav tako n. pr. iz teh začetnic nikjer ni razvidno, da bi črka l imela tudi glasovno vrednost *ʎ*. Tak pouk ne goji pravega razmerja med črko in glasom. Premalo smo pomislili doslej, da mora otrok določenega narečja dobiti najprej pravilno glasovno razmerje do knjižnega jezika, do knjižne oblike tistih besed, ki jih pozna iz lastnega narečja. Šele potem, ko tako besedo pozna iz govora, v govorjeni knjižni obliki, jo more pravilno brati po črkah. Kako naj kdo na prvi pogled prav bere besedo knjižnega jezika, če mu je v tej obliki morda sploh tuja. Pouk branja je tudi pri slovenščini problem, ki mu posvečamo premalo pažnje; začeti je treba prav pri koreninah, če hočemo, da bomo kdaj uredili svoj jezikovni pouk. Pa o tem kdaj pozneje. Toliko bolj je potrebno, da v srednji šoli od prvih početkov postavimo pouk slovenščine na pravilno razmerje črke in glasu, na pravilno govorjeno knjižno obliko. K temu more in mora veliko pripomoči prav fonetični pouk.

Pa nas še drug vzrok sili k temu, da otrok čimprej dobi fonetični pouk, da se čimprej seznaní s tvorjenjem glasov in njih naravo. To zahteva učenje tujih jezikov. Zmeraj poudarjamo, da mora biti temelj pouku vseh tujih jezikov materinščina. Sedaj se pouk francoščine začinja v prvem razredu. Tam srečuje vokalne kvalitete, ki so močno podobne slovenskim, a učitelj ne more navezovati francoskega vokalnega sistema na slovenskega, ker ga večina dijakov pozna samo grafično, ne pa tudi fonetično, po glasovni vrednosti, da ne govorim o fiziološki opredelitvi. Srečuje pa tudi nove glasove, ki se jim mora priučiti. Kako naj tu učitelj tujega jezika razlaga način izgovora, ko pa dijaku manjkajo vsa tovrstna opazovanja in vsi fonetični pojmi iz domačega jezika? Koliko laže bi delal, če bi mu bili ti splošni pojmi že znani in bi jih le dopolnjeval s tistimi, ki jih tuj jezik zahteva. Tako dobiva prve fonetične pojme o domačem izgovoru šele pri pouku tujega jezika, namesto da bi domač jezik tujega podpiral. Morda bo kdo ugovarjal prav s tega stališča proti francoščini, češ da je pretežka za I. razred in da bi bila nemščina lažja,

kakor se rado sliši. Ta ugovor čisto jasno kaže, da tak človek nima pojma ne o slovenskem, ne o francoskem, ne o nemškem izgovoru, zakaj če bi kaj pojma imel, bi moral vedeti, da so slovanski jeziki po vsem ustroju vokalov in konzonantov mnogo bližji romanskim kakor pa germanskim jezikom. Seveda ne tisti nemščini, ki smo jo slišali in jo še slišimo po naših mestih, zakaj ta je po vsej fiziologiji in akustiki čisto negermanska, da jo pravi Nемеc komaj razume. Pravilni nemški izgovor pa je nam tako tuj, da bi se ga dijak še veliko teže naučil kakor v katerem koli romanskem jeziku. Pomislimo le na germanske aspirirane soglasnike p, t, k, na do eksplozije nezveneče b, d, g itd., na trdi nastavek pri vokalih itd. itd. Ali naj že gre za kateri koli jezik, treba se je seznaniti z njegovo fonetično obliko, če ga hočemo prav govoriti; to pa bo storil mnogo bolje, hitreje in lažje tisti, ki pozna fonetični ustroj svojega lastnega jezika, kakor tisti, kdor o vsem tem nič ne ve. Poudarjanje fonetične vzgoje je dobilo še prav posebno pomembnost, odkar se pri učenju tujih jezikov polaga posebna važnost na pravilen izgovor in na živo besedo proti mrtvi črki. Fonetično vzgojo pri jezikovnem pouku lahko pogrešata kvečjemu latinščina in grščina, ker se ne opirata na živ govor današnjih časov, marveč podajata le zgodovinsko podobo jezika v črki. Pri živih izobraženih jezikih pa je danes s pravopisom in slovnico določena tudi živa oblika govora. Če torej pomislimo na učenje tujih jezikov, se nam bo pokazalo, da bi morali ustroj domačih glasov predelati celo prej ko v II. razredu, če hočemo s slovenščino pomagati tudi učenju drugih jezikov. Če je fonetični pouk pretežak za II. razred, je učenje vsakega tujega jezika pretežko za to učno stopnjo.

Rousselot zaključuje svoja dolgoletna fonetična raziskavanja v teoriji in praksi s spoznanjem: «Comme toute éducation, c'est par une gymnastique appropriée que se fait celle de nos organes vocaux et acoustiques: la fonction perfectionne l'organe.» (Principes 1925, II, str. 1110.) Dà, tu ne gre le za pouk, za pravo vzgojo, za gimnastiko govornih in slušnih organov gre. S fonetičnim poukom bi namreč morali izuriti govornile organe do te mere, da bi z njimi lahko in lepo proizvajali kar se dà veliko glasov, z vsemi odtenki in posebnostmi. Hkrati se vadi seveda tudi sprejemni organ ušesa, ostri se posluh za vse odtenke glasov, to pa je pogoj za nadaljnje izpopolnjevanje. Z vajo lahko dosežemo v tem pogledu veliko popolnost. S tem posega fonetični pouk preko mej neposredno svojega čisto jezikovnega pouka v pomoč pouku petja, v ostritev čutov vobče, torej v čutno duhovno izpopolnjevanje vsega gojenca. S te strani je fonetična vzgoja tudi v estetskem pogledu lahko velikega pomena, ker goji dijaku čut za smiselno pravilno poudarjanje v stavku, zakaj šele tako branje daje črki življenje in pravi izraz vsebini. Lepo branje je najboljša razlaga berila, a tudi najboljše merilo za razumevanje. Zato ni vseeno, ali je dijak gluha za glasove in njih odtenke in neobčuten za dobro artikulacijo. Do tega čuta pa mu v veliki meri lahko pomaga pravilno pojmovan fonetični pouk.

Zapiski

Prešernova ura na Svengalijevi seansi.

Vse prešernovske relikvije so nam mile in drage, pa najsi jim pripada za komentiranje pesnikovega življenja in dela velika ali manjša vloga. Izsleditev njegove žepne ure pa bi še posebej pozdravili, ker se nanašajo nanjo pomembne vesti o pesniku in njegovih nazorih.

A da je res v zvezi z bivanjem g. Svengalija v Ljubljani prišla v razvid tudi Prešernova ura? »Jutro« z dne 27. februarja 1939 poroča namreč o eni izmed Svengalijevih prireditev: »Ko mu je nekdo izročil starinsko žepno uro, je Svengali ugotovil, da je to uro pred mnogimi leti nosil znamenit mož, velik po duhu in po postavi«, ki »se je bavil s pesništvom in je pred približno 100 leti umrl. Sedanji lastnik ure ... je ... potrdil, da je tako in da je želel samo še jasnovidčeve potrditve, da je srebrna ura nekoč res bila — last našega pesniškega prvaka dr. Franceta Prešerna.« V obrazložbi sedanjega lastnika ure g. Viktorja Jeruca, višjega kontrolorja pri železniški direkciji v Ljubljani, v isti številki »Jutra« pa sta bistveni tele trditvi: 1. Pred skoro 100 leti je pesnik dr. Prešeren na potu iz Ljubljane proti Trstu v gostilni Antona Burgerja »Pri zlatem jelenu« v Postojni namesto denarja pustil svojo srebrno uro, ki je ni rešil, tako da jo je od Antona Burgerja 1886 dobila njegova hči, od te pa 1920 njen zet, sedanji lastnik. 2. Pozneje si je Prešeren nabavil »novo uro«, tisto o kateri pripoveduje njegova hči Ernestina Jelovšek v svojih »Spominih«, da ji jo je kot otroku pokazal.

Ne dvomim, da je neki Prešeren pri Antonu Burgerju res »zastavil« svojo srebrno uro, še manj, da so jo sedanjemu lastniku označili za uro slovenskega pesnika Prešerna. Razloge pa imam za trditve, da ta Prešeren ni bil slovenski pesnik dr. France Prešeren.

Časovna skladnost je sicer menda podana. V Postojni je v časih pesnika Prešerna res živel Anton Burger (r. 22. jan. 1816, u. 13. maja 1901): rojen je bil v Postojni na št. 10; oženil se je prvič 1839 s Katarino Fabiani iz neznane župnije, drugič 1859 z Marijo Zelen, vdovo Vertovec iz Doberdoba; otroci so se mu rodili v Postojni izza 8. septembra 1844, med njimi Antonija (Jeručeva tašca in prva izvestiteljica o uri) dne 11. januarja 1859, Ana (Jeručeva druga izvestiteljica) dne 22. aprila 1864 (podatke mi je iz postojnskega župnega urada ljubezno oskrbel g. generalni konzul Gerrini Maraldi).

Toda dokaz proti najnovejši vesti o Prešernovi uri je tista usoda prave ure pesnika Prešerna, ki je razvidna iz spominov sodobnikov in iz aktov.

Prešeren je izza vrnitve v Ljubljano 1828 res imel uro, in sicer po naklonjenosti grofa Dubskega, ki je bil oče ali varuh njegovega zadnjega dunajskega gojenca. Pesnikova sestra Lenka, ki je 1828 v Ljubljani ž njim stanovala, namreč poroča: »Za 40 goldinarjev mu je grof oče takrat (= 1828) kupil tudi zlato uro, ki jo je potem zmiraž (do smrti v Kranju) imel... Ura je bila zlata; kaj fletna, sem jo videla sama, da je zlata« (18, 41).

Pesnik, ki je »zmiraž« nosil zlato uro, dasi brez verižice (Jelovškova 7), pač ni čutil potrebe, da si kupi še srebrno. A tudi noben stric mu take ni volil, ker so pač vedeli, da ima zlato...

Ob pesnikovi smrtni postelji je postala njegova edina materialna dragocenost, namreč tista zlata ura, ki jo je nad dvajset let »zmiraž imel« in nosil, vzrok novih neprijaznih čustev, ki so prepad med njegovimi sorodniki iz Vrbe in njegovo nezakonsko rodbino v Ljubljani še povečala. V testamentu z dne 6. februarja 1849 je to uro sporočil svojim nezakonskima otrokoma z besedami: »Auch die goldene Sackuhr soll obigen zwei Kindern der Jellouscheg gehören« (Žigon, Zap. akt Prešernov 18). Ribičevi pa so imeli z uro drugačne namene in bili nezadovoljni z volilom. Pesnikova sestra Lenka namreč poroča: »(Pesnikov brat) Jurij (župnik na Koroškem), ni nobene reči imel doktorju v spominj. Katra

(pesnikova sestra in gospodinja) bi bila morala Juriju bratovo uro na Koroško prinesiti. Tako je bilo med nami zgovorjeno. Katra je komisiji rekla, kakor je res bilo: ura je doktorjeva. Na te besede so jo zapečatili. Ko bi bila pa pred smrtjo doktorja zanjo nagovorila, bi jo bil dal in bi je ne bili mogli pečatiti... 40 gold. je dal zanjo grof z Moravskega« (41).

Nadaljnje usode Prešernove ure pa njegovi sestri nista več točno poznali, ker je Katra pripovedovala Lenki, a Lenka dala na papir, da je bila ura, dar Dubskih, po pesnikovi smrti v Kranju na licitandi prodana (18, 41). Toda zapuščinski akt in poročila Prešernove hčerke kažejo, da temu ni bilo tako.

Prešernova poslednja volja je obveljala: v zapuščinskem aktu je bila cenjena ura na 12 gl. ter prisojena Prešernovima otrokoma Ernestini in Francu Jelovšek (21, 47); ko je bila zapuščinska razprava končana, je bila ta zlata ura izročena dne 12. septembra 1849 v shrambo ljubljanskemu odvetniku drju. Antonu Rudolfu, ki je bil varuh Ernestine in Franca Jelovšek (49). Zdi se, da je dr. Rudolf res sam hranil uro vsa leta, dokler je živel Prešernov sin, kateremu jo je menda mati namenila, dasi je Ernestina bila solastnica. Bil je pač materin ljubljeneec in up ta deček: »lep otrok, svetlih las, prijaznih rjavih oči, ljubezniv in prikupljiv — v živem nasprotju« z Ernestino (njeni »Spomini« 54), obenem kakor sestra nadarjen, da je z dobrim uspehom izdeloval šolo in z devetimi leti baje znal na pamet vse poezije svojega očeta (Trdina, Univ. bibl. Ms. 393, str. 128)...

Ko pa je Prešernov sin dne 17. avgusta 1855 umrl (ČJKZ 1927, 194), je postala Ernestina sama lastnica ure. Njeni materi, ki se je odpravljala v Trst (prim. SBL I, 397), menda za neko svojo ljubeznijo, je bil sedaj važnejši denar kakor ohranitev moške žepne ure za hčerko: oktobra 1855 se je domenila Ana Jelovšek z dr. Antonom Rudolfom, da je uro prodal za 20 gl. svojemu pisarju (Ernestina Levcu dne 30. julija 1882, Univ. bibl. Ms. 456, št. 11).

V literaturo o Prešernu je uvedel njegovo uro 1882 Tomo Zupan, ki je v avgustovi številki »Ljubljanskega zvona« osvetljeval njeno usodo v smislu pripovedovanja pesnikovih sestra (LZ 1882, 467). Urednik Levec, ki se je bil obrnil zaradi pojasnil do Prešernove hčere ter jih dobil v pismu z dne 30. julija 1882, torej v času, ko je bil Zupanov članek že iztiskan, je objavil korekturo v septembrski številki (LZ 1882, 574). Gradivo za nove osveteljave so objavili pred Jeručevim člankom: 1903 Ernestina v »Spominih« (7, 53); 1904 dr. Žigon v »Zapuščinskem aktu« (18, 21, 47, 49); Tomo Zupan 1933 v Lenkinih spominih (18, 41), 1934 v »Ivane Zadnikar-Wohlmuthove povesti o Prešernu« (Mladika 27).

Toda treba se je zopet vrniti in ponoviti dokaz proti pravilnosti izvajanj z dne 27. februarja 1939: pesnik dr. Francè Prešeren je nosil vse od 1828 pa do smrti »zmiraj« le eno samo žepno uro, in to zlato, zato je tako rekoč izključeno, da bi bil mogel kdaj v Postojni zastaviti srebrno.

Moral je torej biti pač neki drug Prešeren, ki je »Pri zlatem jelenu« v Postojni zastavil srebrno uro. Možnosti je več (prim. članek o »Prešernih od konca 15. do srede 19. stoletja« v ČJKZ 1927): tržaški bogataš Jurij, ki je 1847 umrl? Njegov sorodnik France Prešeren p. d. Škander, gostilničar in nadžupan na Brezovici, izza 1861 vitez? Kateri njegovih sinov (Franc, r. 1826, se je menda nastanil v Trstu, Jean, r. 1829, in Henrik, r. 1833, sta študirala v Ljubljani)?

Bolj kakor ugotovitev glede srebrne ure bi nam bil dobrodošel jasnovidec, ki bi nam odkril, kje je danes tista zlata ura Prešernova, ki jo je pesnik izza 1828 »zmiraj imel«, 1855 pa kupil pisar drja. Antona Rudolfa.

Fr. Kidrič

»Zlata knjiga« na ljubljanski normalki in Prešeren.

O upoštevanju slovenščine na normalnih šolah v dobi Napoleonove Ilirije govori izčrpno Kidrič v svoji Zgodovini str. 506—510. V II. knjigi Prešerna omenja na str. XXVI. tudi »Buch der Ehren für Reifnizer Schule«, v katero je bil l. 1811. in 1812. vpisan tudi Prešeren. Poudarja pa, da ima ta knjiga tudi v l. 1810.—1813. le nemške zapise in nemške oblike krajevnih imen.

Arhiv drž. učiteljske šole v Ljubljani hrani poleg šolskih katalogov za omenjeno dobo tudi »zlate bukve«, kamor so dvakrat na leto vpisovali imena odlikovanih učencev. Ker izkazujejo te knjige pod Vodnikovim ravnateljstvom glede na rabo nemščine vsaj poskus drugačne prakse kot ribniška, naj navedem iz njih nekaj podatkov.

Medtem ko so za l. 1801.—1807. imeli na ljubljanski normalki za vse razrede eno zlato knjigo, so od l. 1808. dalje zapisovali imena odličnih učencev iz vsakega razreda v posebno, v usnje povezano in zlato obrezano knjigo z napisom: »Ehren Büchel der Muster Schüller«. Zapiski v teh knjigah segajo do 1836, le v knjigo za IV. razred so vpisovali odlične dijake glasbene šole še do 1859. leta.

Knjige so pisane nemški z izjemo za l. 1811. Tega leta pa naletimo na slovenski tekst in slovenske zapise rodbinskih in krstnih imen. Naj navedem za primer tekst iz knjige za I. razred: »1811. Simfki hõd. Najgorlhi vuzhenzi, ki so se tako vedle (v drugih knjigah: vedli!), de saflushio v'slate bukve sapifane (drugod: sapifani) biti«. Zanimivo je, da so ob koncu »zimskega hoda« leta 1811. začeli pisati odlikovane učence vseh štirih razredov še v novo prav tako lepo vezano knjigo brez kakršnega koli napisa na platnicah. V tej knjigi so za zimski semester vsi zapiski in vsa imena pisana slovenski, v drugem semestru pa so vsa osebna imena v francoski obliki, za IV. razred (t. j. »francosko-nemško šolo«) pa je tekst že spet nemški!

Za l. 1812. so odlikovanci vseh štirih razredov vpisani kar v knjigo za IV. razr. in sicer — nemški.

Zapiski v teh knjigah nam prav tako kakor glavni katalog, ki je za ta leta pisan deloma v francoščini, deloma v nemščini, redi pa ponekod celo v latinščini, pričajo, kako počasi je prodiralo prepričanje o potrebi, da se vpelje slovenščina v šolsko upravo, tudi na zavodu, ki mu je bil ravnatelj tak predoditelj, kot je Valentin Vodnik. Ob pregledovanju teh zapiskov, za katere so poleg francoščine in slovenščine vendarle najrajši rabili le kar nemščino, se človeku vsiljuje misel, da mnogi izmed odgovornih le niso tako trdno verjeli v trajnost Napoleonove politične zgradbe kakor Vodnik, ki je menda trdil, da bo »prej tekla Ljubljana nazaj proti Vrhniki in čez gore, nego se Avstriji vrnili v Ljubljano« (citati pri Kidriču, Zgodov. 562).

Pa povrnimo se k »Zlatim bukvam«! Omenim naj, da najdemo v njih med odlikovanci mnogo znancev, tako n. pr. je odlikovan: v II. razr. l. 1809. Čop Matija, 1811 Martinak Luka, Golmayer Andrej; v III. razr. 1810 Čop Matija, Zupan Jurij, Golmayer Matija; v IV. razr. 1811 Golmayer Matija itd.

Nas bi v zvezi s Prešernom predvsem zanimali odlikovanci za l. 1813. A za to leto sploh ni nihče vpisan! Vzrok, da tega leta učencev menda sploh niso odlikovali (tudi v glavnem katalogu za to leto manjka vsaka oznaka o kakem odlikovanju!), bo pač treba iskati v izredno nejasnih političnih razmerah: poraz Napoleonove armade v Rusiji je do temeljev pretresel vse njegove nove pokrajine, med njimi tudi Ilirske province.

Kakor kaže katalog ljubljanske normalke za l. 1813. (Catalogue Des Élevés(!) des Écoles primaires de Laibach de l'année 1811 jusque 1813 inclus), bi bil tega leta v III. razredu prvi kandidat za »zlate bukve« France Prešeren. Saj je bil po redih že ob koncu prvega semestra odločno boljši od vseh svojih sošolcev (od 11 predmetov jih je imel 5 ocenjenih s prvim redom: »sg«, ostale z »g«; red »gut« v npravnosti nas ne sme presenetiti, saj je bil od 76 učencev III. razreda le eden vreden boljše ocene!). V II. semestru se je Prešeren še popravil, tako da je bil v 9 predmetih (t. j. v katekizmu, francoskem čitanju, v treh vrstah računstva, nemški ortografiji, francoski, nemški in latinski gramatiki) ocenjen z »optime«, le v 4 manj važnih (v nemškem čitanju in treh vrstah kaligrafije: t. j. v francoski, nemški in v »chancellerie«) z »accessit« (drugi red). V nobenem predmetu ni dobil ocene »bene« ali slabše; tudi npravnost je popravil na »très bonne« (kar je prvi red, enakovreden predmetni oceni »optime«).

Uspeh, ki ga je Prešeren dosegel na ljubljanski normalki, ne priča samo o izredni njegovi nadarjenosti, temveč daje lepo izpričevalo tudi ribniškimi učiteljem; saj so Prešerna — kot je videti — za prestop v 3. razred zelo dobro pripravili.

Janez Logar

Na veliko soboto ob deseti uri cerkev razsvetljena?

Dr. Avgust Žigon je nasproti prejšnji razlagi dokazal, da je Prešeren v uvodnem sonetu k Sonetnemu vencu (Je od veselga časa teklo leto) mislil na dva dogodka, na obisk božjega groba v trnovski cerkvi na veliko soboto ob

desetih leta 1833. in na prejšnje srečanje z Julijo na istem kraju (»tam«), »ko je stopila v cerkev razsvetljeno« in se je v pesniku vnelo zanjo srce.

Žigonovo razlago nekateri zavračajo, češ da je Prešeren letnico 1833 in obisk božjega groba v trnovski cerkvi zato tako močno poudaril, ker se je ravno tedaj in tam zgodil tisti veliki preobrat v njegovem življenju: Julijina ljubezen.

Kdor pa je kdaj obiskal v kateri koli cerkvi božji grob, ta ve, da je tedaj razsvetljeno samo Najsvetejše v božjem grobu in podoba v grobu ležečega Zveličarja, sicer pa je vsa cerkev zatemnjena, okna zastrta. Pred sto leti, ko ni bilo električnih luči, je bilo to še bolj vidno.

Prešernova beseda o razsvetljeni cerkvi tehta toliko več, ker stoji v rimi in bi jo bil pesnik lahko nadomestil z enako dobro rimo »zatemnjeno«, ko bi bil res hotel povedati, da je Julijo vzljubil prav ob tistem obisku pri božjem grobu.

Treba bo torej le ostati v bistvu pri Žigonovi razlagi.

Grf.

Cojzla.

Izmed enajstih rastlin, ki so zaznamovane v Hostovi Synopsis plantarum, da jih je odkril odlični poznavalec in ljubitelj našega planinskega rastlinstva Karel Zois (1756—1800), je izbral koroški botanik in Zoisov prijatelj Fr. Ks. Wulfen dve najlepši cvetki in ju nazval po najditelju: Zoisova zvončnica, Campanula Zoissii in Zoisova vijolica, Viola Zoissi (Bleiweis, Koledarček slovenski za 1855, 19; V. Steska, DS 1919, 278 in V. Petkovšek, O Zoisovih cvetkah, Proteus II, 1—5).

S temi imeni se je ohranil spomin na našega rojaka, ki ga slavi že Jakob Zupan v Kranjskem Plutarčku (KČ I, 1830, 62 v drugi izdaji):

Botan'ka mu bila
odkrita do dna,
bo v jola slovila,
bo kampanula.

V naslednjem hočem opozoriti še na neko rastlino, ki je našemu pokolenju skoraj povsem neznana, a je ravno tako dobila svoje ime po rodbini Zoisov, samo da ne po botaniku Karlu, ampak po njegovem bratu baronu Žigu Zoisu, iz zgodovine našega slovstva znanem mecenu — na cojzlo.

Cojzla je posebne vrste ajda (Polygonum tataricum), ki se loči od navadne (Polygonum fagopyrum) po nekaterih posebnostih: stebelce je manjše in ne tako rdeče kot pri žlahtni ajdi, cvetje je zelo gosto, cvete pa in zori kasneje od navadne ajde, zato ji pravijo zelena ajda. Rodi obilno in mnogo bolj kot navadna. Zrno je nekoliko drobnejše, a enako trorobno. A medtem ko je pri žlahtnem zrnu rob enovit, ima pri cojzli dve gube, ves rob je kosmat in sivkaste barve. Zato so zrnca sivorjavkasta in ne bleščeče črna. Med obema roboma je žleb precej udrt. Iz njene moke spečen kruh in skuhani žganci so bolj blatni, imajo zelenkasto barvo in grenkasto-kislav okus (ustne poizvedbe na Legnu nad Slovenjimi Gradci 17. maja 1937).

Zanimivo je ugotoviti, od kod, kdaj in kako je zašla cojzla v naše kraje. Skromni viri, ki so na razpolago, dopuščajo tole pojasnitev. Znani baron Žiga Zois, ki je imel svoje rudnike na Pohorju nad Sv. Antonom in Ribnico, v Mislinjah pa skupno s prijateljem Antonom pl. Bonazzom znamenite fužine, je bil velik dobrotnik preprostih kmetov. Po hladni Mislinjski dolini je slana kaj rada doma, da v desetih letih le enkrat ne pomori ajde. Ob priliki posebno velike nadloge leta 1816. je poskrbel Zois svojim lačnim ljudem s Češkega in Ruskega seme posebne vrste ajde, ki je vajena mraza in se ne straši slane ter povsod rada raste. To ajdo so v zahvalo svojemu dobrotniku imenovali ljudje cojzlo (A. M. Slomšek, Drobtinice 1861, 120; I. Tušek, Štirje letni časi, 1867, 164 — tu se imenuje n o r a ajda — in V. Steska, DS 1919, 279).

Leta 1816. so jo torej uvedli in kmalu se je zaplodila močno naokrog po štajerskih in koroških hribovih. Po pisanju Bleiweisa, Kol. slov. za 1855, 21 so jo okrog 1855 poznali v Gornjem gradu, Ljubnem, Lučah, Mozirju, okoli Šoštanja

in Slovenjega Gradca do Drave ter tudi po Junski dolini na Koroškem. Po pripovedovanju Šlomška so jo sejali okrog 1861 v Mislinjah. Danes je ne poznajo več v Ljubnem (sporočilo šol. upr. Milka Rainerja z dne 17. nov. 1934) in v Lučah (sporočilo župnika Jurija Mikoliča z dne 14. nov. 1934).

Drugod raste še dandanes in zlasti uspeva po vsem prostranem Legnu nad Slovenjim Gradcem, v župniji Šoštanj in Mozirje ter sega v Mislinjsko dolino (za druge zgoraj omenjene kraje nimam sporočil). V Šoštanju jo poznajo, a je nikjer ne sejejo. Raste kot divja, samorodna vrsta, ki uspeva povsod brez posebne nege in je tudi nerodovitno leto ne zatre. Ako pride cojzla v dotik z žlahtno ajdo, da se n. pr. nekaj zrn cojzle pomeša med žlahtno ajdo, cojzla polagoma pomori žlahtno ter se sama bohotno zarodi in izrine žlahtno vrsto. Pravijo pa ji tudi svinjska ajda, ker je baje njena moka izvrstna za svinjerejo, za ljudi pa jo manj uporabljajo zaradi njenih že zgoraj imenovanih lastnosti (sporočilo župnika Pavla Grila z dne 16. nov. 1934).

Sejejo pa jo razen v Mozirju in Mislinjah kot pravo ajdo tudi še na Legnu, toda tu le na prahi, ker potrebuje več časa za dozoritev. V višjih legah na Pohorju jo zelo cenijo, ker imenitno obrodi, v nižjih legah pa je plevel med drugo ajdo, ker ne dozori istočasno z njo. Znebiti se je ne morejo, ker se križa s črno ajdo, a presorta se le težko. Oplemenjena da črno ali sivo zrnje, ki pa se že drugo leto spet sprevrže v cojzlo. Ako je med zrelo ajdo preveč te nedozorele cojzle, moka ni kaj prida (sporočilo šol. upr. v pok. Franca Sinigoja z dne 11. nov. 1934 in moje ustne poizvedbe na Legnu z dne 17. maja 1937).

Prof. Stanko Bunc

Dva neobjavljena prevoda Murnovih pesmi na nemški jezik.

Dne 11. februarja l. l. umrli pesnik Fran Žgur iz Podrage pri Vipavi je bil Murnov prijatelj iz tistih časov, ko je ta zahajal na Vipavsko. Prav pri Žgurjevih je Murn dobil svoj priljubljeni psevdonim Aleksandrov (prim. F. B. = France Bevč, Razgovor o pesniku Murnu-Aleksandrovu, KGM 1930, 65), kajti pri njihovi hiši se je reklo po domače »Pri Aleksandrovih«. Kakor je Žgur predlansko pomlad na svojem zadnjem obisku v domovini pripovedoval, je kot edini dragoceni spomin na Murna hranil listič, kamor mu je pesnik napisal nekaj svojih pesmi. (Vlahi, Na brinji jagoda, Zvonovi zvonijo.) Skoro domalega vse Murnove pesmi je znal na pamet. Med najljubšimi sta mu bili »Petnajst let«, ki jo je Murn zložil na njegovo nečakinjo Vikico Uršič, danes poročeno v Magdeburgu na Nemškem, in »Nageljne poljske«. Obe je prestavil na nemški jezik takole:

Petnajst let

Kaum fünfzehn zarte Jahre zählt
mein Lieb, dass dies mein Herz erwählt:
Ihr Antlitz, Augen, weiches Haar,
von ihrer Jugend sprechen klar.

Erst kaum fünfzehn Jahre zählt
mein Lieb, dass dies mein Herz erwählt -
Ihr Gang, ihr Wuchs, ein Mädchen süß,
der Stimme Klang - erzählt mir dies.

Erhalte Gott die holde Zeit
der fünfzehn Jahre Seligkeit!
So schaut ein Blümchen in die Welt,
ein Bienchen baut sich das Gezelt!

Erhalte Gott die holde Zeit -
möcht' glauben nicht für Ewigkeit
dass mich der Freiheit so bestahl
der fünfzehn Jahre, - süsse Zahl!

Nageljne poljske...

Nelken, die rothen vom Felde,
die trug ich am Hut —
Zärtlich war, süß, meine Liebe,
warm zur Sommerglut.

Weit bist nun, matt blickt die Sonne,
still liegt im Schlummer das Feld;
einsam steht, öde die Weite —
Wolken hoch jagen — am Zelt!

Nicht kann ich mein Liebchen erspähen
wer tröste nun meinen Sinn?
Einsam, ganz trostlos, verlassen
irre im Feld ich, — weit hin.

Hin geh' ich in einsame Felder,
und weiter noch weiter voll Schmerz —
und rede die bittersten Reden,
tief trüb, mit zagendem Herz.

Trdina Silva

Ivan Vesel Vesnin v bogoslovju.

V knjigarni Janeza Dolžana v Stritarjevi ulici v Ljubljani sem nedavno naletel na »Koledarček družbe svetega Mohora za prestopno leto 1864«, ki je bil last tedanjega bogoslovca Ivana Vesela Vesnina. Na vložnih listih v kalendariju si je — v ruski cirilici — kratko zapisoval, kar je v tistem letu posebnega doživel. Nekateri teh zapiskov so književnozgodovinsko značilni, drugi odstirajo za trenutek pogled na duševne boje bogoslovca tretjeletnika ali pa so občéloveško mikavni. Naj jih tu objavim.

Februar ali svečan.

(V latinici in s svinčnikom): 1. febr. Tomazinov god. (Sv. Ignacij.)

Na koncu tega meseca dokončal poema Izmael-Bej; 26./4. dobil zanj 33 fl.

Marci ali sušec.

14. o poldné so šli Inez (!) Žužek, Ignac Tomazin in Iakob Trobec u severno Ameriko za misionarje.

April ali mali traven.

12. Dokončal pesem »Demon«.

27. Veličasten pogreb župana M. Ambroža; vsa društva s zastavami; krgoh (!) 33 števil.

Maj ali velki traven.

1. Nemški Turnerji so bili tepeni v Mednem, pa zastava jim zlomljena.

14. Prvikrat govoril z detetom mojim krog osme ure. Srečna ura, zlati dan!

Juni ali rožnik.

24. Danes je bil imeniten kreg med Dr. Bleiweisom in g. Levstikom, zastran nemškega časopisa.

26. Dete Fanni je bilo pri meni in naznanilo, da gre v samostan! 29. Bog ji daj pravo pamet! Joj meni!

Oktober ali vinotok.

15. M. Lotrič umrl. Bog mu daj dobro!

Oktober ali listopad.

7. Istopil (!) Anton Hajdrih. Novak ga je pri slovesu objel — pri kosilu, ko smo trkali, zjokal se je tudi. Hočevar se je pa smejal...

Pripomnje. Veselov prevod Lermontovljevega »Izmael-beja« je izšel še isto leto v 3. šestki, c. Janežičevega Cvetja (14. delo). Odlomek Lermontovljevega Demona (iz II. dela) je tudi izšel že l. 1864. o oktobrski številki Slovenskega Glasnika, ves pa šele v LSM 1870, 174—201 (med »Severnimi cveti«).

Ivan Grafenauer

Gajica v prekmurskih tiskih

Pri razvoju slovenskega črkopisa in naših črkarskih pravdah navadno pozablamo, da je del Slovencev še po zmagi gajice uporabljal madžarski črkopis, delno še pred petimi leti. Pozablamo pa tudi, da ima uveljavljanje gajice v prekmurskih tiskih svojo zgodovino in da je ti niso sprejeli šele z osvobojenjem, kakor tudi naši poklicni jezikoslovci na splošno mislijo. Nedvomno je sprejem gajice v tako osamljenem jezikovnokulturnem okolišču, kakršen je bil prekmurski, pomemben znak narodnostnega prebujanja in zavedna naslonitev na jezikovno ter literarno kulturo slovenske narodne celote. Spričo madžarske nenaklonjenosti narodnostnemu razvoju peščice Slovencev so bili ti poskusi težki, tvegani, uspehi pa pomembni, saj so pripravljali pot naravni priključitvi k vseslovenskemu tisku, ki jo je omogočilo osvobojenje l. 1919.

Preden bomo razbirali razvoj gajice v prekmurskih tiskih, ne bo odveč, če pogledamo sodbe naših znanstvenikov o predmetu. Dokazujejo nam, da je treba tudi pri takih dozdevno malenkostnih vprašanjih iti — k virom, pa tudi, da ne gre omalovaževati takih drobnosti, ki v narodnostno ogroženem ozemlju podpirajo naše trditve, da so prekmurski Slovenci pripadniki slovenskega naroda, s katerim so jih vezale tudi v nesvobodnih časih politične in kulturne ločitve mnoge skupnosti, ki budijo pozornost.

Prvi se je dotaknil vprašanja pravopisa med prekmurskimi Slovenci Božidar Raič; v LMS je 1869, 71 omenil, da je župnik Fr. Zbüll v pismih »rabil že 1858. leta naš slovenski pravopis«; da »so učilnice naučile prebirati našo pisavo« (77); da ima pred leti nastajeni »Slovenski silabikar« na poslednjih petih straneh »v našem pravopisu Narodne slovice pa molitve« (77).

Drugi prizadevni informator o »ogrskih Slovencih«, Anton Trstenjak, je v LZ 1901, 240 in 315, ugotovil, da je Imre Augustich pisal svoj list Prijatelj, ki je izhajal v Budimpešti, v poznejših letih v slovenskem pravopisu, v katerem je natisnil tudi svoj Prirodopis.

V novejšem času je zlasti veliko pisal o prekmurskih Slovencih Matija Slavič, ki pravi v knjigi »Prekmurje« (1921, 39) glede črkopisa tole: »Novine« so še sploh morale tudi učiti čitati svoje naročnike. Slovenskega pravopisa niso poznali. (Razen tistih, ki so se ga v 60-ih in 70-ih letih naučili v šoli, dalje bralcev Mohorjevih knjig — prim. statistiko v spisu I. Škafar, Družba sv. Mohorja in Slovenska krajina — in bralcev molitvenikov v knjižni slovenščini; vsaj enega izmed teh treh vplivov pa je bila deležna večina odraslega prebivalstva v južnih župnijah, posebno v lendavskem okraju, v soboškem pa zlasti v cankovski in tišinski župniji. Op. V. N.) Znali so le ogrski čitati (Kjer so imeli mohorske knjige, so tudi šolarji obvladali slovenski črkopis. Sam sem obiskoval le madžarsko ljudsko šolo in sem kar samoumevno že tedaj bral brez težav mohorske knjige, ne da bi me kdo tega učil. N. V.) Zato so imele »Novine« v začetku ogrski pravopis. Ko so se naročniki že navadili slovenščino čitati, je čez par let uvedel Jož. Klekl st. slovenski pravopis.«

V članku »Ob 200 letnici prekmursko-slovenskega slovstva« (Čas 1923, 241) pravi Slavič podobno: »... Zato je imel v »Novinah« v začetku madžarski pravopis. Sredi svetovne vojske pa je uvedel književno-slovenski pravopis.«

J. Šlebinger je v SBL I, 3 navedel o Augustichu glede črkopisa isto kot A. Trstenjak, o Kleklu Jožefu st. pa: »Največ po njegovi zaslugi se je v katoliški prekmurski tisk uvedel slov. črkopis« (461).

Fr. Kovačič v delu »Slovenska Štajerska in Prekmurje« (1926, 380) poleg netočne navedbe, da so pričele »Novine« izhajati l. 1914., le na splošno pravi: »Klekl je začel polagoma uvajati naš pravopis, kar je bilo velikega pomena za zблиžanje prekmurskih Slovencev z ostalim slovenstvom.«

V. Novak je v zborniku »Slovenska krajina« (1935, 39) ugotovil »uvedbo slovenskega črkopisa l. 1913.« v prekmurski katoliški publicistiki.

Fr. Ramovš pravi v Kratkii zgodovini slovenskega jezika I (1936, 143): »... po madžarski prirejena grafika se je v letih po prevratu polagoma zamenjala z gajico.«

Tudi v časnikih se je to vprašanje obravnavalo. V članku »Jezikovno gibanje v Prekmurju« (S 1938, št. 7) je mks. zapisal: »Pred Jugoslavijo so namreč Prekmurci pisali v svojem slovenskem narečju z madžarskim pravopisom... Po prevratu je Jožef Klekl takoj uvedel slovenski pravopis v svojih listih. Evangeli-

čani pa so še dolgo časa pisali svoje liste z madžarskim pravopisom...« — Klekl sam je v S 1938, št. 14, te trditve popravil.

Ta pregled nam kaže, da nekaterim avtorjem navedenih podatkov ni bilo znano, kaj so že drugi pred njimi pravilno ugotovili; dokazuje nam tudi poleg drugih primerov zadnjega časa, da smo v prekmurskih stvarih danes večasih slabše informirani, kot smo bili pred 80 ali 40 leti.

Oglejmo si, kako je prihajala gajica v prekmurski tisk! Prve knjige v prekmurskem narečju so bile tiskane v madžarskem pravopisu, ki je bil iz vsakdanje rabe znan njih pisateljem, delno pa tudi njih bralcem, dokler si ga z naraščajočim šolstvom niso mogli vsi osvojiti. Toda že pri teh začetkih najdemo tako odstranitve od madžarskega črkopisa in naslonitev na tedanje grafiko osrednjih slovenskih pisateljev, kakršno sem doslej našel v Szeverjevem Rédu zveličanszta iz 1747, ki je iz Dalmatina po črki prepisal besedo »mafzhoval«.

V doslej dostopnih knjigah moremo ugotoviti gajico v ponatisu Mikloša Küzmiča Knige molitvene iz l. 1857., ki je prirejen sicer več v dotlej navadnem madžarskem črkopisu, le znak »ž« je vzet iz gajice.

Štajerski učitelji, ki so službovali v obmurskih prekmurskih krajih, so učili v šolah gajico in v jeziku, ki je bil zelo blizu knjižni slovenščini. Eden teh učiteljev, Janez Murkovič, je priredil »Abecednik za kath. vesničke šole« (Budimpešta 1871²), »Perve knjige čtenyá« (Budimpešta 1871²) — vse v gajici in jeziku, ki ne pozna narečnih glasov ü, ö, piše pa pri deležnikih končnici -l v nasprotju z dotodanjo pisavo -o itd.

Učbeniki protestantov, ki jih je istočasno prirejal Janoš Kardoš, so bili pisani v madžarskem pravopisu.

Edini verski učbenik, natisnjen pred XX. stoletjem v gajici, je Mikloša Küzmiča »Krátká šumma velikoga katekizmuša...« (Budimpešta 1883 in 1892), ki ga je za tisk priredil V. Ratkovič.

Pomemben preobrat pa je pričel Imre Augustič, ki je bil tudi madžarski pisatelj in je 1875 pričel v madžarskem črkopisu izdajati v Budimpešti mesečnik »Prijátel. Znanost razšerjüvajoče novine«. Pozneje je postal polmesečnik, urednik se je vedno bolj približeval slovenskemu knjižnemu jeziku in je v listu uvedel tudi gajico, toda poznejši letniki niso v evidenci. Prav tako je v gajici napisal »Prirodopis« (1878), naslonjen na Erjavca.

Vprašanje črkopisa pa je ob delovanju narodnega buditelja dekana dr. Franca Ivanocyja in njegovih sodelavcev postalo politikum. Ivanocy je zaradi obtožbe velikega župana moral pri škofijstvu zagovarjati širjenje Mohorjevih knjig, zaradi katerega je bil z ostalimi duhovniki obdolžen panslavistične propagande. V zagovoru pravi: »So, šterim se ne vidi, ka so té knjige v slavjanskom pravopisu z slavjanskimi črkami pisane. To je jezikoslovno pitanje. Naše starinske slovenske knjige so tú tüdi tak pisane. Sledkar, v začetki preminóčega stoletja so odišli naši pisatelje na vogrské črke, dokeč v 1880-toga leta izdajaj znova vidim slovenske litere pa kak znám te knjige je pod štamp pripravo kanonik Ratkovič.« (Veliki Kalendar Najsvetejšega Srca Jezušovoga na 1915-to leto, str. 90. Prevod Ivana Baša. Prim. tudi V. Novak: Dr. Fr. Ivanocy. Prekmurska knjižnica 1. 1937, 42.)

Ivanocyjev učenec in sodelavec kaplan Jožef Klekl je l. 1900. ali nekoliko pozneje želel izdajati v gajici mladinski mesečnik, toda zaradi črkopisa je bila prošnja odbita. (Prim. Novine 1935, 31: Mladinsko gibanje naše krajine.) V istem času je bila komaj dovoljena raba slovenščine na napisih oken in križevga pota, odbita pa je bila uporaba gajice (prim. Novine 1938, štev. 37). V takih razmerah sta pričela izhajati v madžarskem črkopisu »Veliki kalendar najsv. Srca Jezušovoga« za 1904. leto in nabožni mesečnik »Nevtepeno Poprijeta...« — pozneje Marijin list — l. 1904. Njiju urednik Klekl st. pa je v gajici izdal l. 1910. molitvenik »Hodi k oltarskomi svestvi«, do 1913 pa vsaj še tri nabožne brošure.

L. 1913. pa je l. številka »Marijinega lista« (ki se je tiskal v Szombatheľy) izšla v gajici, kar je obveljalo odslej v vsem prekmurskem katoliškem tisku. Na platnicah prve številke je bilo objavljeno opozorilo in pojasnilo, ki naj bo kot kulturnozgodovinski dokument tu priobčen v izvirniku: »Vreditela glás pošilanje. Novo pisavo smo v list spravili zavolo sledečih zrokov.

1. Bole je primerna našemi jeziki, zato ka ništeri slovenski glasovi se ne glihajo z vogrskimi, pisali smo je pa vednako.

2. vlehša se pisanje i čitenjé, zato, ka soglasnika š i ž pri vsakom »cs«-i i »sz«-i vüspadneta.

3. Ravno za toga volo tüdi več vsebine pride v list.

4. Večina se nas je včila to pisavo po katekizmuši »Kratka šuma Velikoga katekizmuša«, šteri je do slednji let bio za šolski navuk predpisani.

5. Lüdstvo većinomá tüdi z tov pisavov štampane molitvene knige ma.

6. Mi smo ne mogli vsoj düševnoj potreboči našega lüdstva z svojim listom zadosta včiniti, prisiljeno je zato z največkšega od drugęc si düšo krepiti z dobrim čtenjom. To je pa vsigdar v slovenskom pravopisi sklenjeno. Nema pomena zato, zakaj bi se ločili v pisavi. To je ne politika, nego slovstvo (irodalom — madž. prevod. V. N.).

Razložek med prvejšov i zdajšnjov pisávov je samo té

s je š; sz je s; zs je ž; cs je č.«

Ta pregled razlik v črkah je bil v tem letniku natisnjen v vseh številkah pod črto.

Jesení 1913 je izšel tüdi kalendar za l. 1914. prvič v gajici in 8. decembra 1913 je izšla prva številka tednika »Novine« tüdi v gajici. Samo l. 1919. so bile Novine tiskane v madžarskem črkopisu, ko so jih izdajali in pisali boljševiski.

Za katoličane, ti so imeli sedaj kar živahno publicistično živiljenje, je bilo vprašanje črkopisa rešeno. Evangeličani pa v XIX. stol. niso nikdar poskušali izpremeniti tradicionalnega črkopisa, konec stoletja je pa njih literarno delo skoro docela usahnilo. Njim je bil namenjen le koledar Dober pajdás od 1899 do 1908, ki sicer ni imel verskega značaja. Njegov naslednik je bil Dober Pajdás kalendarium od 1922, tiskan v madžarskem črkopisu do l. 1934., ko je prvič izšel v gajici. Evangeličani so l. 1920. pričeli z izdajanjem »Luther Kalendarija«, ki se od 1923 imenuje »Evangeličanski Kalendar«. Ta je bil tiskan v madžarskem pravopisu, kakor tüdi njih »Düševni list«, ki je pričel izhajati l. 1923. Dočim je »Düševni list« pričel 1931. v sept. delno, decembra popolnoma pisati v gajici, jo je »Ev. kalendar« sprejel šele z letnikom 1934, kjer pa je zaradi nebriznosti — naslov ostal v madžarskem črkopisu.

Prekmursko-madžarski tednik »Mörszka Krajina« 1922—27, ki so mu bili izdajatelj in večina bralcev protestanti, je bil tüdi tiskan v madžarskem črkopisu, vendar se je tu pa tam vtihotapila kaka črka v gajici.

V madžarskem črkopisu so bili tiskani tüdi prekmurski listi v Ameriki (gl. V. Novak, Slovenska krajina 132). Danes izhaja izmed njih, kolikor nam je znano, le »Amerikanszki Slovincov Glász« v South Bethlehem, Pa. Izdaja ga protestant.

Poznanje preteklosti pojasnjuje dvajsetletno zaostalost evangeličanov: med tem ko so katoličani imeli v domači tradiciji gajico, iz srede XIX. stol. stalne stike z osrednjo slovensko knjigo, v novejšem času pa zlasti v svojem izobraženstvu naraščajočo zavest pripadnosti k slovenski skupnosti in publicistično razgibanost, ki je prinašala tüdi oblikovne probleme — so živali evangeličani le ob ostankih svoje literarne tradicije, njih duhovščina je v glavnem bila narodno nezavedna in celo madžarsko usmerjena, versko in prosvetno pa nedelavna, zato je potreba publicističnega dela ni vznemirjala — koledar so jim pisali katoliški učitelji! — Pod vplivom iredentizma po prevratu, ki je prinesel v madžarskem črkopisu v Budimpešti tiskano »Domovino« 1920—1922 pa se je med prekmurskimi protestanti vgnezdila miselnost o »vend-slovenskem« narodiču, ki ima svoj jezik in jim zato ni prihajalo na misel, da bi prekmalu uvedli gajico.

V. Novak

Planika ali planinka?

Vana quaestio, kajne? Toda menda ne; saj beremo zadnjih 35 ali 40 let pogosto v dnevnikih in knjigah (tüdi v razgovoru dostikrat slišimo) za rastlino *Leontopodium alpinum* (= *Gnaphalium leontopodium* L.) ime planinka namesto pravega planíka. V knjigah od 1870 do nekako 1900 se je pisalo le pristno ime, izvedeno z obrazilom - í k a iz pridevnika p l a n, kakor toliko drugih botaničnih imen (in sicer ljudskih); n. pr. mladíka, staríka, belíka, črníka, debelíka, tolstíka, dobríka, hudíka, zeleníka, krivíka i. dr. Za priče kličem prirodopisce: Tuška (v prevodu Rastlinstva Pokornega², 1872), Seidla (v Kamn.

Alpah, 1908, str. 236.) in Tumo (v Studij goriziani II. zv., 1924, str. 173), potem beletrijo (Vrtec od l. 1872. dalje) in Tavčarja (v Cvetju v jeseni¹, 1917, gl. VI. zv. Zbranih spisov, str. 80.). Obliko planika imajo tudi slovarji: Pleteršnik 1895, Janežič-Bartel 1905, Schimpffov slov.-nemški 1908, Glonarjev Slovar slov. jezika 1936 in Breznik-Ramovš v slovarju Slovenskega pravopisa 1935. — Tušek je bil slišal ta izraz v selški župniji in tam blizu menda tudi Tavčar.

Pridevnik plan, podstava naše besede, se razlaga v Plet. slovarju z nemškimi besedami »frei vom Baumwuchs«, t. j. »koder ni dreves«. F. Seidl piše na zgoraj navedenem mestu, da uspeva planika na malih pomolih in težko pristopnih, tesnih poljach strmih sten (koder niti grma ni). — Ime planika je pa primerno za vse v planinah domače ženske, živali in rastline, in teh je premnogo! Ostanimo torej odločno pri planiki, ker je planinka le mala popačenka!

I. Koštiál

Izgovor sičnikov pred šumevci

Izgovor sičnikov (z, s) pred šumevci (č, ž, š) za zborni govor ni zadostno določen in zato tudi neenoten. Breznikova slovnica (4. izdaja, § 73.) ima sicer navodila, dopušča več možnosti in gre v prilikovanju predaleč, Pravopis (1935) pa je nekaj teh pravil spremenil, a za druge primere ni določil, ker »izgovor soglasniških skupin ni posebej zaznamovan« (Pravopis, str. VI.).

1. z + č. Za primere obrazček, zvezčič, loncevezčev (tako še v Breznikovi Slov. sl. 4) danes ni več težave, ker Pravopis piše obrazček, zvezčič in določa izgovor obrašček. Izgovor je torej šč.

Nekaj drugega je, če pripada z predlogu (iz, brez, raz). Breznik določa za izčistiti, brezčasten izgovor i-ščistiti, breščasten, Pravopis pa mu z navedbo izgovora izčistil (za pogovorno obliko) ugovarja. V vseh teh primerih se sestave s predlogom zavedamo, zato skušamo ohraniti predlog v prvotni obliki; pri tem se izvrši pred nezvenečim č asimilacija z > s, ne pa z > s > š. V teh primerih bo torej knjižni izgovor is-čistiti, bres-časten, ras-členiti, ras-četveriti itd.

2. z + ž. Za izžeti, brezžičen, razžaliti navaja Breznik izgovor izžeti ali izeti, razžaliti ali razaliti, brezžičen. Pravopis ima od teh samo pri izžeti pogovorno obliko izžel, potrjuje pa s tem, da je treba za zborni govor ohraniti predlog brez asimilacije, torej izžeti, razžaliti, brezžičen itd.¹

Prav isto velja za predlog z; z ženo, z žalostjo ne bomo izgovarjali po Brezniku ž ženo, ž žalostjo ali celo sž ženo, sž žalostjo, temveč zženo, zžalostjo.

3. z + š. Dosledno zahteva Breznik tudi tu izgovor brešštevilen za pisavo brezštevilen; iz namiga v navodilih Pravopisa, kjer beremo izgovor rasširjen za razširjen, pa lahko sklepamo, da je treba izgovarjati bresštevilen.

4. s + č. Prejšnja pisava lisček, piščev (Breznik) je v Pravopisu spremenjena v lišček, piščev; z njo je tudi rešeno vprašanje izgovora. — Pisava šč v začetku besede (ščasoma, ščista, ščesati, ščeniti) pa je tudi v Pravopisu ostala; izgovor lahko razberemo iz pog. oblike ščasat, šcenit; odločiti se je treba torej ne za ščasoma, ščista, ščeniti (Breznik), temveč za izgovor ščasoma, ščista, šceniti.

5. s + š. Gre za predlog s v primerih s šilom, s šibo itd. Po tem, kar je zgoraj rečeno, bo obveljalo ne š šilom ali sš šilom (Breznik), temveč sšilom, sšibo itd. V tej zvezi bi poudaril, da ni treba med predlog s in besedo, ki se začneja s s, vrivati polglasnika; s sinom izgovori torej sšinom ali šinom (š = dolgi s), ne pa sš sinom; vrivanje polglasnika v takem primeru je posebnost v pesmih. (Kot sonce še žarki ognjenimi. Gregorčič.)

Sičniki pred šumevci naj se v knjižnem govoru ne spreminjajo v šumevce. Pri zborni izreki se moramo potruditi, da jih obdržimo kot s in z; pri tem seveda ne bomo dobili čistih sičnikov, zakaj pretiravati ne smemo, ampak prehodni glas med sičnikom in šumevcem. Nekaj podobnega imamo pri izglasnih zvnečih soglasnikih, ki si jih prizadevamo v knjižnem jeziku izgovarjati zvneče (mraz, led, hrib), a po naravi sami postanejo na pol zvneči.

Mirko Rupel

¹ V srbohrvaščini prehaja z pred lj v ž (bojažljiv), pri predlogih pa določa pravopis, da ostane: razljutiti, izljubiti.

Književnost

France Kidrič, Zgodovina slovenskega slovstva od začetkov do Zoisove smrti. Razvoj, obseg in cena pismenstva, književnosti in literature. Izdala Slovenska Matica v Ljubljani 1929 do 1938. Strani 724 + LXXVIII.

Z »Zgodovino slovenskega slovstva« smo dobili dokončno sintetično delo o naši starejši literarni tvornosti. Ta monumentalni, v odtenke dognani oris slovenske kulturne aktivnosti od prvih začetkov do Vodnikove smrti 1819 je mojstrovina svoje vrste in visoko nadkriljuje vsa dosedanja prizadevanja na tem področju. Upravičeno jo lahko uvrstimo med naše najznačilnejše, trajno pomembne literarnozgodovinske spise. V tem svojem doslej najboljšejšem tekstu je prof. Kidrič obdelal domala vse, kar spada v okvir slovenske duševne zgodovine in brez česar ni mogoče pravilno doumeti našega razvoja. V tem pogledu je odprl docela nove razglede v preteklost: postopoma je očrtal počasni, toda vztrajni napor slovenskega človeka po izoblikovanju lastne jezikovno-literarne kulture, razbral vse silnice, ki so ga izpodbujale ali ovirale, sproščale ali utesnjevale, utemeljil osrednjo značilnost obdobja in gibanj, smeri in tokov, pokazal padce in uspehe, kakor so se časovno vrstili, ter končno označil vlogo generacij po njihovi resnični vrednosti. Svoje razpravljanje je oprl na trdno, vsestransko izpričano gradivo, ki ga je zbiral in kritično podrobneje raziskoval v posameznih študijah skoraj trideset let. Tako je obdelal svoj predmet z najširših, a tudi najrealnejših vidikov, brez apriornih predsodkov, stvarno, samoniklo, do skrajnosti temeljito. V celoti kakor v posameznih vprašanih se je dokopal do tistih neizpodbitnih osnov, ki iz njih odseva nepovtorjena, objektivna zgodovinska resnica.

V slovenski literarni znanosti pa je Kidričeva knjiga tudi po zasnovi in metodološkem ustroju svojevrstno delo, saj pomeni odločen prelom s tradicijo. Predvsem se je avtor zavedal, da je nujna nova, točnejša opredelitev dob, in sicer po načelih, ki so značilna za naš slovstveni razvoj, ne pa privzeta od drugih in zanj nasilno prikrojena. Tako je razdelil dvanajst stoletij slovenske preteklosti v več, problemsko v sebi zaključenih, med seboj vsebinsko tesno povezanih enot. Ob srednjeveško pismenstvo (»Stoletja beležk brez literarne tradicije«), ki se razteza od 6. v prvo polovico 16. stoletja, je najprej uvrstil zgodovino reformacijske književnosti (»Delo za protestantski repertorij v 16. stol.«) in jo v posebnem poglavju dopolnil še z orisom vzporedno razvijajoče se protireformacije (»Delo katolikov v dobi protestantske aktivnosti«). Zatem je v časovni zaporednosti prikazal versko-knjižna prizadevanja katoliških pisateljev 17. in prve polovice 18. stoletja (»Delo za katoliški repertorij po zatoru protestantizma«) in kot celoto zase obravnaval še »Delo protestantov po dobi katoliškega razmaha«. Najobsežnejši del knjige, skoraj šest sto strani, pa je končno namenil podrobnemu pregledu slovenskega preroda (»Prve prerodne generacije 1750 do 1819«), s čimer je v dosledni razvojni črti zaključil prvi del svoje »Zgodovine«. K tem šestim osrednjim poglavjem, ki govore o historičnem procesu literarnega dogajanja, pa je včlenil še tri splošno idejne prereze treh najznačilnejših dob našega starejšega slovstva: protestantizma (»Ob petdesetletnici slovenske knjige«), katoliške knjižne aktivnosti (»Ob stopetdesetletnici rekatolizacijskih komisij«) in preroda (»Ob petdesetletnici prve slovenske prerodne manifestacije«). V njih je sintetično prikazal njihovo miselnost, literarno problematiko, jezikovno ideologijo, zveze s svetom, vplive in odnose, njihov pomen in vrednote ter naposled s komparativnih vidikov označil njihovo realno mesto v okviru splošno evropskega slovstva.

Z razmejitvijo celote v njene organske sestavne dele je prof. Kidrič ustvaril trdno ogrodje, ki ga je nato izpopolnil še z razčlenbo dob v manjše enote. Pri tem se je v nasprotju s predhodniki, ki so v svojih orisih nizali osebnost za osebnostjo, a označevali toke v kratkih uvodnih poglavjih, dosledno

oklenil kronološkega vidika, da bi v okviru ožjih časovnih razdelkov z nad-individualistične perspektive dojel postopno gibanje slovstvenih pojavov po njihovi notranji dinamiki, obenem pa utrdil tudi vzročno zvezo med posameznimi procesi. Medtem ko se je pri obravnavanju srednjeveškega pismenstva odločil za periodizacijo po stoletjih, kar je spričo skoposti stvarine nujno, je pri obdelavi reformacije, katoliške književnosti, zlasti pa preroda izvedel delitev na desetletja, petletja in celo na vmesna, večja ali manjša razdobja, kakor je pač to zahtevala zgodovinska realnost. Za mejnike te podrobne determinacije pa ni izbral samo značilnejših del ali važnejših dogodkov, v kolikor že sami po sebi pomenijo preokrenitev, upad ali okrepitev slovstvenega življenja, ampak je upošteval tudi razna skupinska prizadevanja, pri čemer se je oprl na moderna generacijska načela. Tako je v dobi od Trubarjevega nastopa do zatona protestantizma 1598 ugotovil tri protestantske generacije, v naslednjih desetletjih pa je odkril še posebno Hrenovo protireformacijsko generacijo, ki je delovala od 1598 do 1630. Povsem drugače pa je razčlenil prerod, kjer se je moral spričo prepletenosti individualne aktivnosti s kolektivnimi, ideološko različno usmerjenimi prerodnimi krožki odločiti za širše poznamenovanje razdobji, da je lahko v tem okviru obdelal vso množico vprašanj in pojavov. Zato se je pri periodizaciji te dobe v glavnem oprl na Zoisovo osebnost, tako da je izmed devetih časovnih razdelkov, če odštejemo poglavje o letu 1750., poimenoval kar pet po velikem slovenskem mecenu, ostale pa v zvezi s Pohlinom. Takšna razdelitev teh petdeset let, kakor si jo je zamislil avtor, je brez dvoma upravičena, saj je bil Zois izza leta 1779. po svoji tesni povezanosti s tedanjimi idejnimi in slovstvenimi prizadevanji dejansko središče preroda, ki mu je v marsikaterem pogledu kot mentor celo vtisnil poteze svojega duha.

Toda ne samo pri periodizaciji celote, ampak tudi pri podrobnem obravnavanju snovi se je prof. Kidrič ravnal po kronološko razvojnih vidikih. Poedine osebnosti je moral spričo svojega načrta sicer pomakniti v ozadje, podrediti jih kavzalni nujnosti dogajanja, razbiti njihovo biografsko enovitost na posamezne časovne razdelke in razpravljati o njih obenem z vsemi drugimi sočasnimi pojavi, toda zato je tem globlje, tem stvarneje dognal razvojno črto celokupnega slovstvenega življenja, kakor se je oblikovalo iz desetletja v desetletje in preko njih rastle v celoto. Na tej osnovi je tudi lažje razbral prvine, ki so našo književnost gradile ali razkrajale, pokazal počasno, toda uspešno formacijo novih idej in smeri, pretehtal njihovo vitalno moč, razsežnost in ceno, a označil tudi vlogo, pomen in vrednote poedincev po njihovi dejanski kvaliteti. Ta profilno razvojni, kronološko sintetični način prikazovanja ima brez dvoma mnogo prednosti pred drugimi, saj omogoča znanstveno doslednost v razvrščanju gradiva, točnost v karakterizaciji obdobji, smotrnost v ocenjevanju osebnosti in del, razen tega pa se dado v tem okviru tudi določneje vklepiti v celoto komparativni literarnozgodovinski razgledi. Da pa ima ta metoda, kakor bržčas vsaka, tudi nekaj neogibnih pomanjkljivosti, o tem ni dvoma; vendar jih je avtor spretno premostil s tem, da je zgolj historičnim oddelkom pridal še splošno sintetične prereze dob, v katerih je obdelal vprašanja, ki bi jih sicer ne mogel, dasi so izredno važna. Razen tega je dvignil vrednost svoje »Zgodovine« še z dvema nujno potrebnima kazalom, ki tvorita sestavni del knjige. S »Seznamom osebnih imen«, ki ga je prispeval asistent slovanskega instituta Zv. Bizjak, je omogočil točno orientacijo po poedinih pisateljih, s »Stvarnim kazalom«, prispevkom avtorja samega, pa je ustvaril podoben kažipot po vsebinskih predelih svojega ogromnega dela.

Kidričeva »Zgodovina slovenskega slovstva« pa ne preseneča samo s svojo metodološko dograjenostjo, ampak zlasti še z bogastvom novih znanstvenih izsledkov. S kritično prodornostjo je avtor očistil dosedanje razsojanje o naši preteklosti napačnih trditev, zmot, ozkosrčnih sodb in apriorističnih sklepov, spravil v evidenco vrsto docela novih ljudi, prej neznanih pomembnih dejstev, knjig in rokopisov, obenem pa je z obsežnim dokumentaričnim gradivom podprl svoje izhodiščne teze.

Pri obravnavanju srednjega veka je z večšo tenkočutnostjo za realno stanje takratnega časa podčrtal momente, ki so zavirali naš jezikovno-kulturni razmah in neizprosno delovali na to, da se Slovenci prav do 16. stoletja nismo mogli povzpeti do najnujnejših literarnih pripomočkov. Edino z razborom vseh negativnih vzro-

kov, ki so nas še okoli leta 1520. uvrščali med »najizrazitejše krščanske literarne zamudnike v Evropi«, je bilo mogoče izpričati zgolj religiozno-propagandni pomen prvih cerkvenih tekstov. Slej ko prej je jasno, da so bili ti spomeniki v času osamljeni pojavi brez vpliva na oblikovanje slovenske literarne tradicije. Dokazi za to trditev so prepričljivi in zgodovinsko v vsakem pogledu utemeljeni.

S stvarno razlago srednjeveškega pismenstva je dobila Kidričeva historična zamisel svojo ideološko osnovo, obenem pa dragoceno izhodišče za vrednotenje književnega razvoja v 16. stoletju z nastopom protestantizma. Reformacija nas je v kratki dobi svoje aktivnosti dvignila iz tope brezizraznosti v kulturno življenje, ustvarila nam je jezik in knjigo, dala vsa pomagala, ki so neobhodno potrebna za dejansko literarno tvornost. To spoznanje je v nemali meri vodilo Kidriča pri analizi tega polstoletja, mu poglobljalo zgodovinska dejstva in razširjalo probleme kakor nikomur pred njim. Tako je z utemeljitvijo osnovnih tež nemškega protestantizma, ki nas je edini v resnici oplajal, najprej zarisal problematiko nove verske struje, zatem pa je v odtenske zasledoval širjenje reformacijskih gesel med Slovenci in njihovo postopno aklimatizacijo prav do nastopa prvih protestantskih pisateljev. Vznika slovenske tiskane besede pa si ne moremo razložiti vse dotlej, dokler ne priznamo, da je bila nova religiozna smer že po svoji miselnosti prikladnejša za uveljavljanje slovenščine v liturgiji in knjigi kakor pa katolicizem. Kidrič je prav na osnovi te teze razložil versko-knjižno delovanje Trubarja, Krelja, Bohoriča, Dalmatina, Juričiča in ostalih, opisal ustroj, usodo in pomen publikacij, razjasnil zveze slovenskih reformatorjev z domačimi in tujimi somišljeniki in tako obdelal vse, kar tvori literarnozgodovinsko ogrodje tega razdobja. Vendar pa se nikakor ni zadovoljil samo z golim nizanjem dejstev, temveč je skušal v posebnem, po izsledkih docela svojevrstnem poglavju »Ob petdesetletnici slovenske knjige« prodreti problemom do njihovega jedra. Po važnosti zaključkov so tu dragoceni zlasti odstavki, v katerih razčlenjuje knjižno delo protestantov, označuje njihovo pojmovanje slovenskega jezika v cerkvi in šoli ter s komparativnih vidikov ocenjuje njihov pomen. Popolnoma pravilna je misel, da je v »bogoslovnem oblikovanju Primoža Trubarja in njegovih naslednikov« glede na Evropo kaj malo izvirnega, da »slovenski protestantski pisatelji niso bili samonikli glasniki novih bogoslovnih smeri«, temveč skromni, »nesebični in navdušeni propagatorji tujih idej«. Še tehtnejši pa je sklep, da so kljub temu izredno pomembni kot utemeljitelji slovenske literarne tradicije, kot ustvaritelji tistih kulturnih osnov, na katerih so naslednje dobe šele lahko gradile višje slovenske vrednote.

Medtem ko je protestantizem v nekaj desetletjih zasidral slovensko besedo skoraj v vseh področjih verskega življenja, je protireformacija šele tipala za svojim programom. Redke beležke v razdobju od 1551 do izida prve katoliške slovenske knjige 1574 pričajo, da se je med nasprotniki protestantizma le počasi in medlo dramila misel, da bi bilo potrebno že vsaj iz propagandnih razlogov upoštevati narodni jezik v enaki meri, kakor so to delali reformatorji. Tudi Pacherneckerjev poskus ni spremenil stanja in ni ustvaril tradicije vse do nastopa Alasija da Sommaripe s knjigo »Vocabolario« 1607 in Hrenove generacije. Toda tudi ta rod je pokazal »več dobre volje nego tvorne moči«, dasi se je zavedal »potrebe slovenske knjige« in sklenil nadaljevati literarno delo »na osnovi protestantskih jezikovnih in pravopisnih norm«. Močan upad zanimanja za domačo besedo po Hrenovi smrti je zavrl na razvoj skoraj za pol stoletja, kajti šele po letu 1678. se začno javljati težnje po zavestni gojitvi slovenske nabožne književnosti. Res je, da so Kastelec, Svetokriški, Hipolit, Rogerij, Basar in Steržinar do srede 18. stoletja vsaj približno dopolnili oni cerkveni repertorij, »ki je bil že davno potreben«, vendar zastoja prejšnjih desetletij niso mogli na mah popraviti.

Nov, plodnejši razmah slovenske književnosti pa se začenja javljati izza leta 1750. in to pod vplivom velikih evropskih idej, ki so prav v tej dobi skušale podtalno prodreti v naš kulturni organizem. Vznik prerodne ideje zapaža profesor Kidrič v nasprotju z drugimi slovenskimi literarnimi zgodovinarji že v Pohlinoi generaciji, kar v resnici neizpodbitno dokazujejo razna prizadevanja teh desetletij, zlasti še Pohlinov jezikovno-kulturni program. Tudi Herbersteinov janzenistični krožek je uspešno deloval v smeri knjižne afirmacije slovenščine, najsui mu je v glavnem šlo za razširjanje novega verskega nazora. Važen napredek v poglobitvi prvotnega prerodnega programa pomeni tudi Kumerdejev »domoljubni

načrt« iz leta 1773., a še v večji meri skrb sodobnikov za slovensko šolo. Dr. Kidrič je z natančno osvetljava avstrijske šolske politike in s podrobnim opisom živahnega tekmovanja med Kumerdejem, Edlingom in Japljem do dna razjasnil porast preradne delavnosti, ki je dobila v prirejanju slovenskih šolskih učbenikov svoje stvarno in važno torišče. Ob nabožnih, filoloških in šolskih tistihi pa se v tem času pojavijo že tudi prvi poskusi posvetnega pesništva; ob manjših verzifikatorskih proizvodih pomenijo »Pisanice« kljub svoji nebogljenosti važno preradno težnjo po višjih slovstvenih vrednotah. Še živahneje pa se je razmahnil prerod proti koncu 18. stoletja, ko je nastopil v tesni zvezi s Zoisom rod mlajših, nadarjenjših mož. Izredno velika Kidričeva zasluga je, da je vsestransko ocenil to obdobje v zgodovini našega slovstva, posebno pa še, da je dokončno opredelil Zoisov individualni, idejni in stvarni pomen za poglobitev preradne miselnosti. Ob Zoisu in Linhartu, katerih delo je na novo osvetlil, pa je do važnih potankosti prikazal zlasti najdarovitejšega, a tudi najplodovitejšega pisatelja prvih preradnih generacij Valentina Vodnika. Po vestni analizi vsega njegovega literarnega snovanja, kakor se je postopoma razvijalo, je načel vsebinsko, snovno in stilno razčlenbo njegove pesmi in proze, a se dotaknil tudi estetske razlage in vrednotenja proizvodov. Dasi se Vodnik v pesmi ni dvignil do umetniških višin, kar je Kidrič tehtno podčrtal, vendar je kot prvi slovenski res tvorni verzifikator začetnik nove dobe in pomeni za nas brez dvoma posebno pesniško vrednoto. Ob te osrednje predstavnik preradna pa je avtor razen tega nanizal še dolgo vrsto mlajših sodobnikov od Kopitarja, ki je prav takrat dozoreval v velikega slavista, mimo romantično čustvenega entuziasta »ideje slovenskega preroda« Primca, pesniško nemalo razgibanega Jarnika in stilno dognanega Ravnikarja do Volkmerja, Kuralta, Drabosnjaka, Staniča in manjših. Pri vseh je z njemu lastno doganljivostjo pretehtal njihovo knjižno delo, jih ovrednotil in pokazal, v kakšni meri so po-speševali rast slovenske misli in besede.

Kidričev oris preroda kakor tudi ostalih obdobji pa je poleg tega še sociološko pogljobljena študija našega slovstvenega življenja. Svoje historično razpravljanje je namreč avtor podprl z upoštevanjem sočasnih političnih, socialnih, religioznih in celo ekonomskih gibanj, v kolikor so na nas vplivala in po svoje barvala prizadevanje posameznikov in skupin. Kakor reformacija pa je bil tudi prerod v marsikaterem pogledu rezultanta tujih idejnih in literarnih pobud. Zato so Kidričevi komparativni razgledi v knjigi izredno važni, saj so v njih naznačene vzporednice našega kulturnega razvoja z evropskim, zaznamenovani odnosi in odvisnosti, a podani z mednarodnih perspektiv tudi naši padci, dvigi in uspehi.

Po metodološki dograjnosti, vsebinski izčrpnosti in problemski doganosti je Kidričeva »Zgodovina slovenskega slovstva« do dna domišljeno, prvovrstno znanstveno delo, ki presega vse, kar smo Slovenci doslej ustvarili na tem področju. Avtorjev smisel za jasno reševanje problemov in objektivno karakterizacijo zgodovinskega dogajanja pa se tudi skladno ujema z njegovim stvarnim, predmetnim stilom. V celoti kakor v podrobnostih nam prikazuje »Zgodovina« nepotvorjeno podobo našega tisočletnega slovstvenega življenja, ki se je v naslednji dobi povzpelo do velike Prešernove umetniške izpovedi. Prepričani smo, da bo izdajateljica Slovenska Matica z istim razumevanjem za kulturne vrednote slovenskega naroda, kakor ga je pokazala doslej, omogočila še nadaljnje izhajanje tega velikega dela.

Anton Ocvirk

Rajko Nahtigal: Slovanski jeziki I. Izdalo Znanstveno društvo v Ljubljani, 1938.

Slavistika je danes bolj razdrobljena kot kadar koli prej. Strokovnjaštvo se tudi v tej disciplini vedno bolj širi. Znanstveniki se pretežno zanimajo za nerešena detajlna vprašanja. Le redko se dandanes dogaja, da se slavisti opogumi sintetično združiti rezultate sodobne znanosti. Že dolgo ni več slovenska filologija enotna stroka. Poleg obeh velikih specialnih področij (filologije v ožjem smislu, interpretacije starih tekstov in jezikoslovja), so nastale velike in na zunaj zaključene discipline, kot slovenistika, bohemistika, rusistika, dialektologija, akcentologija in primerjalna morfologija, ki stavijo same od sebe že toliko problemov, da bi lahko izpolnile vse človeško življenje. Zato je treba tem bolj ceniti novo delo prof. Rajka Nahtigala, ki skuša podati presek skozi vse discipline

slavistike. Ko je Miklošič pisal svojo klasično »Vergleichende Grammatik der slavischen Sprachen«, se je dalo znanje njegove dobe še razmeroma lahko pregledati. Danes, po več ko 80 letih, se je naše znanje obogatilo z neštevilnimi specialnimi razpravami postalo je torej neprimerno težje podati sintezo.

»Slovanski jeziki« pa nikakor niso kompilacijsko delo. Temelj knjige so rezultati raziskavanj seniorja ljubljanske slavistike, izkustva, pridobljena iz dolgoletnega znanstvenega delovanja in pedagoške prakse, ter številna prejšnja dela iz področja starocerkvenoslovnanščine in posameznih slovanskih jezikov. Značilna novost tega dela je uspela zveza obširnih filoloških podatkov z bogatim lingvističnim materialom. Vsa knjiga temelji na stalnem in sistematičnem primerjanju starih tekstov, lingvističnih konjunktur in, kar je posebno važno, dialektološkega materiala.

Po pregledni opredelitvi vprašanj fonetične transkripcije in slovanskih alfabeta ter po kratkem in zgoščnem pregledu razvojnih in sorodstvenih razmer slovanskih narodnih in knjižnih jezikov obravnava dve veliki poglavji o glasoslovju in oblikoslovju slovanskih jezikov. Material je porazdeljen tako, da je navedeno najprej predzgodovinsko, občeslovansko stanje, iz katerega potem avtor izvaja historični razvoj posameznih jezikov. Ne da bi stlačil material v apriorične sheme, je prof. R. Nahtigal razvrstil vprašanja praslovanskega glasoslovja v nekaj kompleksov, kot n. pr. zakon odprtih zlogov, pojavi palatelnega značaja praslovanskega glasovnega sistema; na ta način je mogel nuditi pregledno karakteristiko sicer tako raznovrstne snovi. Zlasti je treba omeniti poglavje o kvantiteti vokalov in akcentu, kjer je današnje znanje o teh težkih problemih sintetično urejeno.

V oblikoslovju se obravnava stanje praslovnanščine, v kolikor se dá rekonstruirati na podlagi komparativne metode in najstarejših tekstov. Fleksija samostalnikov, zaimek in glagolov je prikazana v tesni zvezi z indoevropsko morfologijo. Mnogo dobrih preglednic podpira nazornost teksta. Prav posebno važno je dejstvo, da se slovanski material izčrpa povsod, kjer je to mogoče, in da so slovanski primeri navedeni na prvem mestu. Na ta način je čitanje te knjige v marsikaterem oziru slovenskemu začetniku olajšano.

Tudi v historičnem delu se avtor drži velikih konceptov in obravnava raznolika in navidezno heterogena vprašanja pod vidikom delovanja nekaterih tendenc, ki so skupne vsem slovanskim idiomom. Na ta način se neprisiljeno in sistematično vzporeja material v potek razlage ter podaja sintezo, kakršne pač do sedaj še nismo poznali. Glavnemu delu so pridani teksti, v katerih se na podlagi svetopisemskega teksta v 14 redakcijah prikazuje različnost, obenem pa tudi sorodnost slovanskih jezikov. Posebne važnosti za mladega slavista pa je bibliografski dodatek, kjer je zbrana najvažnejša literatura o vseh glavnih vprašanjih slovanske filologije in lingvistike.

Upravičeno moremo trditi, da predstavljajo »Slovanski jeziki« mejnik v življenju ljubljanske slavistike, pomenijo pa tudi dragocen prispevek za celotno slavistiko. Vsak slavist se bo moral od sedaj dalje pečati s tezami prof. Nahtigala in vsakemu mlademu slušatelju slovanske filologije bo to delo vodilo in vademecum za ves čas njegovega študija. Naj nam bo samo še dovoljeno izraziti skromno željo, da ne bi ostalo pri nadobudnem »I.«, marveč bi v doglednem času na tem mestu mogli referirati o »II. Besedoslovje, Dialektologija, Sintaksa in Slovar slovanskih jezikov«.

A. V. Isačenko

Marja Boršnik, Razvoj in pomen Aškerčeve socialne miselnosti in socialne pesmi. Inavguralna disertacija. Ljubljana 1938.

Znanstvena delavnost mlajšega slovenističnega rodu je obrodila že nekaj prav pomembnih literarnozgodovinskih obdelav. Sem sodi tudi priujoča disertacija Marje Boršnikove, obsegajoča — deloma v posnetku — nekaj poglavij iz monografije o Aškercu, ki jo avtorica pripravlja. Da je Boršnikova kakor nihče med nami poklicana za to, da nam izkleše lik Aškerčeve osebnosti in osvetli problematiko njegove literarne tvornosti, v tem nas potrjuje tako vrsta krajših člankov izpod njenega peresa, ki že nekaj let opozarjajo na sistematično delavko na tem področju, kakor tudi, in to v prvi vrsti, njena »Aškerčeva bibliografija« iz l. 1936., ki priča, da je Boršnikova postavila svoje delo na trdne osnove.

Ob dejstvu, da predstavlja »Razvoj in pomen Aškerčeve socialne miselnosti in socialne pesmi« le del neke snujoče se monografske celote, se vzbujajo ocenjevalcu nekateri pomisleki, in sicer zastran formalnega značaja tako nastale študije. Pregled dela pa nam vsiljuje naravnost občutek, da imamo pred seboj primer do neke mere neorganske anticipacije specialnega poglavja, ki se bo bržčas sicer v popolni skladnosti včlenilo v strukturo dograjene celote, ki pa samo na sebi nima potrebne zaokroženosti in osredotočenosti specialne študije. To bi bila hkrati glavna formalna pomanjkljivost razprave, povzročena pač po nujni okolnosti, v katerih je »Razvoj« izšel. Zato si s te strani ne usojam dokončne besede pred izidom monografije.

Vzlic omenjenim pridržkom pa nam je vendarle pretehtati tudi delo, kakršno imamo zdaj pred seboj, kajpada z merili, s kakršnimi bi se lotevali specialne študije pod takim naslovom. S tega vidika se predvsem čuti kot pomanjkljivost, da avtorica v začetnih izvajanjih vse preveč suponira. Namesto zgostenega posnetka prvega poglavja, ki stavi v središče zanimanja že v prvih stavkih Aškerčevu osebnost v okviru oblikovanja njegove socialne miselnosti, bi vsekakor pričakovali nekega uvodnega poglavja splošno okvirnega značaja. V njem naj bi se nam razgrnila čim nazornejša podoba slovenskega socialnega življenja 70ih in 80ih let v zvezi s kratkim orisom v naši tedanji javnosti prevladujočih odnosov od socialnega vprašanja s posebnim poudarkom na morebitnih odstranitvah od tradicionalnega oziroma običajnega pojmovanja. V tem primeru bi Boršnikova, ki v splošnem čisto upravičeno naglašja brezbriznost naših naprednjakov za socialno vprašanje, gotovo ne bila v II. poglavju napisala stavka, da se jim to vprašanje »še niti 1893 ni zdelo pereče«. Sodba se opira na neki članek v »Slovenskem Narodu« iz tega leta in bi se na osnovi take formulacije zdelo, da se naprednjaki res vse dotlej niso zganili ob problematiki, ki je postajala tudi pri nas iz desetletja v desetletje aktualnejša. Podrobnejši razgled po 80ih letih pa bi bil pokazal, da je n. pr. tako izrazit predstavnik mladoslovenskega naprednjaštva, kakor je bil dr. Josip Vošnjak, že sredi 80ih let v prav tehtni obliki obravnaval socialno vprašanje. V mislih imam njegovi razpravi »Ob agrarnem vprašanju« (LMS 1884) in »Socialni problem in kmetški stan« (LMS 1885), ki sta po moji vednosti sploh prvi študiji takega značaja v Slovincih.¹ Tu imamo torej primer mladoslovenskega razmišljanja ob socialnem vprašanju, ki mu daje še posebno pomembnost spretna aplikacija na tedanje slovenske razmere in pa okolnost, da je Vošnjak oblikoval problem deset let pred Krekom (»Črne bukve kmečkega stanu« 1895). Vzrasel sicer iz slovenskega liberalizma, te posebno pohlevne zvrsti mogočnega evropskega idejnega gibanja, se je začel Vošnjak — kar je tudi značilno — prav ob študiju tega vprašanja od liberalizma oddaljevati in je teoretično celo povsem prelomil z njim. V svoji razpravi »Ob agrarnem vprašanju« izraža ob zaključku prepričanje, ki mu je pač tudi narekovalo njegovo pisanje, da si namreč z okrepitvijo kmečkemu stanu »ukrepimo — tudi druge stanove ter si najbolj zagotovimo narodnost svojo«. Ker pa je »moč kapitala tako narastla, da je vkovala kmetški stan v hušje robstvo, nego li je bilo óno, v katerem je vzdihal pred osvobojenjem«, zato je razumljivo, da se avtor odvraca od »liberalne ali kapitalistične stranke«, kakor je sam enačil. V svoji drugi študiji pa je Vošnjak leto pozneje zapisal celo trditev, da je treba »pred

¹ Aškerc je Vošnjakova spisa lahko čital v šmarski »Narodni čitalnici«, ki ji je bil ob ustanovitvi 16. decembra 1883 izvoljen celo za tajnika (SN 9. januarja 1884), če Letopisa res sam ni imel (cf. LMS 1884, str. 349). Če pomislimo, da je Aškerc v prvi objavi (LZ 1885, str. 1) zaključeval svojo slovansko budnico »Mi vstajamo!« z verzoma »Osveta naj slovanska — ljubezen bo krščanska!«, potem so v oni dobi vsekakor utegnile ugodno odjekniti v njem tudi zaključne perspektive Vošnjakovih izvajanj, navdahnjene z nadami slovanskega socialnega mesianizma, kakor: »Ali ga ni naroda, kateri je sam čutil vso bridko gorjé sužnosti skozi sto in sto leta in zato v sebi nosi usmiljenje do trpečih in voljo, pomagati revnim in potlačeni? ... Kakšno ulogo pa naj ima stomilijonski slovanski narod, če ne zboljševati in urejati žalostne človeške socialne razmere? Ali ni največji del Slovanstva, ruski narod, pokazal še pred kratkimi leti, da je pripravljen žrtvovati svojo kri in premoženje v višeni namen osvobojenja potlačeni narodov, ne da bi iskal za sebe kakšne koristi?«

vsem odstraniti sedanji kapitalistični gospodarski sistem, na njegovo mesto pa se morajo postaviti zopet načela krščanstva...» (LMS 1885, str. 9). Vošnjak sicer ne pove, kako se obstoječi gospodarski sistem nadomešča z »načeli«, a važno je tu le, da se z vidika njegovih izvajanj zaključki »shoda zaupnih mož« iz 1894 ne stavijo v tako presenetljivo luč, kakor je to posneti iz trditve Boršnikove. Vprašanje je tudi, če smo res upravičeni brez vsega pomisleka govoriti o zatajivni naprednih načel, ki naj bi jo bil zagrešil »shod zaupnih mož« s tem, da je izrazil svoje soglašanje z gospodarskim programom krščanskih socialistov. Mislil bi, da nismo upravičeni. Saj je bilo to nekako v Vošnjakovem smislu. Kot idejni dokument v danem zgodovinskem položaju pa predstavljajo Vošnjakovi socialno-politični pogledi vsekakor napredno gesto, in to kljub občutnemu prizvoku konservativizma, ki se oglašča v njih. Zelo se tudi približujejo nazorom krščanskega socializma, s to razliko predvsem, da Vošnjak ni videl delavstva in imel v mislih nek gospodarski program izrazito agrarnega značaja. Bolje bi se bila Boršnikova pač tako izrazila, da so naprednjaki z omenjeno svojo izjavo v nekem smislu res zatajili liberalizem, niso pa ravnali nenapredno. Sicer pa gre tu bolj za terminološko netočnost Boršnikove kakor pa za napačno pojmovanje. Po mojem mnenju moramo namreč za obravnavano dobo še vedno uporabljati izraz »napreden« v prvotnem smislu besede, Boršnikova pa na to ni vedno dovolj pazila; ob večji pažnji pa bi bila iz navideznega protislovja »neliberalno« = »napredno« (veljavno tudi v obliki »liberalno« = »nenapredno«) lahko posnela priznak propadanja liberalizma, ki je bilo tedaj že dovolj očitno ne le pri nas — Prijatelj je postavil mejo mladostvenstvu v sredo 90ih let — temveč tudi pod vidikom splošno zgodovinskih meril (razvoj v monopolistični kapitalizem in imperializem). Tu je pač treba opozoriti na gospodarske osnove liberalizma (svobodna trgovina i. p.), da bo stvar razumljiva, in te so se kmalu res pokazale močnejše kakor trenutna pripravljenost liberalcev, odobravati naprednejši gospodarski program. Dokaz tega je znana borba narodnonapredne stranke zoper konzume, ki so ljudstvu nedvomno več koristili kakor plehki protiklerikalni boben v tem pogledu že res »naprednega« časopisja. Zanimivo je, da je skušal I. Hribar to borbo »idejno« utemeljiti in pokazati, da je šlo v njej prav za prav »za narodov blagor«; v svojih »Spominih« (I, str. 421) namreč piše, da je šla napredna stranka v boj »iz načelnih razlogov«, to je v prepričanju, »da so v narodnostnem obziru največje važnosti srednji stanovi. Predvsem pa trgovski stan, ki tvori tako rekoč njihovo hrbtenico«. Ob vsem tem pa stranke ne bi z Boršnikovo označeval kot »izrazito meščanske«. »Slovenec« jo je 1895. l. (31. jan.) imenoval celo kar »kranjsko kapitalistično stranko«, vendar je gotovo najbolj zadel »Slovenski Narod« (26. III. 1907) z naslednjim opozorilom: »Nikdar ne smemo pozabiti, da smo v svojem jedru¹ meščanska, ali — da govorimo brez ovinkov — buržoazijska stranka.« V podrobnejšem opredeljevanju tudi avtorica sama v tem smislu omejuje svojo oznako in vsaj indirektno nakazuje dejstvo, da so večino v stranki tvorili srednji sloji. Da bi pa bila stranka »prežeta z idejami političnega in ekonomskega liberalizma«, s tem atributom Boršnikova brez dvoma občutno precenjuje idejno stran naprednjaštva, zlasti spričo dobe, ko je le-to že očitno zvodenevalo v nezdravem kompromisarstvu, puhlem rodoljubarstvu in svobodnjakarskem verbalizmu.

V prvem poglavju svoje študije nam prikazuje Boršnikova osnove in razvoj Aškerčeve socialne miselnosti nekako do njegovega odhoda v Škale, ko se nedvomno začenja nova faza v tem razvoju, tako da je poglavje res organsko zaključeno. Škoda le, da imamo pred seboj samo kratek posnetek, zakaj prav tu ob razpletu premis pesnikove življenjske in miselne poti neradi pogršamo iz-črpnjših izvajanj — ne glede na pomisleke, ki sem jih že izrekel zastran uvodnega poglavja. Vzlic temu pa gre Boršnikova tudi v tej skopni sintezi svojemu problemu prepričevalno do živega in zdi se mi, da mu je res prišla do pravih korenin. Pripomnil pa bi, da je psihološka in idejna stran vprašanja vse preveč v ospredju, medtem ko se nekatere važne biografske okolnosti ne omenjajo niti v obliki sumaričnega migljaja. Res je sicer, da tovrstna študija marsikaj tega lahko sponira, nesorazmerje pa vidim v tem, da se v razmeroma obširnem odstavku poudarjajo podedovane rodovne prvine pesnikove, torej nekaj komaj oprijemljivega, domala ob strani pa stoji nekateri neovržno ugotovljeni, značilni in celo od-

¹ Podčrtal B. M.

ločilni momenti njegovega življenja in duševnega ustroja, kakor: ponesrečena izbira poklica, značaj in vnanje okolnosti njegovega poklicnega dela, njegov racionalizem v verskih stvareh, ki že zgodaj ovaja »protestantskega« duha, njegova popotovanja, ki so gotovo tudi bistrila njegov pogled na sodobna socialna nesoglasja (saj je življenje v naprednejši tujini celo idealističnemu Stritarju vzbudilo zanimanje za socialno vprašanje), dalje njegovo narodnoobrambno delo med Štajerci in morda še kaj. Te vrste oporišča nam nudijo vsekakor konkretnije napotke v problem kakor pa pretiravanje pomena genotipičnih duševnih svojstev v Aškercu, ki vršiči v formulaciji, da je bil Aškerc »etični in socialni reformator že po naravi«. Ker pa nam takšno pojmovanje ob doslednem izvajanju vseh zaključkov navsezadnje domala izpodbije smisel pričujoče razprave, zato jemljem ta pasus zgolj kot neoprezen stilizem, kakor sem tudi sicer prepričan, da so bili tu naštetih nedostatki v tako skrčenih izvajanjih po večini skorajda neizbežni.

Drugo poglavje, ki obravnava Aškerčev pesniški in miselni razvoj do »Pavlihe na Jutrovem«, zajema problematiko snovi vse bolj na široko. Pred nami se razgrinja odločilno razdobje v pesnikovem življenju, polno notranjih protislovij in pretresljivo po svoji simbolični vsebini, predstavljajoče zlom bojvite osebnosti med kolesjem dveh svetovnozgodovinskih ideologij — liberalizma in socializma. Analiza tega konflikta pa vsebuje hkrati tudi tezo disertacije, ki gradi svoje zaključke s tehtno prepričevalnostjo, da se ti zdi, kakor bi bili zrasli sami od sebe iz vrste dokazilnih dejstev in izjav.

Umsko se je Aškerc dokopal v neposredno bližino socializma, vendar ne tako daleč, da bi bil dojel ali priznal njega revolucionarno bistvo. Prav tako se je tudi občutno odmaknil od liberalizma, ne da bi se tega prav zavedal, ker pač ni videl bistvene razlike obeh ideologij. Čustvo, ki je konservativnejši živelj človeške duševnosti, pa v Aškercu ni dohajalo tega premikanja miselnih obzorij in, ko je k temu prišla še gmotna navezanost na napredni tabor, je pesnik obstal na trhljih pozicijah razkrajajočega se liberalizma in kot njegov rapsod umetniško usahnil. To nekako bi bili glavni zaključki teze, ki so podprti s podrobno dokumentacijo in dokaj izčrpno osvetljavo miselnega presnavljanja v Aškercu te kritične dobe. Boršnikova je pravilno razbrala nekatere momente, ki so Aškercu navdajali s pomisleki do socializma, n. pr. brezbriznost, če ne celo sovražno razpoloženje tedanje socialne demokracije do slehernega nacionalno-bojnega gibanja. Morda bi bilo dobro v tej zvezi omeniti še neko potezo, ki jo je na socialistih tedanje dobe grajal že Vošnjak l. 1885. z očitkom, da so leti »imeli pred očmi le delavski stan, zlasti fabriške delavce, za poljedelce pa se niso dosti zmenili«. Brezbriznost za kmečko vprašanje pa gotovo ni mogla biti všeč pesniku, ki je ljubil »zemljo in kmeta, ki se muči z njo«, in sovražil vse, »kar njega in njegovo ljudstvo zatira«. Vrh tega pa je Aškerc svoj v samo delavstvo osredotočeni socializem kmalu občutil kot omejevanje pripovedne tematike, ki se je po diktatu njegovega pesniškega razvoja — kakor ga Boršnikova pravilno začrtava — naposled morala zopet razširiti. V dejstvu, da je Aškerc po nekaj letih omahovanja zopet pristal ob liberalizmu, pa nam je videti tudi učinek psihološko umljlivega konservatizma, zakaj težko si je zamisliti, kako naj bi bil miselno malo prožni Aškerc v razmeroma kratkem času zmožil siloviti razvoj od polfevdalnega katolicizma svoje dobe preko liberalizma v socializem. Med momenti, ki so Aškercu priklepali na liberalizem, pa bi bilo upoštevati tudi okolnost, da je bil naš socializem tedaj organizatorično še ves v začetkih, literarno pa še ni imel ničesar pokazati, medtem ko se je liberalizem še v svojem propadanju lahko skliceval na pomembno kulturno tradicijo. Prepričan sem tudi, da v Aškercu kljub trenutnim razočaranjem ni nikdar povsem zbledelo prepričanje, ki ga je izrekel ob neki taki priliki (v pismu!), češ da »s a m o t o t a (sc. napredna stranka) zastopa n a p r e d e k in svobodno misel« (Razvoj, op. 111). Zato menim, da gre Boršnikova predaleč s svojo trditvijo, da je Aškerc »končno le uvidel, da stranka ni zainteresirana na uresničitvi gesel francoske revolucije in da celo gesla, kar jih še zastopa: narodnost, svoboda, prosveta, kaj klavno izpolnjuje«. Prvi del te sodbe me more tem manj prepričati, ker Boršnikova na drugem mestu sama pravilno ugotavlja, da je Aškerc »premalo poznal gospodarske osnove te miselnosti, da bi za bleščočimi gesli: svoboda, napredek, slovanstvo odkril pravo bistvo stvari«. Prav v tem pa je bil vzrok, da ni mogel nikdar — niti ne v dobi najprostodušnejših simpatij za socializem — popolnoma

obračunati z liberalizmom. In še v primeru, če bi bil dojel to »pravo bistvo stvari«, bi bilo to zgolj epizodično spoznanje, ki bi se bilo pod težo drugačnega doživljanja in raznih drugih okoliščin sčasoma brez dvoma razblinilo.

Z oznako, da je bil Aškerc kljub svoji demokratični miselnosti individualist in duhovni aristokrat, se popolnoma strinjam, sodim pa, da so osnove njegovega individualizma v tej dobi premalo podčrtane. Pesnikova bojazen pred nez razumevanjem, o kateri govori Boršnikova, je temeljila predvsem v njegovi idejni osamljenosti, ki jo je kot podoželski kaplan čedalje težje občutil, zlasti ob zavesti, da je v okviru slabokrvnega slovenskega liberalizma borba z Mahničem do zadnjih ostrin možna le v individualni obliki. Naš liberalizem pa je bil idejno neizrazit in neborben predvsem zato, ker je bil njegov nosilec tudi socialno šibak; zato je razumljivo, da so naši liberalci pokazali tako malo samozavesti ob Mahničevem nastopu: kakor pri Kersniku («Rošlin in Vrjanko» 1889) liberalni Vid Božan zavrača kaplana Tomaža, ki trdovratno poizveduje po njegovi svetovnonazorski usmerjenosti, z besedami: »Pusti me, prijatelj!« — tako se je v velikem naš liberalizem izmikal resnemu spoprijemu z Mahničem: »Ne čutimo potrebe, da bi polemizovali z dr. Mahničem, ker si je že sam sodbo napisal in podpisal.« (SN 1889, št. 98.)

Mahničevi poskusi, utesniti slovensko misel v »ternjevo ogrado«, tesnejšo od nekdanje staroslovenske, ki je oklepala našo literaturo pred Levstikom, so izzivali na boj in ta boj je namesto slovenskega liberalizma sprejel Aškerc. V tej borbi se je tudi predvsem oblikoval Aškerčev individualizem, ki pa je bil seveda manj očiten, dokler je šla njegova pot uspešno navzgor in je še pomenjala »revolucionaren korak v razvoju slovenske miselnosti«, kakor označuje Boršnikova drugo Aškerčevo pesniško zbirko; ko pa je nastopil pot propadanja in so se sprožili napadi na njegovo literarno veljavo, se je pesnik — zadet v svojem samoljubju — zagrnil v bolesten individualizem. S tem pa že posegamo v problematiko tretjega poglavja.

Tretje poglavje obravnava Aškerc izza »Paylihe«, to je dobo njegovega pesniškega in idejnega propadanja, katerega že začrtane premise se zdaj le še zaostre. Izmed vnanjih momentov, ki so pospeševali ta razvoj, bi bila vredna pač še večjega poudarka Aškerčeva preselitev v Ljubljano in nova življenjska pozicija, ki je pesnika dokončno priklenila na liberalizem — ali še bolje — na slovensko liberalno stranko. S to spremembo okolja je Aškerc izgubil tudi vsakršno neposredno zvezo z ljudstvom, ob katerem je bil zrasel kot pesnik; ko pa se je slednjič izpod okrilja njegove literarne avtoritete izvila slovenska moderna lirika in je prišlo do preloma z mladino, so se na užaljenem Aškercu kmalu začele javljati poteze zakrknjenega individualista, ki se v dokaj neorgan-skem sožitju z ljubljanskim liberalizmom ni mogel več ne miselno ne pesniško sprostiti. Od tod mu je zraslo celo novo razočaranje, ki se je brez dvoma globoko zajedlo v njegovo razbolelo samoljubje: iz kroga literarnih veljakov liberalnega tabora se je namreč l. 1902. sprožil nanj hud udarec. V mislih imam dr. Tavčarjev ukor (v pismu z dne 2. aprila 1902) pesniku kot uredniku LZ, ki je imel za posledico, da je ta ob koncu leta uredništvo odložil. Boršnikova tega Tavčarjevega nastopa ne omenja, dasi bi bila prav ob njega pravem ozadju lahko tudi pokazala, kako kočljivo trenje je utegnilo obroditi sožitje Aškerčeve načelnosti z liberalnim kompromisarstvom. Take vrste izkušnje pa gotovo tudi sodijo k momentom, ki so pospeševali Aškerčevo odmikanje od domače stvarnosti na abstraktni teren »svobodne misli«, ki ga Boršnikova sicer prepričevalno utemeljuje. Spričo »kulta herojstva«, ki je značilen za to dobo Aškerčevega tvorstva, je bilo to odmikanje naravnost neizbežno, zakaj v tedanjem našem liberalizmu je bilo bore malo heroičnega. Dovolj tragikomična pa je bila pri vsem tem okolnost, da je Aškerčev zanos nad svobodomiselnim in nacionalnim junakom navsezadnje vendarle kital z gloriolo veličine onega slovenskega naprednega rodoljubarja, ki ga je tisti čas Čankarjeva satira razdevala do poslednjih iluzij. Zato je bil Aškerc več kot samo »arhivar liberalizma« — bil je njegov veliki rapsod.

Ob nekaterih izvajanjih tega poglavja bi si človek želel podrobnejše osvetljave; tako bi bilo n. pr. zelo zanimivo, če bi nam kdo sestavil galerijo Aškerčevih herojev in jih tipološko opredelil. Obširnega razpisavanja v tej smeri seveda od pričujoče študije ne moremo zahtevati, nekaj pa je Boršnikova v tej zvezi vsekakor prezrla: Aškerčev »kult herojstva« vsebuje namreč povsem svojevrstne

pogleda na zgodovinsko dogajanje in na pomen tako zvane velike osebnosti v razvoju človeške družbe. Tu gre torej za izrazito socialno problematiko, ki bi je razprava o Aškerčevi »socialni miselnosti« nikakor ne bila smela prezreti, posebno ne, ko Boršnikova sicer v obširnih izvajanjih govori o Aškerčevem odnosu do socializma, ki mu je bistvo ravno v svojevrstnem pojmovanju zgodovine.

V tej zvezi pa bi se dalo naposled načeti tudi vprašanje o značaju Aškerčevega realizma. Boršnikova se v svoji študiji Aškerčevega realizma večkrat dotika; tako označuje n. pr. »Lirske in epske poezije« kot »vrhunec slovenskega realizma v devetnajstem stoletju«, v zaključku svoje razprave pa ugotavlja, da je bil Aškerčev realizem »skrajno pošten in dosleden«. Prva trditve je spričo najboljšega v Kersniku (n. pr. »Kmetiskih slik«) gotovo dokaj problematična, pomišljal pa bi se tudi govoriti o »doslednosti« Aškerčevega realizma, zlasti ko Boršnikova sama dovolj poudarja njegov umik v abstraktnost, kjer pač ne more biti torišče polnokrvnega realista. Ta proces odmikanja od konkretnosti v abstraktnost, od realnosti v idealnost (idejnost: »svobodna misel«!) je bil namreč po svojem bistvu zgolj to, kar bi z drugimi besedami imenovali razkrajanje realističnega oblikovanja ali sploh pesniško propadanje Aškerčevo. Omenjeni »kult herojstva« pa to propadanje le potrjuje, zakaj realizmu »junak« ni več silni lik izjemnega romantičnega človeka, temveč tipični človek iz povprečja, Ivan Ivanovič Ivanov — da ponazorim s Čehovom — ali pa celo slabič, ki je samo objekt življenjskega dogajanja. Za primere ne bi bil v zadregi; spomnimo se le znane mojstrovine ruskega realizma, katero prejšnja hotenje, »razjunačiti« samega Napoleona. Ob takšnih dejstvih smem pač s precejšno upravičenostjo dvomiti o doslednosti Aškerčevega realizma, vsiljuje se mi pa tudi misel, da Boršnikova to tako zvano propadanje Aškerčevo vobče nekam preveč poenostavlja. V primeri s kvantiteto Aškerčevega pesniškega dela v tej dobi njega kvaliteta res ne pomenja dosti, primeren izbor iz desetorice knjig, ki prihajajo v poštev, pa bi vsekakor pokazal, da »klavarno umiranje« pesnikovo le ni bilo čisto brez cvetja. Zato bi tu že rajši pritegnil Slodnjaku (Pregled slovenskega slovstva), ki vidi tudi še v mrzličnem ustvarjanju ostarelega Aškerca več prepričevalnih pesniških utrinkov.

Kratko zaključno poglavje je po večini posnetek iz prejšnjih, deloma pa meri v nekaj literarnozgodovinski okvir, ki bi sodil pač nekam v začetek razprave. Čemu je bil ta dodatek potreben, mi ni prav razumljivo, a najbrž gre zopet za okolnosti, ki monografiji o Aškercu, kakršna je na vidiku, ne bodo mogle več do živega.

Boris Merhar

Fr. Bezljaj, Oris slovenskega knjižnega izgovora. Razprave Znanstvenega društva v Ljubljani 17, filološko-lingvistični odsek 5. Ljubljana 1939. Str. 124 + 7 prilog (122 slik in 58 grafikonov).

S pričujočo razpravo smo dobili Slovenci prvi poskus sistematičnega, na eksperimentu slonečega preiskovanja slovenskih glasov v knjižnem govoru. Izvrstna šola dr. I. Chlumskega v Pragi, najmarljivejšega učenca in naslednika Rousselota, nam je dala znanstvenika, ki bo tudi slovenistiko obogatil s sadovi eksperimentalnega preiskovanja glasov.

Avtor je sklenil, da nam oriše glasove knjižnega govora. Seveda je koj v začetku naletel na težavo: kje naj išče slovenski knjižni govor, kaj je prav za prav slovenski knjižni govor? Iskal ga je čisto upravičeno med izobraženci, jih poiskal pet in na njih govor oprl svoj oris. Gotovo ni pobral svojih poskusnih oseb kar na slepo srečo, marveč je skrbno izbiral, da dobi dobre zastopnike povprečnega govora izobražencev iz tiste sredine, kjer je knjižni jezik doma. Avtor se sam zaveda, kako malo je naš knjižni govor tudi med izobraženci še enoten, zato tudi ne daje svojim trditvam pretiranih pooblastil. Na tem mestu bi le opozoril, da si avtor morda ni dovolj jasno odgovoril na vprašanje, kateri knjižni govor hoče imeti: zborni govor, tistega, ki ga uporabljamo pri javnem nastopanju, ali pogovorni tip knjižnega govora, kakršnega izobraženci uporabljajo v svojem domačem govoru. Morda bi kdo rekel, da je taka ločitev nepotrebna, a meni se zdi, da je le potrebno, da jih ločimo, saj jih loči celó Slov. pravopis; ne kakor da sta to dve obliki jezika, pač pa sta dve obliki govora: ena slovesna, večjim prostorom in večjim družbam namenjena, zato nujno mnogo energičnejša,

druga manj skrbna, manj energična, ker je to v naravi ekonomije sil. Bezlaj je v svoji knjigi očitno vzel pretežno drugo obliko, vsakdanji govor, le pri izgovoru Rš sam večkrat poudarja zelo energično izgovorjavo. V teh splošnih obrisih bi človek želel, da bi imel obe obliki obrazloženi, vsaj pri orisovanju artikulacije glasov posamič ne bi smel jemati za pravilo neenergične pogovorne oblike, ker je vsaj šoli nujno izhodišče energična, jasna izgovorjava; zakaj samo iz take more najti lepo in naravno pogovorno obliko, medtem ko iz pogovorne ne more najti lepe zborne oblike, kadar mu je potrebna.

Knjiga nam podaja v štirih poglavjih oris konzontanov, vokalov, kvantiteto glasov in akcentske tipe. Pri orisu glasov se je avtor oprl predvsem na fiziologijo glasov. Hotel je kar se dá natanko opisati artikulacijo organov pri posameznih glasovih. Uporabljal je v ta namen odtise ustnic, odtise jezika na nebu, neba na jeziku, zlasti pogosto umetno nebo — palatograme in rentgenske posnetke — skiagrame. Ti poslednji dajejo knjigi še prav posebno vrednost, saj so nekateri med njimi bolj posrečeni ko vsi doslej v fonetične namene objavljeni. Knjiga je bogato ilustrirana; to je za tako knjigo pač največja odlika, zakaj podoba je v tej stroki dokument, ki ga ne more nadomestiti nobena beseda. S te strani je knjiga vsega spoštovanja vredna in temeljnega pomena za nadaljnje delo.

Prav zaradi tolikšne pomembnosti te knjige pa bi rad opozoril na nekatere stvari, ki naj bi jih avtor pri nadaljnjem delu upošteval in nam svoje prvo večje delo še dopolnil.

Pri pregledu knjige sem se zlasti vpraševal, zakaj je avtor pri opisu posameznih glasov tako malo uporabljal kimograf, ali vsaj, zakaj nam glasov s te strani, torej po njih akustični podobi, ne raziskuje s tisto akribijo, s kakršno zasleduje njih fiziološko nastajanje. V proučevanju konzontanov in vokalov nam kimograf lahko pojasni mnogo stvari, ki jim ne more nobeno drugo sredstvo do živega; najmanj pa, kar so nam kimografski zapisi, je nujna kontrola naših opazovanj, nujno opozorilo na posebnosti, ki jih drugače ne dojamemo. Res je, da je treba biti previden v razlagi kimografskih zapisov, ali res je tudi, da imamo toliko načinov zapisovanja, da nam je kimograf vir dragocenih podatkov in opozoril. Medtem ko nam različni odtisi, fotografije in merjenja podajajo stanje enega samega trenutka, kvečjemu še več faz, stlačenih v en sam trenutek, nam kimograf omogoča, da zasledujemo artikulacijo v časovnem zaporedju od stotinke do stotinke sekunde, torej v njenem potekanju v času. Zato bi bilo nujno potrebno, da bi nam fiziološke momente v artikulaciji pojasnjeval tudi z akustičnimi zapisi. Pokazati bi nam moral, kako se ujemajo v artikulaciji grlo, ustna in nosna votlina, pokazati glas od njegovega nastavka preko viška pa tja do izzvenevanja. Kakor je res, da je strokovnjaku marsikaj jasno, je vendar celo marsikakemu filologu nejasno, kako je na primer z zvenom pri zapornikih, kako je z aspiracijo pri zapornikih, kako je z zvenečimi zaporniki v izglasu itd. Vse te stvari so vredne, da bi nam jih taka knjiga mimogredé in v veliko oporo in dopolnilo nudila v podobi in kratki razlagi.

Pri konzontanih prav posebej pogrešam izžrpnjše obdelave posameznih glasov. Povsod imamo zelo natančno določeno artikulacijo ustnic, jezika in čeljusti, vse pojasnjeno z odtisi ustnic, obrisov na nebu, na jeziku in še s skiagramom. To je šele prva ugotovitev, tej naj bi sledila časovna analiza glasu po kimografskih zapisih. S temi bi bil ugotovil mnogo stvari, ki soglasnike, kakršne nam jih je orisal na podlagi fizioloških opazovanj, znatno modificirajo, tako nekako kakor modificira naglas različne vokalne baze. Pokazalo bi se mu, da je včasih zapornik le na pol ali samo v odpori (eksploziji) zveneč, da je pri zapornikih marsikdaj zaradi konstelacije glasov okrnjena implozija, drugič eksplozija, da imamo velikokrat dve različni eksploziji zaporedoma (n. pr. ápno, ôkno ipd.), da imamo včasih nosno eksplozijo namesto ustnične ali dentalne (n. pr. da b'me uka žeja, kramp mi daj, tnaló, dno ipd.). O vseh takih modifikacijah konzontanov bi tudi tak oris moral vsaj na kratko razpravljati, ker so to spremembe glasov, zakaj glasov ne moremo in ne smemo jemati kot nekaj samostojnega, v vseh primerih tako enakega kakor črka v besedi. Res da te modifikacije glasov še ne ustvarjajo akustično novih glasov, ali prav tako je res, da vsi odtenki naglasa tudi še ne ustvarjajo novih vrst vokalov, da so nešolanemu ušesu vse te različice odveč. Zakaj bi bili konzontanom krivični, ko pa vemo, da včasih prav iz takih odtenkov nastajajo v teku časa novi glasovi. — O aspiraciji

nezvenečih zapornikov (p, t, k) sicer pravi, da »na kimografskih zapisih nisem nikoli opazil sledov aspiracije« (str. 40.), toda taka opomba, vržena mimogredé in brez podatkov, mi premalo pove. Če je avtor hotel s tem postaviti trditev, da pri nas izgovora z aspiracijo ni, da je tudi le redkejši pojav, je trdil preveč in prehitro. Sam vem, da sem celo pri tistih nekaj osebah, kolikor sem jih pri svojih opazovanjih in zapisih v Parizu mogel preskušati, našel močne nastavke za aspiracijo pri ljudeh, ki nimajo nobene otipljive zveze s kako nemško preteklostjo. Zato je opreznost v tem pogledu gotovo potrebna. Mislim, da bi bilo celo prav, da bi nam v svojih raziskovanjih primer aspiriranega izgovora tudi pokazal na zapisih, da bi vsaj razložil, kaj prav za prav aspiracija je. Res pa je, da bi moral vse te zapise delati po čisto drugačni metodi kakor zapise za preiskovanje naglasa ali vokalne kvalitete; zato bi mu pa toliko bolj prav prišli taki zapiski pri merjenju kvantitete. Važno bi bilo, ne le za poznanje konzonantov, marveč še bolj za ponazoritev naglasnih učinkov, da bi nam bil n. pr. preiskal, kako vpliva na eksplozijo naglas v tipih áta — atá, áta — atá, áta — atá itd. Eksplozija bi nam tu kazala na artikulacijsko intenzivnost. Važno in zanimivo bi bilo, da bi nam svojo trditev o intenzivnosti zapore (okluzije) pokazal na kimografskih zapisih, kako je močna eksplozija pri nezvenečih, koliko slabša pri zvenečih in naravnost šibka ustna eksplozija pri nosnikih. Vse te stvari bi prav tako radi videli grafično zabeležene, kakor fiziološki proces v ustih, saj bi nam povedale morda celo več kakor številka pri merjenju ustnične odpore in čeljustnega razmaka, ne da bi s tem hotel te podatke omalovaževati. Meni bi bilo zanimivejše, da bi pri odtisih ustnic videl pri eni osebi vsaj odtise za tipe: ibi, aba, ubu, ker bi bili ti odtisi zanimivi tudi za lego ustnic pri teh vokalih, kakor da gledam istovrstne odtise različnih oseb. Moral bi v knjigi nadrobneje omenjati, kako je meril širino ustnične špranje, zakaj marsikoga bodo podobe zapeljale, da bo meril po njih to špranjo in začudeno ugotovil nesoglasje med podobo in številko. Prav tako bi moral povedati, kaj mu je čeljustni »kot« (jaz bi mu rajši rekel razmak, ker kota ne merim z mm) in kako ga meri. Pri dentalih bi si nujno želel ob palatogramih dopolnil, ki jih naknadno podaja šele pri pregledu konzonantov (str. 45.); zakaj premiki zapore pri tipih iti — ata — utu so vendar le tolikšni, da ne morem mimo njih, kakor ob koncu (str. 46.) tudi sam avtor priznava. Prav posebej pa mi je žal, da nam ni nadrobneje ob kimografskih zapisih razložil glasov e in ě in pokazal, kako ta dva glasova nista t + s in t + š, marveč res »zlita« glasova; ob primerjavi zapisov kakor počíti — podšíti, Nae — nádse, bi dobil zanimive diferencialne slike. Čudim pa se, zakaj je prav pri teh dveh glasovih mislil, da je treba govoriti tudi o glasovih, ki sami zase ne obstojé v našem knjižnem govoru in nimamo zanje posebnih znamenj, marveč so samo asimilacijski produkt; posebej namreč govori o zvenečem e in ě (ž, ž). Pri tem je celo segel po čisto umetnem ali pa nenaravnem in nenavadnem izgovoru besede *racman*, kakor da se izgovarja po asimilaciji nezvenečega konzonanta pred zvenečim, kar pa ni res. To ne velja samo za to besedo, marveč za vse zveze nezvenečih soglasnikov z nosniki. Nosniki so namreč kategorija glasov zase, ki imajo čisto svoje zakone. Saj se dogaja celo nasprotno, da prehaja še nezveneča ustna artikulacija pogosto v nosno eksplozijo. Če je torej že hotel preučevati take asimilacijske glasove, bi bil moral seči po drugačnih besedah (n. pr. v imenu *Kocbek*, ali narečno *egan*, *puč ga!* ipd.). Ko bi bil pri vsem konzonantizmu upošteval tudi asimilacijske tvorbe, bi se najbrž ne bil mogel ob koncu zadovoljiti s trditvijo, da je naš soglasniški sistem »enostaven in skorajda reven« (str. 69.), zakaj pokazalo bi se mu, da je naš soglasniški sistem tako močno živ in diferenciran kakor kateri koli drugi, ker je sposoben istih asimilacij in prilagajanj posameznih glasov, kakršnih so sposobni jeziki in govornilni organi drugih narodov. Tu šele se začenja živ glas, neprestano valujoče in ustvarjajoče življenje jezika, vsa statika vodi k črkam in v mrtvilo.

Vokalni sistem je mnogo nadrobneje raziskan kakor soglasniški. Saj to je razumljivo, ker je pač vokal nosilec zlogov, njega odtenki so občutnejši in zato že uho čuti več odtenkov, toliko bolj, ker so ti odtenki pomensko važni; nekaj drugega pomeni brát kakor brát, *zôb* in *zôb*, vrát in vrát, *prêd* in *prêd* itd. Posebnega pomena so v tem delu skiagrami, zlasti v izgovoru Rš, ker ima zelo energičen nastavek. S temi opazovanji smo res dobili važne dokumente in je že zaradi njih vredno, da je knjiga izšla. Pri razlagi vokalov pa me marsikdaj motijo avtor-

jeve trditve, ki niso plod eksperimenta, marveč so prevzete iz različnih deskriptivnih fonetik; v takem okviru takšno razpravljanje moti, čeprav je samo na sebi pravilno. Moral bi izraziti kakor frontalni vokali eksperimentalno upravičiti in utemeljiti, tudi utemeljiti, zakaj se odloča za tako klasifikacijo kakega vokala. Najšibkejši del se mi zdi nepoudarjeni vokali, kjer ni dovolj pokazal na ločitev nepoudarjenih pred naglasom in nepoudarjenih po njem; o prvih trdi, da so intenzivneje ozki kakor poudarjeni, o drugih, da so širši od poudarjenih. Za ozki ē ima en sam primer v skiagramu v besedi lēdēn. Primer se mi ne zdi zadosten, da bi smel postavljati kako absolutno trditve, ker imam tu mnogo pojavov, ki so lahko vplivali na tak izvor le v tej besedi: vsi soglasniki (l, d, n) imajo dentalno ali alveolarno zaporo, naglašeni ē ostaja v isti artikulacijski sferi, zato ni čuda, če se tudi nepoudarjeni e prilagodi vsej tej okolici in ostane v visoki legi, saj je znano, da se nepoudarjeni glasovi po ekonomskem principu močno podreajo vplivom okolice. Preden bi torej upal tako splošno trditve postaviti, bi moral imeti več zgledov iz različnih konstelacij, zlasti ne s poudarjenim ē.

Važno in zanimivo je poglavje o kvantiteti glasov. Obžalujem le to, da nimam vsaj nekaj zgledov kimografskih zapisov tudi v podobi, da bi lahko sodil o metodičnem postopku. Imam pa vtis, da je poglavje o kvantiteti vokalov in soglasnikov narejeno po istih zapisih, ki je po njih meril tudi akcent. Če je temu tako in naj bi bila priložena grafična podoba zgled tovrstnih zapisov, potem se mi vzbujajo pomisleki o dognanosti rezultatov. Če hočem povedati kaj gotovega o kvantiteti, moram nabrati prav posebej v ta namen gradivo, da vso relativnost zajamem in jo preskusim najprej pri istih osebah ob različnih glasovnih zvezah, potem poskusim tako dobljene rezultate posameznih glasov pri isti osebi kontrolirati tudi pri drugih osebah in jih primerjati med seboj. Kajpak se kvantiteta glasov menja od človeka do človeka, saj tu odloča tempo govora, konfiguracija glasov in zlogov. Ni vseeno, če izgovarjam besedo samo zase, ali če jo izgovarjam v stavku, kakor tudi ne, v kako dolgem stavku, v kakšnem smiselnem poudarku. Avtor si je pomagal tako, da je po možnosti vse besede dal izgovarjati v kar se dá enakih stavkih »to je...«. S tem je sicer res dosegel, da je besedo izgovoril v stavku, toda če se ista oblika stavka ponavlja kar naprej, postane to prav tako shema kakor pri ponavljanju iste besede. Če bi poskusno osebo sproti vprašal: »Kaj je to?« in bi poskusna oseba odgovarjala tako, kakor navadno delamo, da odgovarjamo s samim samostalnikom, brez šolskega »to je«, bi bila beseda lahko prav tako naravno izgovorjena, ali pa še bolj. Imel pa bi poskus to dobro stran, da bi besede ne prišle v neko okolje, ki močno vpliva na kvantiteto. Ni namreč vseeno, koliko zlogov ima merjena, oziroma govorjena celota. Enozložnica sama zase jih bo imela več kakor enozložnica v zvezi z drugimi besedami. Bezljaj je sam podobne stvari ugotovil, le da premalo sistematično; moral bi jemati primere tipa kakor hrást, hrástov, hrástova, hrastovina. Sploh je pri kvantiteti važno sklepati po kar se dá sistematičnem in obilnem gradivu, če hočemo zanesljivo soditi o trajanju posameznih glasov.

Zapisi za merjenje kvantitet so lahko narejeni z mnogo manjšo hitrostjo kakor zapisi za merjenje poudarkov, a narejeni morajo biti z mnogo prožnejšo membrano, da jasno zaznamujejo pritisk zračnega toka, narejeni s peresi za grlo, usta in nos, če hočem, da lahko zanesljivo določim vse dele glasov in njih trajanje. Če je avtor računal kvantiteto po zapiskih, kakršne nam kaže priloga v knjigi, se ne čudim, če je moral tolikokrat pustiti prazno rubriko o trajanju nezvenečih soglasnikov, saj mu ta peresa niso zaznamovala niti eksplozije za *d* in *b* v besedi debeluh. Če bi bil imel peresa primerna za kvantitativne zapise, bi bil seveda lahko dobro razločil trajanje *s* od *t*, ali *š* od *č*, česar sedaj dosledno ne more. Zapiski grla bi mu bili zelo dobra opora za razmejitve, prav kakor zapisi v nosu. Medtem ko je merjenje vokalnih kvantitet (saj to je res mnogo važnejše od soglasniških) vsaj deloma sistematično, je prav gotovo za soglasnike mnogokrat veliko premalo primerov (prim. str. 94. in 95.); vrhu tega je meril samo medvokalne soglasnike, ne pa tudi v soglasniških skupinah, kjer se kvantiteta posameznih soglasnikov prav bistveno skrči, tako n. pr. zapora za *t* in *n* (sitna, pitna, vodna itd.) ne traja bistveno dlje kakor med vokaloma za vsakega posebej. Zato bi moral relativno vrednost teh števil bolj poudariti. Tudi se mi ne zdi prav, če v takih primerih kar z matematično sredino poskušamo izraziti trajanje; zdi se mi pri vseh eksperimentih važno, da poznam skrajnosti, da vem, koliko pri-

merov odpade v skrajnosti, koliko v sredino. Še prav posebno tvegano pa se mi zdi iskati matematično sredino med različnimi osebami, zlasti če je med njimi razloček velik. Če merim n. pr. pri dveh osebah trajanje glasu in se giblje pri enem trajanje od 12 do 14 st. sek., pri drugem pa od 16 do 18 st. sek., je seveda napačno, če rečem, da traja glas povprečno od 14 do 16 st. sek. To bi smel reči šele tedaj, če bi vedel, da oba primera pomenjata skrajnosti navzdol in navzgor; če pa sta to le dva povprečna tipa, ustvarim iz dveh resničnih postavk neko neresnično tretjo, ki zanjo nimam podlage v eksperimentu. To vprašanje so v eksperimentalni fonetiki že obdelovali in se po večini odločili proti povprečku, zlasti preko različnih poskusnih oseb.

V ponazorilo, kako tvegano je mešati mere različnih oseb v kvantitetnih podatkih, navajam tu tabele vokalizma po izgovoru dveh poskusnih oseb, kakor sem si jih sestavil po avtorjevih podatkih; iz knjige to razmerje ni tako razvidno, ker so podatki preveč razmetani.

V izgovoru R trajajo vokali pod različnimi naglasi v stotinkah sek.:

â	ô		ê		î	û	
17¼	15¼		15½		10¼	10½	
16¾	15		15¾		11¼	11½	
á	ó	ó	ê	é	í	ú	ó
16¾	15¾	14¼	14¼	13½	9¼	11¼	10½
16	14½	13½	13½	12¼	8¾	9¾	10
â	ò		è		ì	ù	ò
13¾	13½		13		8¼	9	11
14½	12¾		13¼		8½	8¾	11½

V izgovoru Rš pa imamo za isti vokalizem v stolinkah sek.:

â	ô		ê		î	û	
17	19¼		18¼		13¼	13¾	
18¾	20¼		19½		12¾	14½	
á	ó	ó	ê	é	í	ú	ó
18¾	16½	16¾	15¼	14¾	14	13¾	14½
18¾	17¼	16¾	16¾	15	13¼	—	13¾
â	ò		è		ì	ù	ò
11¾	12¾		11		8¾	10¾	9½
12¾	12		10¾		7¼	9½	10¼

Kdor natančno pregleduje te številke, se mora prepričati, da se pri R kljub le dvakratnemu zapisku istih besed razloček med dolgimi in kratkimi vokali zlasti pri e, i in u in seveda tudi pri o tako zabrisuje, da ni mogoče govoriti o kakšni izraziti izgovorjavi. Zato pa je pri Rš ta razloček močno viden in so kratki vokali res za celo kategorijo krajši od dolgih. Avtor zmeraj poudarja izrazitost tega izgovora, kar je razumljivo, saj kot predavatelj in lingvist zavestno goji tak izgovor in ga praktično pogosto uporablja. Kdor bi mešal kvantitete enega in drugega in iskal neke sredine, bi prišel v neizrazitost, ki raziskavanje samo oteži, ne pa olajša.

Ne zdi se mi prav, če vzporeja avtor kvantiteto dvožložnih akutiranih paroksitonov z enožložnimi cirkumflektiranimi vokali. Taka primerjava bo zmeraj krivična akutu, ker je v slabši poziciji, kakor sem že zgoraj pokazal. Zato bi moral vzeti enakovredne primere v paroksitonih za akut kakor za cirkumfleks, ali pa za obojne v oksitonih, če že ne v enožložnicah. O tej zadevi je močno poučna podoba, ki nam jo podaja Rousselot v *Principes* II² 1925, str. 994. in 995. Za slovenščino sicer ne veljajo tam postavljena načela v polnem obsegu, ker je pri nas akcentski tip drugačen, vendar do neke mere veljajo tudi za nas. Tako se je zgodilo, da je na primer v izgovoru R ó v stavku »to je kósa« skoraj enako dolg (14¼ in 13¾) kakor ò v stavku »to je bòb« (13½ in 12¾), ali da je é v stavku »to je péta« celo krajši (13½ in 12¾) kakor è v stavku »to je rèp« (13 in 13¼).

Po vsem tem nikakor ne morem sprejeti avtorjeve odločitve, da je postavil v naš vokalni sistem za knjižni izgovor dolgi polglasnik ó. Kakor izvemo šele na str. 97., se je odločil za ta korak, češ da mu je v treh primerih (stéza, stéz

in méglu) merjenje pokazalo, da je ə kvantitativno enak í in ú . Poglejmo, kako je s to stvarjo po avtorjevih lastnih rezultatih!

Če po številkah za izgovor R v zgornji tabeli pregledujemo, kakšni razlogi bi mogli dovesti avtorja do odločitve, da šteje ə med dolge vokale v besedi stěza, se vprašujemo, zakaj ni storil istega za polglasnik v besedi pès, ki ima prav tako dolžino cirkumflektiranega í in ú . Zakaj naj bi bil polglasnik v stěza ob trajanju $10\frac{1}{2}$ in 10 st. sek. dolg, a v besedi pès ob trajanju 11 in $11\frac{1}{2}$ kratek, ko je vendar celó daljši ko v gornjem dolgem primeru? Z isto pravico bi sploh črtal dolgi í , ker je zmeraj znatno krajši od ó in komaj daljši kakor kratki i . V teh primerih torej njegova odločitev absolutno ne drži. Ugodnejši za to določitev so rezultati v izgovoru Rš v besedi stěz. Povem pa takoj naprej, da se mi beseda zdi hudo nevarna za pravilno merjenje. Kje je meja med e in z ? To je tudi pri zelo dobrih zapiskih včasih težko ločiti. Pa bo kdo rekel, da je z na koncu nezveneč. To ravno v tej absolutni obliki ni res, ker je začetek redno še zveneč in toliko laže zapelje, da tiste vibracije pripišem kar vokalu. Po vsem tem se mi zdi, da na en sam tvegan primer ne moremo obešati tako daljnosežnih odločitev.

Pa še na nekaj moram opozoriti v tej zvezi. Avtor si ni postavil vprašanja, zakaj sta i in u v vseh naglasnih tipih tako močno različna po kvantiteti od drugih vokalov. Ni pomislil na živo delovanje organov pri izgovorjavi. Medtem ko je pri i in u ožina med nebom in jezikom zelo majhna, tako da kar koj lahko iz nje prehaja v soglasniško artikulacijsko lego, moramo računati, v največji meri n. pr. pri a , da je pot od ravne jezikove lege po ustni votlini, pri širokem ustnem razmaku pa do soglasniške artikulacijske lege dolga; zato je tudi trajanje pri i in u ob koncu razmeroma zelo odsekano, medtem ko a le počasi izzveneja. Če na to pomislimo, bomo tudi razumeli, zakaj je ə kljub kratkemu akustičnemu vtisu dejansko daljši ko i ali ú in se bliža številkam za i in ú . Če torej hočemo prav presojeti trajanje polglasnika (ə), ga smemo vzporejati s trajanjem à , ò in è , ne pa z i in ú . Kakor hitro napravimo to, se pokaže, da ə spada med izrazito kratke vokale. Izjemo dela le izgovor Rš v primeru stez, a ta se mi zdi zelo sumljiv iz že navedenega razloga. Žato pa je važno, da pri zapiskih upoštevamo polno trajanje vokala ločeno od izzvenenjanja: dobri zapiski to morajo pokazati. Vse izzvenenjanje je v resnici samo prehodnega značaja in ne more imeti prave vrednosti vokala. Te stvari bi bilo treba s sistematičnimi poskusi še ugotoviti in najti pravi korektiv prevelikemu mehanizmu v merjenju glasov. Po vsem tem ostajam odločno mnenja, da je za postavitev dolgega polglasnika v slovenski vokalni sostav za knjižni izgovor nepotrebna in zgrešena.

V zadnjem poglavju se ukvarja Bezljaj s proučevanjem naglasa. Žal sem se prezdodaj veselil, da bom našel analizo naglasne intenzivnosti, ker me to poglavje metodično in teoretično najbolj zanima, našel sem le analizo muzikalnega naglasa, ki je že precej raziskan in metodično dosti preprost. Le to se vprašujem, kako je mogel na tako šibkih zapisih, kakor jih kažeta oba priložena primera, zanesljivo meriti; papir je odločno predebelo okajen in peresa premalo tenka, membrani pa preveč napeti, saj posameznih period ne morem zanesljivo razmejiti. Vem, da v takem primeru ne sme imeti vibracija prevelike amplitude, če nočem, da se zaradi odmika pokvari sorazmerje, ali razločna le mora biti. Pridnost, s kakršno nam je potrpežljivo zmeril veliko primerov, zasluži vse priznanje in jo zna ceniti, kdor ve, kako utrudljivo je slonenje nad mikroskopom. Lepo število grafičnih zapisov nam je v tem pogledu prineslo jasnih podob o muzikalnosti naše besede, našega stavka. To je velika vrednost knjige. Treba pa se bo še naprej ukvarjali z vprašanjem vseh drugih problemov pri naglasu, ki je rezultanta več činiteljev: ekspiratorne sile, zračne kvantitete in njene hitrosti.

Naj ob koncu opozorim še na nekatere pomanjkljivosti, ki so me ob pregledovanju bogate knjige motile. Avtor bi bil moral knjigo pač skrbneje pripraviti za tisk. Mnogo je takih napak, ki bodo začetnika naravnost motile, marsikomu drugemu pa jemale zaupanje v akribijo dela. Ne mislim le na tiskovne napake, ki jih je v knjigi nenavadno veliko, ne le na pravopisne in jezikovne pomanjkljivosti, slabosti in napake, marveč tudi na stvarne površnosti. Koj na strani 8. manjka razlaga k številki 14 pod sliko. Skozi vso knjigo avtor zamenjava ustni in ustnični; če govori v začetku o »ustni špranji«, misli na ustnično špranjo; saj ne rečem, da bralec ne bi mogel dobiti pravega pomena, ali natančno to ni

in pri taki vedi je natančnost bistvena. Na str. 17. sta zamenjani širina in višina ustnične špranje; v skici na str. 60. je napačno podan glas *ô* namesto *ö*, a to si bo več bralec že znal popraviti. Pri celotnem pregledu vokalov se je avtorju v diagramu pripetila neljuba pomota, da je desno stranico nagnil na desno namesto na levo, kakor bi morala biti v skladu s prejšnjimi tremi. Neprijetno je, da se v taki knjigi kar na celih straneh ponavlja napaka, da govori pri zapornikih o pripori, prim. na str. 75, 76, 77, 89 in 90. Izmed slik mi je najmanj všeč obris po skiagramu za labio-dentalni v, kakor ga je izgovarjal R v besedi »vino« (sl. 14.); jezik je tako sumljivo mirno v ajevski legi (prim. sl. 15. ali 105.) in še prav nič pripravljen za artikulacijo sledečega i, pripora med spodnjo ustnico in zg. sekalci pa toliko prevelika, da se vprašujem, v kateri fazi izgovora je bila slika narejena. Prav tako me ne zadovoljujejo fotografije ustnic pri artikulaciji samoglasnikov, ker jim manjka lično mišičevje in ker so očitni dokazi neizrazitega izgovora. Lično mišičevje nikakor ni tako nepomembno, kakor bi bilo pričakovati iz tega Orisa, saj se udeležuje izgovora in po svoje pomaga oblikovati ustno votlino. Zato je važno, da vidim, kako se pri i (zlasti pri intenzivnem!) mišičevje rahlo izboči, medtem ko se pri u rahlo udre v ustno votlino, da jo tako ôži. Pri slikah za *ô* in u pa se mi celo zdi, da sta sliki tako neizraziti, da ne ponazarjata prave ujevske artikulacije. Že res, da ni treba, da bi bili ustnici zaokroženi v kak izrazit dulec, a res je, da u in *ô* s takim ustničnim nastavkom, kakršnega nam podajata podobi, nimata zadosti jasne artikulacije, da bi jih mogel uporabiti v zbornem govoru. Zato tu še prav posebej velja to, kar sem v uvodu povedal o zbornem in pogovornem izgovoru knjižnega jezika. Tu so tiste razlike, ki bi jih bilo treba pokazati, ali pa se odločiti samo za energično artikulacijo, ki mora veljati kot pravilo za knjižni govor. Vrh tega je vsako fotografsko snemanje ustnic ob izločanju ali držanju glasov tvegano, ker je to samo ena izmed številnih faz tistega glasu. Danes bi lahko segli po zelo nazornem sredstvu — filmu; ta bi nam pokazal vse zaporedne faze glasu. Na takem traku bi tudi lahko videli, kdaj je artikulacija ustnic na višku. Prim. zelo nazorne posnetke v Revue de phonétique T. VI za švedske glasove. Tak snimek bi nam povedal več ko vsi opisi, seveda pa bi moral poiskati človeka z dobro artikulacijo. Po vseh podatkih in po skiagramih sodeč bi bil za to zelo primeren govor Rš.

Prav bi bilo, da bi avtor prav posebej pazil na lep jezik. Saj nimam nič proti uporabi mednarodne terminologije v znanosti, ali zato pa še ni treba prezirati vsega, kar imamo tudi lastnih in dobrih izrazov. Po slovnica in razpravah se je že mnogo prijelo, zakaj bi tega ne obdržali in hlatali po novem. Jezikovne ohlapnosti (dlesna sr. množ. namesto dlesne ž. množ, mali namesto nedol. oblike majhen, uporaba dovršnikov namesto nedovršnikov itd.) mnogokrat motijo in kažejo neko nepotrpežljivo nervozo, ki ni v skladu z mirno natančnostjo vede.

S temi opombami pa nočem nikakor zmanjševati temeljne vrednosti lepemu delu. G. avtor Bezljaj si je ustvaril skromen laboratorij, polja za delo ima več ko dovolj. Zanimivo bi bilo, da bi nam poskusil posamezna poglavja te knjige dopolniti z novimi razpravami in podati n. pr. govor gledaliških igralcev, ki so nekaki poklicni zastopniki našega knjižnega izgovora, odličnih govornikov, seveda v govorniškem in slovesnem izgovoru. Mimo knjige ne bo mogel poslej nihče, ki se bo ukvarjal s slovenskim jezikom; anatomija našega govora je, torej osnova vsemu poznanju jezika, podobno kakor anatomija v zdravilstvu. Gosp. Bezljaju pa bodimo hvaležni za njegov trud in delo!

J. Šolar.

Društveni vestnik

Izpisek iz zapisnika 5. rednega občnega zbora SD, ki je bil dne 23. aprila 1939 v Mestni ženski realni gimnaziji.

Predsednik dr. M. Rupel je otvoril 5. redni občni zbor 15 minut po napovedani uri, ugotovil sklepčnost in razglasil dnevni red. Za zapisnikarja je bil izvoljen prof. J. Logar.

Preden je predsednik prešel k poročilu, se je spomnil v poslovni dobi 1938/39 umrlih članov: dr. Ivana Laha, Antona Bartla in dr. Joža Debeveca.

Iz predsednikovega in tajnikovega poročila je bilo razvidno, da je upravni odbor za 1938/39 opravljal društvene posle na 10 rednih odborovih sejah. SD je predlagalo prosvetnemu ministrstvu v zvezi z novim učnim načrtom ločitev slovenščine in srbohrvaščine v višjih razredih srednjih šol in si še dalje prizadevalo, da se ukine zakon o šolskih knjigah. Predlagalo je kralj. banski upravi, naj izposluje nastavitve zadostnega števila slavistov, ker je anketa pokazala, da je bilo ob koncu šolskega leta 1938./39. kakih 250 slovenskih in srbskohrvatskih tedenskih ur nezasedenih, oziroma v rokah nestrokovnjakov. Pri tej priložnosti je tudi prosilo SD, naj ne presega učna obveznost za slavista v nobenem primeru 18 tedenskih ur, ker je treba upoštevati, da je slavist bolj zaposlen ko profesorji drugih strok. Prosilo je tudi, naj se izdatneje podpró dijaške in profesorske knjižnice. Glavno skrb je odbor posvečal društvenemu glasilu Slovenski jezik, tako da je izdal I. letnik, zbral gradivo za II. letnik, nabiral naročnike in organiziral zamenjavo z drugimi sorodnimi publikacijami. Društvo je priredilo pet strokovnih članskih sestankov, ki so se na njih obravnavala naslednja vprašanja: o oziralnih stavih je predaval insp. A. Sovrè, o seminarjskih vajah v 7. in 8. razredu sta razpravljala prof. J. Šolar in A. Kuljiš, probleme v slovenski slovnici je razbiral dr. I. Grafenauer, prof. V. Vrtovčeva in J. Šolar pa sta govorila o slovenskih šolskih nalogah. Javna predavanja so bila tri: dr. Fr. Petrè je predaval o St. Vrazu, dr. Šlodnjak pa o Cankarju in o Prešernu; pri zadnjih dveh je sodeloval z recitacijami tudi režiser Narodnega gledališča C. Debevec. Načrt za postavitev dr. Prijateljvega spomenika na univerzi je napredoval tako daleč, da so zbrana potrebna sredstva, da se spomenik lahko jeseni postavi. V načrtu ima društvo izdajo seznama priporočenega berila za srednješolce. Stanje članstva je ostalo domala nespremenjeno (1 častni član, 4 ustanovni in 141 rednih).

Namesto blagajničarke prof. V. Vrtovčeve je podal poročilo prof. P. Kalan.

Iz poročila uredništva Slovenski jezik — podal ga je prof. J. Šolar — je bilo posneti, da za daljše razprave ni zadrege, manj je na razpolago zapiskov in ocen. Najbolje bi bilo, če bi moglo društvo poleg živahnega in pisanega časopisa izdajati tudi zbornike z obsežnejšimi razpravami. Urednik je prosil, naj se združijo okrog glasila vsi slavisti. Čakajo nas še mnoge naloge, kakor n. pr. dobra šolska slovnica, stilistika, razni slovarji itd.; le-te pa bo mogoče uspešno rešiti s složnim, natančnim delom.

V diskusiji o poročilih je prof. Šolar natančneje poročal o novem učnem načrtu. Iz Ljubljane predlagani okvirni učni načrt, po katerem naj bi odpadel ves balast iz dosedanjega načrta, na konferenci v ministrstvu ni bil sprejet, pač pa so bili uvedeni seminarji; ti pa niso prinesliboljšanja. Prof. dr. Grafenauer, dr. Trdina in dr. Robič so se zavzemali za to, da SD čimprej izda seznam priporočenega berila za srednješolce.

Pregledniško poročilo je podal ravnatelj dr. Šlebinger. Ugotovil je, da so društvene knjige in blagajna v popolnem redu, in predlagal za odbor razrešnico s pohvalo. Predlog je bil soglasno sprejet.

Ravnatelj dr. A. Bajec je nato predlagal novi odbor: za predsednika je bil soglasno izvoljen univ. prof. dr. France Kidrič, za odbornike pa: dr. Marja Boršnik-Skerlak, Stanko Bunc, Alfonz Gspan, France Jesenovec, Pavel Kalan,

Janez Logar, dr. Mirko Rupel, dr. Anton Slodnjak, Vida Vrtovec; za preglednika sta bila izvoljena ravnatelj dr. Janko Šlebinger in prof. Vinko Košak, v uredništvo časopisa pa prof. Jakob Solar, dr. France Tomšič in prof. Janez Logar. Vsi izvoljeni so funkcije sprejeli.

Članarina za poslovno leto 1939/40 ostane, kakor je bila, t. j.: 30 din za člane, 500 din in 1000 din za ustanovnike. Pobirala se bo skupno z naročnino za časopis; ta znaša za člane 40 din, za nečlane pa 90 din.

Pri slučajnostih je poročal univ. prof. dr. Fran Ramovš o pripravah za III. mednarodni kongres slavistov v Beogradu. Povabil je slovenske slaviste, da se tega kongresa v čim večjem številu udeleže in da sodelujejo z referati v posameznih sekcijah. Dr. Rupel je nato obljubil, da bo društvo povabilo člane, se potrudilo dobiti zanje podporo in jih zainteresiralo za to prireditve.

Občni zbor je bil ob 11.50 zaključen.

Alfonz Gspan

Uredniško poročilo

Nekateri letošnji strokovni sestanki slavistov v Ljubljani so pokazali, da bi od njih mogel in moral živeti tudi naš list. V tem zvezku prinašamo *Sovrètovo* predavanje o relativnih stavkih v slovenščini. Na podoben način bi bilo treba obravnavati celo vrsto vprašanj iz naše slovnice in stilistike. Naj tu omenim le nekaj vprašanj, ki so bila sprožena, da bi se jih kdo lotil in jih izèrpnò obdelal. Treba bi bilo obdelati refleksivne glagole; navadno jih danes postavljamo ob prehodne in neprehodne kot tretjo vrsto, a očitno napačno, saj morejo nekateri imeti tudi objekte (bojim se očeta, veselim se počitnic itd.); tega dela se je lotil dr. Fr. Tomšič. Drugo tako vprašanje so tako imenovani glagoli nepopolnega pomena in njih sintaktične posebnosti; treba bi bilo dognati najprej, kateri so, kakšna je njih narečna uporaba, posebno v nikalni obliki, kdaj in kako se nikalnica preko njih raztegne na nedoločnik itd. Treba bi bilo natančno preiskati, kako je z dovršniki in nedovršniki v nikalnem imperativu. Podobno bi bilo treba pregledati in natančno obdelati uporabo prezenta za futur.

V pravopisnem pogledu se je na enem teh sestankov posebej sprožila misel, naj bi SD poskrbelo, da se izda pravopisni priročnik slovenskih krajevnih imen. Vseboval naj bi: 1) pravopisno obliko imena v vseh sklonih; 2) ali se rabi s predlogi *v*, *na*, *pri* ali *iz*, *s* (*z*), *od*; 3) pridevnik kraja, ime prebivalca (m. in ž.); 4) izreko z naglasom. Tak priročni slovar bi bil nujno potreben vsem uradom, šolam in zasebnikom, zakaj dvomov je posebej pri predlogih toliko, da jih je mogoče rešiti le s preziranjem resnične uporabe in z nasilnim izenačevanjem. V mnogih primerih bi dobili celò imena, kjer ljudska oblika nikakor ni ista kakor uradna; v občini Kamniška Bistrica je n. pr. vas *Kržiše* (po uradnem zapisu), a je pravo ime *Kršič*, *Kršiča* itd.; take primere bi bilo treba še prav posebej proučiti in najti pametno rešitev takih nerednosti. Pri tem delu bi pač morali sodelovati slavisti vsega slovenskega ozemlja, da bi bilo gradivo zanesljivo.

V uredništvu je ostalo le malo snovi za naslednji zvezek. Spodobilo bi se, da pred kongresom izdamo drugo polovico v dostojni obliki, da se predstavimo z njo slavistični javnosti. Zato uredništvo prav lepo vabi vse, naj nam čimprej pošljejo tehtnih prispevkov. Lani že napovedano, a še ne objavljeno gradivo, pride na vrsto.

Uredništvo.

V spomin umrlim članom SD

† Dr. Ivan Lah

† 18. maja 1938.

Za zelo obširno književno in publicistično delo izredno marljivega dr. Ivana Laha so iz njegovega življenjepisa važni naslednji podatki:

Otroška leta (1886—1894) v Šmariji, starinski dolenski vasi, v katero se je do smrti z ljubeznijo vračal po snov, navdih in tipe za mnoge svoje povesti, novele in črtice (Dom in svet 1900—1907, Uporniki, Vaška kronika, Brambovci, Sigmovo maščevanje itd.).

Dijaška leta (1895—1903) na ljubljanski gimnaziji in v Alojzijevišču, s pravnim učenjem ruščine — vpliv Gogolja in Turgenjeva.

Študij na univerzi v Pragi (1904—1908, 1910) pri Máchalu (slovanska romantika), Drtini (zgodovina filozofije, proučevanje šolstva) in Masaryku (konkretna logika, neizprosno poslanstvo inteligenta v kulturnem, socialnem in političnem boju naroda). Od doma pa vpliv Cankarjevega sloga in slovenske subjektivistične in impresionistične smeri (novele v Slovanu in Zvonu).

Učiteljevanje v rodbini stotnika Busbacha v Rivi ob Gardskem jezeru (1908—1910) — udobno življenje v romantičnem okolju.

Potovanje po Poljski, Rusiji, Bolgariji in Srbiji (1910), duhovna priprava na borbo za osvobodjenje.

Novinar pri »Jutru« in »Dnevu« (1911—1914), delo za jugoslovansko politično in kulturno ideologijo z bojevitim, igraje oblikujočim peresom in prepričano, osvajajočo besedo (Knjiga spominov I.).

Kot politični osumljenec v ječah in internacijskih taboriščih (kjer je prevajal za »Češko antologijo«), v vojaški suknji, na fronti in s težko poškodbo v praški bolnišnici (1914—1918). Številne spomine na to dobo, raztresene po mnogih dnevnikih in revijah, je pisatelj zadnje tedne življenja zbral v še neobjavljeno Knjigo spominov II.

Narodnoobrambno delo in vzpodbudna udeležba pri ustanavljanju slovenskega gledališča in študijske knjižnice v Mariboru (1919).

Doba učiteljevanja na Mestni ženski realni gimnaziji v Ljubljani (Vodniki in preroki, Na narodni praznik), odborništa v Tiskovni zadrugi (Angelin Hidar, Noč na Hmeljniku), v Češkoslovaško-jugoslovanski ligi (prigodniški in esejistični informator o češkem prosvetnem življenju in njega tvorcih) in v »Vodnikovi družbi« (V borbi za Jugoslavijo), 1920—1938.

Neomajni idealist in zaslužni domoljub dr. Ivan Lah se je častno vpisal v anale slovenske kulture kot pisatelj, publicist, novinar, prevajalec, poljudni zgodovinar in nacionalni borec.

P. Karlin

† Anton Bartel

1. septembra 1938. je v Ljubljani umrl najstarejši član Slavističnega društva, upokojeni gimnazijski profesor Anton Bartel. Pokojnik je bil rojen 27. novembra 1853. v Mirni peči na Dolenskem. Po gimnaziji, obiskoval jo je v bližnjem Novem mestu, je študiral na Dunaju filologijo in služboval nato kot profesor slovenščine in klasične filologije večinoma v Ljubljani (na klasični gimnaziji 1882—1909). V slovenski kulturni zgodovini si je zagotovil časten spomin kot temeljito izobražen

in narodnozaveden šolnik in kot tih, a vztrajen znanstveni delavec. Njegovo leposlovno delo ni pomembno, dasi je pričel kot leposlovec (v Kresu l. 1881. povest Pomladanski vetrovi) in se v leposlovje zopet zatekel v svojih poznih letih (l. 1921. rokopisna povest Tihodolski učitelj). Na pravem področju pa se je znašel, ko je prevzel del Janežičeve slovarske dediščine, njegov nemško-slovenski slovar. Ta mu je postal posej življenjska naloga: priredil je 3., 4. in 5. izdajo (1889., 1905., 1921.). Že v 3. izdaji je pokazal, da ne bo prevzetega gradiva samo prepisoval, temveč da ga namerava temeljito prerešetati in prečistiti. Izredno plodna so bila zanj leta, ki jih je prebil kot sodelavec pri Pleteršnikovem slovarju (zanj je tudi opravljajl utrudljivo tiskovno korekturo). V 4. izdajo je pritegnil gradivo iz tega slovarja, prilagodil jo predpisom Levčevega Pravopisa in uvedel nekatere jako važne novosti. Predvsem je pričel besede naglašati, razlikujoč pri tem le dolgi in kratki poudarek, ne pa intonacijo, kar bi bilo za priročni slovar končno tudi nepotrebno. Druga vrednost te izdaje je bila v tem, da je pričel v tisku ločiti med e in ə, za enkrat pa samo v končniških delih. Naslednja izdaja se je zaradi svetovne vojske zavlekla od l. 1914. prav do l. 1921. Vpeljal je novo nemško ortografijo in gradivo sistematično preuredil, združil je namreč vse zloženke istega korena pod skupno značnico. Tu razlikuje polglasnik tudi v korenskih zlogih; posebna skrb za vprašanja slovenskega poudarka pa odseva zlasti iz uvoda, kjer daje navodila za naglaševanje na podlagi temeljnih Škrabčevih in Breznikovih del. Natančnost Bartlovega dela se lepo kaže v tem, da je slovensko besedišče strogo opredelil v pomenske skupine in da pri glagolih dosledno navaja dovršne in nedovršne oblike. Če v celoti presodimo Bartlovo slovarsko delo, moramo priznati, da je v slovenskem slovarstvu zarezal globoke brazde in se s svojim vztrajnim in skrbnim delom povzpel v vrste prvih slovenskih slovarnikov.

Fr. T.

† Dr. Joža Debevec

Dne 5. oktobra 1938 je umrl v Ljubljani slavist in klasični filolog, profesor v pokoju in direktor zas. gimnazije uršulink v Ljubljani, dr. Josip Debevec. Bil je od prvega početka član SD in stavil v njegovo delo veliko upanja. Pridno se je udeleževal vseh sestankov in posegal v razgovore. Bil je eden tistih živih in za vse novo vnetih duhov, ki ne nehajo iskati, dokler ne ugasnejo nemirne oči.

Rodil se je 15. marca 1867. v Bégunjah pri Cerknici očetu učitelju; gimnazijo je obiskoval v Ljubljani, po enem letu klasične filologije in slavistike se je posvetil bogoslovju in bil ordiniran 1890; po opravljenem doktoratu iz teologije (1894) se je znova posvetil klasični filologiji in slavistiki na vseučilišču v Gradcu in opravil izpite 1900; potem je služboval na gimnaziji v Kranju in na klasični gimnaziji v Ljubljani do 1924.

Dr. Josip Debevec je od zgodnje mladosti gorel za lepoto slovenskega jezika in se že zgodaj vadil v lepi besedi. Kako živ duh je bil, nam izpričujejo njegova pisma o gimnazijskem šolanju v Vzorih in bojih, ki bodo še dolgo ostala zanimiva kulturna podoba tedanje dobe, a tudi prijetno kramljanje, ki ni brez literarne cene. Prav posebej pa se moramo spomniti na tem mestu njegove skrbi, s kakršno je posredoval naši šoli dobrine domače in tuje literature. Občudovanja vreden ostane njegov trud, da nam približa velikega mojstra Danteja; če že ne v prevodu, v skrbnem komentarju bo še dolga leta posredoval ta veliki ep slovenski javnosti. Po šolskih izvestjih v Kranju in Ljubljani je napisal vrsto lepih slovstvenih in stilističnih razprav, ki so bili dijaštvu važen kažipot v svet literarne lepote: Podoba (metafora) v slovenskem jeziku in slovstvu (Kranj 1905); Grška drama (Ljubljana 1913 in 1914); Jurčič kot dramatik (Ljubljana 1900). Po Mentorju je dijaštvu rapisal dolgo vrsto literarno poučnih člankov, zlasti Zakaj, kako in kaj naj čitamo (XI.), Romantika (XIII.). S svojim delom pri pouku slovenščine je znal ukresati ogenj ljubezni do vsega slovenskega in slovanskega, zato so ga njegovi učenci visoko cenili kot profesorja slovenščine. Poučevanje tega predmeta mu je bilo prav do konca najbolj pri srcu, zato je neprestano iskal načinov, kako bi se pouk dal še kako izboljšati. Pripravljajl je nekaj drobnosti za naš list, a ga je ovrla bolezen, saj mu je ob koncu oteževala vse delo. Ostal bo svetla podoba med njimi, ki so utirali slovenščini pot v srednjo šolo in ji vzgajali ljubiteljev.

J. Š.

Dr. Ivan Grafenauer

Štiftarji in štiftarska narodna pesem

Dostavek k plesnim procesijam (str. 30).

Spomin na skakaško bolezen 13. in 14. stl. ob Spod. Renu, ob Moselli in v Eifflu se je ohranil še do danes v t. i. skakaški procesiji (Springerprozession), ki se vsako leto na binkoštni torek vrši v Echternachu na Luksenburškem v čast sv. Willibrordu, apostolu Nizozemske, ki je v tamošnji opatijski cerkvi pokopan.

Že na vse zgodaj prihajajo ta dan v mesto procesije z vseh koncev in krajev. Ob osmih zapoje duhovščina ob Willibrordovem grobu pesem »Veni creator Spiritus« in vsa množica gre na določen prostor onstran reke Sauere. Tam jim pridiguje v Echternachu rojen duhovnik. Nato se procesija razvrsti: spredaj duhovščina z ljudstvom; počasi se pomikajo po mestnih ulicah in trgih. Za njimi skakači; ritmično poskakujejo tri korake (ali pet korakov) naprej, dva koraka (tri korake) nazaj, pri tem pojo z množicami vred: Sveti Willibrord, prosi za nas! Številne godbe, postavljene ob poti, spremljajo petje in podpirajo naporno ritmično gibanje. Tako procesija obhodi vse mesto. Od desetih do dveh. Od Willibrordovega groba do Willibrordovega groba. Zakramentalni blagoslov zaključí svojevrstno spokorno pobožnost.

Procesija je ohranila prav do danes svoj resni značaj. Namen ji je, da izprosi varstva pred božjastjo in sv. Vida boleznijo. Zgodovinsko je dokazana od l. 1400. — Der Grosse Herder, Bd. 3., stl. 1431, s sliko; Die Stadt Gottes, Druckerij van het Missiehuis Steyl, Holland, l. 1938/39, št. 9. (Juni 1939), str. 405, s sliko.

3. Še o dveh drugih narodnih pesmih je toliko kakor gotovo, da sta nastali v štiftarskih krogih ali vsaj po klerikih ali duhovnikih, ki so z njimi sodelovali. Brez dvoma sta se pa po štiftarjih širili: ko je štiftarstvo izginilo, jima je opešala tudi življenjska moč. Prva je legenda o postanku božjepotne cerkve na Uršlji gori ali Plešivcu pri Slovnjem Gradcu; ohranila se nam je namreč še iz 17. stoletja in je danes ljudstvu popolnoma neznana. Drugo, o postanku božje poti pri Novi Štifti blizu Gornjega grada, je zapisal Matevž Ravnikar-Požencan tudi že pred dobrimi sto leti in znana nam je le ta inačica (SNP, št. 291²¹).

Legenda o zidanju cerkve sv. Uršule na Plešivcu je zapisana med leti 1643. in 1651. v »kalobski rokopis«; ta je nastal na ozemlju nekdanje celjske grofije (dr. Kovačič je z nekoliko verjetnosti ugibal, da ga je morda sestavil škofijski komisar — po naše dekan — v Braslovčah Filip Trpin iz Selc na Gorenjskem, umrl kot generalni vikar ljubljanskega škofa 13. junija 1683.²²); v 18. stl. je bil rokopis v Konjicah ali nekje v konjiški okolici²³, v prvi polovici 19. stl. pa so ga našli v Kalobju pri Št. Juriju ob Južni železnici²⁴. Od tam ga je dobil

²¹ Ravnikarjeva inačica je z Gorenjskega. Sedanji župnik pri Novi Štifti pri Gornjem gradu g. Gothard Ferme mi je prijazno sporočil v pismu z dne 29. julija 1938., da je v svojih 32 letih tamkajšnjega službovanja slišal samo enkrat pesem o početku novoštiftske božje poti od nekega starega, sedaj že rajnega moža; bila je ista, katero sem mu jaz iz Štreklja izpisal in poslal.

²² ČZN, 1930, 192--193. — ²³ ČZN, 1930, 194—197. — ²⁴ ČZN, 1930, 188. 197.

(nekaj let pred 1846.) A. M. Slomšek; posodil ga je Mat. Majarju Ziljskemu, ta ga je nekoliko porabil v »Pesmarici cerkveni« (1846), nato pa ni bilo več sledu o njem, dokler ga ni našel rajni prelat dr. Fr. Kovačič v Slomškovi osebni knjižnici v mariborski škofijski rezidenci in ga opisal v ČZN, 1930²⁵.

Legendo o zidanju cerkve sv. Uršule na Plešivcu, ki ima v rokopisu^{25a} latinski nadpis »Cantio De S. Vrsula«, je prvi objavil dr. K. Štrekelj v Slov. nar. pesmih²⁶ pod nadpisom »Sveta Uršula prosi za suho selo«, in to po Majarjevem prepisu, ki ga je bil dobil od Fr. Miklošiča. Ker Majarjev prepis ni čisto natančen — nekaj važnejših popravkov je priobčil dr. Fr. Kovačič v ČZN, 1930, 200 — sem po ljubeznivosti gospoda prelata dobil za objavo natančen prepis, ki ga je oskrbel ravnatelj mariborske Študijske knjižnice g. Janko Glaser.²⁷

Cantio De S. Vrsula.

(Kalobski rokopis, str. 218—220.)

1.	Tam stoi gora uifsoka, Vifsoka inuj shiroka.	6.	Jeseru se je vgernilu ^{28a} Pokler je Cerkou vripsana,
2.	Na gori lefhi ieseru Shiroku nuj praegloboku.	7.	Od kerfhenikou shidana, ²⁹ Gospe suete Shant Ursule.
3.	V' ieferi klezhi Sant Vrsula, S' iednaitf taulhent Diuizami.	8.	She Diuize Shant Cordule, S' iednaitf taulhent Diuizami.
4.	Nuj klizhejo v' iafnu nebu, Jeshusha lepo molio.	9.	Tankaj ³⁰ je zesta uglajena Gladili so jo Rumarij,
5.	Daj na(m) ²⁸ Jesush suhu félu Na leti gori uifsokj.	10.	Sa mnoge dari profsili, Lubo Diuizo Mario

²⁵ Dr. Fr. Kovačič, »Kalobski« rokopis slovenskih pesmi iz l. 1651., ČZN, 1930, str. 181—205.

^{25a} Kalobski rokopis, str. 216—218. ČZN, 1930, str. 189.

²⁶ SNP, I., št. 856. — Pod črto je opomnja: Neznaneга zapisovalca. — Vzeta iz Kalobškega spisa iz l. 1651., od koder jo je prepisal M. Majar ter jo izročil Miklošiču, kateri jo je dal meni.

²⁷ G. ravnatelj J. Glaserju naj izrečem za to na tem mestu srčno zahvalo. Rajnemu g. prelatu gre hvala tudi še siceršnje nasvete in podatke.

²⁸ V rokopisu je končni m pisan z (latinsko) kratico.

^{28a} v gernilu: ugrénilo, povsem zasulo; prim. ogrēbsti, ogréniti Caf-Fram (iz o-greb-niti), ogrniti jvzh. Štaj.: osuti. Gl. Plet. slov. I, 804 a (ogréniti, l.), 805 a (ogrniti, 2.).

²⁹ shidana: zidana; je li to pisna pomota ali znak narečja?

³⁰ Tankaj: tamkaj. Znak narečja; to obliko poznata iz 17. stl. Adam Skalar, kaplan v Šmartnu pri Kranju (l. 1643), o. Janez od Sv. Križa

(11.)³¹
She Gospo³² sueto Vrsulo,
S' iednaift taulhent Diuizamj.

11. (12.)
Mi tudi se porozhimo,
Naffhe ferze offrujemo,

12. (13.)
Molite Buga uezhniga
Sa nafs nebefke rolhize.

13. (14.)
Luba Gospa shant Vrsula
S' iednaift taulhent Diuizami.

14. (15.)
De nafs pred kugo varuje
Voilko, dragoto, lakoto.

15. (16.)
Nafs varuje pred hudo smert,
Inuj pred ognjo(m)³³ paklenkim,

16. (17.)
Ampak gremo red³⁴ v' vezhni ray,
Tam se s' uami ueselimo.

Ze dr. Fr. Kovačič je spoznal, da se ta pesem o sv. Uršuli in zidanju cerkve njej na čast nanaša pač na sv. Uršulo na Plešivcu pri Slovenjem Gradcu in da je gotovo v njenem območju tudi nastala. To spričujejo nekatere posebne štajerske besede v naši pesmi: beseda suhu sélu (v. 9.) v pomenu stavbišče, stavbni temelj je znana kot narodna beseda na slovenskem Štajerskem (Pleteršnik II, 467 b, jo ima pod značko selo 1 z jvzh. Štajerskega in od Cafa: selo kopati), medtem ko poznajo kranjska narečja za to sorodno »selišče« (Plet. II, 467 b, pod značko selišče, 1); v gernilu (v. 11.) ima sorodnico ogréniti, ogrniti (v pomenu osuti, ospem) prav tako na slovenskem Štajerskem, Plet. jo ima z jvzh. Štajerskega in iz Frama (glej zgoraj op. 28a.). Tudi besedni poudarek ima, kolikor se dá iz ritma slutiti, nekaj značilnih posebnosti štajerskih narečij:

Góspe suete Shant Ursule (v. 14.); — She Góspo suéto Vrsulo (popr. v. 21.); — Lúba Góspa shant Vrsula (v. 27.); — Mi tudi se porózhimo, Naffhe fêrze offrujemo (v. 23—24.); — Molite Búga uezhniga (v. 25.).

Pač pa je bil prepisovalec naše pesmi skoraj gotovo Kranjec. To kaže kranjska besedna oblika kerfhenikou (v. 13.) nam. štajerske (dan. književne) oblike krščenikov, kranjski veznik De nam. štajersko-

v Vipavski dolini (l. 1691), iz začetka 18. stoletja pa o. Rogerij iz Ljubljane (u. 1728), Jernej Basar DJ iz Škofje Loke (1734). Gl. Ramovš Fr., Historična gramatika slovenskega jezika, II. Konzonantizem, Lj. 1924, str. 88.

³¹ Ta kitica v rokopisu po pomoti ni šteta; zato so napačno štete tudi vse naslednje kitice. Tu sem pravilno štetev dodal v oklepaju.

³² V rokopisu stoji: Gospo she sueto Vrsulo. Po 14. vrstici (Gospo suete Shant Ursule) in po 27. (Luba Gospa shant Vrsula) soditi, se je prepisovalec pri pisanju zmotil glede besednega reda in hotel s številčkama 1 in 2 pomoto popraviti.

³³ V rokopisu je končni m pisan z isto kratico kakor v 9. vrstici. Prim. op. 28.

³⁴ red (vred): skupaj. Po Pleteršniku dr. Fr. Kovačič v ČZN, 1930. 200, op. 14.

koroškega da in gorenjsko-škofjeloško-vipavski tankaj nam. tamkaj. Prav ta beseda, se mi zdi, da potrjuje tudi Kovačičevo domnevo, da je bil prireditelj kalobskega rokopisa — čeprav ga ni sam pisal — morda res braslovški škofijski komisar Filip Trpin iz Selc na Gorenjskem. V Braslovčah je služboval prav vsa leta, ko je rokopis nastajal: od 1643., ko je prišel iz Kranja, do 1655., ko je odšel kot župnik v Šmartno pri Kranju.³⁵

Pesem o zidanju cerkve sv. Uršule ima nekatere prav tipične znake štiftarskega gibanja: 1. sama sv. Uršula s svojimi tovarišicami si izprosi od Boga, da se prostor, kjer si želi cerkve, čudežno osuši in postane za zidanje pripraven; jezero, ki je prej tam stalo, se samó zaspè (ugrène; ugrñe); 2. načrt, ki se naj po njem cerkev zida, se (čudežno sam) »vriše« na stavbišče (Pokler je Cerkou vrifsana, v. 12.); 3. v tej cerkvi naj usliši »Luba Gospa shant Vrsula — S' iednaift taufhent Diuizami« prošnje pobožnih romarjev, »De nafs pred kugo varuje, Voifko, dragoto, lakoto.« Le primerjaj s tem to, kar pripoveduje Trubar o štiftarjih: »...z daljnim romanjem in zidanjem novih cerkvá... hoče (ljudstvo) odvrniti ... vse nesreče, ... bolezni, draginje, vojske in nevihte... in tako doseči dobro letino, mnogo žita, vina, živine, mir pred Turki in dolgo življenje.« Da štiftarji tudi večnih dobrin niso pozabljali, o tem nam pričata naša pesem (v. 31—34) in — Trubar (... da bi dosegli večno zveličanje)³⁶.

Pri tej pesmi je najbolj mikavno to, da vemo, kdo so bili štiftarji nove cerkve sv. Uršule na Plešivcu — podobno, kakor to vemo o cerkvi na Sveti gori pri Gorici.³⁷ Bili so to sami kmetje v okolici Plešivca (znani pa so nam iz lastnoročnih zapiskov ljubljanskega škofa Tomaža Hrena o ustanovitvi te cerkve v Hrenovi spominski knjigi, ki se hrani v župnijskem arhivu v Starem trgu pri Slovenjem Gradcu³⁸, in v prvem delu Hrenovega zapisnika škofovskih poslov v nadškofijskem arhivu v Zagrebu, v Pokornovem prepisu tudi v ljubljanskem škofijskem arhivu³⁹):

»Ustanovitev cerkve sv. Uršule in tovarišic se je zvršila okoli leta Gospodovega 1570.⁴⁰ Da bi bilo srečno.

³⁵ Dr. Fr. Kovačič, ČZN, 1930, 192. Orožen, Diocese Lavant, II, 2, Dekanat Oberburg, 44.

³⁶ Rupel, n. d., str. 58.

³⁷ O tej gl. dr. J. Gruden, Zg. sl. n., 615.

³⁸ O ustanovitvi cerkve sv. Uršule na Plešivcu sta pisala na osnovi teh zapiskov že dr. Fr. Kovačič v Glasniku najsv. Src, 1917, 212—216, in Ivan Jurko v Plan. vestniku, 1925, 253—254. Hrenove zapiske same pa je objavil Jakob Šoklič iz Slovenjega Gradca v ČZN, XXXI, 1936, 21—26: Cerkev sv. Uršule na Plešivcu v zapiskih škofa Tomaža Hrena. Hrenova spominska knjiga v Starem trgu obsega tudi še urbar sv. Uršule na Plešivcu iz l. 1688.

³⁹ Volumen Primum: Primi Protocolli Pontificalium ab Illustrissimo et Reuerendissimo Principe ac Domino D. Thoma Episcopo Labacense... peractorum. Knjigo si je bil izposodil J. W. Valvasor — kakor še razne druge spise, listine in izpiske iz kranjskih arhivov — in je prišla po Valvasorjevi smrti po dražbi v nadškofijski arhiv v Zagrebu. L. 1903. je Fr. Pokorn vso Hrenovo knjigo in še nekatere druge listine iz Valvasorjeve zapuščine za ljubljanski škofijski arhiv prepisal. Uvod in pojasnilo je napisal v Besnici 1. dec. 1903.

⁴⁰ Prim. Volumen Primum Primi Protocolli Pontificalium, str. 64., kjer poroča Hren: (Vicinia et Parochiani Ursulanae montis)

Prvi ustanovitelji so bili Anton Plešivičnik⁴¹ in pred njim še njegov oče 1. Florijan Plešivičnik⁴¹, velik dobrotnik in začetnik (štiftar!) vsega dela, 2. Vincencij Prevolnik⁴², 3. Baltazar Naravnik⁴³, 4. Rupert Šjesernik⁴⁴, 5. 6. Benedikt in Lambert Močilnik⁴⁵ in Jurij Prevalnik⁴², od katerih sta ta in Primož Anton Plešivičnik⁴¹ cerkvena ključarja (sindika) po svojih starših ostala do l. 1624.⁴⁶

Kakor se vidi iz Hrenovega poročila o njegovem prvem obisku na Uršlji gori ali Plešivcu (AD MONTEM VRSULANUM sive Pleshiviz) na tretji strani starotrške Hrenove spominske knjige in iz zapisa v zagrebškem Vol. Primum Primi Prot. Pont., je imela gora že tedaj ime Uršlja gora. Že okoli 30 let je stala tedaj na Plešivcu cerkev sv. Uršule. A bila je tedaj, ko jo je Hren prvič videl, (sicer že dozidana, a) očitno še nedovršena: »vse je bilo za pogled še nedodelano in neurejeno.«⁴⁷ Morda so bili ljudje tedaj pred tridesetimi leti po štiftarski navadi postavili najprej leseno kapelo, da se je mogla vršiti v njej služba božja in da so mogli nabirati romarskih darov za stalno stavbo; vsaj za škofa Janeza Tavčarja (1580—1597) pa je morala biti cerkev že dozidana, saj je tedaj vsa soseska z nekaterimi posamezniki vred škofu obljubila, da bo z združenimi

Ecclesiam per amplam in eius fastigium ad laudem gloriam omnipotens Dei, B. Mariae Virg. Matris eius gloriosissimae ante annos 30 coeptam et n(ost)ris monitis et ordinatione pulchre satis completam, in honore ac no(min)e S. Ursulae et XI Millium Virg(inum) ac Martyr(um) consecrari petierunt. (Die 17. Aug. 1602.)

⁴¹ Plešivičnik se imenuje še danes samotna kmetija v Zg. Razboru (980 m). Gl. na specialki »Celje«.

⁴² Prevolnik, Prevalnik: Prevalnik se imenujeta v okolju cerkve sv. Uršule dve samotni kmetiji; ena v Zg. Razboru (842 m), druga v občini Podgorju nad Šmartnim pri Slov. Gradcu. — V avstr. specialki stoji pri obeh ime Prebounik, torej Préalnik. Katero izmed obeh kmetij znači Hrenov Prevolnik, katero Prevalnik, mi ni znano.

⁴³ Naravnik se imenuje samotna kmetija v Podgorju pod Uršljo goro na bivšem Koroškem (1100 m).

⁴⁴ Šesernik je samotna kmetija v Zg. Razboru, najvišja na južnem pobočju Uršlje gore (1240 m).

⁴⁵ Močilnik: samotna kmetija v Podgorju pod Uršljo goro na bivšem Koroškem, jvz. od Naravnika (900 m); na avstr. specialki stoji Mačunik. Da gre res za to kmetijo, se vidi iz zapiska podložnikov cerkve sv. Uršule (ČZN, 1936, 25), kjer je pri imenu Bartholomaeus Mozhilnik (ta je bil brat soustanovitelja cerkve sv. Uršule Benedikta Močilnika) rodbinsko ime Močilnik podčrtano in nad njim zapisano Zemernigk; Čemernik pa je samotna kmetija v Podgoriški grapi pod Močilnikom (Mačunikom).

⁴⁶ ČZN, 1936, 22. Hrenov zapis na 2, str. spominske knjige. (Knjigo je Hren napisal sicer šele po l. 1624., a to pač po osebnih zaznamkih iz časa, ko so se dogodki vršili.) Zgoraj navedeni odstavek si je Hren napisal, kakor kaže letnica na koncu 1. strani in poročilo o prvem Hrenovem obisku na Uršlji gori na tretji strani knjige, v času od 12. septembra 1599 do začetka avgusta 1600. V objavi Hrenovega zapisnika iz Starega trga pri Slovenjem Gradcu je prvi Hrenov obisk na Uršlji gori napačno datiran z letom 1601. Iz prvega dela Hrenovega zapisnika škofovskih opravil (Vol. Primum Primi Prot. Pont.) v ljubljanskem prepisu na str. 45. se omenja obisk na Uršlji gori takoj po vizitaciji slovenjegraške župnije, ki se je vršila 30. julija 1600: Die 30. Julij eiusdem anni — 1600, ko je Hren vizitiral koroške fare ljubljanske škofije — visitauimus Ecclesias Parochiae Slauigraecensis, dein fuimus in monte s. Ursulae.

⁴⁷ ČZN, 1936, str. 22.

močmi pomagala, če bo treba, cerkev popravljati ali urejevati⁴⁸, in cerkev je že imela svoje ključarje. Ker pa je bila cerkev zelo velika — Hren jo imenuje »Ecclesiam per amplam«⁴⁹ — je nedvomno zmanjkalo sredstev, da bi se bila cerkev, posebno v notranjosti, do kraja dovršila in opremila. Škof Hren je naročil, kaj naj cerkveni ključarji glede dovršitve in ureditve cerkve še storé — pokazali so mu z darovi nabranih več ko 500 goldinarjev — in ključarji, posebno Florijan Plešivičnik, so v kratkem vse storili.⁵⁰ Ko je Hren v juniju 1601.⁵¹ drugič prišel na Uršljo goro, je že mogel pregledati graditev oltarjev in naročiti⁵², kar je še bilo treba, da se je mogla cerkev posvetiti. Posvetitev cerkve in prvih treh oltarjev se je potem z vso slovesnostjo izvršila v nedeljo po Velikem Šmarnu (Dominica infra Octavam Assumptionis Mariae), dne 18. avgusta 1602. hkrati z birmo.⁵³ Leta 1609., 2. in 3. avgusta⁵⁴, je posvetil Hren še štiri nove oltarje, dal 1614. dozidati zvonik⁵⁵ in, ko ga je strela poškodovala, je popravljenega sam blagoslovil (31. julija 1622.⁵⁶). Vsakokrat je bilo tam tudi birmovanje.

Kdaj je torej pesem o zidanju cerkve sv. Uršule na Plešivcu nastala? Terminus ante quem je čas, ko se je pesem zapisala. To se je zgodilo kdaj od januarja 1643., ko je zbiralec kalobskega rokopisa zložil novo pesem o imenu Jezusovem in jo zapisal v svojo zbirko (str. 216—218), do novega leta 1651., ko je pisec kalobskega rokopisa zapisal v knjigo adventno pesem o Marijinem oznanjenju (En Jager vun gre louiti — Zhes tu nabesku polie, str. 273—279), in sicer bliže prvemu kakor drugemu datumu, saj sledi Cantio de S. Vrsula (str. 218—220) neposredno pesmi o imenu Jezusovem. Gotovo po 1570., ko so ustanovili po Hrenovem poročilu cerkev sv. Uršule na Plešivcu, ki je od nje gora dobila ime Uršlja gora.

Iz besed naše pesmi, da je bila po osušitvi stavbišča tam »Cerkou vrihsana« in »Od kerfhenikou shidana« (v. 12—13), pa sklepam, da je pesem mogla nastati šele po popolni dograditvi, verjetneje pa posvetitvi cerkve in prvih treh oltarjev. To potrjuje vrstica, ki govori, da so »Rumarji« še »Sa mnoge dari profsili Lubo Diuizo Mario« še prej kakor sv. Uršulo, kar se more nanašati le na stranski oltar Marije Device nebeške kraljice v cerkvi sv. Uršule, ki je bil hkrati z glavnim oltarjem sv. Uršule in tovarišic in stranskim oltarjem presv. Trojice in s cerkvijo samo posvečen 18. avgusta 1602.

Torej po letu 1602., pred letom 1643. Ker pa je bila pesem 1643. pač že obče znana in razširjena, se mi zdi v tej dobi verjetnejši prvi čas kakor poznejši. Morda nam bo Hrenov zapisnik tudi tu na pomoč. Spro-

⁴⁸ ČZN, 1936, str. 24.

⁴⁹ Vol. Primum Primi Prot. Pont. (prep.), str. 64.

⁵⁰ ČZN, 1936, str. 22.

⁵¹ Vol. Primum Primi Prot. Pont. (prep.), str. 50.

⁵² ČZN, 1936, st. 22.

⁵³ ČZN, 1936, 22—23. Vol. Primum Primi Prot. Pont. (prep.), str. 64 (iz l. 1602.) in str. 253—259 (iz l. 1602. in 1609.).

⁵⁴ Vol. Primum Primi Prot. Pont. (prep.), str. 258/59.

⁵⁵ ČZN, 1936, str. 23.

⁵⁶ Vol. Secundum Primi Prot. Pont., str. 290 in 299: Dominica post Festum S. Jacobi Apostoli Mense Julij.

čilu, da je škof Hren na »neprestane ponižne prošnje cerkvenih ključarjev in soseske« (Ad instantiam & humilem petitionem Syndicorum et Vicinitatis) v cerkvi sv. Uršule na Plešivcu posvetil še nadaljnje 4 oltarje (1. sv. križa sredi cerkve, 2. sv. Mihaela nadangela, angelov varuhov in vseh angelov, 3. sv. Jerneja, 4. sv. Lenarta), dostavlja Hren v zapisniku še tole: »Od tedaj je začela cerkev (božja pot) sv. Uršule procvitati in se razvijati, ker so se zgrinjale k njej iz vseh krajev in dežel neštevilne trume in množice romarjev, da opravijo tam svojo pobožnost«. ⁵⁷ Mislim, da se ne bomo preveč motili, če stavimo postanek štiftarske in romarske pesmi o zidanju cerkve sv. Uršule na Plešivcu v čas okoli 1609.

4. Manj legendarna, nekako, dejal bi, bolj zgodovinska je štiftarska pripovedna narodna pesem o postanku Nove Štifte pri Gornjem gradu. Zapisal jo je Matevž Ravnikar v dveh zapiskih, ki se razlikujeta samo v nekaterih besedah in oblikah, a v bistvu popolnoma soglašata; z vsemi različicami vred jo je po tem zapisu objavil Štrekelj SNP I., št. 291. Glasi se:

Nova Štift na Štajarskem.

Klast voličam hlapci šli,
hlapci aj Tomanovi⁵⁸,
Vglédali so lučico,
še se grôzno vstrašijo.
Šli so klicat Tomana,
gospodarja stariga:
»Gôri, gôri, Toman star!
V' našim gojzdi luč gori,
za gotov' se čud' godi.«

Toman klical Tomanko,
ji povedal zgodbo to:
»Hitro gori, Tomanka!« —
Tak' je rekla Tomanka:
»No stari, stari Toman ti,
za gotov' se čud' godil'«
»Torej pojmo v' Gornji grad,
zgodbo to na znanje dat
tje do škofa svetliga
in gospod namestnika⁵⁹.«

»Čakaj li, moj Toman ti,
naj odbije polnočil'«

Toman komaj čakal t'ga,
de je ura polnoč bla.
Hitro dalej zdaj gredo,
deleč notri v Gornji grad,
škofu to na znanje dat.
H' svitlim škofi pridejo,
ga po konci skličejo:
»V našim gojzdi luč gori,
za gotov' se čud' godi.«

S' škofam se vzdvignejo,
deleč nazaj pridejo,
notri v' gojzde Tomanove.
Tam svetlôbo vidijo,
kakor pravit' slišijo.
Tak je rekel svitli škof:
»Cerkev bomo tù nar'jal',
Nova Štift se ji bo djall«

⁵⁷ ČZN, 1936, str. 23. (V Hrenovi knjigi, str. 5.). Prim. zg. pri op. 54.

⁵⁸ Toman: samotna kmetija na hribu (Bezgovju) jugozahodno od Nove Štifte (820 m). Po gornjegrajskem urbarju iz l. 1426. se omenja ta kmetija z imenom Jarnebazowgy. Kot velik kmet, podložnik gornjegrajski (označen je z najvišjo oznako 4), je moral plačati letno 60 oglejskih soldov (ali 90 graških fenigov) davka, razen tega 300 gosposkih sirov z goveje planine (še danes se imenuje gora južno od Tomana Tomanova planina, 1190 m), hidrijo (10 funtov) masla (butiri), 2 piščanca in 20 jajc. Orožen Ign., Diözese Lavant, II. 1, 1876, str. 224.

⁵⁹ Gospod namestnik je pač škofov generalni vikar Nikolaj Škofič. Dr. J. Gruden, Zgod. slov. naroda, 642.

Pesem v pristnem baladnem slogu naših starih narodnih pripovednih pesmi prikazuje poglavitni dogodek, ki je dal povod za zidanje nove cerkve (štifte) Mariji v čast: pojav čudežnih luči v Tomanovem gozdu, in to res »v jedrem jeziku, zgoščeni pripovedi, krepkih obrisih«, z neposrednim dialogičnim podajanjem in prijemljivo nazornim prikazovanjem posebno duševnega dogajanja — iz kratkih, odsekanih dvogovorov še danes čutiš, kako je dogodek vso Tomanovo hišo do dna pretresel. Zunanji dogodki pesnika niso tako zajeli; o škofovem pozvedovanju in obotavljanju, bi li dovoljenje dal ali ne, o dolgotrajnih pripravah za zidanje in zidanju samem, o romarjih in procesijah, ki so prihajale itd., o vsem tem molči; mika ga samo končni uspeh vsega tega: »Cerkev bomo tu nar'jal' — Nova Štift se ji bo djal.«

Mikavno je gledati, kako in v koliko pripovedovanje narodne pesmi zgodovinskim poročilom o zidanju Nove Štifte ustreza, v koliko jih izpopolnjuje.

Poglavitni in najbolj zanesljivi vir o postanku Nove Štifte je nedvomno prošnja tedanjega ljubljanskega škofa Petra pl. Seebacha (1558—1568) na svetega očeta (menda Pija IV. — 1559—1565) za podelitev odpustkov Novi Štifti z uradnim poročilom o dogodkih, ki so povzročili postanek te cerkve in božje poti. Glasi se (v slovenskem prevodu):⁶⁰

V Kristusu presveti oče in gospod premilostljivi gospod!

Pobožno vdano poljublam tvoje svete noge in ponižno prinašam vsemogočnemu Bogu (sc. zate) svoje molitve.

Kristus, naš Gospod in Zveličar, zaradi človeških pregreh sicer časih pripusti, da volkovi grdo mesarijo med čredo sv. Cerkve⁶¹, vendar pa tistim, ki v strahu in trepetu s preprostim srcem Njemu vedno služijo, svoje pomoči za hrabro obrambo⁶² nikoli ne odreče, ampak podeljuje razne pomočke in darove za pridobivanje ljudi, tako da omenjeni njeni udje z njimi stanovitno vztrajajo v pravi, stari katoliški veri.

Ker mora teh od predobrotljivega višnjega Boga podarjenih darov cerkveno duhovsko oblastvo posebno v naših časih vneto za nas želeti, vrhu tega pa tudi v prejšnjih časovnih, krajevnih in osebnih razmerah podeljene še z drugimi duhovnimi zdravili in tolažili za vest množiti in širiti: si ne morem kaj, da ne bi k pobožni prošnji meni izročeni ovčic Vaši Svetosti dodal še tole ponižno sporočilo:

Ze pred tremi leti so se na Metuljskem griču — to je kraj v štajerskokranjskih gorah, nekako pol nemške milje oddaljen od Gornjega grada v moji ljubljanski škofiji — raznim ljudem prikazovala različna čudežna znamenja in po božjih opominih se jim je naposled očitno razodelo, da naj se na omenjenem Metuljskem griču postavi in posveti cerkev na čast blaženi Devici Mariji. Kot škof tega kraja sem se pomišljal dati za to dovoljenje, ker sem se bal, ali jih ne motijo prividi, ali ni morda vmes kak hudobni duh, kaka prevara ali ukana; pa me je Bog kaznoval. Vaši Svetosti sveto zatrjujem, da so mi takoj naslednjo noč noge in stegna tako otekle in začele boleti, da celih osem dni nisem mogel prav hoditi, dokler me niso — razumljivo, ker je bilo v soboto pred binkoštimi

⁶⁰ Prepis te prošnje, vdelan v okvir, visi v presbiteriju romarske in farne cerkve pri Novi Štifti nad pruko na evangelijski strani. Po tem prepisu je prošnja objavljena v Orožnovi knjigi Das Bisthum und die Diözese Lavant, II, 2. Das Dekanat Oberburg, 68—70.

⁶¹ To so razširjevalci protestantizma.

⁶² Te besede in vse naslednje pripovedovanje kaže, da je bilo štitarstvo — ne glede na poznejše skakaštvo — za časa protestantske propagande v slovenskih krajih res reakcija na protestantsko sramotenje katoliškega češčenja Matere božje in svetnikov, kakor je to pravilno povedal dr. Jos. Gruden v Zgodovini slov. n., 687—688.

— zaradi silne množice romarjev, ki so prišli, moji (dvorjani) nekako prisilili, da sem se dal posaditi na osliča in odnesti na omenjeni grič. Ko smo odpeli večernice, sem tam na mah spet dobil prejšnje zdravje, da, še boljše, kakor sem ga imel poprej.

Tudi naslednjega dogodka Vaši Svetosti ne morem prikriti. Ko sem na konju prijezdil na tisti kraj, da bi si ga ogledal — drevje je bilo tedaj že posekano — in sem spraveval, kje je tisto mesto, kjer so videli plamenčke, so mi ljudje — bilo je namreč tam zelo mnogo ljudstva — enodušno odgovarjali, da ravno na tistem mestu, kjer je stal moj konj: prav tedaj je konj s kopitom tako globoko zakopal v zemljo, da sem moral stopiti z njega, na kar sem seveda kraj, ki ga je Bog izbral, zaznamoval.⁶³

Ne bom govoril, sveti oče, o lučih (de flammis: plamenih), ki so jih na tistem griču pogosto videli, tudi bom molčal o hromi devici, ki se je zaradi te zadeve zaobljubila in je čudežno ozdravela; o presvetli zvezdi, ki jo je videlo, ko se je ob opoldanski uri v tistem kraju maša brala, mnogo tisoč ljudi nad tamošnjo kapelo (Capellae huic imminere), o dveh dečkih — od katerih je bil eden umrl od bolezni, drugi pa se je v vodi utopil — ki sta tu spet oživila. Prav tako o neki deklici, ki je tu od svoje bolezni v trenutku ozdravela; in o drugih preštevilnih čudežih, ki se tam dan na dan dogajajo na priprošnje blažene Marije, vedno Device — dal sem jih vse preiskati in priče zapriseči, tako da jim gotovo gre vera.

Samo tegale ne morem zamožčati: skoraj na vse praznike, tako posebno o veliki noči, o binškoštih, na rojstvo blažene Device in na Marijino vnebovzetje pride od vseh koncev in krajev toliko ljudstva, iz Štajerske, Koroške, Kranjske, Dalmacije, Hrvaške in iz drugih dežel z veliko pobožnostjo na omenjeni grič ter prisostvujejo daritvi sv. maše in pridigam in večerniškim molitvam, da jih je ne malokrat zdaj morda po deset, zdaj po dvajset, zdaj po trideset tisoč. Da bi se njihove duše (conscientiae: vesti) v sedanjih tako nesrečnih časih mogle ozdraviti in okrepčati s čim večjimi in številnejšimi milostmi za čiščenje vse-mogočnega Boga in za večjo čast blažene Marije, vedno Device, in za rešitev in tolažbo mnogih duš: jaz in moji podložni ponižno prosimo Vašo Svetost, da naj blagovoli Vaša Svetost z apostolsko oblastjo podeliti to milost, da ob zgoraj imenovanih praznikih, namreč o veliki noči, binškoštih, na rojstvo blažene Device Marije in na vnebovzetje (Marijino) vsi verni kristjani, ki skesano in po dobro opravljeni spovedi rečeno novo cerkev (novam Ecclesiam) blažene Device na Metuljskem griču pobožno obiščejo, prejmejo popolni odpustek svojih grehov in se okrepčajo še z drugimi številnimi milostmi za dušo, kakršnih bi Vaša Svetost v svoji veliki modrosti in dobroti še blagovolila dovoliti in določiti.

Hkrati (interea) samega sebe, mojo ljubljansko škofijo (Labacensem Ecclesiam) in meni izročeno čredo Vaši Svetosti kar najponižneje priporočam. V Gornjem gradu...

Vaše Svetosti najponižnejši kapelan (Capellanus) Petrus, ljubljanski škof.

Dogodki, ki jih to škofovo pismo opisuje, so torej v bistvu tile: 1. Raznim ljudem se prikazujejo čudežne luči v gozdu na Metuljskem griču. Narodna pesem se omejuje samo na eno hišo, dodaje pa — zgodovinsko prav verjetno — ime te hiše, od koder se res lepo vidi na grič s cerkvijo Nove Štifte; tudi to je verjetno, da je bil gozd v 16. stoletju Tomanova last. 2. Nekomu, a ne vemo komu, se razodene Marijino naročilo, naj se na Metuljskem griču gradi Mariji cerkev; to naročilo sporoče ljubljanskemu škofu. Narodna pesem o posebnem razodetju molči, govori samo o tem, da Tomanovi sporoče škofu o čudežnih lučih. 3. Škof se pomišlja, kar je za katoliško cerkveno oblast v takih primerih kar tipično⁶⁴: boji se, da gre morda za privide, torej za bolezenske pojave,

⁶³ Pač za stavbo prihodnje kapele.

⁶⁴ Primerjaj pismo oglejskega cerkvenega vizitatorja, pomožnega škofa Pavla Bizancija, o dogodkih pri Sv. Luciji ob Soči. Dr. J. Gruden, IMDK, 1908, 63—64., Zg. slov. n., 684—685.

morda za človeško prevaro, morda celo za motnjo hudega duha. Narodna pesem o tem molči. 4. Škofova nenadna bolezen in čudežno ozdravljenje pri prvem obisku Metuljskega griča, kamor so že prihajali romarji, a še ni bilo kapele. 5. Škof določi ob drugi priliki⁶⁵, kje naj se zida kapela. Narodna pesem je 4. in 5. točko strnila v eno: škof naroči, naj se sezida cerkev, ki se bo imenovala Nova Štifta. 6. Razni čudeži, ki škof o njih poroča, da so se zgodili na tem kraju, se časovno v to vrsto ne dadó varno uvrstiti; samo zvezdni čudež se je zgodil gotovo pozneje, saj se je zvezda pokazala nad leseno kapelo. Narodna pesem se po baladno omejuje na eno samo, in sicer na prvo čudo, na čudežne luči. Nasprotja med škofovim poročilom in narodno pesmijo ni.

V bistvu, glede dogodkov samih, se z narodno pesmijo in škofovim poročilom sklada tudi Trubar, le da je njegovo gledanje na dogodke in na osebe popolnoma drugačno, ker je videl v vsem, posebno tudi v čudežih, le golo, namerno sleparstvo. Trubar poroča o tem predvsem v posvetilu glagolskega Prvega dela Novega testamenta (1562) kralju Maksimilijanu.⁶⁶

»V poletju preteklega petnajst sto ena in šestdesetega leta je nastopila mlada in nesramna vlačuga (ein jung vnzuchtig, hürisch Weib⁶⁷) pri Gornjem gradu na Spodnjem Štajerskem, štiri milje od Ljubljane. Roke je pred ljudmi nosila sklenjene na hrbtu, povešala glavo in obličje in je vsakomur dejala in izjavljala, da noče Devica Marija odslej nič več prebivati v cerkvi na gori pri Gorici in Solkanu. (To cerkev so pred dvajsetimi leti zgradili na pobudo stare coprnice, ki je kot dekle baje splavila troje otrok).⁶⁸ Vzrok, je dejala, je ta, ker jemljejo duhovniki⁶⁹ najboljše suknje, obleke in najlepše tančice, ki jih (ljudje) prinašajo in darujejo Devici Mariji⁷⁰, in jih dajejo svojim kuharicam; dalje, ker palijo

⁶⁵ Orožen (n. d.), 71) je oba obiska strnil v enega, prav tako tudi stenska slika v današnji cerkvi v Novi Štifi v prvi kupoli na listni strani; popravil je to Avg. Stegenšek (Cerkveni spomeniki lav. škofije, I., Dekanija gornjegrajska, Maribor, 1905, 106. op. Opis slik gl. str. 105.)

⁶⁶ Rupel, n. d., 59—60.

⁶⁷ V Katehizmu z dvejma izlagama, 1575, označuje Trubar to osebo še natančneje (Rupel, n. d., 123): Koku se je ta farska kurba ž ne krovaškim farjem v Gurenim gradu, kir je to novo cerkov gori naredila, držala, je tej isti sosesčini per Gurenim gradu vejdejoč.«

⁶⁸ Glede Trubarjevega »krovaškega farja«: V gornjegrajskem Marijanskem kolegiju, ki je bil nekaka nadaljevalna šola za mlade duhovnike in hkrati pripravljala šola za duhovniške kandidate pred posvetitvijo, je bil 1559 gojenec neki Kroat, recte Lubenjak, ki je bil pozneje 8 let škofov dvorni kaplan (Orožen, n. d., 61). To je pač duhovnik Nikolaj Lubenjak iz Vrbovca, kateremu je poveril precej leni pl. Seebach celo obiskovanje podložnih župnij (1562). Dr. Jos. Gruden, Zg. slov. n. 642.

⁶⁹ Glej o tem v I. delu razprave, str. 25. (pri op. 52.).

⁷⁰ Oblika naslednjih obdolzitev, kakršne se pri Trubarju vedno ponavljajo, je gotovo Trubarjeva. Njih vsebina se malo strinja s tem, da imenuje Trubar to žensko osebo »mlado in nesramno vlačugo«. Da so se pa nerednosti na Sveti gori v tem času res dogajale, moremo sklepati iz tega, da je nadvojvoda Karel oskrbovanje te božjepotne cerkve 1566. izročil frančiškanom. Gl. zgoraj op. 10. in Grudnovno Zgodovino, 615.

⁷¹ Take darove v blagu je moralo predstojništvo cerkve seveda prodati, da se je dobil denar za zidanje in oskrbovanje cerkve in službe božje. Glej IMDK, 1908, 63, 65, kjer beremo, da se je oglejski vizitator Pavel Bizancij

vosek in sveče, ki jih (ljudje) prinašajo in darujejo njej, pri igri, popivanju, preklinjevanju, zasramovanju in rotenju; tudi cerkveni ključarji in starešine ji kradejo denar in ga brez potrebe zapravljajo.

Zaradi tega hoče imeti drugo cerkev pri Gornjem gradu. Ker so po takem govorjenju videli še ponoči na istem prostoru, ki ga je pokazala, mnogo gorečih luči (sama je tam okrog ponoči razpostavila v krogu mnogo bakel ali plamenic iz tresák, a zjutraj so tam našli ostanke, oglje in luknje za bakle),⁷¹ so neumni in preprosti kmetje kmalu zgradili na tistem griču leseno kapelico in poklicali tja nekaj duhovnikov, da bi na oltarni plošči mašo brali. Radi so prišli in primerno pomagali pri novi stavbi in ustanovi, kajti take nove cerkve in božja pota jim dajejo, kakor sami pravijo, mnogo in dobrega plačila za njihovo mašo in dobrega mesa za njih kuhinjo. Na novo leseno kapelo pa so napisali: *Locus iste sanctus non ab hominibus est inventus, sed a Deo optimo maximo mirabiliter per ignem & lucem & flammam ignis electus, demonstratus & illustratus, propterea vocatus locus iste ad salvatorem nostrum Jesum Christum & beatam virginem matrem eius.*⁷² Skratka: ničvredna, nesramna ženska in pa njeni Baalovi duhovni so s svojim lažnim govorjenjem toliko opravili, da je prišlo v preteklem mesecu avgustu leta petnajst sto ena in šestdesetega na vnebohod (pravilno: vnebovzetje Marijino) k omenjeni kapeli mnogo tisoč slovenskih kmetov in kmetic, ki so pripeljali veliko živine in drobnice, oblačil, denarja, voska, sveč, sira, volne, lanu in drugih stvari ter jih darovali Devici Mariji, ki baje prebiva v tisti kapeli. In temu ubogemu preprostemu številnemu ljudstvu, ki so ga razdelili v pet delov ali gruč, je pridigalo obenem pet duhovnikov. In eden se je zelo razjezil nad kmeti, zmerjal jih z beštijami, ker si niso sezuli čevljev, češ kraj in zemlja, kjer stoje, sta sveta,⁷³ Devica Marija hodi tod itd.« Poročilo sklepa: »O takih in sličnih malikovalskih, norih božjih službah, o novih cerkvenih stavbah in božjih poteh, ki so se pojavile šele, odkar ljudje pomnijo, s sleparijo lahkomiselnih ljudi in lakomnih duhovnikov v omenjenih gorenjih slovenskih deželah, bi utegnil napisati celo knjigo.⁷⁴

prav zaradi »kramarske lope« pomišljal dati dovoljenje za službo božjo v začasni leseni kapeli pri Št. Mavru nad Sv. Lucijo blizu Tolmina (dr. J. Gruden, Zg. slov. n., str. 684.). Razumljivo, da so se nerednosti lahko godile, če so duhovniki sami blago poceni kupovali.

⁷¹ Prim. kar piše Trubar v Katehizmu z dvejma izlagama: »Ti eni pak farji inu mežnarji so tim živim rakom goreče voščene svičice perlepovali inu okuli tacih cerkov ponoči pustili laziti. Tu kedar so ti preprosti vidili, so verovali, de ti svetniki taku okuli te cerkve hodijo.« Rupe l, n. d., 123.

⁷² Slovenski: Niso ljudje našli ta sveti kraj, ampak sam predobri višnji Bog ga je čudežno z ognjem in lučjo in ognjenim plamenom izbral, pokazal in pojasnil, zaradi česar je ta kraj dobil ime po Odrešeniku našem Jezusu Kristusu in blaženi Devici, Njegovi Materi.

⁷³ To je citat iz svetega pisma (Mojzes ob gorečem grmu, 2 Moz 3, 5), česar Trubarjev poročevalec bržkone ni razumel.

⁷⁴ To obdolžitev je Trubar ponovil v Katehizmu z dvejma izlagama, 1575, tik za odstavkom o »farski kurbí v Gorenim gradu«: »Od take hudobe, lotrije (kor.-nem. Lotter: malopridnež), golufije, malikovane inu vse žlaht piberije (Büberei), kir so se per tacih cerkvah s tim rumanem s križihojenem zgodile inu se še zdaj gode, bi mi mogli ene velike bukvi, katere bi ne mogel oben rimsko osel nesti, napisati.« Rupe l, n. d., 123.

To Trubarjevo poročilo se s škofovim glede stvarnih podatkov kar dobro sklada: luči, Marijino naročilo za zidanje cerkve (dasi je oboje obrnil), sodelovanje duhovščine; o čudežih Trubar sicer ne govori — razen o lučih — a njegovo racionalistično razlago čudežev, ki je v zvezi tudi s poročilom o gornjegrajski štiftarici, iz Katehizma z dvejma izlagama že dobro poznamo.⁷⁵ V bistvu se sklada Trubar s škofom celo glede trditve, da je »farska kurba ž ne krovaškim farjem v Gurenim gradu... to novo cerkov gori naredila«; saj poroča tudi škof, da so ga njegovi domači nekako prisilili, da je svoje stališče do nameravane nove cerkve spremenil in se dal na binško soboto na osliču nesti do Metuljskega griča, kjer so odpeli potem večernice in je škof ozdravel. Med škofovimi domačimi ali dvorjani pa je bil eden najvplivnejših dvorni kaplan Nikolaj Lubenjak iz Vrbovca, Trubarjev »krovaški far«.

Razlika je le v tem, da Trubar v svojem poročilu čisto molči o škofovem deležu pri postanku Nove Štiffe. A ta molk se nam pojasni, če pogledamo v pismo, ki ga je pisal Trubar iz Uracha 11. aprila 1562. Joštu Gallenberškemu in kranjskim odbornikom; v njem izraža Trubar upanje, da morda škofa Petra pl. Seebacha še pridobé za protestantstvo⁷⁶: »Škof v Magdeburgu in škof v Halleju na Saškem reformirata svoji škofiji po avgsburški veroizpovedi. Tako je. Če bi mogli mi našega škofa pripraviti do tega! Le povejte mu: le zaradi upanja, da bo pristopil k naši cerkvi, ker je na Avstrijskem delil sv. zakramente v obeh podobah⁷⁷, sem mu prizanesel v opisu gornjegrajskega romanja v predgovoru k hrvatskemu testamentu, da ga nisem imenoval in zabeležil z imenom; če se bo po nepotrebnem usajal zoper pravo vero, naj ve, da se mu ne bo dobro godilo in da bo pustil za seboj večno slab spomin.«

Ker se pa upanje, da bi prestopil Seebach k protestantom, le ni izpolnilo, so se ga v smislu Trubarjeve grožnje kranjski stanovi spomnili v odgovoru deželnega zbora nadvojvodu Karlu Graškemu v ponedeljek po svečnici 1566., t. j. 4. februarja⁷⁸, kjer pravijo⁷⁹, da je škof »po besedah in sanjarijah lahkomišelnih vlačuge (Vetl) v nekem hribovskem kraju blizu Gornjega grada postavil novo štifto (ein Neustift), zato da bi preprostim ljudem, ki ob določenih dneh v velikih trumah tja prihajajo, čim bolje prodal svoje vino in žito in da bi delež dobil od daritev, ki jih ljudje prinašajo, kar daje vsem, ki bolj verujejo v Boga in božjo besedo kakor pa v ustanovljeno malikovalstvo in izmišljeno vero v odpustke, slab zgled in pohujšanje«.

Tudi štajerski deželni stanovi so se ob ustanovitvi božje poti pri Materi božji v Novi Štifti zgražali nad strašnim malikovanjem med ka-

⁷⁵ Gl. Rupel, n. d., 123, in zgoraj str. 25.

⁷⁶ Rupel, n. d., 171.

⁷⁷ Seebach je bil, preden je zasedel ljubljansko škofijsko stolico, župnik v Moravčah in v Russbachu na Spodnjem Avstrijskem. Škofijske posle je zelo zanemarjal in bil proti protestantom zelo boječ in popustljiv. Dr. Gruden, Zg. sl. n., 642.

⁷⁸ Nedeljska številka leta 1566. je f.

⁷⁹ Mittheilungen des historischen Vereins f. Krain, 1876, str. 55. v Dimitzovi objavi »Urkunden zur Geschichte der Reformation in Krain aus den Jahren 1540—1634«. Gl. tudi Ign. Orožen, n. d., 71—72.

toličani, češ »da bi ne bilo čudno, ako bi se nebo odprlo, žveplo in ogenj vse požgala ali zemlja pogoltnila to podjetje«. ⁸⁰

Kdaj so se ti dogodki vršili? Izmed sodobnih poročil ima natančne podatke glede časa samo Trubar v posvetilu glagolskega Prvega dela Novoga testamenta (1562). Pravi, da je »gornjegrajska mlada in nesramna vlačuga« nastopila leta 1561. Prav tisto leto se je vršil na Veliki Šmaren (Trubar pravi »an vnser Frawen Schidung tag«: na poslovilni dan Naše Gospe) tisti veliki romarski shod, ko je prišlo k omenjeni leseni kapeli mnogo tisoč slovenskih kmetov in kmetic. To leto je torej tista ženska začela pripovedovati o Marijini želji, da se naj na (Metuljskem) griču sezida cerkev, to leto so se prikazovale tam skrivnostne luči, to leto so so čudežni dogodki tako razvedeli, da je prihajalo romarjev že na tisoče, da se je postavila lesena kapela z napisom na njej in z liturgično pravilno opremljenimi oltarji, da so duhovniki na njih maševali; duhovniki so pomagali tudi že pri pripravah za zidavo stalne zidane cerkve (zu disem newen Gebew vnd Stifft). Vse to, recimo, od zgodnje pomladi do Velikega Šmarna, nekako v petih, kvečjemu šestih mesecih. Ali je to mogoče?

Oglejmo si s tega stališča še poročilo škofa Petra pl. Seebacha v prošnji do svetega očeta. V ohranjenem prepisu te prošnje žalibog datuma ni, sicer bi bil časovni račun takoj v redu. A vendar je v poročilu več natančnih relativnih časovnih podatkov. Škof pravi, da so se že pred tremi leti (iam ante triennium) na Metuljskem griču godili različni čudeži in se prikazovala raznim ljudem znamenja (varia prodigia ac signa in colle Metulski... diversis hominibus apparuisse) — p o g o s t o, torej dalje časa, so se videli na tistem griču plameni (Taceo... de flammis in dicto colle frequenter visis) — n a p o s l e d šele se je po božjih opominih — večkratnih — očitno razodelo, naj se tam postavi in posveti Marijina cerkev (divinisque monitis tandem aperte significatum esse, ut in praefato colle Metulski templum B. V. Mariae consecrandum extrueretur). To željo so škofu sporočili, a gotovo ne kar prvi dan, saj so že prihajale v tisti gozd silne množice romarjev.

Tu šele stopimo na razmeroma trdna tla, ker moremo naslednje časovne podatke vezati s prazniki cerkvenega leta. S prošnjo za dovoljenje, da bi smeli zidati novo cerkev, so prišli ljudje do škofa nedvomno na vnebohod Kristusov; če sprejmemo za ta dogodek Trubarjevo letnico — in mislim, da to smemo — je bilo to dne 15. m a j a 1561. ⁸¹ Škof se je pomišljal, ni hotel dati dovoljenja in je že naslednjo noč (statim nocte subsequenti) — od četrta na petek — zbolel, da celih osem dni — od petka do petka — ni mogel prav na noge (ut per octiduum recte incedere nequirem). Na binkoštno soboto (in Vigilia Pentecostes) — dne 24. maja 1561. — se je dal na osliču nesti na Metuljski grič in je tam ozdravel in seveda gradnjo dovolil. Ko je škof drugič na konju prijezdil tja (equitassem), da bi označil kraj, kje naj se zgradi najprej začasna lesena kapela in postavi stalna zidana cerkev (nova štifta), je bilo drevje že posekano in pospravljeno, tako da škof zdaj mesta, kjer so gorele skriv-

⁸⁰ Dr. J. Gruden, Zg. sl. n., 659—660. Letnica 1560. na str. 659 je tiskovna napaka.

⁸¹ Velika noč je bila l. 1561. dne 6. aprila.

nostne luči, ni več spoznal. To je moralo biti na praznik, saj je bila tudi ta dan na griču silna množica ljudi (aderat enim hominum multitudo maxima); najprigodnejše in najverjetnejše je bil to praznik sv. Rešnjega Telesa, 5. junija 1561 — na binkoštno praznike (25., 26. in 27. maja) namreč drevje še ni moglo biti pospravljeno. V poltretjem mesecu do Velikega Šmarna je mogla biti potem lesena kapela že stesana in popolnoma urejena, za oltarni kamen je poskrbel že škof.

Od škofovega nastopa dalje časovni račun ne dela nikake težave. Drugače je s prejšnjimi dogodki. To je težko strniti v kratki čas dveh ali treh mesecev, posebno, ker so se luči že dalje časa prikazovale, preden se je razodela Marijina želja — kako, ne vemo — ker je za Marijino željo škof zvedel tudi šele potem, ko so se zgrinjale na čudežni kraj že velike množice ljudstva. Treba bo torej poseči z datumom, ko so se na Metuljskem griču začele prikazovati skrivnostne luči, vsaj nekoliko preko Trubarjeve letnice nazaj.

Za koliko? Zdi se, kakor da bi nam mogla priti tu na pomoč stara bakrorezna romarska podoba Matere božje pri Novi Štifti, o kateri je poročal rajni trnovski župnik Ivan Vrhovnik⁸² 1908 takole: »V podpisane zbirki se nahaja krasna 28 cm × 20 cm velika bakrorezna podoba Matere božje pri Novi Štifti nad Gornjim gradom. V središču je osmožarka zvezda in v njej sedeča Marija z Jezuškom v naročju⁸³ in z žezlom in rožnim vencem v desnici; oba sta kronana. Ob zvezdi tiče v štirih voglih slike, kažejo začetek božje poti in čudeže (Erschienen öftters drey Feurige Flammen 1557 [levi gr. vogal]; Petrus V. Fürst u: Bisch: zu Laybach besucht den Flammen Orth 1558 [desni gor. vogal]; Maria zeuget sich um Mittags zeit in einem Liechten Stern 1559 [levi sp. vogal]; Unzählich Presthafte gehen gesund davon 1606 [v desnem spodnjem vogalu, Grf.]. Podoba oklepajo rokokoski okraski.« — Podoba sicer ni sodobna, saj je iz dobe rokokaja, nekako iz sredine 18. stoletja; ker pa izvirajo podatki nedvomno od duhovščine, ki je iz Gornjega grada oskrbovala službo božjo pri romarski cerkvi, bi mogli sloneti vendarle na kakih nam izgubljenih spisih ali na kolikor toliko zvestem ustnem izročilu. Žal pa temu ni tako, ker nasprotujejo združenim podatkom škofa Petra in Primoža Trubarja. Tudi če bi se bil škof obrnil na papeža s prošnjo za odpustke že leta 1561. — kar je malo verjetno, saj poroča o čudežih, ki so se zgodili že pri kapeli (prikazen zvezde) — bi z njegovim podatkom o treh letih, ki so minila od prve prikazni, prišli šele do leta 1558.

Zadovoljiti se moramo torej z računom, ki ga moremo sestaviti na osnovi Trubarjevih in Seebachovih časovnih navedb. Škof svoje prošnje ni mogel poslati v Rim pred letom 1561., ker se je šele to leto za novo ustanovo zavzel (to sledi iz Trubarjevega poročila); ni ga poslal pozneje kot l. 1564. (če je Trubarjev podatek pravilen); potemtakem bi se bile

⁸² I. Vrhovnik, Božjepotne spominske podobice, IMDK, 1908, 79—80 (prim. IMDK, 1907, 168).

⁸³ V svetli zvezdi, ki se je prikazala opoldne med mašo nad Marijino kapelo pri Novi Štifti, o čemer poroča že škof Peter pl. Seebach, se je po legendi prikazala sama Mati božja. »Zato se tukaj Marija obrazi kot Devica z Detetom v naročju, sedeča pred veliko šesterožarno (ali, kakor tu vidimo, tudi osmožarno) zvezdo nad kapelo in se imenuje: Marija Zvezda.« Avg. Stegenšek, Dekanija gornjegrajska, Maribor, 1905, str. 106.

začele skrivnostne luči prikazovati med l. 1558. in 1561. — NB. Ko je bil stavek že lomljen, sem dobil po škof. arhivarju prof. M. Miklavčiču iz ljubljanskega škofijskega arhiva Seebachovo prošnjo in opravičilo nadvojvodu Karlu z dne 14. septembra 1566., ki naš verjetnostni račun nadomešča z dokumentarnim podatkom: zvezda nad kapelo, omenjena v Seebachovi prošnji za odpustke, se je prikazala prvič »vor zwayen Jaren in die Natiuitatis Beatae Mariae Virginis«. G. Dodatek!

Preostane še vprašanje, kdaj so romarsko cerkev pri Novi Štifti dozidali. Motil se je seveda Ign. Orožen, ko je domneval, da so jo zgradili »najbrže v letih 1558. in 1559.«⁸⁴; tudi Stegenškova letnica »okoli leta 1560.«⁸⁵ je prezgodnja. Iz Trubarjevega poročila, da so duhovniki »radi prišli in primerno pomagali pri novi stavbi in ustanovi (Stifft), kajti take nove cerkve in božja pota jim dajejo, kakor sami pravijo, mnogo in dobrega plačila« (denn solliche newe Kirchen vnd walfarten geben Jnen, wie sie selbst sagen, vil vnd gute Sold) — kmetje so po Trubarju že poprej stesali na tistem griču leseno kapelico — moremo posneti samo to, da so že tedaj začeli s prvimi pripravami za zidavo, predvsem z nabiranjem darov, ki o njem Trubar obširno poroča, morda tudi že darov v obliki stavbnega gradiva ali prostovoljnega dela, lomljenja kamenja za stavbo, prevažanje i. pd.

Na Mali Šmaren 1564. se je brala sicer maša še v kapeli, ne v novi cerkvi⁸⁶; ko pa je škof, pač še l. 1564.^{86a}, poslal v Rim prošnjo za odpustke, ki naj jih romarji dobe, če ob določenih praznikih po skesani spovedi pobožno obišejo novo cerkev blažene Device na Metuljskem griču (ut... omnes Christi fideles contriti ac rite confessi dictam novam Ecclesiam visitantes indulgentiam plenariam obtineant), je morala biti cerkev vsaj že pod streho, čeprav morda še ni popolnoma zgotovljena in posvečena.

Cerkev je imela tedaj že svoje ključarje in je razpolagala z denarjem, čeprav ji v bližnjem času ni bil neobhodno potreben. Dne 7. decembra 1564. si je namreč škof Peter od cerkve »Nove štifte« izposodil za tisto dobo ne premajhno vsoto 300 tolarjev, cerkveni ključarji pa so bili Nikolaj Sluga, Blaže Pogarelčnik in Mihael Matjažek.⁸⁷

⁸⁴ Orožen, n. d., str. 71.

⁸⁵ Stegenšek, n. d., str. 106.

⁸⁶ Gl. Dodatek!

^{86a} Gl. Dodatek!

⁸⁷ Prepis dolžnega pisma se hrani v škof. arhivu v Ljubljani (reverz: Bischoue Petern schuldbriefs Copi der Neustiftt gegeben pro 300 Taller). Glasi se:

Wier Petrus von gottes genaden Bischoue zu Laybach. Bekhennen hiemit mit diser vnser eigener Handtschriften, daß vnnß die Ehrsamnen Zechleüth der Neuenstiftt zu Obernburg Nicolaß Sluga, Blasche Pogareltsch-nikh vnnnd Michel Matiaschikh hundert zwen vnd dreissigkh Taller in groschen vnd hundert vnd acht vnnnd sechzikh Taller zu vnsern nötten geliehen haben. Welche wir Innen vnd der Neuenstiftt der daß gelt ist Vnd zuesteet auf daß aller beldest daß vnnß möglich ist, zue stellen wolen. Wo wir aber, nachdem wir all tödelich sein, mitler Zeit mit todt abgiengen, so sollen daß obgemelt geldt vnser Erben an alle außred erlegen vnnnd bezallen an all widerred zu Fesster sicherheit der neuen stiftt zu guetten haben wir dise bekhandtnuß mit vnsern Petschafft verfertigt. Geschehen zu Obernburg den 7 tag Decembris Vier vnd sechzigisten Jarr. Petrus ut supra Manu propria.

Vsi poznejši spisi in listine, ki Novo Štifo kakor koli omenjajo, s tem soglašajo. Ko so se protestantski stanovi v ponedeljek po svečnici (4. februarja) 1566. pritožili pri nadvojvodu Karlu zoper škofa Petra pl. Seebacha, so navedli med drugim tudi, da je postavil pri Gornjem gradu novo štifo (ein Neustift aufgerichtet hat). Tega izraza, da je nova ustanova že postavljena, t. j. zgotovljena in urejena, bi stanovi začasno, za silo stesano kapelico ne bili rabili. Opomnja zoper odpustke (erdichten Ablaßglauben) kaže, da je papež škofovi prošnji do tedaj že ustregel. Tudi Trubar govori l. 1575. v Katehizmu z dvejma izlagama izrecno že o cerkvi: »... ta farska kurba ž ne krovaškim farjem v Gurenim gradu, kir je to novo cerkov gori naredila« (prim. »aufgerichtet«!).

Cerkev so zgotovili torej po vsem soditi nekako od leta 1562. do 1564. To leto so cerkev dozidali in jo do zime vsaj za prvo silo tudi znotraj opremili. Okrasitev pa se je še pozneje nadaljevala. O tem nam govori pismo škofovega tajnika Krištofa Škofiča, ki je 18. avgusta 1586. poročal škofu Janezu Tavčarju, da je slikar — bil je to beljaški meščan Nikodemus Weisman — »prav marljiv in da je delo razen ‚loca infernalial‘ (peklenskih krajev) že zgotovil«. ⁸⁸

K sklepu še: Kdaj je štiftarska pesem »O Novi Štifi na Štajerskem« nastala? Pesem se z zgodovinskimi dogodki prav dobro ujema. Rahlo nakazana so v njej celo taka dejstva, ki bi jih poznejši rodovi ne bili mogli niti slutiti: to n. pr., da je škof Peter pl. Seebach »kot škof navadno bival na svojem posestvu v Gornjem gradu in se tako malo menil za svoje dolžnosti, da ga je moral sam cesar Ferdinand opomniti, naj vendar ne zanemarija svoje stolnice v Ljubljani«; to nadalje, da je svoje škofovske posle »popolnoma prepustil svojemu namestniku, generalnemu vikarju Nikolaju Škoficu«, ali celo svojemu dvornemu kaplanu Nikolaju Lubenjaku iz Vrbovca, ki mu je naročil, da je namesto njega obiskoval podložne župnije. ⁸⁹

Zgodovinskim virom sicer neznani podatek v pesmi, da so bili Tomanovi prvi, ki so čudežne luči videli, ne zbuja nikake sumnje, saj je v skladu s škofovim poročilom, da »so se čudežna znamenja prikazovala raznim ljudem«, da so plamene »na tistem griču pogosto videli« — Tomanovi so bili Metuljskemu griču bližnji sosedje. Povsem verjeten je tudi drugi podatek, ki o njem viri molče, da je bil gozd na Metuljskem griču Tomanova last. Tudi ta dva podatka sta taka, da bi v poznejših časih komaj da kdo mogel zanje kaj vedeti.

Pesem je morala torej nastati v času, ko so bili dogodki ob ustanovitvi Nove Štifte še vsi živi in vsem znani.

Tudi psihološko je najbolj verjetno, da je pesem nastala v času, ko je nova božja pot najbolj do dna razgibala pobožna čustva, ko je navdušenje gnalo najvišje valove, to je v prvem času, ko je po škofovem poročilu prihajalo ob velikih poletnih praznikih Gospodovih in Marijinih k cerkvi po več deset tisoč romarjev iz vseh slovenskih krajev in celo iz

⁸⁸ Orožen, n. d., str. 73. Šlo je pač za sliko poslednje sodbe, kakršnih poznamo s stenskih slik 15. in 16. stoletja na Slovenskem prav obilo.

⁸⁹ Dr. Jos. Gruden, Zg. sl. n., 642.

Hrvatske, iz Dalmacije in iz drugih dežel. Zadnji stavek: »Nova Štiff se ji bo djal«, ki pesem tako učinkovito zaključuje, kaže na čas, ko je bila cerkev že dozidana, torej v sredino šestdesetih let 16. stoletja.

Tudi jedrnati baladni slog pesmi o postanku Nove Štiffe govori za dobo, ko je bila naša pripovedna narodna pesem še v polnem cvetju, torej za 16. stoletje.

Dodatek.

Škof Peter v. Seebach — nadvojvodu Karlu.

(Koncept v škof. arhivu v Ljubljani, fasc. 11., št. 13.)

Škof potrjuje prejem nadvojvodovega ukaza (Beuelch) glede šest tisoč gld. posojila in se zagovarja zoper očitek, zakaj še ni vsega izplačal. Prosi nadvojvodovega dovoljenja (Consens), da bi smel zastaviti kako škofijsko posestvo (guet), da dobi za izplačilo posojila potrebnega denarja. V drugi polovici pisma škof zavrača očitke glede Nove Štiffe (str. 3.):

Souil dan die Khauffrecht vnd Neuangefangne Stüfft alhie, daß Ich daß gelt so Ich meinem Gotschaut zw widerbringung desselben verphendter güetter angelegt, Vnd noch etwo ein merers (str. 4.) dauon zuhanden bracht haben solle, anlangt, Zeig Eueren Fürstlichen Durchlaucht auf meiner müssgöner vnrechtmässigs anbringen, gründtlich an. Daß erstlichen diesselben Khauffrecht nit mehr, wie es die Anzaiger selbß wissen, dan nur den zehenden Phening ertragen, Auch nit anderst, es verkhauf dan ein vnterthon dem andern nach Landesprauch sein Khauffrechtsgerechtigckhait weliches Jm Jor selten beschiecht. Verhof aber Jch hab mich in disen fäalen wie all ander Landleüth solicher gerechtigckhait wol fueg zugebrauchen. Vnd halt mich damit vnd allem andern, wie die vorgewesnen Bischouen gethon vnd gehandelt haben.⁹⁰ so beschwör Jch auch Niemandts mit ainicher Neuerung. Vil weniger khan Jch von der Armen vnschuldigen Neustüfft haben, daß Ich Irem fürgeben nach in meinen nuz verwenden möchtet. dan daß Phenig so durch daß gemein volckh on Niemandts haissen, sondern auß lauterrr lieb vnd andacht hinzue gebracht, wirdet⁹¹, zw erbaung der angefangnen Khirchen, durch die darzue geordenten Zechleüt ordenlich verbaut (popr.: angelegt). Daß aber alda grosse Concursus geschehen, ist der vrsach, daß vor zwayen Jaren in die *Natiuitatis Beatae Mariae Virginis*, vnd diß Jars am Tag (*B:*) *Assumpcionis*, vnd vergangner Phingsten, ainer vnd zum andern mal mer schener liechter Stern, bey helln liechten Tag vnter der Meß von villen Thausent Personen, gleich ob der Capelln gesehen sein worden. Also sein auch ander Zaychen mehr, sonderlich mit einem ertruncknen kind, weliches bey zwayen (str. 5.) Stunden Jm wasser gelegen. wie mans aber alher zw der Stüfft verhaissen, ist widerumb lebendig worden. Daß dem aber also, hat der Pharrer⁹² aldort ein Proceß mit vierhundert Perssonen alher angestellt⁹³, daß kind mit genomen. vnd dasselbe offentlich auf der Canzl gezaigt, wie daß menickhlich wissend. Soliche vnd dergleichen offne *miracula*, bewegen daß gemeine Volckh, daß es zw aufrichtung der Khirchen so grosse Andacht gewunen. Weliches Ich darumben nit abweren mag, damit Vnser alte ware Christenliche religion zw lob vnd ehren Gottes, auch seiner lieben Muetter Marie, Vnter seiner gemein erweitemt werde. Weliches⁹⁴, den auch mein Bischofflich Amt vnd vocation ge-

⁹⁰ Dostavek na robu: Ob Sy aber bey solichen geschlechten (. . ? . .) einckhomen Reich sein worden oder aber Ich dardurch waß so namhafts ersparen mag, ist (prečrtano: menickhlich wissend; škofov popravek:) leichtlich abzuweren daß (. . ? . .) mir schulden auf das (. . .) gemacht sein worden die Ich bezaln müssen.

⁹¹ Zgoraj nečiltljiv škofov dostavek.

⁹² Na robu le delno čiltljiv škofov dostavek, v celoti neumljiv.

⁹³ Na robu škofov dostavek: die ich nachherig gesehen haben.

⁹⁴ Zgoraj nečiltljiv škofov dostavek.

strenkht erfordert. Sonsten waiß durchauß von kheinem nuz, den Jch davon (popr.: nach geldtenstift) oder auß den Khauffrechten haben soll.

To je škof moral povedati v upravičeno obrambo svoje nedolžnosti in prosi, da bi mu nadvojvoda tega ne zameril in zaproseno dovoljenje dal; za to mu bo vse življenje hvaležen in se mu ponižno priporoča.

Datum Obernburg den 14. Septembris A^o 66ten.

Ew. Fürstlichen Durchlaucht

Vnterthenigister gehorsamister Caplan

Petrus Bischoe
zw Laibach mppia

Očitki, ki jih je moral škof Seebach slišati v nadvojvodovem pismu in ki jih v prošnji zavrača, so nedvomno tudi uspeh pritožbe, ki so jo deželni stanovci po sklepu z dne 4. februarja 1566. poslali nadvojvodu Karlu (gl. zg. str. 152.).

Za kronologijo Nove Štife je važen natančni podatek, kdaj so se pokazale zvezde nad kapelo: prvič ena sama dne 8. septembra 1564. (vor zwayen Jaren), drugič več zvezd o binkoštih 1565. (vergangener Phingsten je treba razumeti binkošti preteklega leta), tretjič 15. avgusta 1566. (diß Jars). Ker v prošnji za odpustke (gl. zg. str. 145.) škof omenja samo eno prikazen, in to ene same zvezde, je moral prošnjo poslati v Rim po 8. septembru 1564. in pred binkoštni l. 1565. Leto 1565. pa je po Trubarjevem poročilu, da se je božja pot začela l. 1561., v zvezi s škofovim podatkom v prošnji za odpustke, da se je to zgodilo pred tremi leti, izključeno. Prošnjo je treba torej datirati proti koncu leta 1564.

Za čas, kdaj so se začele na Metuljskem griču prvič prikazovati čudežne luči, nam pa za škofovo prošnjo ugotovljeni datum nič gotovega ne pove, kakor že prej Trubarjeva letnica ne. Ali sta škof Seebach s svojimi tremi leti in Trubar z letnico 1561. mislila na čas, ko se je škof kot nositelj cerkvene oblasti (Trubar: Ljubenjaka kuharica) za zadevo zavzel, ali pa sta oba mislila na čas prve prikazni. Če prvo, tedaj o času prvih prikazni nič gotovega ne vemo (prim. zg. str. 149 s.). Če drugo, bi bilo to dokaz, kako hitro so se taki čudežni dogodki v tisti dobi razvedeli široko po deželi in ljudi navdušili. Znak štiftarske dobe.

Škof pravi v prošnji za odpustke, da se je zvezda prikazala nad kapelo, odpustkov pa prosi za obisk cerkve; v pismu nadvojvodu Karlu škof ta podatek sumarično ponavlja. Izraz »nad kapelo« se pa nanaša v strogem pomenu besede pač samo na prvo prikazen. Ker pa so kapelo po podatku v prošnji (gl. zg. 145.) postavili na mesto, kjer so se prikazovale luči in ga je škof zaznamoval, cerkev pa gotovo tudi, je verjetno, da so cerkev zidali nad prvotno kapelo (prim. Loreto, Brezje). Dne 8. IX. 1564. potemtakem cerkev še ni bila pod streho.

Refleksivni glagoli v slovenščini

Posebnost slovanskih jezikov in med njimi seveda tudi slovenščine je izredna razširjenost refleksivnih glagolov. Refleksivni zaimsek *se*, včasih tudi *si* oblikuje pomen glagolske besede v različnih smereh, podajajoč s tem mnogovrstne pomenske odtenke, aktivne, medialne in pasivne. Vprav ta mnogovrstnost pa je kriva, da si do danes še nismo prav na jasnem, kaj je s slovenskim povratnim glagolom. S slovanskimi refleksivnimi glagoli se je v novejšem času podrobneje bavil Alfonz Marguliés (Die Verba reflexiva in den slavischen Sprachen, Heidelberg 1924). Svojo izčrpno monografijo je oprl na obširno gradivo, zbrano iz vseh slovanskih jezikov. Pomeril je slovanske povratnike z odgovarjajočimi oblikami v ostalih indoevropskih jezikih in podal tudi zaokroženo sliko o dosedanjem delu na področju preiskovanja refleksivnih glagolov (o. c. 1—9). Gradivo za slovenščino je črpal iz Pleteršnikovega slovensko-nemškega slovarja, Štrekljevih Slovenskih narodnih pesmi I., Jurčičevega Desetega brata, Kersnikovih Zbranih spisov I. ter iz Evangelija po sv. Matevžu, Dunaj 1879, in Küzmicsevega Novega zakona, Kőszeg 1848. Razumljivo je, da avtor pri tako obsežni temi kot Neslovenec ni mogel priti preko splošnih ugotovitev. Zato v moji razpravi njegova dognanja predstavljajo okvir, vanj sem skušal spraviti podrobnejšo opredelitev slovenskih refleksivnih glagolov.

Preden se bom lotil pretresa slovenskih povratnikov, hočem v glavnih obrisih pokazati, kaj so mislili o njih slovenski slovničarji, v kolikor so sploh bili pozorni nanje. Prvi govori o refleksivnih glagolih Marko Pohlin v 2. izdaji svoje Kraynske gramatike, 1783. Omenja jih na dveh mestih. Zanimivo je, da Pohlin že slutí, da z zaimkom *se* izražamo več vrst glagolskega dejanja. Govori o sedmih vrstah glagolov, med njimi sta tudi povratni glagol (zurückkehrendes Zeitwort) in »ablegendes Zeitwort«. O tem pravi, da »der leidenden Bedeutung gleich siehet, dieselbe aber vermög der Abänderung ableget, wie se nôsem, obnâsham, ich gebärde mich etc. und überhaupt die Zeitwörter mit dem se, oder Wörtchen Man, z. B. se rêzhé, prave, govory«. Povratni pa so mu tisti glagoli, ki se vežejo z zaimkom *se* ali *si*, n. pr. *se je flègal*; izrečno pa pristavlja, da je ta *se* treba ločiti od *se* = *man* (str. 64 s.). O obeh vrstah povratnikov govori spet v dostavku k oblikoslovju na str. 128 s. Iz tu navedenih primerov smemo sklepati, da so to, kar imenuje »ablegende Zeitwörter«, prav za prav pasivni refleksivni glagoli: *sęka, er hauet, se sęka, er wird gehauen*. Da ni tega štel med trpne glagole, je iskati vzroka v tem, ker se po njegovem nauku dela pasiv s pomožnim glagolom bom in trpnim deležnikom, n. pr. *bom sękan ich werde gehauen*. Potemtakem pozna Pohlin dejansko dve vrsti povratnikov: na eni strani trpne, na drugi

strani pa vse druge; prim. med njegovimi povratnimi glagoli (na str. 129 jih imenuje »beziehende«): se [lâ]hem, se udarem, se [naj]dem, se baham.

Čudno je, da K o p i t a r v svoji slovnici ne govori o refleksivnih glagolih. Tudi V o d n i k zaostaja v tem za Pohlino. Povratnih glagolov se dotakne le mimogrede v skladnji: § 86. Povrativno namestimo sebe al se velja za vse lica ino števila, kadar kol se govor nazaj povrača, tedaj pravimo: bojim se, bojiš se itd., sebi orješ, sebi vlačiš, sebi boš tudi žel... V opombi k § 92. pravi: »Djavni glagoli se premene v sredne, kadar jim povrativni se perložimo, kakor vučim, se vučim.« Srednji glagoli so pri njem neprehodniki.

Več razpravljajo o refleksivnih glagolih slovenski slovničarji, potem ko je izdal svojo slovnico D o b r o v s k i (Ausführliches Lehrgebäude der böhmischen Sprache, 1809). Vodnik je še ni poznal, Metelko pa je po njenem vzoru zgradil svojo slovensko slovnico in tudi Dajnko jo je imel v rokah. Ker je imel Metelko velik vpliv na nadaljnje slovenske slovničarje, posebno še na Murka in Janežiča, je prav, če si na tem mestu ogle-damo, kaj je Dobrovski povedal o refleksivnih glagolih. Posvetil jim je posebno poglavje »Reciproca« (str. 183—187). Gradivo, ki ga navaja, je sicer obsežno, vendar precej nepregledno. Če strnem njegova izvajanja, se pokaže naslednja slika: 1. refleksivni in pasivni glagoli se strinjajo v tem, da oboji označujejo spremembo stanja, ločijo pa se po tem, »daß die Veränderung nicht von außen, wie bey den Passiven, bewirkt wird« in dostavlja, da »das Subject verhält sich bey jenen nicht so ganz leidend, wie bey diesen«; 2. povratniki so primarni in sekundarni; če povemo to z današnjimi izrazi, so povratniki stalni in prigodni; med sekundarnimi povratniki navaja skoraj izključno samo eventivne refleksivne glagole in to se ponavlja potem tudi v slovenskih slovnica (pri Dajniku, Metelku, Murku in Janežiču); 3. povratni zaimek se posebno rad druží z glagoli, ki so sestavljeni s prefiksi do-, na-, roz- itd.; 4. nekateri povratniki imajo recipročen pomen; 5. povratniki včasih ne izgube aktivnega pomena, n. pr. držte je pĵem [watých; 6. refleksivni so tudi tisti glagoli, ki se vežejo z dativom povratnega zaimka, n. pr. štejskati fi.

D a j n k o je v svoji slovnici (Lehrbuch der windischen Sprache, 1824, str. 182—185) uporabil navedene izsledke, izvzemši 5. in 6. točko. Določneje kakor Dobrovski je poudaril, da se pri povratnikih — tudi on jih imenuje »reciproca« — dejanje povrača na subjekt. Glagoli so mu povratni ali po naravi (čydivam se, dohaja se, bojim se) ali pa po svoji rabi (pita se, opominjamo se); v mislih je imel stalne in prigodne povratnike. Na Dobrovskega kažejo ne samo mnogi od naštetih primerov, temveč tudi nekatere formulacije, n. pr. »selbst manche Inchoative ... verschmähen das zurückführende se nicht« (pri Dobrovskem enako); »auf diese Art unterscheidet der Slovene oft viel genauer, als der Deutsche, die Activa und Neutra« (Dobrovski: »auf diese Art unterscheidet der Böhme oft viel genauer die Activa und Neutra«). Metelko (Lehrgebäude der slovenischen Sprache, 1825, str. 127—129) je samostojnejši. Razen 5. točke ima vse to kar Dobrovski, a prednost njegove slovnice je v tem, da je prvi pregledno razdelil gradivo. Refleksivne glagole je namreč razvrstil v recipročne: boriti se, braniti se, pozdraviti se, pravdati se, stekati se, v reflexiva activa: miti se, vrezati se, in v reflexiva neutra:

bati se, čuditi se, sramovati se. Na Metelka se naslanja Murko (Theoretisch-practische Grammatik der slowenischen Sprache, 2. izd., str. 69 do 71). Povratniki so mu: a) pravi (bati se, čuditi se; med njimi navaja tudi sestavljenke z na-, n. pr. najesti se); b) tranzitivni v refleksivni rabi (po naše prigodni), c) recipročni in č) dativski.

Janežič uči v svoji Slovenski slovnici 1854, da so »povratni glagoli tisti, ki se na osebek nazaj nanašajo in s pomočjo zaimena se ali si za vse tri osebe zlagajo« (§ 58). Tej splošni oznaki sledi v § 62. podrobnejša opredelitev: »povračivni« glagoli pomenijo vzajemno (recipročno) dejanje (biti se, bratiti se, posvetovati se, pravdati se, shajati se, stekati se itd.), dalje, da »se djanje na delajoči osebek nazaj povrača« (miti se, kopati se, vrezati se itd.), da »delajoči osebek pri večer svojej djavnosti sam predmet postane; sploh jih tedaj dostavljamo s predlogi do, na, pre in družimi« (najesti se, napiti se, nasedeti se, domisliti se, prehoditi se). Nekateri glagoli se nikdar ne rabijo brez se, imenuje jih srednje (čuditi se, bati se, prilizevati se, goditi se, smejati se, nadjati se). Mnogi aktivni glagoli postanejo »terpivni«, če se jim privesi se (vtopiti, vtopiti se, kaditi, kaditi se; motiti, motiti se; imeti, imeti se. Končno omenja še povratnike s si (prizadevati si itd.). V 2. izdaji (1863) je Janežič strnil definicijo o povratnikih v stavek: »Povračivni glagoli, tako rekoč sredniki med prehajavnimi in neprehajavnimi glagoli, naznanjajo kako povratno ali vzajemno dejanje; rabijo se s povratnim zaimkom se« (§ 207). § 212. ugotavlja, da pomeni srednja oblika (= medij) povračanje na delajočo osebo ali reč in da se dela s tvorno obliko povratnega glagola. V podobnem obsegu se obravnavajo povratniki v nadaljnjih izdajah; tako uči Sket v 9. izdaji Janežičeve slovnice, da izražajo povratni glagoli na samem osebkju ostajajoče dejanje in da so ali pristni povratniki (= reflexiva tantum) ali pa so »sami ob sebi prehajalniki, ki pa nam rabijo tudi v povratnem pomenu: učiti — učiti se, voziti, voziti se itd.« (§ 138).

Levstiku (Die slovenische Sprache nach ihren Redeteilen, 1866) so povratni tisti glagoli, katerih dejanje se povrača na delujočo osebo (bati se, nádejati se, smijati se, čuditi se). Mnogi glagoli pa sami po sebi niso povratni, a se lahko rabijo kot povratniki: hvaliti se, učiti se (§ 42). Na Miklošičevih izsledkih (Vergleichende Grammatik, IV, 263 ss.) temelji Šumanova (Slovenska slovnica, 1881) sodba o povratnikih: povratni glagoli so tisti, pri katerih se zaimek se občuti kot objekt (umivam se, valjam se); vsi drugi so srednji glagoli (bojim se, čudim se, smejem se, sedem si itd.). Posebej opozarja na glagole, ki se v istem pomenu rabijo s se in brez njega (postim se in postim, šetam se in šetam, ležem si in ležem), in na glagole, ki so povratni samo v sestavah (napiti se, naspati se, raziti se, shajati se). Nekateri glagoli se rabijo samo kot srednji (bati se, nadjati se, potiti se, radovati se, smejati se, čuditi se); nekateri srednji glagoli imajo vzajemen pomen (pogovoriti se, zmeniti se, ljubiti se, mrziti se, preganjati se); prim. §§ 223, 224.

Breznik (Slovenska slovnica, 4. izd., 1934) imenuje povratne samo tiste glagole, ki se rabijo vedno v zvezi s povratnim zaimkom se: čuditi se, bati se, usmiliti se, smejati se, lagati se (§ 225). Po tej definiciji so torej povratniki samo reflexiva tantum. Nasprotuje pa si v § 345, c; tam navaja namreč med povratniki tudi take, ki se rabijo tudi nepovratno:

zahvaliti se, poznati se, videti se, umakniti se, odtegniti se, skriti se, odpovedati se, braniti se, ponuditi se, in v § 346, c: spomniti se, plašiti se, držati se, prijeti se. Do nasprotja je prišlo, ker se je v skladnji držal še Janežič-Skefove definicije o povratnikih, v oblikoslovju pa si je postavil novo, ožjo. Govori pa o povratnikih še na drugem mestu in pod drugim imenom, namreč pri srednjiku (§ 259). Tam navedeni primeri (ubil se je, hiša se podira, psi se koljejo itd.) pričajo, da je imel v mislih objektivne, eventivne in recipročne povratnike, dasi jih tako ne imenuje.

V Slovenski čitanki in slovnici za I. razred srednjih šol so postavili avtorji formalno pravilo, da so povratniki vsi glagoli, ki se rabijo s povratnim zaimkom se, in da so eni stalni, drugi pa prigodni. Na povratnike z zaimkom si se ne ozirajo. Glede pomena poudarjajo prehajanje glagolskega dejanja na subjekt. V Slovenski čitanki in slovnici za II. razred govore o povratnikih v zvezi z medijem in pasivom (§ 94, 95): medialnost se izraža vedno, pasivnost pa včasih s povratniki.

Ta zgodovinski pregled nam je pokazal, da so se starejši slovničarji več bavili z reflektivnimi glagoli in se o njih določneje izražali kakor pa novejši. Če hočemo dobiti o povratnikih pravilno sliko, jih moramo razbirati po dveh vidikih: po oblikovnem in po vsebinskem. Oblikovni razbor ne bo težak, pač pa bo vsebinski bolj zapleten.

I

Oblika

Povratni so vsi tisti glagoli, ki se rabijo v zvezi s povratnima zaimkoma se ali si. Med seboj se formalno ločijo le po tem, da se nekateri glagoli rabijo stalno s povratnim zaimkom, drugi pa tudi brez njega, po veliki večini seveda v drugačnem pomenu. Refleksivni glagoli so torej stalni (reflexiva tantum) in prigodni.

Stalni povratniki niso vsi enake veljave. Treba je le primerjati glagole *bati se*, *zbati se*, *kesati se*, *pokesati se*, *skesati se*, *nakesati se* in *dotakniti se*, *pritakniti se*, *pritakniti komu kaj*, *podtakniti*, *dimiti se*, *zadimiti*, *lotiti se*, *zalotiti koga*, *namolčati se*, *molčati*, *zamolčati*, *pomolčati*. Eni so reflektivni, pa naj bodo sestavljeni ali ne, drugi pa so v določeni obliki res stalno reflektivni, sicer pa so ali prigodno reflektivni ali pa sploh nerefleksivni. Mogli bi govoriti o pravih in pogojnih stalnih povratnikih.

Bera pravih stalnih povratnikov je razmeroma majhna: *bahati se*, *bati se*, *emeriti se*, *hlepiti se*, *iznebiti se*, *kujati se*, *kutiti se*, *obregniti se*, *paščiti se*, *prepirati se*, *smejati se*, *ščepirati se*, *trsiti se* itd. Nekaj več je izvedenk: *kesati se*, *naveličati se*, *obraviti se*, *oteščati se*, *protiviti se*, *žerjaviti se*, *biliti se*, *daniti se*, *grašiti se*, *grčiti se*, *grmičiti se*, *stebeliti se*, *jeseniti se*, *letiti se*, *ježičiti se*, *mehiniti se*, *mlečiti se*, *korititi se*, *meliti se*, *obraditi se*, *olasiti se*, *ožititi se*, *stročiti se*, *vrhuniti se*, *vrtničiti se*, *zapleveliti se*, *zarženiti se*, *žlindrati se*, *pomenkovati se*, *pogoljufiti se*, *poptičiti se*, *potatiti se*, *sankati se*, *breziti se*, *ikriti se*, *orliti se*, *voliti se*, *imeniti se*, *leniti se*, *ničemiti se*, *oholiti se*, *osmeliti se*, *seriti se*, *zmršaviti se*.

Med pogojno stalnimi povratniki so taki, ki so kot prosti glagoli stalno povratni, v sestavi pa so ali nepovratni ali prigodno povratni, n. pr. *boriti se: priboriti (si) kaj; baviti se: dobaviti, nabaviti, obaviti posel, pobaviti se s čim; dimiti se: nadimiti in nadimiti se, zadržati; bratiti se: zbratiti koga; lotiti se, polotiti se, zlotiti se: zalotiti; koreniniti se: izkoreniniti koga, ukoreniniti in ukoreniniti se; radovati se: obradovati koga; svestiti se: posvestiti in posvestiti se, osvestiti in osvestiti se; veljaviti se: uveljaviti in uveljaviti se, razveljaviti. Najmočnejša pa je med njimi tista skupina glagolov, ki so stalno povratni samo v nekaterih sestavah, n. pr. *izdišati se, razdišati se, udišati se: dišati, zadišati, obdišati, podišati; izječati se, naječati se: ječati, preječati, zaječati; izlajati se, nalajati se: lajati, obljajati, preljajati, zalajati; izroditi se: roditi in roditi se, obroditi, poroditi in poroditi se; izbesneti se, nabesneti se: besneti, pobesneti; najezditi se, ojezditi se: jezditi, objezditi, prejezditi in prejezditi se, razjezditi in razjezditi se; nakleti se: kleti in kleti se, zakleti in zakleti se; naspati se, razspati se: spati, pospati, prespati in prespati se; okupiti se: kupiti, dokupiti, odkupiti in odkupiti se, prikupiti in prikupiti se; pobrigati se: brigati (se); predrzniti se: drzniti (se), zdrzniti (se); razgoreti se: goreti, pogoreti, zgoreti; raziti se, poraziti se: iti, doiti, iziti in iziti se, obiti itd.; razleči se: leči in leči se, izleči in izleči se, preleči in preleči se, uleči in uleči se; razskočiti se: skočiti, poskočiti, uskočiti in uskočiti se; ustati se, ustojim se, nastati se: stati, prestati itd.**

Na pragu med povratnimi in nepovratnimi glagoli stoje tisti glagoli, ki se rabijo z zaimkom *se* in brez njega, ne da bi se pri tem njihov pomen kakor koli spremenil. Takih nestalnih povratnikov ni malo: *jokati (se), lagati (se), bleščati (se), upati (se), počí(ni)ti (se), plaziti (se), nihati (se), napočiti (se), motoviliti (se), kobacati (se), mejiti (se), groziti (se) komu, pogroziti (se), zagroziti (se), vstati (se), širokoustiti (se), smučati (se), spodrsniti (se), posebkati (se), razpočiti (se), razpokati (se), igrati (se), poleči (se), presesti (se), razcvesti (se), nakepati (se), iznoreti (se), zarasti (se), obrasti (se) itd.*

Povratniki, ki se samo v določenem pomenu vežejo z zaimkom *se* in jim stoje ob strani v drugačnem pomenu nepovratne oblike, sestavljajo obsežno skupino prigodnih povratnikov, na pr. *hvaliti se: hvaliti, obleči se: obleči, dvigniti se: dvigniti, tresti se: tresti* itd.

Refleksivni so tudi tisti glagoli, ki se vežejo s povratnim zaimkom *si*. Teh je v slovenščini zelo veliko, ker so izredno tvorni: *beliti si glavo, doliti si vode, dopisovati si, dati si dopovedati, opomoči si, želeči si* itd.

II

Vsebina

Razvrstitev refleksivnih glagolov po oblikovnem vidiku je potrebna, ne odpre pa nam pogleda v njih bistvo. Do tega nam pomore le vsebinska presoja. Marguliés jih je o. c. razdelil v objektivne, eventivne, dinamične, recipročne, pasivne, brezosebne in dativske refleksivne glagole ter reflexiva tantum. Tej razdelitvi bi se dalo ugovarjati, da ni dosledna. Izvedena ni na podlagi enega samega načela; tako so na pr. brezosebni povrat-

niki lahko obenem eventivni ali dinamični, podobno se godi dativskim in deloma tudi recipročnim povratnikom. Izključno oblikovna in prav nič vsebinska je delitev v reflexiva tantum. Prikladna bi bila čisto vsebinska razdelitev refleksivnih glagolov v dve kategoriji, v objektivno in subjektivno. V prvo bi spadali zgoraj navedeni objektivni povratniki, pri njih namreč povratni zaimek *se* dejansko pomeni objekt, ki je istoveten s subjektom; v drugi kategoriji pa so vsi refleksivni glagoli, pri katerih je subjekt sam kot tak (ne kot objekt) udeležen pri glagolskem dejanju oz. stanju, torej eventivni, pasivni, dinamični in recipročni povratniki. Ostali povratniki, to so brezosebni, dativski in reflexiva tantum, spadajo kot povsem formalne kategorije v področje ene od zgoraj imenovanih kategorij, ravnaje se po svojem pomenu. V naslednjem se bom zaradi večje preglednosti držal Marguliésove razdelitve, pokazal pa bom sproti, kako se nekatere kategorije med sabo prepletajo. Izločil pa bom reflexiva tantum, ker so bila na vrsti že v prvem delu razprave.

a) Objektivni povratniki

Objektivni povratniki povedo, da glagolsko dejanje prehaja na objekt, ki je istoveten s subjektom. Povratni zaimek *se* je torej neposredni objekt in bi zato lahko te vrste povratnike imenovali tudi neposredne. To je tista vrsta refleksivnih glagolov, ki po slovnicaх največkrat nastopa kot predstavnica povratnikov, in ni čudno, saj je pri njih povratnost kar otipljivo jasna. Z njimi izražamo glagolski srednji način (medij). Spoznati jih je lahko, saj dovolj razločno kažejo, da subjekt ali dejanje opravlja z lastnimi rokami sam na sebi (*umiti se, obleči se, praskati se*) ali pa dejanje opravlja s seboj (*zapreti se, skriti se, premagati se, zdržati se, hvaliti se, prevariti se, hraniti se* itd.). V prvem primeru ne moremo priti v skušnjava, da bi take refleksivne glagole šteli v kako drugo vrsto. Vzemimo pa glagol *prevariti se*; tu pa že nastane vprašanje, ali ni to mogoče eventivni povratnik. Prav lahko namreč rečem, da glagol *prevariti se* pomeni neko stanje (eventus) kot posledico dejanja, ki ga izraža glagol *prevariti*. V resnici jih je med objektivnimi refleksivnimi glagoli precej takih, ki bi jih smeli šteli tudi med eventivne. Razliko med obema vrstama naj pojasnita primera: *samomorilec se je ubil z revolverjem; nesrečno je padel in se ubil*. V prvem stavku je *se je ubil* objektivni povratnik, izraža namreč namerno dejanje, čigar objekt je subjekt sam. V drugem stavku pa *se je ubil* ne pomeni dejanja, temveč le stanje, povzročeno po nekem dejanju. Medtem ko se v prvem primeru glagol bliža aktivnemu načinu, pa se v drugem nagiblje k pasivu, a ni pasiv, ker sta agens in patiens ista oseba. Povedati bi se dalo tudi tako, da je *ubiti se* kot objektivni povratnik prehodni glagol, kot eventivni povratnik pa absolutni glagol. Prvi stavek lahko razširimo, ne da bi njegov pomen spremenili: *sebe je ubil* (in ne koga drugega), *sam se je ubil, sam sebe je ubil*, medtem ko smisel drugega stavka take razširitve ne dopušča. S tem je podana tudi bistvena oblikovna razlika med objektivnimi in eventivnimi refleksivnimi glagoli: objektivni, in samo objektivni, povratniki lahko povratni zaimek okrepe, bodisi da se enklitična oblika *se* nadomesti s poudarjeno ali pa se okrepi z zaimkom *sam*; lahko

pa se okrepi hkrati na oba načina (*sam sebe*). Taka okrepitev je med vsemi povratniki možna samo pri objektivnih.

Med povratnimi glagoli se objektivni povratniki občutijo kot prehodniki; neposredni objekt je tožilnik povratnega zaimka se (osebni objekt). Nekaj jih je med njimi takih, da imajo poleg osebnega objekta tudi še stvarnega, in sicer v roditelju; v teh primerih gre za glagole, ki imajo tudi v aktivni, to je nepovratni obliki dva objekta, osebnega in stvarnega, na pr. *braniti se česa, čuvati se, varovati se, rešiti se, oprostiti se, osvoboditi se, očediti se, očistiti se, obtožiti se, obdolžiti se*. Dalo bi se reči, da refleksivni glagol z objektom v genitivu ni objektivni povratnik, če mu ne moremo postaviti ob stran odgovarjajočega aktivnega glagola z objektoma v akuzativu in genitivu, na pr. *odkrižati se česa: odkrižati kaj*; v takem primeru gre za dinamični povratnik. Nekaj je objektivnih glagolov z objektom v sklonu s predlogom: *imeti se, šteti se, smatrati se za kaj (imeti itd. koga za kaj)*. Nekoliko številnejši so primeri z objektom v dativu; tudi tukaj gre za glagole, ki imajo v nepovratni obliki bližnji predmet v akuzativu, oddaljenega pa v dativu: *predstaviti se komu (predstaviti koga komu)*. Če tega razmerja ni, nimamo opravka z objektivnim refleksivnim glagolom: *hliniti se komu, toda hliniti kaj*. Prim. *iztrgati se, izpuliti se komu iz rok, javiti se, kazati se, klanjati se, napovedati se, nastaviti se, odkriti se, opravičiti se, podati se, podvreči se, pokoriti se, priporočiti se, obesiti se komu pod pazduho* itd.

Objektivni povratniki so v določenem razmerju z neko vrsto dativskih povratnikov na pr. *obuti se = obuti si čevlje*. O tem gl. v poglavju o dativskih povratnikih!

Razen že navedenih primerjaj še naslednje objektivne refleksivne glagole: *basati se kam, bičati se, božati se, briti se, striči se, umiti se, kopati se, de(ja)ti se kam, hraniti se, gostiti se, izgovoriti se s čim, izkazati se, pokazati se hvaležnega, križati se, mešati se v kaj, odeti se, pohujšati se, tolažiti se, usekniti se, vpreči se, žrtvovati se* itd.

b) Eventivni povratniki

Med vsemi je najmočnejša družina eventivnih ali posledičnih povratnikov. Ti pomenijo stanje (eventus), ki ga povzroča neko prehodno glagolsko dejanje, so torej posledica glagolov, ki imajo bolj ali manj vzročen značaj. Prim. *bogatiti se, bočiti se, buditi se, cepiti se, cediti se, dimiti se, drobiti se, dvigati se, gibati se, gnojiti se, gubati se, kremžiti se, cmeriti se, krušiti se, lomiti se, rušiti se, kaliti se, kepiti se, manjšati se, krajšati se, večati se, širiti se, množiti se, ploditi se, kriviti se, šibiti se, valiti se, vrteti se, vrtiti se, prazniti se, peniti se, voziti se, peljati se, vrniti se, vžgati se, (raz)topiti se, (u)topiti se* itd. Semkaj spada tudi večja skupina stalnih povratnikov (zgubili so svoje aktivne oblike): *grčiti se, grmčiti se, jeseniti se, jutriti se, južiti se, seriti se, mreniti se, klasiti se, lišajiti se, mehiniti se, srežiti se, stročiti se, ščetiniti se, vijugati se, viličiti se* itd.

Po svojem izvoru so eventivni refleksivni glagoli sekundarni, zakaj oni temelje na objektivnih in pasivnih povratnikih. Na razmerje med objektivnimi in eventivnimi povratniki sem pokazal že v prejšnjem po-

glavju. Vendar je v mnogo primerih težko ali pa celo nemogoče odločiti, kam spada glagol. Še težje pa je včasih razlikovanje med eventivnimi in pasivnimi povratniki. Oprijemljivih zunanjih znakov ni, zato je večkrat presoja odvisna od notranjih, psiholoških razlogov, ti pa so več ali manj subjektivni. Na splošno se da ugotoviti, da so eventivni glagoli nevtralni, objektivni prehodni, pasivni pa imajo večinoma poleg sebe povzročitelja dejanja. O razmerju med eventivnimi in pasivnimi povratniki gl. več pri pasivnih refleksivnih glagolih!

Eventivni povratniki so že po svoji naravi vsi neprehodni, zato je treba iz te skupine izločiti tiste redke glagole, ki na videz sodijo semkaj, a se vežejo z objektom v genitivu: *veselim se, plašim se česa*; uvrščamo jih primerneje med dinamične povratnike.

Posebnost eventivne skupine je, da si večkrat stoje nasproti v istem pomenu povratniki IV. vrste in nepovratni glagoli III./2. (nekdanji glagoli III./1.), na pr. *blediti se: bledeti, brstiti se: brsteti, celiti se: celeti, črniti se: črneti, modriti se: modreti, pordečiti se: pordečeti, pordeti, temniti se: temneti, zeleniti se: zeleneti, ogljeniti se: ogljeneti, ledeniti se: ledeneti, odebeliti se: odebeleti, ostariti se: ostarjeti, skreniti se: skrepeneti, zakasniti se: zakasneti, zoriti se: zoreti, žariti se: žareti* itd. Sprva je bilo razmerje tako, da so bili aktivni glagoli IV. vrste prehodni in kavzativni, k njim spadajoči eventivni glagoli pa nepovratni glagoli III./1. oz. 2. Po analogiji do glagolov IV. vrste, ki so imeli ob sebi povratne eventivne glagole (kaditi — kaditi se, peniti — peniti se) so zamenjali nepovratne eventivne glagole povratni. Ta pojav je imel oporo še v tem, da so bili po prehodu glagolov III./1. v III./2. v sedanjiku kavzativni in eventivni glagoli popolnoma enaki, na pr. *zdravnik ozdravi bolnika: bolnik ozdravi*; potrebna je bila diferenciacija, izvršila pa se je v tej smeri, da so se redkejši nepovratni eventivni glagoli uravnali po večini, to je po refleksivnih. Nepovratne oblike so ostale poleg mlajših povratnih, tu močneje, tam slabše.

c) Pasivni povratniki

Pasiv izražamo v slovenščini na dva načina: ali z refleksivnim glagolom ali pa s trpnim deležnikom, vedno pa samo pri prehodnih glagolih. Znano pa je tudi, da se slovanski jeziki pasiva radi ogibljejo. Pravih trpnih povratnikov se izogiblje jezik iz enostavnega razloga, ker so refleksivni glagoli spričo svoje pomenske mnogovrstnosti in rabe tudi v drugačnih položajih premalo izraziti za označevanje trpnega načina, zakaj ta se ostro loči od drugih smeri glagolskega dejanja. Običajno delamo pasivne povratnike samo pri nedovršnikih, ker dajejo dovršniki prednost opisnim trpnim oblikam. Že zgoraj sem omenil, da ni vedno mogoče ločiti med eventivnimi in trpnimi povratniki. Mnogi povratniki, ki jih običajno štejemo med pasivne, so eventivni. Vzemimo primer: *hiša se trese*. Sama se ne, torej povzročitelj tega stanja in subjekt nista istovetna; do tu bi smeli govoriti o pasivu. Vendar pa v tem stavku ne stojita v ospredju zanimanja agens in patiens, temveč neko stanje ne glede na to, kdo ga povzroča. Kakor hitro pa pomaknemo pažnjo na subjekt in povzročitelja, imamo opravka s pasivom; seveda bi v tem primeru stavek izrazil rajši aktivno: *potres tresa hišo*. V stavku: *piščeta se peko*, je glagol *peči se*

eventivni povratnik; če pa rečem: *uči nas, kako se peko piščeta*, je pa isti glagol v pravem pasivnem pomenu. Ker eventivni povratnik izraža stanje samo ne glede na to, kdo ga je povzročil, se stavek s takim glagolom ne da vedno spremeniti v aktivno obliko, reflektivni glagol se ne da nadomestiti z aktivnim; zato ne morem drugače povedati kakor: *piščeta se peko*; v drugem primeru pa prav lahko povem takole: *uči nas, kako naj pečemo piščeta, uči nas peči piščeta*. Iz tega preprostega razloga štejemo med eventivne in ne med pasivne povratnike naslednje glagole, dasi so na videz pasivni: *udelati se* (nekaj blaga se vedno udela), *uhliniti se* (zelje se uhline), *uklati se* (tele se je uklalo za 30 funtov), *umeti se* (proso se umane), *upeči se, uplati se, urezati se* (platno se ureže), *usušiti se* (sadje se usuši), *utočiti se* (veliko vina se utoči), *uženiti se* (= nesrečno se oženiti). Ločiti pa moramo te glagole od ostalih sestavljenk s predpono u-, ki so pravi objektivni povratniki: *ubriti se, uklepiti se, upresti se* (= raniti se pri preji), *usekati se, urezati se* itd. Nekaj primerov eventivnih in pasivnih povratnikov: *cvreti se, kuhati se, smoditi se, paliti se, luščiti se, lupiti se, kisati se, valiti se, pestovati se* (otrok se ves dan pestuje = ves dan ga pestujejo, torej pasivni povratnik: otrok se rad pestuje = eventivni povratnik). Napačno bi pa bilo, če bi obratno sklepali, da so eventivni samo tisti povratniki, ki jih ne moremo izraziti v aktivnem stavku, na pr. *jeklo se razbeli* (= jeklo razbelijo), *nič se ni izgubilo* (= nič nismo izgubili). V obeh primerih imamo eventivna povratnika, ker nam gre le za dejanje oz. stanje, ne pa za povzročitelja.

č) Dinamični povratniki

Pri nekih reflektivnih glagolih zaimek *se* ne označuje, da se dejanje povrača na subjekt, niti ne označuje stanja, ki bi ga povzročilo neko drugo glagolsko dejanje, temveč ostane pri njih dejanje isto kakor pri nepovratnih glagolih, na pr. *zagrozim se komu: zagrozim komu*. Smer ostane ista, spremeni se le intenzivnost. Medtem ko se objektivni in eventivni povratniki kvalitativno ločijo od tvornih glagolov, se dinamični ločijo od njih le kvantitativno. Ker poudarjajo predvsem močno udeležbo subjekta pri glagolskem dejanju, jih nekateri imenujejo subjektivne povratnike (Marguliés, 117). Dinamični reflektivni glagoli potekajo tako iz prehodnih kakor tudi neprehodnih glagolov. V tem se ločijo od vseh ostalih kategorij, izvzemši dativske in del recipročnih povratnikov. Iz narave teh reflektivnih glagolov je razumljivo tudi dejstvo, da se nekateri glagoli v istem pomenu rabijo z zaimkom *se* in brez njega (*lagati se, lagati, plaziti se, plaziti, solziti se, solziti* itd.). Pri takih dvojicah živita obe obliki ena ob drugi; splošna raba daje prednost zdaj eni, zdaj drugi. Pokazana pa je s temi nestalnimi povratniki tudi pot, kako je prišlo do stalnih povratnikov: aktivna oblika se je sčasoma opustila in ostala je samo reflektivna.

V naslednjem bom nekoliko podrobneje navedel primere slovenskih dinamičnih ali krepkih povratnikov. Prim. *izprehoditi se, nahoditi se; odteči se, odtekati se, voda (se) je odtekla; nateči se, nateklo je 5 škafov vode; uteči se h komu, povodenj se uteče, mlinski kamen se je utekel; vteči se komu: hotel sem sestiti na stol, pa se mi je nekdo vtekel; zateži*

se h komu; opoteči se, opotekati se; obleteti (se), razleteti se, preleteti se v računu, zaletelo (se) mu je; razlesti se, nalesti se česa (= nalesti si kaj), zalesti se; razskočiti se, uskočiti se, zaskočiti se, ključavnica (se) zaskoči; prestopiti se, ustopiti se pred koga, ustopiti (se) komu; domisliti se česa, premisliti se; ozreti se, ozirati se, zazreti se kam (toda objektivno zreti se, uzreti se, zazreti se v zrcalu); ogledati se, ogledati se na koga, razgledati se, nagledati se, zagledati se v koga, pregledati se; ugrešiti se s pota, s kom (= ugrešiti pot, koga); dojeti se kakega dela; objesti se, preobjesti se česa; prijeti se, oprijeti se česa; ovedeti se, zavedeti se; odsopsti se od strahu; brigati se, pobrigati se; pomoliti se k Bogu; potegniti se za koga; požvižgati se, pokašljati se na kaj; poscati se; strpeti se, nisem se mogel dalje strpeti; ujedati se nad kom; upirati se komu, v koga; zahvaliti se komu (= zahvaliti koga); zakleti se, zaklinjati se; rotiti se, zarotiti se; zasvetiti se; potepsti se, pritepsti se; zavzeti se za kaj, česa, prevzeti se; poleči (se), čreda se je poglela, veter je polegel; preleči se: preleglo mi je; zaležati se (: mašo zaležati); preležati se (: preležati dan za dnem); razleči se, razlegati se; usesti se, usedati se, sesesti se, razsesiti se, presesti (se); zasedati se, presedeti se (: ves večer presedeti); nasedeti se, naklečati se, načepeti se; prepasti (se), opasti (se), listje (se) opade; razkliti se, ukliti se; izpodrasti se, narasti (se), obrasti (se), prirasti (se); zehnil se, zehati se; zanimati se, tožiti se na koga, tožiti se svojih grehov; skrbeti se za kaj; režati se, prositi se kam, loviti se za kaj, manjkati se, ne manjka se ljudi; groziti se, nagroziti se, nagražati se, pogroziti se komu; goniti se, pojati se, gnati se za čim; klecati se, plaziti (se); klatiti se, ciganiti (se), vlačiti se, potikati se; smukati se okoli česa; začuditi se čemu, začuditi se česa (Dalm.); zamolkniti se; jokati (se), prejkokati (se), razjokati se, zjokati se; ustiti se, širokoustiti (se), poustiti se; bliskati se, po gorah grmi in bliska (nar. pes.); bleščati (se), lesketati (se); stradati (se); smučati (se); strašiti se česa, veselili se česa; okusiti se česa; popasti se koga, trdno se Kristusa popasti (Krelj), ogenj se teles popade (Gutsm.).

Zanimive so nekatere primerjave današnjega jezika s starejšim (navedki po Pleteršniku): uiti se: kadar se vol uide, kako skrbno se išče (Japelj); pregrešiti se s čim, Bogu se pregrešiti: vari se, da kaj ne pregrešiš (Dalm.), kaj sem pregrešil tvojemu očetu (Dalm.), pregrešiti iz človeške slabosti (J. Svkr.); podvizati se: stanovitno naprej podvizajo (Ravn.), podvizaj svojemu prijatelju na pomoč (J. Svkr.); plakati: plakati se (Trub., Dalm., Krelj, Meg., J. Svkr., Gutsm., Pohl., Jarnik, Cigale); sumneti se: kadar se bode svet najmanje sumnel (Krelj), naglo bo črez tebe odpuščenje prišlo, katerega se ne boš sumnela (Dalm.); vi izraelski možje, sumnile se zavoljo teh ljudi (Trub.); domneti se: poprej kakor se je domnila (Krelj); odriniti se: brez obotave odrine se v Egipt (Ravn.); tikati se koga, česa: to je njega samega tikalo (Krelj), kar pa našo telesno potrebo tiče (Trub.), kar sveti zakon tiče (Dalm.).

Prav posebno mesto zavzemajo med dinamičnimi refleksivnimi glagoli sestavljenke s tako imenovanimi dinamičnimi prefiksi n a -, d o -, i z -, r a z -, p r e -, z a -. Nanje je med slovenskimi slovničarji postal pozoren že Dajnko. Intenzivnost je pri teh glagolih s prefiksom in povratnim zaimkom toliko poudarjena, da jih je mnogo prešlo med reflexiva tantum;

najdalj so šle v tem sestavljenke s predpono *na-*. Pri njih je skupina dinamičnih glagolov, ki sploh nimajo nepovratne oblike, in druga, kjer imamo sicer pri istem glagolu tudi nepovratno obliko, a je med njima tolikšna razlika v pomenu, da si ne stojita v razmerju lagati: lagati se; zato je refleksivna sestavljenka zaradi svojega posebnega pomena prav za prav stalni povratnik. Prim. a) *načakati se, naduhati se, nagledati se, nagrajati se, naklicati se, nalizati se, nalokati se vina, napaziti se, naploskati se, nasesati se, naslišati se, naslužiti se, nasrebatu se, naužiti se dobrega zraka, navečerjati se; nadeževati se, nadremati se, nakašljati se, nakleti se, namolčati se, namoliti se, naspati se, nastokati se* itd.; b) *nablebetati se: nablebetati; nacepiti se: nacepiti drv; nagovoriti se: nagovoriti koga; nagrabitu se denarja: nagrabitu denarja; nakositi se: nakositi trave; nanositi se: nanositi vode; natolči se: orehov natolči; napiti se: napiti komu* itd. Sestavljenke z *iz-*: *izkričati se, izgovoriti se, izpozabiti se nad kom, izpozabiti se božjih dobrot* (Ravn.), *izbedeti se, izdišati se, izkihati se* itd. Sestavljenke z *do-*: *dočakati se česa = dočakati kaj, dodejati se česa (= dotakniti se česa), dogledati se, oko se nikdar dosita ne dogleda* (Dalm.), *domoči se česa, dovedeti se česa, dokopati se do česa*. Sestavljenke z *raz-*: *razdati se, vsega premoženja se je bila razdala* (Ravn.), *razdišati se, razgledati se po svetu, razgledati se nad čim* (J. Svrk.), *razgovoriti se, razkričati se, razmoči se, razmagati se, razpasti se* (: sv. Marjeta kače razpase), *razpiti se, razvedeti se, razčuti se, razspati se, razcvesti se, razpočiti (se), razkoračiti se*. Sestavljenke s *pre-*: *predeliti se, pregledati se, prevideti se, pre(ob)jesti se, prenaglitu se, pre(na)piti se, preplačati se, preokupiti se, prepisati se, preprašati se kam, prevedeti se*. Sestavljenke z *za-*: *zablebetati se, zadeliti se, zagledati se v kaj, zagovoriti se, zaobljubiti se, zagristi se, zajemati se, čoln se je zajemal, zakupiti se, zareči se* itd.

Kaj je z objektom v akuzativu tistih prehodnih glagolov, ki postanejo dinamični povratniki? Refleksivni glagoli ne trpe poleg *se* nobenega drugega akuzativa, pa naj bodo objektivni ali dinamični. Zato stopi v omenjenih primerih objekt iz akuzativa v genitiv; prim. *dočakati kaj: dočakati se česa, oprijeti kaj: oprijeti se česa, tikati kaj: tikati se česa, popasti kaj: popasti se česa*. Po obliki se torej ti glagoli strinjajo z objektivnimi povratniki, n. pr. *obdolžiti se greha*, razlika med njimi je pa v tem, da dinamične glagole izvajamo iz glagolov z enim direktnim objektom, objektivne pa iz glagolov z dvema objektoma; pri prvih z zaikkom *se* nadomeščamo neposredni objekt aktivnega glagola; pri dinamičnih pa *se* ne zamenjuje objekta, temveč poudarja intenzivnejšo udeležbo subjekta pri glagolskem dejanju.

d) Recipročni povratniki

Recipročni ali vzajemni povratniki povedo, da glagolsko dejanje ne poteka od enega samega subjekta, temveč da jih je udeleženih več; *kepam se* ne pomeni, da kepam sam sebe, temveč naznanja sodelovanje vsaj še ene osebe pri istem dejanju. Za tako poznamenovanje ni vedno potreben refleksivni glagol, ker moremo pluralnost subjekta izraziti tudi z nepovratno obliko, če ji dodamo n. pr. besedi *eden drugega: kepajo*

se = *kepajo eden drugega*. Zaradi svojega pomena se recipročni glagoli sprva niso rabili v ednini, temveč samo v dvojini in množini; deloma se rabijo tako še danes: *dražiti se med seboj*, *obiskovati se*, *vzeti se*, *raziti se*, *sovražiti se*, *zmerjati se* itd. Sčasoma so se pojavile neke pomenske razlike, odvisne od tega, ali je hotel kdo poudariti posebno delavnost le enega izmed sodelujočih subjektov ali pa ugotoviti enako mero udeleževanja vseh udeležencev. Vzemimo primer: *stepel sem se z bratom*, *z bratom sva se stepla*. V prvem stavku povem, da sva se pretepa udeležila oba, toda začel sem sam, v drugem pa ugotavljam dejanje, v katero sva posegla vzajemno oba in z enakim deležem. Po taki poti so se razvili iz množinskih edninski recipročni povratniki. Proces še ni zaključen in se večina primerov lahko rabi v množini ali dvojini in v ednini, kakor to pač zahteva pomenski odtonek, n. pr. *prepiram se s sosedi*, *sosedje se prepiramo*. Kakor imamo samo množinske recipročne povratnike, tako jih je tudi nekaj, ki so samo edninski: *možiti se*, *ženiti se* (in sestavljenke): *dekle se moži z vdovcem*; ne moremo reči: *možita se*, temveč *vzela se bosta*. Če slišim: *ta dva sta se oženila*, pomislim takoj na dva moška in ne na par (moškega in žensko).

Velika večina vzajemnih povratnikov je izvedena iz prehodnih glagolov, le nekaj jih je iz neprehodnih; to so večinoma glagoli premikanja: *raziti se*, *razhajati se*, *sniti se*, *shajati se*, *sestati se*, *sestajati se*, *zleteti se*. Nekateri vzajemniki so pravi dinamični refleksivni glagoli, zakaj rabijo se v enakem ali vsaj v nebitveno spremenjenem pomenu z zaimkom se in brez njega. Prav lepo se vidi to pri glagolih, ki označujejo igre: *igrati (se)*, *kvartati (se)*, *kopičkati se*, *klobučkati se*, *nikati se*, *konjičkati se*, toda *kockati*, *marjašiti*, *nebeškati* itd. Vsi ti glagoli so že sami na sebi recipročni, zaimek *se* to recipročnost le še posebej poudarja.

Po svojem množinskem pomenu spadajo med vzajemne povratnike glagoli, ki so prav za prav eventivni: *množiti se*, *razmnožiti se*, *ploditi se*, *razleči se*, *razvrstiti se*, *skrdeliti se*, *zbrati se*, *zbirati se*, *gnesti se*, *črediti se*, *družiti se*, *ločiti se*. Vsi pomenijo stanje, ki ga je povzročilo neko glagolsko dejanje, tega stanja pa je deležnih hkrati več subjektov.

Zanimivi so primeri recipročnih refleksivnih glagolov, ki so obenem objektivni: *borim se*, *prepiram se*, *pogovarjam se sam s seboj*.

Med dinamične recipročne povratnike moramo šteti vse tiste glagole, ki imajo recipročen pomen tudi v nepovratni obliki, če jih okrepiamo z besedami *eden (drug) drugega*. Prim. *bosti se* = *bosti eden drugega*, *brcati se*, *dražiti se*, *gledati se s kom*, *grabiti se s kom*, *kepati se*, *klati se*, *klicati se med seboj*, *kregati se*, *loviti se*, *objemati se*, *obiskovati se*, *poditi se s kom*, *srečati se*, *ščipati se*, *tepsti se*, *tožiti se* itd. Posebej pa stoje tisti povratniki, ki imajo recipročen pomen edino v zvezi z zaimkom se, bodisi da so to stalni ali pa samo prigodni povratniki: *klatiti se s kom*, *kurbati se*, *meniti se*, *pogovarjati se*, *pomenkovati se*, *meriti se*, *boriti se*, *pričkati se*, *bratiti se*, *pajdašiti se*, *pogajati se*, *pogoditi se*, *sporeči se*, *rvati se*, *spopasti se*, *spoprijeti se*, *skleniti se*, *zvezati se s kom*, *sporazumeti se*, *strinjati se*, *šaliti se* itd. Sem spadajo nadalje glagoli, ki označujejo spolni akt: *dr(e)stiti se*, *ikriti se*, *jahati se*, *jar(č)iti se*, *orliti se*, *plužiti se*, *prskati se*, *rastiti se* itd.

Recipročni glagoli s povratnim zaimkom *si* bodo na vrsti pri dativskih refleksivnih glagolih.

e) Brezosebni povratniki

Aktivnim brezosebnim glagolom odgovarjajo refleksivni. Kakor imamo tam prave brezosebne glagole (označena nista ne gramatični ne logični subjekt: *grmi, dežuje, prši*) in brezosebne glagole z logičnim subjektom v odvisnem sklonu (*zebe me, jezi me, mika me, skrbi me*), tako jih imamo tudi tukaj. Pravi brezosebni povratniki označujejo večinoma vremenske pojave: *dani se, svita se, zori se, večeri se, noči se, mrači se, temni se, megli se, oblači se, bliska se, juži se, mrazi se, žledi se, polediča se, izpreleti se* itd. Kakor hitro pa ni v ospredju zanimanja glagolsko dejanje sámo, temveč tudi oseba ali stvar, ki se z njo to dejanje dogaja, nimamo več brezosebne konstrukcije: *nebo se oblači, dan se svita, vreme se juži, nevihta se izpreleti*. Ti primeri lepo pokažejo, da so navedeni brezosebni *e v e n t i v n i* povratniki. Kategorija brezosebnih refleksivnih glagolov ni pomenska, temveč oblikovna, ker so ti glagoli po svoji vsebini eventivni, dinamični in pasivni.

Refleksivni brezosebni, ki imajo pri sebi logični subjekt v odvisnem sklonu, so dvojne vrste: pristni in pogojni. Pristni ne poznajo razen logičnega subjekta v dativu nikakršnega gramatičnega subjekta: *blešči se mi, zvrtil se mi, vrtoglavi se mi, mudi se mi, meša se mi, zalušči se mi, Dunajčanom se boga, zanočilo se mi je* (= zakasnil sem se v noč), *užali se mi, sežali se mi* (= užalostim se). Nekateri med temi povratniki se vežejo še z objektom: *hoče, zahoče se mi česa; užalilo se mu je nad bratom* (Ravn.), *užali se mi do koga* (Cig.); *meni se je umililo* (= ganilo me je), *umililo se mi ga je* (= žal mi ga je), *komu se ne umili nad ljubim Jezusom* (Ravn.), toda v osebni konstrukciji: *umilil se je očetu; stoži se mi po čem*. Zanimiva sta dva glagola, prava dinamična povratnika, ki se v popolnoma enakem pomenu rabita tudi brez se: *zanohta se mi* in *zanohta me, skomina se mi* in *skomina me*. Menjavanje med *me* in *mi* je normalno: aktivni prehodni brezosebni se vežejo z akuzativom, refleksivni pa z dativom. Neprehodni brezosebni pa v obeh primerih ohranijo isti sklon: *spolzne (se) mi, plivi (plevi) (se) mi*. Nekateri brezosebni refleksivni glagoli, nastali iz neprehodnikov, kažejo svojevrstno razmerje do aktivnih glagolov: poleg brezosebne refleksivne živi osebna aktivna konstrukcija, n. pr. *kolca se mi, riga se mi, hlipa se mi, zeha se mi, blede se mi, dremlje se mi, sanja se mi* in *kolcam, rigam, hlipam, zeham, bledem, dremljem, sanjam*. Med obema oblikama je neka pomenska razlika: če rečem *dremljem*, povem, da nekaj delam, če pa rečem *dremlje se mi*, gre za isto dejanje, ki ga opravljam nehote.

Pogojni brezosebni dejansko le tedaj, kadar je poudarek na dejanju samem, n. pr. *sedaj se mu pa utepa*. Lahko pa rečem: *lenoba se mu utepa*, sedaj pa nimamo več brezosebne, ampak osebno konstrukcijo. Ni treba, da bi bil subjekt substantiv, lahko je tudi infinitiv ali pa podredni stavek: *toži se mi vstati; poneumelo se mi je, da sem to naredil; nikdar se mu ni grustilo pridigovati*. Prav lepo se očituje ta dvojnost pri glagolu *gnusiti se*. Danes poznamo v knjižnem

jeziku pogojni brezosebnik *gnusi se mi* in osebni eventivni povratnik, n. pr. *jed se mi gnusi*. V starejšem jeziku pa je bil to pristni reflektivni brezosebnik: *gnusi se mu nad lažmi* (Dalm.), *nad sedmerimi rečmi se Gospodu posebej gnusi* (Ravn.), *gnusi se mi do česa* (Ravn., Mikl.). Pogojni brezosebnik je tudi glagol *zdi se: zdi se mi, dobro se mi zdi, toda to se ti je le zdelo, škoda se mu zdi denarja, znan se mi zdi, nevaren se mi zdiš; zdelo se mi je, da je nekdo potrkal*. Možna pa je tudi prava brezosebna raba: *zdi se mi do koga ali česa: do ozdravljenih se jim je dobro zdelo* (Ravn.), *dobro se mu je zdelo do vsega, kar je slišal* (Levst.), *če se mu kaj do mene zdi* (nar. pes.). Sem spadajo še: *poda se mi, ljubi se mi, vidi se mi, po(d)kadi se mi, ne da se mi, (u)traga se mi* itd.

Naposled imamo še nekaj brezosebnih pasivnih povratnikov: *reče se, pravi se, govori se, sliši se, razume se* in celo *živi se* (iz neprehodnega glagola). V vseh teh primerih oseb, ki pravijo, govore itd., ne poznamo ali pa nočemo imenovati; v nemščini odgovarja temu brezosebna konstrukcija z »man«.

f) Dativski povratniki

Refleksivni glagoli, ki se vežejo z dativom povratnega zaimka *si*, so po svoji funkciji trojni: objektivni, dinamični in recipročni. V prvem primeru naznanja zaimek *si* udeležbo ali interes subjekta na glagolskem dejanju, neposredni objekt pa stoji v akuzativu: *brisati si roke, briti si brke, izbiti si kaj iz glave, izprašati si vest, kopati si skrbi na glavo, kupiti si kaj, meti si roke, nabaviti si kaj, nakopati si bolezen, očitati si kaj, odrezati si kos kruha, pokvariti si želodec, služiti si vsakdanji kruh, štetiti si v čast, vteptati si v glavo, zamašiti si ušesa, želeči si kaj* itd. Vse to so prehodni glagoli z osebnim objektom v dativu. Te vrste povratnike kaj lahko spoznaš: *si* lahko zamenjaš s katerim koli primernim objektom (n. pr. *izbijem mu iz glave, kopljem mu skrbi na glavo* itd.). Ugotoviti se da torej paralela z objektivnimi povratniki. Še več: isti povratnik se rabi enkrat s *se*, drugič s *si*. Kadar hočem namreč povedati samo to, da subjekt opravlja neko delo sam s seboj ali na sebi, zadostuje objektivni reflektivni glagol: *brisati se, mencati se, obuti se, odrgniti se, pometi se, polomiti se, raztrgati se, speči se*. Če pa izrečno imenujem še stvarni predmet, ki se nanj dejanje nanaša, stoji ta v akuzativu, osebni predmet pa se pomakne v dativ: *brisati si roke, mencati si oči, obuti si čevlje, odrgniti si kožo, pometi si oči, polomiti si noge, raztrgati si obleko, speči si prste*. Malo drugačno je razmerje, če ima tudi že objektivni povratnik ob sebi stvarni objekt: *preskrbeti se s čim in preskrbeti si kaj, prilagoditi se čemu in prilagoditi si kaj*.

Vzporedno z navedenimi objektivnimi dativskimi povratniki gredo dinamični. Kakor pri akuzativnih povratnikih tudi tukaj poudarja povratni zaimek intenzivno udeležbo subjekta pri dejanju. Prim. *misliti si, izumiti si kaj, naskočiti si, nastopiti si žebelj, osvojiti si kaj, steči si zasluge, vzeti si k srcu, zapametiti si; preleči si, leči si, sestiti si*. Vsi ti glagoli se rabijo v istem ali le malo spremenjenem pomenu tudi brez povratnega zaimka. Druga zvrst dinamičnih dativskih povratnikov so

glagoli, ki niso v razmerju z nepovratnimi glagoli kakor pravkar navedeni, ampak z akuzativnimi dinamičnimi reflektivniki: *domisliti si kaj = domisliti se česa; izmisliti si = izmisliti se; izplakati si oči = izplakati se; izposoditi si denar = izposoditi se; prebrati si službo = prebrati se; lastiti si kaj = lastiti se česa; nakaniti si kaj = nakaniti se; odsopsti si od strahu = odsopsti se; o(po)moči = o(po)moči se; premisliti si kaj = premisliti se; prizadevati si za kaj = prizadevati se; razgledati si kaj = razgledati se; zapomniti si kaj = zapomniti se; zasedeti si, zaležati si nogo = zasedeti se, zaležati se; odreči si kaj = odreči se česa.* Pri večini smemo tudi tukaj postaviti isto razmerje kot spredaj pri objektivnih dativskih povratnikih: akuzativni povratnik zaznamuje absolutno dejanje, dativski pa veže dejanje na določeni objekt.

Svojevrstno je kolebanje med dativom in akuzativom povratnega zaimka pri glagolih *upati si, upati se, počí(ni)ti si, počí(ni)ti se* in, da je raznolikost še večja, se rabita oba glagola tudi nepovratno: *upati, počí(ni)ti*. Pridružuje se jima še *utrpeti si: še čašice vina si ne utрпи, ne utrpim (se), ne morem si utrpeti*.

Med dativskimi povratniki je končno tudi nekaj recipročnih glagolov: *dopisovati si, mežikati si, namigovati si, odgovarjati si, odpevati si, pogoditi si kaj, izgovoriti si kaj, seči si v roke, stiskati si roke*. Večina teh reflektivnih glagolov nima ob sebi akuzativnih povratnih oblik; izjemi sta: *dopisovati si* in *dopisovati se s kom, pogoditi si* in *pogoditi se*.

Ob zaključku se je treba še dotakniti vprašanja, kako registrirati reflektivni glagol v slovnici. Doslej je bilo v veljavi načelo, da delimo glagole v prehodne, neprehodne in povratne. Ker pa so povratniki sami tudi lahko prehodni ali neprehodni, se taka delitev pokaže kot nedosledna. Zato jim bo treba odmeriti posebno poglavje in jih obravnavati zase kot posebno izrazno možnost slovenskega glagola. Enako bo treba tudi povedati, da z reflektivnimi glagoli ne izražamo samo medija in pasiva, ampak da se z njimi more izražati tudi aktiv.

France Koblar

Delo Ivana Cankarja v „Zadrugi“

Poleg gradiva, ki ga omenja Izidor Cankar v svoji slovstveni črtici »Ivan Cankar v Zadrugi« (DS 1920, 12), se je pred nekaj leti rešil še del »zadružnega« arhiva, ki zgodovino tega dijaškega društva posebno za prva leta bistveno dopolnjuje in osvetljuje tudi mladostno delo nekaterih njenih udov. S tem gradivom bi bilo danes mogoče zgodovino »Zadruge« predstaviti v celoti in natančneje spoznati njene najvažnejše sodelavce.

Razmeroma največ gradiva nudi pesniško delo Ivana Cankarja. Nekateri njegovi rokopisi so bili pripravljeni že za tisk ter so podpisani z njegovim prvim psevdonimom Trošan, toda večina teh pesmi ni izšla nikjer. V njih se ne kaže samo mogočen vpliv A. Aškercja, ampak tudi pesnikovo zgodnje razmerje do slovenskega javnega življenja, zlasti do kulturnega boja v prvi polovici devetdesetih let. Te pesmi je Iv. Cankar bral na »zabavnih shodih« Zadruge, z njimi vzbujal priznanje pa tudi nevšečno kritiko, kar se mu je pozneje posebej primerilo ob branju »Helene«. Na nevšečne sodbe je ostro odgovarjal in jih zavračal z mojstrsko ironijo. Zato ne bo odveč, da nekaj tega gradiva objavimo in z njim še natančneje spoznamo mladostno podobo Iv. Cankarja.

I. Framazonska brenkanja.

Iv. Cankar je vstopil v »Zadrugo« v njenem drugem poslovnem letu, ob koncu aprila ali v začetku maja l. 1893. Pri svojem prvem nastopu na 3. zabavnem shodu 5. maja je bral »Junaško pesem iz naših dni«, s katero je ob istem času nastopil tudi v »Slogi« ljubljanskih realcev (gl. CZ, str. 51—64). Potem je Cankar še enkrat bral neke svoje pesmi; njegov nastop je vzbudil takoj priznanje, zakaj tajnik Fr. Šuklje poroča na občnem zboru 25. maja 1893 takole: »Največjo senzacijo... je brez dvoma vzbudila g. Cankarja „Junaška pesem iz naših dni“. Moram reči, da je naše društvo z g. Cankarjem pridobilo izredno moč, in brez dvoma bode naše društvo se v poznejših letih po pravici ponašalo z njim.«

Na istem občnem zboru 25. maja 1893 je bil Iv. Cankar izvoljen za predsednika »Zadruge«; sam je takoj v »Vpisni knjigi« lastnoročno naznanil novi odbor in s pripombo: »Novo-izvoljeni odbor izjavlja, da bode deloval z vsemi močmi v društven prospèh, da se bode vestno oziral na pravila in ukrepe shodov ter pri slučajnih nerednostih najstrožje postopal.« V svoji vnemi je odbor že drugi dan razglasil nov »zabavni shod«, ki se je vršil neposredno nato (27. maja). V prvi točki tega shoda je ocenjeval Stanko Bevk Cankarjeve pesmi — ocena se ni ohranila — v peti točki pa je Cankar bral svoja »Framazonska brenkanja«. Zapisnik predavanj označuje ta »brenkanja« kot epske pesmi, več o njih ne vemo, niti kdo jih je ocenjeval, niti kakšen odmev so imela. Zadržni arhiv je

prav za to poslovno leto najbolj nepopoln. Iz Cankar navaja za ocenjevalca ene izmed pesmi Iv. Baloha (Zbr. sp. I., XII.).

Kakšna so bila »Framazonska brenkanja?« Njihov naslov je ne navaden in pesmi s tem naslovom ni nikjer. S popolno gotovostjo smemo vendar trditi, da so se te pesmi ohranile. Njihova zveza s tedanjimi kulturno političnimi dogodki kaže neposredno na čas nastanka in tudi na vzroke Cankarjevega naslova, ki ga je dodal najbrž kar mimogrede.

Med ohranjenimi Cankarjevimi pesmimi v »zadružnem« arhivu so namreč tri, ki so sklenjene v svojstveno celoto: »Modrijan, »Svoboda«, »Pred škofijo«. Na 12 straneh male osmerke so te pesmi napisane druga za drugo, s skrbno Cankarjevo pisavo in predstavljajo že na zunaj celoto zase.

Modrijan

Zível je pred tristo leti
V daljnem kraju modriján;
Tih in resen je študíral
Božje stvarstvo noč in dan.

Nikdar hódil ni po svetu,
Malo videl je ljudíj;
V svoji mirni, skriti kočí
Pisal je do konca dníj.

Spisal je že knjig nešteto,
Modrih listin stó in stó;
Osivéla mu je glava,
Posušílo se teló.

Tri ljudí samó je ljubil
Še za burnih, mladih lét;
Tri prijátelje učene;
Tí so ž njim pustíli svét. —

Ráno stavec jih pošílja
Z listí modrími povsód:
»Naj iz njih zajema srečo
Ljúbljeni človeški ród.«

In zvečer pojó mu slávo:
»Razsvetljeni učenják!
Ves svet ná-te se ozíra,
Le še v té zaúpa vsák!«

Modriján se nasmehljá jim,
Veličastno govóri:
»Kaj je slava? ... Plamen sreče,
Ki le kratek čas gorí.

Ali bratje moji ljubi,
To je sreča, to sladkost:
Ako vé m, da v svoje srce
Mojo hrani ród modróst...« —

Dolgo, dolgo je študíral
Božje stvarstvo modriján;
A po mnógih lepih dnévih
Vzide mu poslednji dan.

Tu leží v samótni kočí,
Vzdihne zadnjíkrat drhtèč:
»Svetu sem prinesel srečo...«
Oh — in ni ga bilo več.

Položíli so ga v zemljo,
Žalováli prehudó;
Drugi dan so vince píli,
Govoríli so takó:

»O preljubi náš prijatelj,
Kaj li v glavo si dobíl,
Da vsa lepa, dolga leta
Nisi pé l ne vínca pí l.

Bog tí dal je kúp denarcev,
Bog ti dal bi kúp deklet...
O zakáj si tù študíral,
O zakáj si pustil svét.

Saj človeka in príródo
Bolj poznal je vsak bedák
Kakor tí, modrósti zvezda,
O preslavni učenják.

Tvoje polne, modre knjige
Malokdó je le poznal...
Oh, pozabljen bil si, revež,
In pozabljen boš ostal!

Nè... v hvaležnih naših srcih
Tvoj spomin nam živel bó:
Oh, saj bilo nam je dobro,
Da ne bó nam več takó.«

Svoboda

Odgovor »Slovenčevemu« podlistku.

Sedí na prestolu blestéčem
Nešteti dežel gospodar;
Modróst na obrazu mu síje,
Ponosen v očeh mu je žár.

Okoli po krasni dvoráni
Podložniki zvesti stojé;
Ko dvígne se kralj na prestólu
Poslušajo vsi ga molčé:

»Vkováne v železne veríge
So míslí vam býle doslej,
Nobéden po svoje ni míslil,
Vsak bal se preozkih je mej.

Kar pisani sveti so listi
Preteklo je stó in stó lét;
In v te le verjeti je moral
Do danes ves národ, ves svét.

A čujte me! Ni li to blazno,
Kakó li mogoče je to:
Kot míslil le jeden je človek,
Ves svet naj bi míslil takó?

Zatorej vaš kralj vam naznani:
Svobode napočil je dan;
Vsak míslí, kot srce velí mu,
Svobódnó naj míslí zemlján.«

Zvenéle še zadnje beséde
So vítezom zbranim v uhó,
Hitijo že sluge iz dvora
Svobódo naznánit glasno. —

Vse ljudstvo poslušá strmeče,
In tiho nekđó govórí:
»Priatelj moj ljubi, kaj míslíš?...
Vse to se uganka mí zdí.«

In drugi: »Svobodno naj míslím?...
Tegá ne umeje duh moj...«
Tam zadaj pa mladi Ambattha
Nabère prijateljev roj.

»O bratje, po kočah samotnih
Potikali smo se do zdaj...
In danes — oj radost neizmerna:
Odprl se nam danes je ráj.

Vse míslí, rojéne v samóti
Naj širno zemljo preleté;
Naj vídí v teh míslíh ves národ
Napísane svoje željé.«

Obmolkníl je mladi Ambattha
In v róko je vzel pergámèn,
In písal je míslí visóke,
Z njím písal ves króg je učèn. —

A v mestu — hej tú je vrvénje,
Hej tu vam je vpítje in šum;
Tu pleše pobožni Uzmattha —
Zveni njegov svetli razúm:

»Oj, mísel svobodna, predragi,
Oj moder, prekrasen naglàs:
Zdaj krádimo, žgímo, morímo,
Ko príšel nebešk nam je čas.«

In večá se šumno vrvenje,
In dalje vsa tolpa divjá;
Na čelu pa stari Uzmattha
Z bodáлом in bakljo vihrá.

*

Sedí na prestolu blestéčem
Nešteti dežel gospodar;
Modróst na obrázu mu síje,
Ponosen v očeh mu je žár.

Pristopi osível služabnik,
Prikloni pred njim se do tál:
»Že vladajo misli svobóдне
Po tvojih deželah, o kralj.

Napisal je mladi Ambattha
Veliko že lístin in knjíg;
Proslavil svóbedo je večno,
Duševnih jo rešil verig.

A čuj me, vladar ti premodri:
Obrani življenje ljudém...
Oh, stari, pobožni Uzmатtha
Za prošnje, za solze je ném.

Vsa tolpa njegova nam kliče:
Svobóda naj vlada povsód!
In rópa, morí in požíga,
Zatíra ves revni naš ród.«

Pobili so trí mi sinóve,
Junake najhrabrejše trí...
Usmíli se revnega ljudstva,
Usmíli nedolžne krvi!...«

Tu vzpne gospodar se ves bésen,
Oči mu kot ogenj žaré,
Plamtí mu obraz plemeníti,
Iz ust mu beséde grmé:

»Nevreden, da vjel bi ga vitez,
Vjemite ga sluge takój!
Vjemite mi njega, Uzmатtha,
Pobijte ves blazni mi rój!«

Še solnce ni padlo za góre,
Pred kraljem Uzmатtha stoji;
In vklenjen v železne verige
Poveša obráz in oči.

In kralj govóri veličastno —
Molče ga posluša ves krog —:
»Oj človek, svobódo si sméšil
Kot dál bi ti v službo jo Bog.

Svobóda je prosta kraljica,
Njen dom ni v hudobnih strasteh.
V tiranstvu ne, ne v farizejstvu —
Njen dom je pri srečnih ljudéh.

Kdor skrival pod plaščem svobóde
Je svoje nevredne strastí:
Ta v žalosti, tesni temnici
Naj pravo svobodo častí.« —

Molčé odpeljali so sluge
Uzmатtha v temnico čez dvor;
A kralj pa sedi na prestólu,
In slavo mu poje ves zbor. —

Pred škofijo

Na trgu »pred škofijo«
Tam vsak večer stojím;
In ko šumí živahni svet,
In ko bliščí se cvet deklét —
Le gledam in strmím.

Takrát možjé pobožni
Hitíjo mi čez trg:
Krog vrata sveti škapulír,
V rokáh brevír, na licih mír,
Brez brade in brez brk.

In pógled zatemní mi,
In srce trpetá,
Ko gledam vas, človeštva čast,
Ko grešna slast in dívja strast
Vas níti ne pozná.

In stó pobožnih mislij
Napolni mi srcé:
Rad bil bi revež — vam jednáč,
Rad nosil bi vaš krasen frák,
Cylinder vrh glavé.

In živel bi pobožno:
Bi sámó vodo píj;
Imél bi ljubíc petkrat pet,
Le čistih, angeljskih deklét —
Bi z njími se postíl.

In skupaj bi molíli
Vso tího, dolgo noč;
In od ljubezni božje vnet
Bi vsaki angeljskih deklet
Podal poljubek vroč.

In romali bi v cerkev
S procésijo čez trg:
Krog vrata sveti škapulír,
V rokàh brevír, na lícih mir,
Brez brade in brez brk...

Oh, ko tako vas gledam
Srce mi govori:
Lahkó pogledi vam žaré,
Lahko vam líca plamené
Možje pobožni ví!...

Ivan Cankar.

Te pesmi so se ohranile tudi v Cankarjevi slovstveni zapuščini; Iz. Cankar jih posamezne omenja v I. zv. Zbranih spisov (str. XII in XVII); »Pred škofijo« je tudi natisnil, le da tam ni zadnje kitice.

Ne samo organska celota teh pesmi, ampak tudi njihova zveza z »Junaško pesmijo« je očitna. Vse so nastale ob istem času kot odmev kulturnega boja, ki se je bil začel ob Mahničevem nastopu in dosegel po I. slov. katoliškem shodu (1892) zlasti v letu 1893. svoj vrh. O tem nam v svojih člankih zgovorno pričata obe politični glasili »Slovenec« in »Slovenski Narod«. Ko je po Tavčarjevem romanu »4000« (LZ 1891) ta boj dobil tudi leposlovno obliko, je poleg Aškerca začutil petošolec Iv. Cankar nagib, da izpove svoj življenjsko realistični in svobodomiselni nazor. V »Modrijanu« in »Pred škofijo« vidimo ironično nasprotje med učenjaštvom in resničnim življenjem, zlasti pa med npravnim videzom in dejansko resničnostjo, tako kakor si pač to misli mlad strankar. V pesmi »Pred škofijo« je to nasprotje še posebej našlo svoj izraz v neposrednosti kraja, ko je pesnik zvezal nekdanje sprehajališče ljubljanske mladine po Glavnem (Mestnem) trgu z ulico duhovniških dostojanstvenikov Pred škofijo.

Dokumentirano zvezo z dogodki kulturnega boja kaže pesem »Svoboda«. Cankar je nekoliko kasneje pripisal pod naslov: »Odgovor ‚Slovenčevemu‘ podlistku.« V začetku maja 1893 je bil namreč izšel v Lj. Zvonu Aškerčev »Grešnik«. Že 13. maja je »Slovenec« v 109. števil. prinesel odgovor nanjo. Pod naslovom: »Svoboda mislim« se v budistični parafrazi najprej norčuje, da je zdaj konec svobodomiselnosti stiske, zakaj novi budistični menihi vstajajo, da pobijejo Mahniča: »Sreča večnega nič, strast duhovnega pansatanizma se nam obeta. Slava! Ne bo dolgo, pa si volimo svojega Dalač-Lamo; kandidatov imamo dovolj. Že pozvanja zvon, »Zvon ljubljanski«. — Čujmo ga«: — zatem sledi ponatis »Grešnika« in nepoznani člankar nadaljuje: »Mojster je govoril, a ne še skončal, zvon je zvonil za njim, a ne dovolj. Njegova Santrantika je še dolga in umetna. Posrečilo se nam je izkopati nadaljevanje. Modro in lepo dišeče, kakor peresce s smokvinega drevesca v Maha megghi, jasno, kakor lice Sanghamitrino. Poklonimo se, potrkajmo se na prsi in poslušajmo«:

Tu se začne parafraza »Grešnika«. Namesto Ambatthe pristopi k Buddhi Uzmattha in se obtoži, da je kradel, toda ta ga pogovarja:

»Čemu pač ti prste bi dolge
Podaril bil Brahma naš bog?
Kaj misliš? Čemu si zvitejši
Od drugih in urnejših rok?

Ti tuje vse imaš za svoje
In tujega sploh ne poznaš:
Bog Brahma ne misli drugače,
Njegov je ves svet, a ne naš.

Čim bolj si lastil boš imetje
Ti tuje, tem bolj boš enak
Vesoljnega sveta lastniku;
Zatorej ne bodi bedak!

Le kradi, predragi Uzmattha,
Izmikaj, kjer moreš; ter čuj:
Da krasti pregrešno bi bilo,
Brahmanom nikar ne veruj!«

Ko nato pristopijo še prešestniki, ubijalci in goljufi, da se obtožijo grehov, jim Buddha prijazno sega v roke, rekoč:

»Če Brahma nam misli da proste,
Nam proste dá tudi željé;
Če smeš pa želeti po volji,
Dejanje dovoljeno je.

Zatorej nikar se ne bojte,
Zapovedi prazen so puh,
Izmislili so jih brahmani,
Da vklepajo prosti naš duh. — —

Pozna li bog Brahma kak zakon?
Je v Vedah o tem kaj sledú?
Čim manj se zakona držite,
tembolj ste podobni bogu.«

»To je prava, sveta upavasata (buddhist. post in spoved). Za-njo v boj, v boj za sveti nič proti mračnjakom!«

Na to parodijo je Iv. Cankar takoj napisal kot odgovor »Svobodo«, toda ne več samo ironično, ampak tudi z resnobno udarno mislijo, da »pobožni Uzmattha« krivo razlaga svobodo, ko takoj zgrabi za grešno dejanje.

To pesem je bil Cankar namenil tudi za javnost. V »zadružnem« rokopisu je na prazni prostor med »Modrijana« in »Svobodo« s svinčnikom napisal koncept za »Slov. Narod«; čeprav ga je pozneje zbrisal, se še dá razbrati: »Oprostite, gospod urednik, mojo predrznost, da si Vam upam ponuditi pesem za listek. A zdelo se mi je, da če ima kak drug političen list kakor n. pr. »Slovenec« pravico v verzih verze obsojati, sme to tudi »Slov. Narod«. Sicer je že preteklo precej dni, kar smo dobili »Grešnika« in »Slovenčevo« nadaljevanje, pa nič ne de, saj mislim, da ima še neki »odlični lajik« še vedno iste nazore o svobodi kot jih (je) nedavno izrazil. Torej gospod urednik, ako se Vam zdi, natisnite, ako pa vržete to pesem v koš, vrzite jo, saj na kako bolj častno mesto.« Pesem v »Narodu« ni izšla, morda je Cankar, ki je zbrisal koncept pisma, tudi ni oddal in je ta »framazonska brenkanja« bral samo v »Zadrugi« 27. maja 1893.

Od kod naslov? »Slovenec« je posebno v začetku l. 1893. začel pobijati narodno stranko z očitki framazonstva. Že v 2. številki 3. januarja je prinesel uvodnik: »Slov. narod v službi framazonstva«, nato pa je od 5. jan. do 4. febr. v 13 člankih »Slovenski liberalci in loža« na osnovi protiframazonske mistifikacije Leona Taxila »Tipični bratje« sporejal slovensko naprednjaštvo s framazonstvom. V politiki, časopisju in slovstvu je našel framazonsko proticerkveno mišljenje, nenravnost in ljudstvu sovražne družabne namene. Prav zato je Iv. Cankar svoje pesmi, obrnjene naravnost v ta boj, napovedal v »Zadrugi« kot »framazonska«, t. j. svobodomiselná »brenkanja«.

(Konec v prih. letniku.)

„Triglav“, nemški list za slovenske koristi, in dunajski Slovenci

Po nesrečnem koncu Levstikovega »Napreja«, prvega slovenskega izrazito političnega lista, je Bleiweis v l. 1864. spet pogrel svojo staro zamisel: ustanovitev nemškega lista za slovenske koristi. Z njim je hotel preprečiti, da bi vstal v Ljubljani »Novicam« tekmeec. Temu njegovemu načrtu pa se je odločno postavil po robu Franc Levstik, četudi je bil kot tajnik Slovenske matice tako rekoč gmotno odvisen od Bleiweisa. Levstik je namreč bistro prepoznal Bleiweisove skrite nakane z nemškimi listom za slovenske koristi in je hotel za vsako ceno ustanoviti v Ljubljani slovenski političen list. Med njim in urednikom »Novic« se je razvil srdit boj; v njem ni bilo umikov ne prizanašanja. Bleiweis je vedel, da gre za njegovo prvenstvo, in se je zavedal svoje moči. Saj je tedaj napisal Levstiku: »Ne mislite, da se jaz ktereга koli človeka na vsem svetu bojim!« Levstik pa si je bil svest pravilnosti svojega ravnanja in se ni oziral na nič drugega. Organiziral je odpor proti nemškemu listu — Triglav naj bi se imenoval — v Ljubljani in izven nje. A tudi nepristranski in trezni rodoljubi, katerih Levstikova agitacija ni zajela, so se upirali Bleiweisovemu načrtu. Ne le tržaški, tudi dunajski Slovenci so se izrazili proti »Triglavu«.

Ko se je v dunajskem listu »Ost und West« oglasil eden takih Bleiweisovih nasprotnikov (Lovro Leskovec), je Bleiweis javno označil Levstika za pisca tega članka. V pismeni polemiki, ki se je zaradi tega razvila med Levstikom in Bleiweisom — v javnosti je Bleiweis ni pustil —, zatrjuje Levstik, da nima s člankom v dunajskem listu prav nikakih zvez, da ni niti vedel, da se na Dunaju kaj takega pripravlja. Zahteval je, naj »Novice« natisnejo njegov popravek. Bleiweis pa je v svojem odgovoru med drugim trdil, da je dobil Levstiku »zlo nasprotno« pisma, ki bi jih moral tudi natisniti, če bi natisnil Levstikov odgovor.¹

A pismo na Dunaju živečega slovenskega duhovnika Antona Škerjanc² uredniku Zgodnje Danice Luku Jeranu priča, da so imeli

¹ O vsem tem glej: Levstikov zbornik str. 167—189 in Pirjevec, Levstikova pisma str. 18—26.

² Anton Škerjanc, kaplan, se je rodil 8. jan. 1824 v Križah pri Trziču. V duhovnika je bil posvečen 6. julija 1848 v Celovcu (za krško škofijo). Kaplanoval in tudi kot upokojenec (upokojen je bil zelo zgodaj zaradi bolezni) je deloval po raznih krajih po Koroškem in Kranjskem (med dr. v Škalah pri Velenju, Škocijanu na Kor., Šmihelu, v Doberli vesi, v Lipici pri Rudi, št. Jakobu pri Suhu, na Čemšeniku). Bil je vnet Slovenec in je na Koroškem deloval z Einspielerjem, Ahacljem in Janežičem. Kot upokojenec je živel največ na Dunaju (pri Sv. Petru); ondi je 26. oktobra 1889 tudi umrl. (Prim. šematizme krške in ljubljanske škofije; več podatkov mi je poslal preč. g. Markič Jožef, duhovnik v p. pri Sv. Trojici nad Moravčami.)

Bleiweis in ostali prvaki tudi druge hude in hujše nasprotnike, kot sta bila Levstik in Leskovec. Levstik res ni vedel za vse svoje somišljenike. Bleiweisova grožnja z Levstiku »zlo nasprotnimi« pismi je bila pač samo grožnja, da bi Levstika odvrnil od boja. Bleiweis je namreč imel priliko brati tudi naslednje, Luku Jeranu naslovljeno pismo:

Blagorodni, velečastni gospod vrednik!

Ker Novice vedno le godejo o novem nemškem časniku, ga štiporamo¹ nosijo in po vsi sili na dan štulijo, tak se nam potrebno zdi, ut audiatum et altera pars — da se resnica prav spozna — da resnico povemo, akoravno oči kolje. Časopis za Kranjsko — za Nemce i nemškutare. Risum teneatis amici! Prijatelj! Vi ste vse preprijazen in prepostrežljiv, bi tko zaviknil! Ako je lokalni — le za Kranjo — tedej se ne sme imenovati »Blatt aus Krain«, temveč Blatt in ali für Krain. Kje je logika!? Dalje »časnik je lokalni za Krajsko, s tim še ni cela Slovenija pri kraju« — proč.² Tedaj le Kranja se ima poptujčiti — poturčiti. O wie fein brichst du den Tempel ab! bi tko vzkliknil. Vzemi človeku glavo ali srce, tak se celo telo razruši, ali kakor je neki talianski tolovaj, ko so mu rekli, da je le za malo ceno, namreč za glavo obsojen, rekel: Quando mi sarà levàta la testa, darò il resto per un quattrino. Pfenig. Ostale slovenske pokrajine bi se potem poptujčile same. Kje in od kod ima ova peščica — kopica ljudi ali mož, če se smejo možje imenovati — nevarni nemškutari — na oba kraja noži — oblast celo deželo — celi narod poptujčevati? Castita duhovščina se mora temu nevarnemu početju v bran postaviti. O mi Slovani v Beču poznamo ove »volkstribune«! Dnareci jim diše, dnareci — penezi. Za narodnost jim je malo mar. Ali je narod nemšk — slovensk ali kitajski! Všecko jedno, mislijo, da so le naši žepi polni Pod krinko — šemo — in plajščem narodnosti deželo molzejo, da postane siromaška — beraška. —

Dalje je vprašanje, ako bodo protivniki, kterim je oni list namenjen, hteli ovi list, ki ne bo po njih mislih in željah, ki ne bo vodo na njih mlin vlekel, še plačevati, kakor tudi Novic volja ni bila, da bi bile Graško »Tagespost« njim protivno, še plačevale? —

Le v Novicah naj povejo svoje mnenje. To več velja in zda kot deset nemških časnikov. Ali niso koroški Slovenci rekli, da so jih Novice za narod in narodnost unele? Pravo mešanico bi potem naredili v narodu! Nemškutarske besede bi se spet vpletle in vpeljale med narod in bi tako govorili, kakor pred kakimi 20 leti v nekem kraju na Koroškem, kjer jsem neko dečvo za pravo pot vprašal v Šent-Peter, in ktera mi je po dolgem prašanji in baranji, ker ni prav razumela niti nemški niti slovenski, ker oboje, kakor sem jo prašal, ni bilo prav po nji šprahi, takole odgovorila in povedala: Kröden po puten, za puten pri studencen avfen, pošlabencem — poštrabencem — pri Petrn. Namesto: Naravnost po poti, za plotom, pri studencu gor iti in zaviti se, in pridete v Šent-Peter. Jaz potem v tek in v smeh, in da sem si to zapomnil, sem zapisal. Tako bodo kakor ova deva črez kake leta potem tudi Kranjci govorili, bodo počasi zlezli v nemškega Mihelna, v njem zadremali in dremali in spali do dne sodnega. Duhovščina bo zopet imela težak stan v podučevanji in pridgovanji. Ni čuda, da so prej Slovenci na Koroškem rekli, da Kranjce, kader pridgovajo, ne zastopijo. Vrijamem. Toraj za Boga ne štulite, ne šopirite se na čisto slovenski zemlji z nemščino! — Zdaj so se vendar že slovenske narečja — kranjsko — koroško — štajarsko — itd. v pisanji slile v jedno narečje, v jeden krasen slavenski jazik, kar se bo tudi po malem v govorjenji storilo. Ako boste pa z nemščino naprej tiščali, bo spet postala čobodra — kranjska špraha kakršna je bila. Saj se tudi Nemci Taliani in Francozi itd. le svoga lastnega jazika poslužijo in ž njim

¹ Bleiweis piše v debati o slovenskem in nemškem političnem listu: »da bi (Novice) tak (t. j. slovenski) časnik štuparamo nosile, to terjati od »Novic« bi bilo vendar — saj enmalo preveč.« (N. 15. junija 1864, str. 198.)

² Približen navedek Bleiweisovih besed: »S kopico malo, ki hoče osnovati nemšk list — celó lokalni za Kranjsko — vendar ni že pri kraju cela Slovenija!« (l. c. str. 197.)

naprej tiše. Lahi nečejo tedeskih — nemških — listov, da bi jih zagovarjali, in Nemci nečejo slovanskih za njih zadeve. Ko bi Dr. Prešern vstal, bi rekl: Ne bod'te nemškutarske šalobarde!

Ustanovite rajši nov slovensk političen časopis! Ime naj mu bo »Triglav«, jer on bo ban, kralj kraljevine troje, t. j. če mu bo tko eno ali dve glavi odsekal, ima še tretjo, in pred ko mu tretjo odseka, mu zrastete spet prvi dve; in jemajte v njega ne le slovenske sestavke, nego i hrvatske, srbske i česke. To bo časopis za slovenski narod! to! to! —

To ni le glas jednoga vpijočega v puščavi, temveč to se čuje, sliši in govori na Dunaji — v Beču — glavnem mestu cesarstva.

Torej sklenemo žalostinko nemškega časnika z žalostinko slovenskega narodnega pesnika z glavo majaje:

Joj! joj! nič prida ne bo!
Joj! joj! nič prida ne bo!
Da huda vojska bo! —

Pozdravljam drago mi domovino in vse verne njezine sinove, a osebno moja dva predraga Andria A. i S.

V ljubavi

Vaš

odkritosrčni prijatelj in
iskreni štovatelj

Antonin Škerjanc,
mašnik Krške škofije.

Na Dunaji o kresu 1864.

Jeran je v sklepu pisma s črnilom popolnoma prevlekel besedo »odkritosrčni« in pa ime »Antonin Škerjanc, mašnik Krške škofije«, tako da jih le z največjo težavo razbereš; potem pa je dal pismo na vpogled Bleiweisu. Sam se v vsi zadevi ni hotel vmešavati. O tem priča sporočilo piscu: »G. — r — na D.: Vaše misli smo v zadevnih krajih razodeli, sicer pa se v to več ne vtikamo; samo to bi opomnili, da Vi in Vaši si blezo vse kaj družega v zadevni reči mislite, kakor pa ima biti.« (Zgodnja Danica 1. julija 1864, str. 154.)

Dva prispevka k zgodovini Mencingerjevega literarnega snovanja

1. Postanek Mencingerjeve „Moje hoje na Triglav“

Janeza Mencingerja »Moja hoja na Triglav« je izšla v založbi Slovenske Matice med njenimi rednimi¹ knjigami za l. 1897. in sicer kot poglavitni² del IV. zvezka »Knezove knjižnice« na straneh 1—159 z naslednjim naslovom na notranji strani: »Moja hoja na Triglav. Spomini Nejaza Nemcigrena.« Bila je to prva samostojna pisateljeva knjiga in hkrati prvi spis, ki ni izšel v tem ali onem izmed listov, pri katerih je bil Mencinger dotlej sodeloval. Po vsej verjetnosti moramo iskati razlog za Mencingerjevo sodelovanje pri Matici v osebi nekdanjega Zvonovega urednika Fr. Levca, ki je bil tedaj njen predsednik in je hkrati načeloval tudi književnemu odseku. Nedvomno pa so vplivale na to tudi druge spremembe pri Ljubljanskem Zvonu, saj so iz njega hkrati »izginila imena: Kersnik, Tavčar, Stare, Detela i. dr.«³; zavzeli so ga namreč naturalisti (»novostrujarji«).

Prvi in doslej edini, ki se je nekoliko natančneje bavil s postankom »Moje hoje na Triglav«, je bil dr. Josip Tominšek, urednik pisateljevih Izbranih spisov.⁴ Vendarle pa so njegove ugotovitve deloma presplošne, deloma pa si celo oporekajo. Iskal sem zatorej novih virov in posrečilo se mi je najti nekoliko dokumentov, na podlagi katerih nam bo mogoče točneje, čeprav še zmerom ne natančno, ugotoviti čas postanka in izida »Moje hoje na Triglav«. Ti dokumenti se nahajajo zlasti v zapiskih, ki se hranijo v arhivu Slovenske Matice; tega urednik Izbranih spisov najbrž ni nikoli natančneje pregledal;⁵ nekaj pa se jih je ohranilo tudi v Mencingerjevih pismih v Levčevi zapuščini v Mestnem muzeju v Ljubljani.

¹ Kar zadeva založnikove denarne virov, je važen naslednji podatek: »Knezova knjiga ni društvena, ampak le iz obresti ustanove založena.« (Arhiv Matice Slovenske, zap. 1896, v seji gospodarskega odseka 13. IV. 1896.)

² Razen »Moje hoje« obsega IV. zv. še Levčevo razpravo »Prenos Kopitarjevih smrtnih ostankov v Ljubljano« (str. 160—191).

³ Fr. Vidic: Slovinská literatura r. 1898, Slovanský Přehled 1898, 340. Prim. tudi Prijatelj, Kersnik, II—III, 608.

⁴ Izhajali pri Slovenski Matici v letih 1911, 1913, 1922, 1927, 1928. Prim. zlasti uvod v V. zvezek.

⁵ Kljub temu pa moramo uredniku Mencingerjevih Izbranih spisov priznati ne le, da se je z veliko ljubeznijo skušal približati Mencingerjevemu delu, ampak tudi to, da je nabral zelo veliko dragocenega materiala, ki je zbran bodisi v uvodu bodisi v opombah, in da je tudi dosti bolje in pravičneje zaslutil pravi smisel Mencingerjeve »Moje hoje na Triglav« kakor nekateri slovenski kritiki ob njenem izidu.

Sicer pa navaja dr. Tominšek⁶ v bistvu samo letnico izida, ki jo je lahko prepiral z naslovnih strani.⁷ Drugod⁸ se namreč izraža nekam splošno in metaforično, češ da je »Mencinger svoj spis izročil javnosti na pragu svoje šestdesetletnice.«⁹ Kar se tiče postanka, se opira Tominšek na Mencingerjevo pismo Veselu¹⁰ z dne 31. januarja 1898 — »kmalu nato, ko je knjiga izšla«¹¹ —, v katerem pravi, češ da mu je Vesel »lansko leto (torej 1897!) ... podal idejo in sprožil fantazijo« za to delo. Temu pa oporeka Tominšek zopet na drugem mestu, ko pravi: »Izza ‚Abadona‘ ... do ‚Moje hoje‘, končane leta 1896,«¹² je pretekla le kratka doba.¹³ To misel je nekam ohlapno formuliral tudi v naslednjem stavku: »... l. 1893. je bilo ustanovljeno Slovensko Planinsko Društvo, l. 1895... in l. 1896..., torej prav tedaj, ko je spisoval Mencinger svojo ‚Hojo‘.«¹⁴ (¹²)

Na to, da si Tominškove trditve oporekajo, smo že opozorili. Sedaj pa si oglejmo še, koliko so v skladu z zgodovinskimi dejstvi, oziroma, kakšna so ta dejstva, vsaj kolikor jih za zdaj lahko ugotovimo!

Predvsem moramo ugotoviti, da se Mencingerjeve besede v omenjenem pismu Veselu glede na čas, v katerem je napisal »Mojo hojo na Triglav«, ujemajo z ostalimi podatki, ki so nam na razpolago. Prijateljsko priznanje, češ da mu je Vesel »podal idejo in sprožil fantazijo«, moramo kajpada upoštevati samo cum grano salis, kakor pravimo; saj nas od dobesednega pojmovanja odvrča ne samo izvorno delo, ki je v veliki meri avtobiografskega značaja, ampak tudi naslednje besede iz epiloga k »Moji hoji na Triglav«: »Bilo je v Bohinju avgusta leta 1860... Matija Kračmanov... Erjavec... oča Grm... naložili so mi ostro pokoro: moral sem vestno obljubiti, da opišem svojo hojo na Triglav« (str. 155 in 158).

Vendarle pa nas na tem mestu ne bodo zanimali notranji nagibi, zaradi katerih se je pisatelj lotil izdelovanja svojega spisa. Zunanja oporišča pri datiranju postanka in izida »Moje hoje na Triglav« pa lahko najdemo v naslednjih podatkih.

V arhivalnih zapiskih Slovenske Matice naletimo na prvi, dasi ne najstarejši podatek, ki bi ga lahko imenovali v zvezi z Mencingerjevim spisom, v tajnikovem poročilu¹⁵ za XXXII. občni zbor dne 24. VI. 1897. To tajnikovo¹⁶ poročilo govori o sejah književnega odseka, ki so bile 5. XI.,

⁶ Tominšek, Izbr. spisi, III., 16, in V., Uvod III. — Prav tako 3. izdaja (1938), str. 8 in 11.

⁷ Naslovnica (notranja) stran se glasi: Ant. Knezova knjižnica. Zbirka zabavnih in poučnih spisov. Izdaja »Slovenska Matica«. IV. zvezek. V Ljubljani. Tisk »Narodne tiskarne« 1897.

⁸ Tominšek, o. m. — Prav tako 3. izd., str. 11.

⁹ Mencinger je obhajal svojo šestdesetletnico dne 26. marca 1898, o čemer poroča LZ 1898, str. 249.

¹⁰ Pismo je objavil dr. Janko Šlebinger v LZ 1912, 259.

¹¹ Tominšek, Izbr. sp. V., XVII.

¹² Podčrtal jaz.

¹³ Tominšek, Izbr. sp. V., XVII. — Prim. tudi 3. izd., str. 17. Temu pa zopet oporeka ravnotam na str. 210, v pripombi o Valjavcu.

¹⁴ Tam, XXX. — Prim. tudi 3. izd. 19.

¹⁵ Arhiv Slovenske Matice. VI. zap. 79 (praes. dne 23. VI. 97). Glej pod 1897/a (dopisi).

¹⁶ Tajnik SM je bil E. Lah.

14. XII. (1896) in 9. IV. (1897). V teh sejah se je obravnavalo tudi o »letošnjih knjigah« (za l. 1897). Med sedmerimi knjigami za to leto se omenja

pod štev. 7 tudi »Ant. Knezove knjižnice IV. zvezek, ki naj bi obsegal 10 do 12 pol«. Razen tega je tam rečeno, da »Kneza se bo tiskalo po 3200¹⁷ (napredek za 150 iztisov)«. A »tiskali bodo oziroma tiskajo¹⁸: Kneza »Narodna tiskarna«.

Kakor vidimo, se tičejo podatki v tem poročilu samo Knezove knjižnice kot take, medtem ko o delu in avtorju ni v njih nobene besede.

V sejnih zapisnikih za l. 1897.¹⁹ pa beremo v zapisniku o seji 9. aprila 1897 — torej o zadnji v tajnikovem poročilu imenovani seji — tole poročilo o došlih rokopisih:

pod 7: Zapisnikar¹⁶ poroča, da se misli tudi na IV. zvezek Knezove knjižnice,¹² katerega bo priredil predsednik (Levec).

Tudi iz tega poročila vidimo, da še ni nikakega sledu o pisatelju in rokopisu, zlasti ne o Mencingerju in »Moji hoji na Triglav«. Kaj več o tej stvari je tedaj (9. IV. 1897) mogel vedeti samo in edinole urednik — Levec.

In res je poslal Levec »odboru oziroma književnemu odseku«²¹ že tri dni kasneje naslednje

»Uradno poročilo.

Prosim slavni odbor, oziroma književni odsek Slovenske Matice, naj blagovoljno vzame na znanje, da je tudi rokopis za IV. zvezek Knezove knjižnice že zagotovljen.

V ta zvezek pride

a) Povest »Pot na Triglav«. Spisal dr. Janez Mencinger. Rokopis bode odborovim ocenjevalcem na razpolaganje najkasneje do 1. vel. travna t. l.

b) Valentin Stanič, prvi slovenski alpinist. Spisal Fr. Levec.²⁰

V Ljubljani, 12. IV. 1897

Levec²¹

Tukaj je potentakem prvič omenjeno pisateljevo ime. Kar pa zadeva rokopis, je šele zagotovljen in sicer najkasneje do 1. maja 1897. Tudi prvotni naslov je bil po tem poročilu drugačen, namreč »Pot na Triglav«.

Ta Levčev dopis se ujema tudi z zapisnikom²² o CX. odborovi seji dne 4. V. 1897., v kateri je bil »oglašen« omenjeni Levčev dopis. Ta zapisnik ima

pod štev. 15.: Zapisnikar poroča v imenu književnega odseka o letošnjih društvenih knjigah, ki jih prav tako navaja »sedmero«²³ ter imenuje

7. (i) Anton Knezove knjižnice IV. zvezek (: Pot na Triglav... Urednik predsednik).

¹⁷ Prim. str. 183.

¹⁸ Ta sedanjik se lahko nanaša le na dotedanji običaj, a ne še na IV. zv., kakor bo razvidno v nadaljnjem, ozir. na druge Matične knjige za tekoče leto.

¹⁹ Arhiv Matice Slovenske. Glej Fasc. 1897 (sejnih zapiski).

²⁰ Prim. op. 2. — Iz tega se vidi, da je Levec imel prvotno drugačen načrt.

²¹ Arhiv Matice Slovenske. VI. zap. št. 48. Glej pod 1897/a (Dopisi).

²² Arhiv Slovenske Matice. Glej Fasc. 1897 (sejnih zapiski).

²³ Prim. op. 15.

Po kratkem razgovoru je bil ta predlog sprejet.²² Soglasno²² je bil sprejet tudi predlog, da »... Knez pa se mora tiskati v ‚Narodni tiskarni‘.«^{23a}

Na podlagi teh podatkov sedaj lahko sklepamo, da Levec Mencingerjevega rokopisa v s a j do 12. aprila 1897 še ni imel v rokah. A verjetno je, da ga Mencinger ni poslal niti do 4. junija 1897, zakaj v zapisniku o istodnevni odborovi seji se imenuje še vedno samo prvotno omenjena »Pot na Triglav«. Kajpada je Mencinger pozneje lahko spremenil samo naslov.

Vse to seveda popolnoma ovrže Tominškovo trditev, češ da je bila »Moja hoja na Triglav« — končana že l. 1896!

En razlog govori sicer za to, da je Mencinger do 15. marca 1897., to je do Valjavčeve smrti, napisal vsaj že dve tretjini (str. 1—104) svoje Hoje. Na zadnji izmed omenjenih strani namreč med umrlimi tovariši svoje mladosti (Erjavec, Jenko, Mandelc, Tušek) še ne omenja Valjavca; njemu pa je prav proti koncu posvetil nekaj lepih vrstic.²⁴

A tudi če bi bila ta domneva pravilna, je jasno, da je bil spis v celoti končan dokaj pozneje. Da se ugibati celo o tem, ali ga je Mencinger pred letom 1897., torej še v letu 1896. sploh že začel pisati. Proti temu ne govori samo že omenjeno pismo Veselu, ampak tudi te besede, ki jih beremo takoj na tretji strani »Moje hoje na Triglav«: »Tisto podedovansko teorijo o človeških hibah, ki stoprav zdaj gorostasno prodira... v slovstvo... Onemoglost, podlost, zlobnost človekovega značaja tiče v krvi,¹² in posledicam prirojenih svojstev se človek ne more izogniti...« S temi besedami se Mencinger ne obrača samo zoper nastopajoči naturalizem, ampak po vsej verjetnosti naravnost zoper Govekarjev roman »V krvi«; ta pa je l. 1896. šele izhajal.

Vprašanje pa je celo, ali so »ocenjevalci«²¹ Slovenske Matice imeli rokopis res že v rokah »najkasneje do 1. velikega travna«²¹ 1897, kakor je bil odboru obljubljal Levec. Da je bilo najbrž drugače in da je Mencinger Levcu oziroma Slovenski Matici odposlal svoj rokopis še pozneje, bi se dalo sklepati iz tegale njegovega pisma Levcu z dne 3. avgusta 1897:

»Prečastiti gospod profesor!

Jako rad bi vedel, ali je moja »Hoja na Triglav« našla milost pri književnikih naše »Matice«. Ako se nadejate, da se to zgodi, onda mi izvolite nazaj poslati ves moj rokopis, da ga nekaj popravim in nekaj osolim, ko imam zdaj prav lep čas zato in sem dokej zdrav. Ako rokopis pošljete, povejte hkrati, do kdaj naj ga vrnem popravljenega.¹²

Končno pa oprostite, da Vas nadlegujem s to osebno rečjo baš o počitnicah, ko moram vendar želeti, da so Vam počitnice kaj več nego nam juristom »Gerichtsferien« našega starega umirajočega sodnega reda.

Z odličnim spoštovanjem pozdravljam

Krško, 3. VIII. 1897.

Vaš vdani prijatelj
Dr. J. Mencinger.²⁵

^{23a} Prim. op. 15.

²⁴ Tominšek po mojem napačno sklepa, češ da je »Mencinger mogel postaviti prijatelju še ob koncu spomenik« (3. izd., str. 210). Ker je poprej trdil, da je bila Hoja »končana leta 1896«, bi sledilo iz tega, da je Mencinger le še svoj »sklep« (epilog?) napisal l. 1897. To pa, kakor smo videli, ni v skladu z dejstvi.

²⁵ Levčeva zapuščina. Mestni muzej v Ljubljani.

To pismo nam priča, da Mencinger niti v avgustu l. 1897. še ni vedel, ali bo njegovo delo pri Matici izšlo ali ne. Morebiti ga je tudi poslal šele prav pred kratkim in je bila potemtakem pravilna naša domneva, da je Mencinger oddal — in torej tudi končal — saj so očitno čakali nanj — svoj rokopis šele po 4. VI. 1897. Žal nisem mogel ugotoviti, kaj je Levce odgovoril na omenjeno pismo, ali mu je kdaj vrnil rokopis in ali ga je Mencinger potem, ko ga je že izročil Matici, še kaj popravil. Na to bi se sicer dalo sklepati iz nekega mesta v že večkrat omenjenem pismu Veselu — če le velja za Hojo in ne samo splošno —, kjer govori o pomanjkljivostih in napakah tega spisa: »Teško je pač pisariti, če pišem danes ves že utrujen eno uro, jutri nič, čez tri dni morebiti tri ure, potem šest dni nič, in potlej spet eno ali dve uri. Na vse zadnje pa še priganjajo, ker stavec čaka nadaljevanje spisa.«²⁶ Ker govori Mencinger v pismu Levcu o »vsem« rokopisu, bi se moglo to nanašati samo na tako pošiljanje korektur, bodisi popravljenega rokopisa, bodisi tiskarskih korektur. Kajpada so to za zdaj le še ugibanja.

Prav tako nisem mogel ugotoviti — deloma zaradi silno pomanjkljivega arhiva Slovenske Matice —, kdo so bili Matični književniki, ki so — poleg Levca — ocenjevali njegovo delo, kdaj so ga sprejeli ter kje se nahaja rokopis, če se je sploh ohranil.

Treba nam je odgovoriti še na vprašanje, kdaj je bila »Moja hoja na Triglav« dotiskana oziroma, kdaj je izšla. Da je to vprašanje ne samo potrebno, ampak tudi upravičeno, naj pojasni naslednji pregled dogodkov.

Toliko je gotovo, da »Moja hoja na Triglav« ni šla v tisk pred 3. avgustom 1897.²⁵ Razen tega pa vemo, da so knjige Slovenske Matice v oni dobi izhajale precej pozno, okrog božiča, ali pa šele po novem letu. Za l. 1897. pa se v zapiskih — n. pr. v Poročilu o društvenem in odborovem delovanju v dobi od 1. VI. 1897 — do 15. IV. 1898 (za XXXIII. občni zbor) 27. aprila 1898 — še prav posebej ugotavlja, da so se knjige »nekoliko zakasnile«.²⁶ Da je to res in da so izšle najbrž šele po novem letu, torej že v januarju 1898, vidimo tudi iz tega, da je prvo naznanilo o njih izšlo šele 25. januarja v »Slovenskem Narodu (št. 20); ta je tedaj prinesel nepodpisan podlistek z naslovom »Knjige Slovenske Matice«. Tam pravi poročevalec med drugim: »Izšle so sledeče knjige: ... in VII(ič) Knezova knjižnica. IV. zvezek. Tiskala Narodna tiskarna v 3200 iztisih...« Že prejšnji dan pa je prinesel isti list poročilo o CXIII. odborovi seji dne 19. januarja 1898 pod naslovom »Slovenska Matica«, kjer beremo med drugim: »Odobrene so nagrade pisateljem, korektorjem in urednikom društvenih knjig za l. 1897. neizpremenjene, kakor jih je nasvetoval književni odsek.« Ta književni odsek je imel sejo že 17. januarja 1898., iz česar sklepam, da so bile Matične knjige dotiskane vsaj že do tega datuma.²⁷ V poročilu se tam predlaga

²⁶ Arhiv Matice Slovenske, št. 54. Glej pod 1898 (Dopisi).

²⁷ Natančnega datuma zaradi pomanjkljivega arhiva Slovenske Matice ni mogoče ugotoviti. Da pa je naša domneva pravilna, se da sklepati tudi, ker Mencinger »pošilja v spomin« prijatelju Veselu en izvod »Hoje« šele 31. I. 1898, čeprav je verjetno, da je to storil čimprej po izidu. To potrjuje tudi naznanilo v LZ (1898, 118, febr. zv.), češ da so knjige SM »ravnokar« izšle.

pod p) Odvetniku dr. Janezu Mencingerju za povest »Moja hoja na Triglav« v obsegu 9^{9/10} pól po 30 gld za polo.²⁸

O tem predlogu je poročal zapisnikar v imenu književnega odseka na CXIII. odborovi seji dne 19. I. 1898.²⁹ Potemtakem je prejel Mencinger za »Mojo hojo na Triglav« pisateljsko nagrado v znesku 297 goldinarjev. Pobotnice v arhivu Slovenske Matice nisem našel.³⁰ Ali jo je Levec pozabil oddati, ali pa se je izgubila. Da je namreč Mencinger denar prejel ter pobotnico poslal, vemo iz pisma, ki ga je pisal Levcu dne 24. januarja 1898:

»Prečastiti gospod predsednik!

Pošiljam pobotnico, srčni pozdrav in obljubo, da se potrudim še kaj spisati, ker spise tako dobro plačujete.

Vaš

ves vdani

Krško, 24. I. 1898.

Dr. J. Mencinger.³¹

»Moja hoja na Triglav« je tedaj v resnici izšla šele »na pragu pisateljve šestdesetletnice«, kakor je zapisal dr. Josip Tominšek, namreč šele v začetku l. 1898. Toda napisana je bila skoraj leto dni kasneje, nego pa je trdil on. Pozneje je izšla še dvakrat, tako da imamo doslej vsega skupaj tri izdaje Mencingerjeve »Moje hoje na Triglav«: prvo iz l. 1897. oziroma 1898. (Knezova knjižnica), drugo iz l. 1928. (Izbrani spisi, V. zvezek) in zadnjo iz l. 1938. (Planinska Matica); o zadnji prinašamo oceno na drugem mestu v tem listu.

2. Mencingerjevi literarni načrti po izidu »Moje hoje na Triglav«.

Vse kaže, da Mencinger ni bil »mnogopisec«⁴ in da ga je bilo treba k pisateljevanju večkrat »drezati«². To dokazujejo na primer okoliščine, v katerih je sploh začel pisateljevati³, zlasti pa okoliščine, v katerih se je po dolgem, okoli petnajst let trajajočem literarnem premoru izvršil njegov zopetni vstop v slovensko literaturo po novo ustanovljenem Ljubljanskem Zvonu l. 1881⁴. Med spodbude, ki so Mencingerja priganjale k nadaljnjemu pisateljevanju, pa je treba šteti tudi uspeh, ki ga je imel s svojimi spisi.

²⁸ Arhiv Slovenske Matice. Glej pod Fasc. 1898 (književni odsek). — Prim. VI. zap. št. 158 (Praes. 31. XII. [pač zaradi zaključka blagajne 1897]: Pisatelj, urednikom in korektorjem društvenih knjig) [21. I. 98]. Tam so zabeleženi tile »nasveti« za

»nagrade pro 1897.

Tek. št. 18: Ivan dr. Mencinger

Predmet: Moja hoja na Triglav

Nagrada: nasvet: za polo 30 (gld), sploh 297.

Opomba: 9^{9/10} (pole)

²⁹ Tam. Glej odborove seje (sub 16). Prim SN, 25. jan. 1898.

³⁰ Tam. Glej pod 1898 (Računi). Tudi pod 1897/b (Računi) je ni.

³¹ Levčeva zapuščina, Mestni muzej v Ljubljani.

¹ Tominšek, Izbr. sp., III., 18 in V., XXVI.

² Razprave III, 199.

³ Prim.: »Moja hoja na Triglav«, 92; SBL, II., 93; Slodnjak, Pregled slovenskega slovstva, 221.

⁴ LZ, 1882, 447.; Slovan 1913, 218; Razprave III., 195.

To dokazujejo tudi literarni načrti, ki jih je snoval še po izidu »Moje hoje na Triglav«.

Čeprav je bila slovenska literarna kritika ob tem Mencingerjevem delu precej neenotna, saj so se med dokaze priznanja in občudovanja mešali glasovi, ki pričajo tudi o nerazumevanju in odklanjanju, je vendar treba priznati, da je imela »Moja hoja na Triglav« izmed vseh Mencingerjevih del največji uspeh. Da je ljudem ugajala in se dobro razpečavala, ugotavljajo ne le zapiski v arhivu Slovenske Maticе⁵, ampak se to lahko razvidi tudi iz mnogih ocen ter iz pričevanja sodobnikov. Tako n. pr. izjavlja dr. Josip Tomišek v uvodu k drugi izdaji (str. XVI.) naslednje: »Kdor se sam spominja tistih časov, je priča, da se je ‚Moja hoja‘ takoj smatrala za klasičen spis, ki bo ohranil svojo veljavo in privlačnost.« Na splošno lahko rečemo, da se je Mencingerjeva popularnost z »Mojo hojo na Triglav« precej zvečala.

O tem pričajo med drugim tudi nekateri sklepi Slovenske Maticе, izmed katerih je pač najvažnejši tisti, ki se nam je ohranil v Poročilu o društvenem in odborovem delovanju v dobi od 1. VI. 97.—15. IV. 98.⁶, kjer je v odstavku, govorečem o knjigah, katere namerava izdati Matica za l. 1898., tudi naslednja pripomba (točka 5): »Odbor se je le po nasvetu književnega odseka zedinil v načelu, naj začne Matica zbirati in objavljati stare slovenske klasike: pripovedovavce in pesnike. Misli se v prvi vrsti na Kersnika, Ogrinca, Mencingerja, Ledinskega, Cegnarja in Svetličiča.« Isto potrjujejo tudi poročila o raznih sejah, tako zapisnik o odborovi seji z dne 9. januarja 1898 (CXIII. seja, pod 17) in zapisnik o seji knjižnega odseka z dne 1. aprila 1898 (pod 7). V vrsto takih in podobnih dokumentov spadajo nadalje čestitke k pisateljvi šestdesetletnici; Matica je n. pr. v seji dne 17. februarja 1898 »sklenila čestitati odličnemu pisatelju in sotrudniku dr. Janezu Mencingerju v Krškem ob njegovi 60 letnici«.⁷

Sam avtor se je po priznanjih uspeha čutil nekam pomlajenega, kakor pričajo njegove poznejše literarne obljube in načrti. Kajpada so ga k temu napolili nedvomno tudi razni pozivi in želje, naj se še oglasi. Nobenega podatka sicer nisem mogel najti (če ni morda v Veselovem pismu?), ki bi potrjeval tole mesto v Proteusovih (= Govekarjevih) »Paberkih«: »Kolikor sem izvedel, izza kulis, se hoče dr. Mencinger lotiti sedaj resno svojih ‚spominov‘, tako da bo možno smatrati ‚Hojo na

⁵ Arhiv Slovenske Maticе. Glej pod 1898 (Dopisi), štev. 54 (Poročilo o društvenem in odborovem delovanju v dobi od 1. VI. 97.—15. IV. 98.).

⁶ Glej op. 5! — Prim. LMS 1898, 264/5 (Poročilo o 114. odborovi seji dne 4. aprila 1898).

⁷ Prim. LMS 1898, 264. — Pisateljva šestdesetletnica je bila 26. marca 1898. (Prim. LZ, 1898, 249.) — Mimogrede naj omenim, da je moral Mencinger sam popraviti svojo rojstno letnico (Popravek, SN, 1898, št. 46). — Prav tako pa je zanimivo in značilno za naše razmere, da se je kljub temu popravku, na katerega sta opozorila v LZ 1898 X—X v oceni »Moje hoje na Triglav« (str. 252) in dr. Fr. Vidic v oceni Glaserjeve »Zgodovine slovenskega slovstva« (III. zv., tam, 196), ponavljala še nadalje. Napačno letnico, ki jo je prepisal iz Glaserja Proteus = Govekar (SN, 1898, št. 25) ima namreč tudi še Grafenauer (Zgodovina novejšega slovenskega slovstva, II., 429) in celo Prijatelj (Letopis Maticе Srpske, 244, 37).

Triglav⁸ le za nekak vvod. Naj bi se to res zgodilo...⁸ Da pa je naša javnost pričakovala od Mencingerja novih del, se razvidi tudi iz želje, ki sta jo glede na to izrekla v Ljubljanskem Zvonu kritika X-X⁹ in dr. Fr. Vidic, ki je pričakoval od pisatelja »še marsikatero imenitno delo.«¹⁰ O tem, da se Mencinger še ni izpisal, so bili prepričani še dosti pozneje, kakor priča n. pr. Turnerjevo pismo pisatelju od 29. marca 1902., češ naj naperi proti novostrujarjem novega »Cmokavzarja«¹¹, prav tako pa tudi Grafenauerjeva »Zgodovina slovenskega slovstva« (1911, II., 453).

Kaj pa Mencinger sam? Prvo sporočilo o tem, kaj je sam mislil o svojem nadaljnjem delu, imamo v pismu Veselu z dne 31. januarja 1898.,¹² v katerem pravi med drugim: »Vendar bom morebiti, če mi Bog zdravje ohrani, še enkrat zapikvikoval. Morebiti se mi posreči bolj ko sedaj (namreč v ‚Hoji‘).« Pa tudi v pismu, ki ga je pisal Levcu¹³ potem, ko je prejel nagrado za »Mojo hojo na Triglav«, obljublja Mencinger, češ »da se potrudim še kaj spisati, ker spise tako dobro plačujete«. Toda vse to so le splošna namigovanja. Pač pa sem zasledil v arhivu Slovenske Matice zanimivo Mencingerjevo pismo, ki se tiče predelave »Abadona« in ki priča, da je pisatelj tudi po izidu »Moje hoje na Triglav« zares še mislil na literarno delo. To pismo se glasi:

»Prečastiti gospod predsednik Slov. Matice!

Ljubeznivi častitiki Slovenske Matice od 8. t. m. k svoji šestdesetletnici se pozno odzivljam z iskreno zahvalo in z zatrdilom, da bi prav rad še kaj več spisal, ako bom imel potrebnega časa in mi Bog zdravje ohrani.

Dovolite, da ob tej priliki nekaj sprožim, ker sem [se]¹⁴ (bil? že?)¹⁵ mislil(m)¹⁶ z Vami, gospod predsednik, ustno dogovoriti, ako bi bili prišli na belo nedeljo v Krško, kakor sem pričakoval.

Rad bi nekaj opilil, dokaj popravil, in, kar bi bilo posebno umestno, tudi bolj jasnega in bravcu bolj prebavnega naredil svojega Abadona, ki je izšel v Ljub. Zvonu. Slovensko zgodovino, kolikor je tiste bilo v Abadonu, bi toliko pre naredil, da na mesti zdaj že zastarajočega boja med klerikalci in radikalci vpletem druge še bolj kvarne napake in narodove bolezni, tako med drugimi vedno se novečo prikazen, da je oče kmet, sin veljaven narodnjak, a vnuk nemški ali laški nacijonalec. Bajka ima zdaj 12 predolgih poglavij. V novem Abadonu jih bi naredil okoli 20 krajših. Zdaj je bajke 14 tisk. pol Zvonovih; potlej bi jih bilo okoli 20 v formatu Matičnih knjig.

Za vse poprave in pre naredbe potrebujem leto dni, tako da dobe bravci novega Abadona pričetkom leta 1900.

To delo bo zelo težavno; zatorej bi se ga lotil samo tedaj, ako mi morete zatrdno povedati, ali Matica sprejme novega Abadona, v katerem ne bom tupal

⁸ SN, 1898, šte. 43 (23. febr.).

⁹ Tominšek (Izbr. sp., V. Uvod XV) imenuje to oceno »brezimmno«. Čudno, da ni ugotovil avtorja; prvič je opazil, da je ocena »samo posnetek po ‚Narodu‘«; razen tega pa je Govekar svoj psevdonim sam razkril v SN, 1922 (šte. 152). Podlistek bi bil Tominšek lahko opazil, saj pozna n. pr. pesem »Mojim slavileem«, ki je izšla v SN naslednjega dne, v šte. 153. (Prim. Izbr. sp., III, 7.)

¹⁰ LZ, 1898, 126/7.

¹¹ Tominšek, Izbr. sp., V., Uvod XXXVI.

¹² LZ, 1912, 259/60.

¹³ Glej op. 31 na str. 184.

¹⁴ Vstavil jaz.

¹⁵ Prečrtano, nečitljivo.

¹⁶ Popravljeno.

ne klerikalcev ne radikalcev, in ako mi obljubite še to, da se bo Abadon izdal cel na jedenkrat in ne na dve leti pretrgan.

Nadejam se, da bo možno oboje; zakaj skrbel bom(,) ¹⁷ da bo drugo izdanje bravcu bolj ugajalo nego je prvo, in knjiga 300 do 350 strani tudi ni baš predebela.

Pozdravljam z odličnim spoštovanjem

Vaš udani

Dr. J. Mencinger

Krško(,) ¹⁷ 19. aprila 1898. —¹⁸

To pismo je dokaz, da je Mencinger resno mislil na delo in da je imel zanj celó že precej na drobno izdelan načrt. Hkrati pa nam vnovič razodeva dve svojski potezi avtorjeve literarne osebnosti: izredno močnega duha samokritike in živo povezanost s časom. Obžalovati moramo, da se njegov načrt predelave »Abadona«, ki bi bila gotovo nenavadno zanimiva tudi za današnji čas, ni uresničil. Kaj ga je preprečilo? Morebiti je bilo to v zvezi ali pa celo kar posledica odgovora, katerega mu je poslal tajnik Slovenske Matice »v smislu sklepa knjižnega odseka« dne 1. marca l. 1899.¹⁸ Kakšen je bil ta odgovor, ne vem; prav tako mi ni znano, ali se je ohranil v Mencingerjevi zapuščini.

Na vprašanje, zakaj ni po izidu »Moje hoje na Triglav« vendarle ničesar več literarnega ustvaril, razen kolikor je prevajal iz ruščine, je odgovoril Mencinger sam, deloma v že omenjenem pismu Turnerju, deloma pa v pismu dr. Josipu Tominšku z dne 13. novembra 1910. Kot vzroke navaja zlasti bolehnost (oči), pa tudi ker je odklanjal »epigone-novostrujarje«, zvest »pisateljem naše stare, klasične smeri«.¹⁹

¹⁷ Vstavil jaz.

¹⁸ Arhiv Slovenske Matice. Glej 1898. VI. zap. štev. 53.

¹⁹ Prim.: Tominšek, Izbr. sp., V., Uvod XXXV—XXXVII.

Jevnikar Martin

Krištof Schmid v slovenskih prevodih

Krištof Schmid, najbolj priljubljeni in najbolj posnemani nemški mladinski pisatelj preteklega stoletja, se je rodil 15. avgusta 1768 v Dinkelsbühlu na Švabskem. Študiral je v Dillingenu, postal duhovnik, kaplanoval v Nassenbeuernu, Seegu, bil beneficiat v Thannhausenu, župnik v Oberstadionu na Württemberškem in umrl kot avgsburški kanonik 3. sept. 1854. Njegovi prvi pisateljski poskusi segajo še v gimnazijska leta. Posebno plodno pa je postalo njegovo pisateljevanje v Thannhausenu. Sam pripoveduje, kako in zakaj je začel pisati: »Ko sem začel poučevati v šoli, je primanjkovalo porabnih mladinskih spisov. Prišel sem torej na idejo, da bi napisal sam majhne, otrokom primerne povesti, da bi jim z njimi ponazoril krščanski nauk.« (Schmid: *Erinnerungen aus meinem Leben*, IV, 183—185.) Ta namen je zasledoval v vseh svojih povestih, igradah in pesmih. Ni mu za to, da bi podal življenje z vsemi dejanji in nehanji, strastmi, padci in vstajenji, žalostjo in veseljem — glavni namen so mu na uki, s katerimi so prenatrane vse povesti, zaradi katerih se dogodki snujejo in po katerih se dejanje razvija. Vzbuditi v mladih srcih dejansko pobožnost, poštenost in druge kreposti, pokazati božjo vsemogočnost, pravičnost in usmiljenost, svariti pred grehom — to je tisti veliki ideal, ki odseva iz vseh njegovih del. »Pisatelj je svarečim zgledom slabega postavil nasproti vabljive primere dobrega, da ne bi samo strašil pred grehom, ampak pokazal tudi krepost v vsej svoji ljubeznivosti in zanjo pridobil človeška srca,« pravi v uvodu k Pridnemu Janezku in hudobnemu Mihcu. V ta namen so prikrojeni tudi ljudje njegovih povesti: so ali popolnoma dobri ali hudobni. Ne poznajo cele lestvice čustev, zmorejo le žalost in veselje. Otroci govore kot zreli možje in pridigajo kakor apostoli. Nobene rasti ni v njih, nobenega razvoja, skratka, to so »lutke, ki jih drži pisatelj krepko na vrvi in jih pusti plesati, kakor se njemu poljubi«. (H. L. Köster: *Geschichte der deutschen Jugendliteratur*, 1927, 287). Dejanje je enostavno in preprosto. Vrti se le v boju med dobrimi in hudobnimi ljudmi. Dobre zadevajo razne nesreče, hudobni jih preganjajo, vendar dobri nikoli ne obupajo, ampak se zatekajo k Bogu, ki jim gofovo takoj pomaga in navadno tudi hudobne pripelje na pravo pot. To je osnovni motiv vseh Schmidovih povesti, le pozorišče in vloge so zamenjane. Najrajši opisuje plemiče, oskrbnike in sploh boljše ljudi, ki bratovsko pomagajo svojim podložnikom. Schmidova pokrajina je grad, okrog njega vrt s senčnico, v daljavi gozd, pod gradom neizrazita vas. Ljubi tudi skrite doline s potokom in puščavnikovo votlino ali kolibo.

Zanimiva snov, katoliški življenjski nazor, preprostost dejanja in vplivni prijatelji — vse to je pripomoglo k njegovi popularnosti. Danes njegovo ime sicer ni pozabljeno, vendar je njegova slava močno otemnela.

Ko so izhajale Schmidove povesti, so vzbujale v Nemčiji mnogo zanimanja. Mladina je pošiljala pisatelju od vseh strani zahvalna pisma in ga prosila novih povesti.¹ Toda ne samo v Nemčiji, tudi ostali narodi so se zanimali za Schmidova dela, saj je bila mladinska književnost povsod šele v povojih. Lične izdaje njegovih spisov so izšle v Parizu, Londonu in Milanu. Slavni žurnalist J. Janin jih je prevedel po naročilu vojvodinje Orleanske za grofa Pariškega. Takratna švedska kraljica je sama prevedla nekaj spisov v švedščino. Neki profesor francoščine iz Berlina, ki je 45 let živel v Franciji in prevedel Schmidove spise v francoščino, mu je 1837. l. pisal: »...Že zdaj doživljam veselje, ko vidim mnogo visokih naklad svojih prevodov Vaših odličnih del razširjenih ne

samo po vseh mestih in deželah, marveč tudi po najpreprostejših kočah celega francoskega kraljestva...² Tudi v Ameriko so si Schmidovi spisi utrli pot. Telesni zdravnik braziljske cesarice J. G. Stephan je l. 1848. sporočil Schmidu, da je med svojim zadnjim bivanjem v Severni Ameriki slišal po braziljskih gozdovih imenovati njegovo ime.³

Pri tej Schmidovi popularnosti je razumljivo, da smo prišli Slovenci razmeroma zelo zgodaj v stik z njegovimi spisi. Bili smo nemški sosedi, naše literarno ustvarjanje je stalo še na zelo primitivni stopnji. Ker ponemčeno meščanstvo ni spadalo med konsumente slovenske knjige, zato so potrebovali Slovenci predvsem mladinskih knjig; te so rabili tudi za premijska darila po šolah. Ker izvernih ni bilo, so se zatekli k avgsturburškemu kanoniku, najslavnejšemu takratnemu mladinskemu pisatelju.

Za slovenske kulturne razmere⁴ pa je značilno, da so se prevajalci lotili najprej Schmidovih Zgodb sv. pisma, ki so izšle v nemščini l. 1801. V slovenščino so bile prevedene dvakrat. Prvič jih je izdal Ravnikar leta 1815. pod naslovom Zgodbe svetiga pisma za mlade ljudi, iz nemškiga prestavil Matevž Ravnikar desete šole c. kr. vučenik. Pervi del: Zgodbe stariga zakona 1815 (344 strani). Drugi del: Zgodbe noviga zakona. Od Kristusoviga roistva, do njegoviga terpenja 1816 (310 str.) Tretji in četerti del: Zgodbe noviga zakona 1817 (327 strani).

Ravnikar je knjigi napisal obširen uvod, v katerem se najprej obrača na otroke, naj radi bero te zgodbe, ki so »vsiga sveta najlepši...« Dalje razvija svoja jezikovna načela, po katerih je prevajal. Posebno zagovarja rabo participov, češ da so tako naši predniki govorili in da se bomo s tem približali drugim Slovanom. (Prim. Prešernov epigram Ravnikarju! Pripomniti pa je k temu treba, da je Ravnikar v resnici rabil razmeroma malo participov na -vši in da jih je večinoma pravilno tvoril.) Prevod se točno drži izvornika; prevajalec je pa znal zadeti pristnega narodnega duha, ni se suženjsko ravnal po predlogi kakor drugi pred njim in še dolgo za njim. S svojo domačo gorenjščino je ohranil nenavadno tesno zvezo.⁵ Zato je njegov jezik preprost in razumljiv, slog jedrnat. Poiskal je lepe stare izraze, ki so tonili v pozabljenje, in jim vdihnil novega življenja. Tujke je rabil le tiste, ki so se med narodom udomačile in postale tako rekoč narodova last.⁶

Krajšo izdajo Schmidovih Zgodb je oskrbel Gašper Švab. Izšle so pod naslovom: Gosp. Krištofa Schmid, korarja Avgustanskiga, Zgodbe svétiga pisma za mlade ljudi, okrajšane iz Nemškiga prestavljene (od Gašperja Švaba). V Ljubljani natisnil J. Blaznik, 1830 (190 str.). To je prevod okrajšane izdaje; obsega — kakor v nemščini — petdeset zgodb iz starega in petdeset iz novega zakona. Švab je prepisal tudi Ravnikarjev uvod, mu tu pa tam za spoznanje spremenil besedni red in izpustil iz njega jezikoslovna razglabljanja. Vstavil je vsega skupaj sedem vrstic. Tudi ostali tekst kaže, da je prevodu kumoval Ravnikar. Čeprav so zgodbe okrajšane in je že v originalu več združenih pod en naslov, se vendar prevod pogosto ujema z Ravnikarjevim, le besedni red je ponekod izpremenjen, večkrat tudi poslabšan.

Švabov jezik je sicer lep in tekoč, moti nekaj samovoljno sestavljenih izrazov. Prevod okrajšane izdaje je bil potreben zaradi tega, ker je bila celotna izdaja za šolo preobširna (skupaj 981 strani!).⁷

Tudi tretjega Schmidovega prevajalca je dala Kranjska; je prav tako iz duhovskih vrst kakor prejšnja dva. Bil je to Jožef Burger, Prešernov in Slomškov sošolec, v jezikovnem oziru pa pristaš Kopitar-Ravnikarjevih nazorov, da mora slovenski pisatelj vzeti svoj jezik kmetu iz ust.⁸ Bil je odločen zagovornik metelčice in v tej gorečnosti je začel spet slovensko pisateljevati.⁹ Kot duhovni vodja v ljubljanskem bogoslovju je 1832. leta prevedel štiri Schmidove povesti; izšle so v metelčici pri Blazniku:

Nedolžnost preganjana in poveličana (Original: Das Blumenkörbchen, 1823). Povest iz pisem Krištofa Šmida. Na svetlobo dal Jožef Burger, duhovnik v Ljubljanski duhovščini. Burger je že v naslovu še bolj poudaril vzgojno noto, ki jo ima povest: na eni strani sami dobri, plemeniti in pobožni ljudje, ki se v vseh težavah obračajo na Boga, ki jim vedno tudi pomaga (prim. XV. pogl. Z nebes pride pomoč!), na drugi strani hudobneži, ki škodujejo dobrim in se že po zunanosti ločijo od njih. Sicer pa se je verno držal izvirnika, le včasih je kaj po svoje povedal.

Pomoč v sili ali leseni križ in Sreča dobriga uka. Dve povesti iz pisem Krištofa Šmida... Prvo (orig.: Die Hilfe in der Not oder das hölzerne Kreuz, 1826) je Burger prosto priredil in njeno zgodbo prestavil na Gorenjsko. Dodal je opis Bleda in jezera. Kakor je pa iz opisa razvidno, Burger kake posebne ustvarjalne sile v sebi ni imel, zato ni mogel povesti samostojno preoblikovati, ampak je rajši enostavno prevajal. Po Burgerju je Kristina še »v nedeljsko šolo hodila. Brali so v šoli kerščanski nauk in druge duhovne bukve«. Nadaljnje dogodke je spremenil v toliko, da Kristina in Viljem nista kupila trgovine, ampak posestvo. Ker pa mož, ki je po nesreči ohromel, ni mogel delati, sta najela hlapca, ki je »tobak pil. En večer pa mu je tleča goba ponevédoma z pipe v senó padla... ter pogori vse pohištvo in živina«. Prej enotno povest je razdelil na šest »razstav« in jih opremil z ustrežajočimi naslovi.

Sreča dobriga uka (orig.: Das Glück der guten Erziehung, ok. 1800), je mična zgodbica dveh sirot, podana v 10 pismih. Prevod je dobeseden; letnica 1806 v datumih je spremenjena v 1813; zgodba je lokalizirana na Gorenjsko.

Evstahi (orig. Eustahius, 1828). Tudi v tej knjigi se Burger ni odmaknil od izvirnika, vendar pa je prevod tekoč, stava slovenska.

Burger je pokazal pri svojih prevodih veliko slovnično znanje. Jezik je dober, kar ugotavljata Marn¹⁰ in Grafenauer¹¹, izrazi so lepi in krepki, pozna se mu vpliv Ravnikarjeve šole. Skrbno se je ognil vsake tujke. Namesto »poglavij« ima »razstave«, tudi naslove pri poglavjih ima nekoliko razširjene po Schmidu, vendar pa, tudi samo prevedene. Važnejši pregovori so natisnjeni razprto. Pogosto uporablja naglas. Nekoliko moti menjavanje časov v istem stavku. V splošnem je zvesto prevajal po predlogi. Njegove spremembe niso nikjer bistvenega pomena. Kraje in imena pa je rad domačil.

Sistematično je začel prevajati Schmidove spise Slomškov krožek bogoslovcev v celovškem semenišču.

Leta 1829. je prišel Slomšek v celovško bogoslovje za špirituala. Na tem mestu ni hotel biti svojim učencem samo duhovni vodnik, ampak jih je hotel praktično pripraviti za bodoči poklic, predvsem za prižnico in šolo. Zavedal se je, da more duhovnik svoje delo uspešno vršiti le v narodnem jeziku, ki ga ljudstvo razume; svoj jezik pa so mladi slovenski duhovni le slabo obvladali. Slomšek je že kot bogoslovec l. 1821. zbiral svoje tovariše pri slovenskih urah in jim pomagal, »da bodo šli med ljudstvo kot dobro pripravljene učitelje«. ¹² Ko se je po kratkem dušnem pastirstvu, kjer je imel priliko spoznati vse takratne pomanjkljivosti in kjer je videl odprto polje, ki je čakalo zlasti vnetih in sposobnih duhovnikov, vrnil spet v bogoslovje, se je še z večjo vnemo posvetil pouku materinščine. Po dvakrat na teden je zbiral svoje učence in jih uril v slovenščini. ¹³ Ti Slomškovi tečaji so zelo pomembni, kajti na njih se niso samo bodoči dušni pastirji priučili pravilnejše slovenščine, na teh tečajih so se »polagali temelji slovenske mladinske književnosti«. ¹⁴ Na teh tečajih je med bogoslovci vzgojil celo vrsto slovenskih pisateljev, tu je nastalo več mladinskih in nabožnih spisov. ¹⁵

Za vajo je namreč dajal svojim slušateljem prevajati krajše spise takratnega nemškega mladinskega pisatelja Krištofa Schmidta, posebno njegovih 200 *Lehrreiche kleine Erzählungen*. Eden njegovih najboljših slušateljev, poznejši pesnik Jožef Hašnik, poroča o tem prevajanju Mihaelu Lendovšku, uredniku Slomškovih zbranih spisov, sledeče: »Mi bogoslovci smo bili velike reve, kar zadeva ‚copiam verborum‘ in pravilnost slovnških oblik, in trud, katerega je Slomšek s popraviljanjem naših prevodov imel, je bil neizmeren. Pilil in gladil jih je noč in dan, v počitnicah pa uredoval in korekturo oskerboval«. ¹⁵ Isti navaja tudi imena prevajalcev, med katerimi so bili: Pevec Jožef, Zabukovšek Jože, Levičnik Jernej, Bratanič, Kalasanc, Novak Vincenc, Hašnik Jože in drugi.

Na ta način je nastal prevod iz Schmidta, ki je 1832. leta izšel pri Ferd. Kleinmayerju v Celovcu. To so *Prijetne perpovedi za otroke* (orig.: *Lehrreiche kleine Erzählungen*, I. del, 1823). Iz Nemškiga naslovenili mladi duhovni v Celovški duhovščini. — Sto kratkih anekdot, domislic, prilik, katerih vsaka vsebuje kak nauk, ki je na koncu strnjen v dva verza. Prevod je zelo točen, toda okoren, mnogo je nemških izrazov, ki jih ima pogosto v oklepaju poleg domačih ali obratno. Pozna se, da so prevajali začetniki, ki so se morali boriti za izraze. Manjka jim vsake doslednosti in dognanosti. Tudi Slomškova roka, ki je gotovo opravila ogromno delo, ni mogla zabrisati tega, saj je teže popravljati slab tekst kakor samostojno prevajati. Končni verzi pa so skoraj gotovo vsi Slomškovi, ali pa jih je toliko preoblikoval, da jih smemo pripisovati njemu.

Že štiri leta pozneje (1836) je izšel ponatis pri Jan. Leonu v Celovcu. V njem je le nekaj nemških besed nadomeščenih s slovenskimi.

Tretjič je *Prijetne pripovedi* izdal Mihael Lendovšek v II. zvezku Slomškovih Zbranih spisov 1878. leta z navedbo, da so »nabrane iz spisov Krištofa Schmidta«. Že to, da jih je Lendovšek sprejel med Slomškove spise, dokazuje, da je glavno delo pri prevajanju opravil Slomšek; to so uredniku povedali sodobniki in sodelavci (Hašnik!). Tekst je urednik moderniziral.

Druga knjiga, ki je nastala na Slomškovich slovenskih tečajih, so Schmidove Kratkočasne pravlice otrokam v podvučenje (Lehrr. kl. Erz., II. del). Iz Nemškiga poslovenili mladi duhovni v Celovski duhovnišnici. V Celovci 1835. Spet sto kratkih pravljic, iste vsebine in istega obsega (največ ena stran), isti prevajalci, isti jezik. Nekatere so dobesedno prevedene, druge svobodneje, znamenje, da je bilo več prevajalcev; zato je knjižica neenotna.

Tudi Kratkočasne pravljice je sprejel Lendovšek v Slomškove Zbrane spise in »kako verstico nekoliko ogladil«.¹⁶

Naslednje leto, 1836., so poslovenili mladi duhovni Sedem novih perpoved za otroke (Sieben neue Erzählungen, 1832). Iz pisem Krištofa Šmida, poslovenili mladi duhovni v Celovski duhovnišnici. To je sedem krajših povestic, ki prikazujejo razne napake in svare pred njimi. Slomšek jih v predgovoru¹⁷ še natančno razlaga. Zadnja povest je vzeta iz Schmidovega uvoda k Igram, kjer jo je povedal namesto uvoda. Iz Schmidove zbirke je izpuščena zgodba Češnje, ki se godi ob francoski revoluciji. Prevodi so večinoma dobesedni, le včasih kaj malega izpuste ali dodajo. Jezik je neustaljen in okoren. Prevajalci so podpisani z začetnicami, izpolnil jih je po Hašnikovem sporočilu Brinar.¹⁸

Med posebno vnetimi in nadarjenimi Slomškovimi slušatelji slovenskih predavanj je bil Felicijan Globočnik, ki je na Slomškovo pobudo in pod njegovim vodstvom prevedel leta 1836. Schmidovo povest Martin. Mladi Pušavnik (orig.: Gottfried, der junge Einsiedler 1829.). Zala perpoved za otroke iz pisem Krištofa Šmida. Poslovnil F... G... Povesti je dodan poučen uvod, ki pa je najbrž Slomškov. Prevod je precej točen, le sem ter tja je prevajalec izpustil kak stavek ali nekaj besed, zvezal po več stavkov ali napravil premi govor namesto zavisnega. Jezik je slab, prevajalec večkrat rabi za isto stvar po dva izraza, zelo rad rabi nedoločnik namesto adverbialnih odvisnikov; glagol je skoraj dosledno na koncu. Prevod kaže, da Slomšek sam o njem ni odločal, mogoče je oskrbel samo tisk. Deset let pozneje je izšel ponatis.

Neke vrste obračun vsega dotedanjega dela v Slomškovih slovenskih tečajih je knjižica Dober dar za mlade ljudi. Iz pisem Krištofa Šmida. V Celovcu 1837. Kakor je razvidno iz Oglasnika, ki je pridejan Slomškovi knjigi Življenja srečen pot iz leta 1837., obsega Dober dar štiri knjižice, vezane skupaj in sicer: Martin. Mladi Pušavnik, Sedem novih perpoved, Prijetne pripovedi in Kratkočasne pravlice. Toda to ni nov tisk, vsaj izvod, ki ga hrani ljubljanska licejska knjižnica, ki pa je brez naslovnega lista — mariborska študijska knjižnica nima nobenega primerka —, kaže, da so to prvi natisi, le Prijetne pripovedi so ponatis. Knjižica je bila namenjena pridnim šolarjem kot premijsko darilo in je najbrž zaradi tega nastala, kajti pomanjkanje primernih knjig je bilo še občutno.

Iz istega vzroka sta pod Slomškovim vodstvom v zadnjem letu njegove spiritualske službe v bogoslovju izšli še dve knjižici: Dve lepe reči za pridne otroke in Troje ljubeznivih otrok.

Dve lepe reči za pridne otroke. I. Velikonočna pisanka alj pirh, II. Kresnica. V Celovci 1838.

Prvo, Velikonočne pisanke za mlade fante in deklice (orig.: Die Ostereier, 1816), je poslovenil Matija Vodušek. Vodušek se je točno ravnal po izvirniku, zato je trpela slovenščina. Mnogo besed pojasnjuje v oklepaju. Stavke in odstavke je napravil deloma po svoje, bistvenih razlik pa ni. Največ izprememb je pri verzih, ki so precej okorno prevedeni, nekaj težjih je nadomestil celo s svojimi. Imena so pridržana, le Kuna je prekrstil v Bena, priimke je poslovenil. Vstavil je imeni krajev Medgorje in Zagorje. Rozalijo je napravil za hčerko »Korontanskiga vojvode«, pri Schmidu je hči burgundskega.

Kresnico, veselo povest (orig.: Das Johanniskäferchen, 1821), je prevedel Janez Sredenšek. Tudi ta prevod je dobesečen, stavki in odstavki so le deloma spremenjeni, jezik je lep, lokalno koroški (dro, mesece), boljši kot v prejšnji povesti. Enotno povestico je razdelil na štiri poglavja in jih opremil z naslovi in podnaslovi. Na koncu je dodana Schmidova pesem Potolaženje v terplenji brez navedbe avtorja in prevajalca. Uvod je najbrž Slomškov.

Druga knjižica je: Troje ljubeznivih otrok. Tri vesele pripovedi za otroke. I. Pavle Hrastovski. II. Zgubleno dete. III. Kapelica. V Celovci 1838. — Izdal jo je Slomšek, ki ji je napisal kratek uvod, v katerem poziva otroke k pobožnosti in ubogljivosti.

Pavle Hrastovski. Sreča Boga prav spoznati. (Orig. Wie Heinrich von Eichenfels zur Erkenntniss Gottes kam, 1818.) Povest iz pisem Krištofa Šmida, poslovenil Matija Majar Zilan. Majar je bil najbrž že med prevajalci Kratkočasnih pravljic, gotovo pa je prevedel Pavla Hrastovskega že v bogoslovju, ki ga je zapustil 1836. leta. Prevajal je, kakor vsi Slomškovi učenci, tesno po predlogi, le malo besed je izpustil ali dodal. Pisal je koroško narečje. Koliko je Slomškovih popravkov, se ne da ugotoviti, mnogo najbrž ne, ker je moral Majar razmeroma dobro obvladati slovenščino, saj je že kot otrok bral Japljevo sv. pismo, na liceju ga je učil Ahacel, v Gradcu se je lahko navzel preroditeljskega duha in rodoljubnega navdušenja slovenskega dijaštva,²⁰ v bogoslovju pa se je udeleževal Slomškovih slovenskih tečajev. Imena in kraje je podomačil.

Zgubleno dete. (Orig.: Das verlorene Kind, 1827.) Lepa povest za mlade ljudi. Iz Nemškiga po Krištofi Šmidi. Janez Sredenšek. O jeziku in prevajanju te povesti velja isto, kar je bilo rečeno o njegovem prevodu Kresnice.

Kapelica. (Orig.: Die Waldkapelle, 1821.) Kratka povest za mlade ljudi. Iz Nemškiga po Krištofi Šmidi. Poslovenil Mihael Stojan. Tudi Stojana je pridobil Slomšek za literaturo; delal je čisto po njegovem programu. Stojanov jezik je boljši kot jezik njegovih tovarišev. Prej enotno povest je razdelil na pet poglavij.

Ko je poleti 1838 Slomšek zapuščal celovško bogoslovje, je mogel z zadovoljstvom gledati na plodove svojega dela v slovenskih tečajih. Poleg drugega je imela mladina ob njegovem odhodu sedem prevodov iz Krištofa Schmida, enega že v ponatisu. Ker so po takratni navadi darovali otrokom knjige ob zaključku šolskega leta pri javnih skušnjah, so se v velikem številu in hitro razširile in vzbudile mnogo zanimanja. Bila je pa tudi le mladina, ki je znala brati, zanjo je bilo torej treba knjig.

V tem tiči tudi vzrok, da se je Slomšek oklenil posebno mladinske literature, katere višek je našel v Kr. Schmidu. Na stopnji takratnega slovenskega kulturnega razvoja, ko so imele posamezne pokrajine le molitvenike, prve šolske vadnice in kak strokovni spis iz poljedelstva, živinoreje in zdravilstva, so bile drobne zgodbe solzavo-nabožne vsebine dobra prehodna stopnja med nabožno in posvetno literaturo. Saj so ganljive povestice o dobrih otrocih, skrbnih starših, krepostnih groficah in nasprotnih temnih silah, ki so vodile zle ljudi, potresene s solzami in moralnimi nauki, kronane z zmago kreposti in čednosti, nudile prav tak užitek mladini kakor odraslim. Naše ljudi je bilo treba postopoma šele navaditi na posvetno literaturo, kajti do tedaj je veljalo geslo:

Poj rajši to, kar treba je pri hiši,
za hleve treba, treba je na polji
poj to, kar kmet in meščan s pridam sliši...

Če se tedaj zamislimo v ono dobo, vidimo, da Slomšek ni imel druge poti, in kakor so danes Schmidove povesti brez literarne vrednosti, so imele takrat velik pomen za razvoj celokupne slovenske miselnosti.

Po Slomškovem odhodu iz Celovca so prenehali izhajati prevodi iz Schmidida pod njegovim vodstvom. Tudi slovenščina se v bogoslovju ni več poučevala, a tolažila ga je zavest, da »se bo slovenščina na novo dvignila v mojih učencih«. ²¹

Tu bi mogli omeniti še Jožefa Hašnika, kateremu je šele Slomšek v celovškem bogoslovju zbudil gorečo ljubezen do slovenščine in pesništva. ²² Leta 1835. je v Slomškovem slovenskem krožku prevajal Kr. Schmidida. Istega leta je prevedel Schmidovo Hagebutte, toda Slomšek prevoda ni izdal, a Hašnik je svoj rokopis »v napadu neke otožnosti raztrgal«. ²³ Imena Hagebutte (= šipek) v Schmidovih spisih ni, ne v zbranih spisih ne v lastni bibliografiji na koncu prvega zvezka Spominov, utegne pa biti to Der Rosenstock iz zbirke Erzählungen dem blühenden Alter gewidmet, I. zvezek ²⁴. Po Goedekeju je izšel ta zvezek šele leta 1836., zato se Hašnikovo delo ne da točno osvetliti.

Tudi ljudski pesnik in pevec Valentin Orožen je začel literarno delovati pod vplivom in vodstvom spirituala Slomška. V prevodu Schmidove knjižice Troje ljubeznivih otrok je njegova pesem Očetova roka. Skoraj gotovo spada v bogoslovska leta tudi Orožnov prevod Schmidove igre Mala pevka, ²⁴ ki je pa sam nikoli ni izdal. Izšla je šele 1879. leta v njegovih zbranih spisih, ki jih je uredil Mihael Lendovšek. ²⁵

Prevod je dobeseden. Jezik je štajersko narečje, precej okoren in težak. Imena so vsa izpremenjena, drugih sprememb ni. Tudi pevske vložke so skoraj točno prevedeni, zlasti kar zadeva ritem.

Urednik Lendovšek pravi o igri: »Drugi del knjige obsega prevod vrlo mičnega Schmidovega igrokaza: »die kleine Lautenspielerin«. Po papirju in pisavi soditi dokončal je Orožen ta prevod med l. 1833—1840; ali ta prvi rokopis je glede jezika jako pomanjkljiv. To je pozneje sam sprevidel in ravno zato se je dvakrat lotil popravljanja. Pa ker nij bil... nikdar poseben prijatelj peresu, začetek dela nobenkrat dovršil nij. Drugi popravljeni tekst ne sega dalje nego do 7. nastopa v I. dejanji; v tretjem pa je dovršenih le prvih pet nastopov in začetek šestega. Kar je rajni

pesnik dvakrat poskusil in začel, pa ne dokončal, storiti sem moral jaz, kolikor se je dalo, ker prvotni prevod ne sodi za dandanes v javnost.« (Uvod, str. XIII—XIV.)

V Ljubljani je izšel v tej dobi le en prevod, ki ga je oskrbel Jurij Kosmač. To je *Vezílo*, ali *preganjana nedolžnost*. (Das Blumenkörbchen, 1823.) Povest iz pisem Krištofa Šmida. V Ljubljani, 1834. *Vezílo* je dve leti prej prevedel že Burger v metelčici. Prevod je skoraj dosloven in še dovolj tekoč. Jezik je sočen, izrazi krepki in lepi, motijo le precej številne nemške besede. Skupine šč prevajalec ne pozna in piše dosledno samo š; tudi sicer prevladuje gorenjsko narečje. Imena so prevedena: Eichburg — Dobnik, Erlenbrunn — Jelšane, Jettchen — Jefa... Pogosto uporabljaja naglas, vedno le akut.

Gotovo je Kosmač poznal Burgerjev prevod; na to kažejo zlasti mesta, kjer se je Burger oddaljil od izvirnika in svobodneje prevedel. Tam ima tudi Kosmač prostejši prevod, zelo soroden Burgerjevemu, le besedni red je mogoče zamenjan ali izboljššan izraz, včasih pa tudi to ne. Je pa Kosmač spretnejši prevajalec, njegov jezik je bolj tekoč, izraz jassen in neprisiljen. Izdaja je napisal dve strani dolg predgovor, ki ga je podpisal »8. dan Sušca 1831.«. Zakaž je napisal uvod tri leta pred izidom knjige? Da bi ne mogel dobiti založnika, ni verjetno, ker je tega leta izšel njegov prevod *Ite*, Togenburške grafinje. Najbrž ga je nekoliko popravljaj, pa ga je prehitel Burger, ob njem ga je potem opilil, ko pa je bila metelčica prepovedana, ga je izdal.

Istočasno so tudi vzhodni Štajerci razvijali živahno literarno delavnost zlasti v svojem središču, v Radgoni, kjer sta »pasla duše« Peter Danjko in Anton Lah. Danjko se je trudil, da bi ustvaril Slovincem med Muro in Dravo posebno slovstvo.²⁶ Ko je uredil slovnico in črkopis (*Lehrbuch der Windischen Sprache*, 1824), ki ga je vlada uvedla v šole, je delal na to, da bi ustvaril v domačem narečju čim bogatejše šolsko, nabožno in leposlovnost, ki bi ustalilo in utrdilo njegov slovstveni jezik in črkopis. S pomočjo duhovskih tovarišev: Rižnerja, Šerfa, Veršiča in Laha je v kratkem času ustvaril razmeroma obsežno slovstvo nabožne, posvetne in zabavne vsebine.²⁶

To živahno literarno delovanje je spreobrnilo tudi Antona Laha, ki je v mladih letih — ob prilikah pa tudi še pozneje — pisal nemške verze, večinoma prigodniške vsebine.²⁷ V tisku je izdal dve deli: *Leseni križec* (1835) in *Duhovne pesmi za šolsko mladost* (1850).

Leseni križec ali *pomoč v potrebi*. (Orig. Das hölzerne Kreuz, 1826.) Lepa povest za otroke, otročje prijatele ino tudi za druge odrašene ljudi. Z nemškega na slovensko prestavil Anton Lah, kaplan pri mestni fari v Radgoni. Gradec 1835. To je že drugi prevod Schmidove povesti *Das hölzerne Kreuz* (prvi Burger: *Pomoč v sili*, 1832). Prevod je dobeseden, razdeljen kot Burgerjev, s katerim sicer nima nič skupnega, v poglavja, ki jih je deset; opremljena so z naslovi, ki so popolnoma samostojni. Jezik je vzhodnoštajersko narečje. Veliko besed tolmači pod črto, da »vsaki lahko, či mu ena ali druga beséda nej prav znana, spoda eno leki bole znano besédo najde« (uvod). Jezik je neokreten, tega se zaveda prevajalec, ko pravi: »Vsim, posebno vúčenim prijátelom slovénskega jezika, pa vem, ki z mojo slovenšino nesem nagodil ali le od daleč zadosta

storil. Z ničesom pa se jas po totem malo srečnem deli ne morem bole troštati, ko s tem, ki vem, da na totem sveti celo nič nej popunega, naj menje pa naša slovenščina. Naj le vsaki vardène, tè bo vidil, ki je dalč lèži gúčati no poprávlati, ko pà pervokrat prav kaj dobrega napraviti...« (uvod). Prevod je pisan v danjčici; Danjkova abeceda je dodana ob koncu uvoda.

Ko so vsi trije slovenski kulturni okoliši: na Štajerskem Danjkov pristaš Anton Lah, v Ljubljani metelkovec Jožef Burger in v Celovcu Slomškov krog v bogoslovju, na debelo prevajali Krištofa Schmida, se jim je leta 1835. hotela pridružiti tudi slovenska mladina, ki je študirala v Gradcu. Med njo je vladalo že od leta 1830., ko sta stopila Vraz in Miklošič v njeno sredino, narodno navdušenje. Ustanovili so literarni krožek, v katerem so se enkrat na teden zbirali in se učili in posvetovali, kako bi dvignili slovensko literaturo na Štajerskem.²⁸ Prvotno je bil njihov vodja Anton Janez Murko, ki se je 1832. leta poleg drugega bavil z mislijo, da bi pri Greinerju izdal 7 zvezkov Kr. Schmida v slovenskem prevodu, in je stopil zaradi tega v stik s Slomškom. Ko pa je istega leta stopil v bogoslovje, je namero opustil; dasi je ni pozabil, je zaradi »mnogih mudnih« okoliščin nikoli ni uresničil.²⁹

Tudi ta krožek je imel namen prevajati Schmidove spise, ki so leta 1831. izšli v drobnih zvezčičih pri Tanzerju v Gradcu. Kakor je razvidno iz poteka dogodkov, je bil organizator in urednik tega prevajanja Stanko Vraz, kajti nanj se je obrnil knjigarnar Greiner s pismom, v katerem mu našteva povesti, ki naj se prevedejo.³⁰

Pred tem pismom so že morali biti razgovori med Greinerjem in Vrazom o prevajanju, kajti pismo in pošiljka Schmidovih spisov kažeta na njihov ugodni zaključek. Kdo je dal pobudo za izdajanje, se ne da točno določiti. Če pa pomislimo, da je Greiner sam pozval Murka, naj mu napiše slovensko-nemški in nemško-slovenski slovar s slovnicihima uvodoma, kar je imelo tak uspeh, da je slovnica doživela tri izdaje, ni nemogoče, da izhaja ta zamisel od njega.³¹

Vraz je že na Greinerjevem pismu razdelil posamezne povesti med svoje prijatelje, da mu jih prevedejo. Bili so to: Muršec, Matjašič, Miklošič, Karničnik in Vraz sam.³² Matjašič je sprejel Gottfrieda, ki bi ga imenoval Bogumilčeka ali Bogumirčeka, »kak goder že ga bomo kerstili.«³³ Miklošič je vzel povestici Der Kanarienvogel in Das Johanniskäferchen, Karničnik Kleine 100 Erzählungen in pesmi, Muršec Das verlorene Kind, Vraz si je pridržal Heinrich von Eichenfels in Die Waldkapelle. Kdo bi poslovenil ostale povesti, ni znano. Najbrž pa je Vrazu primanjkovalo prevajalcev, kajti med 3. in 20. dec. 1835 je Muršču določil še Leseni križ. Dne 3. decembra mu je namreč pisal: »... Pripovesti sem že skoro vse med pomagavce razdelil. Vam sem odločil pripovest: Zgubleno dete...«³⁴ O Lesenem križu tu še ni govora. Ko pa je Muršec po nekem Stuhčevem pismu zvedel, da ga čaka še Leseni križ, je 20. decembra pisal Vrazu: »... Saj bi se totega lesenega križeca, kerega ste po pismi g. Stuhca meni namenli, ravno ne bi bal, pa na meni že telko križov leži, ki za totega več prostora ne.«³⁵

Vraz je dal tudi navodila, kakšen jezik naj uporabljajo v prevodih. V že omenjenem pismu je pisal Muršču o tej zadevi: »... Ne treba be-

sedne preložbe; ne treba neli tudi krajnšine; samo po takem narečji pište, v kakem so bili najni dozrajni listi. Le prelagajte po slovenskem t. j. kak dober Štajarski Slovenec govori...³⁴ Kaj je pripravilo Vraza do te odločitve, ni povsem jasno. Najbolj verjetno je, da je bil k temu prisiljen po prevajalcih, ki večinoma niso bili zmožni književne slovenščine. Že tako so se mu upirali, če bi jih bil mučil pa še z novimi težavami, bi bilo podjetje že vnaprej obsojeno na neuspeh. To domnevo potrjuje tudi spodbujajoči ton pisma.

Vkljub temu pa Vraz z izdajo Schmidovih spisov ni uspel. Le Miklošič in Vraz sam sta prevedla tri povesti; o tem priča isto Vrazovo pismo Muršcu: »Tri povesti so že gotove. Po vuzmu bode se tiskati začelo... Perva povest od njega (Miklošiča) poslovenčena najprej: Kanarek; in druga Kresnica, je že gotova, na skorem pred cenzuro položena bo...³⁴ Tretja je bila Cirkvica (Waldkapelle), ki jo je našel F. Kočevar v Vrazovi literarni zapuščini.³⁶ Tu je tudi prevod Izgubljenega deteta, ki ga je poslovenil Jurij Stuhec, katerega je Vraz pridobil namesto preobloženega Muršca. Ostali prevajalci, kakor vse kaže, niso izpolnili svoje naloge. Vraz pač ni imel v sebi tiste sile, da bi znal tovariše prikleniti k delu in trajnemu zanimanju za stvar. Znal jih je trenutno navdušiti, ko pa bi se moralo začeti resno delo in ko so se pojavile prve težave, je zanimanje splahnelo in, ker ni bilo nikogar, ki bi jim vlil novih pobud, je podjetje zaspalo.

Zakaj ni izdal Vraz že prevedenih del? Ali je čakal na celotni prevod? Ali je zastal njegov načrt zaradi Schmidovih prevodov, ki so deloma prej, deloma istočasno izšli v ostalih slovenskih središčih in so padli v njegov program? To je vprašanje, ki ga danes zaradi pomanjkljivih virov ni mogoče razrešiti. — Po 20. dec. 1835 v Vrazovem graškem krogu ni več govora o Schmidovih prevodih.

*

Gmotne težave in borba za obstanek so potisnile Francu Malavašiču pero v roke. Ko je namreč dovršil gimnazijo, se ni mogel odločiti za noben poklic, ker mu je primanjkovalo premoženja in dostojne podpore.³⁷ In kje naj bi prišel laže do sredstev kakor s prevodi iz avgsburškega kanonika, velikega oboževanca takratnih slovenskih prevajalcev! Razumljivo je, da se je v svoji stiski tudi Malavašič zatekel k njemu in izdal tri njegove povesti. To so:

Jozafat, kraljevi sin iz Indije. Iz pisem K. Šmida. Ljubljana 1840. (Brez podpisa.)³⁸

Genovefa. Povest iz starih časov za vse dôbre ljudi, zlasti pa za matere in otrôke. Iz pisem Krištofa Šmida, poslovenil Fr. M. V Lj. Blaznik 1841.

Timotej in Filemon. Zgodba keršanskih dvojčikov. Poslovenil Fr. Malavašič. Ljubljana 1842.

Malavašičevim spisom se pozna, da so nastali zaradi denarja. Prevajalec se ni niti toliko potrudil, da bi iskal primerne izraze, ampak je v oklepaju pripisoval nemške v nemški grafiki, ne samo udomačenih tujk. Pogoste so nemške konstrukcije, glagol na koncu, nepravilna raba nedoločnika. Jezik je zelo okoren in nedognan, mešanje gorenjskega in

dolenjskega narečja. Prevajal je dobesedno, imena pa niso prevedena. Njegov slog je precej lesen.³⁹ Teh nedostatkov je kriva pač samo naglica, saj Kosmač poroča, da je »s posebno nemo gojil tudi slovenščino pri prof. Metelku in pri javni skušnji 10. julija 1839 je pokazal, da jo popolnoma obvlada«. ⁴⁰

Leta 1840. je tudi Malavašičev tovariš Anton Pintar prevedel dve Schmidovi zgodbici pod naslovom:

Dve povésti iz pisem Krištofa Šmida. A. Golobčik. B. Kanarčik. Poslovenil A. P., bogoslovec v Ljubljanski duhovščini.⁴¹ — Prevod se točno ravna po predlogi, vendar je jezik še dovolj čist.

Istočasno je izšel v Celovcu prevod najbolj znane Schmidove povesti, nekak tip njegovega pisateljskega ustvarjanja: Der gute Fridolin und der böse Dietrich, pod naslovom: Dvoje fantov. Blagi Fridolin ino hudobni Bric. Nekaj za stariše ino otroke, iz pisem Krištofa Šmida. Poslovenil Felicijan Globočnik. V Celovci 1841.

Dočim je bil njegov prvi prevod (Martin.) dobeseden, si je tu dovolil večjo svobodo. Marsikje je izpustil nekoliko pogovora ali predolgega opisovanja, ki ni važno za celotno povest. Odstavke dela po svoje, premi govor spreminja v zavisnega in obratno, stavke deli in združuje, kakor nanese prilika. Tujk ima še precej, prav tako dvojnih izrazov, nemških in slovenskih, vendar že mnogo manj kot v prvi knjigi. Tudi besedna stava je tu boljša. Jezik je posejan z lepimi starimi izrazi. Imena so deloma prevedena, deloma nova. Slomškova roka je precej vidna; to se da ugotoviti iz izrazov, ki jih Slomšek pogosto uporablja v svojih spisih. Prevod je zasnoval najbrž že v celovškem bogoslovju,⁴² a se mu je iz neznanih vzrokov zakasnil. Knjigi je napisal Slomšek dolg predgovor.

Še eno povest navaja Simonič, da jo je izdal Slomšek, najbrž v prevodu mladih duhovnov: Bog čuje nad pravičnimi. Poleg Nemškega od Kr. Šmida. (Izdal Ant. Slomšek). V Celovci. Natisnil ino na prodaj ima Janez Leon. 1849.⁴³ Te knjige pa ni ohranjen noben izvod, zaradi tega ne morem soditi o njej. Schmid nima nobene povesti tega imena, torej je naslov spremenjen; to je tem bolj čudno, ker Slomšek in njegovi sodelavci naslovov niso dosti izpreminjali. Da bi povest prevedel Slomšek, ni verjetno (Simonič ima v oklepaju samo: Izdal Slomšek, kot pri vseh prevodih bogoslovcev), ker je kot škof imel preveč dela s šolskimi knjigami, prav tako je malo verjetno, da bi jo prevedli bogoslovci; saj niso imeli stolice slovenskega jezika, pa tudi revolucijsko leto 1848. jih je tako razgibalo, da jih je bilo osemnajst odpuščenih iz bogoslovja.⁴⁴ Morda jo je prevedel kateri starejših prevajalcev.

*

Do srede petdesetih let se na slovenskem knjižnem trgu ni pojavil noben prevod iz Kr. Schmida več. Šele leta 1855. je Dragoslav Pijelik začutil željo »vedno večí védoželjnosti dragih Slovincov ustreči« in prevedel *R o z o J e l o d v o r s k o*, lepo podučivno in kratkočasno pripoved za mlade in odrašene ljudi (Rosa von Tannenburg, ok. 1820), z željo, da bi »Tebi, slovenska mladina, jako koristila... ker ni le skoz in skoz naukapolna, ampak tudi kratkočasna pripoved...« (uvod). Prevod je suženjski, jezik okoren, poln samovoljno zloženih besed, konstrukcije

nemške. Konec je nekoliko podaljšan; pripoveduje o Rozini poroki in očetovi sreči, kar Schmid le na kratko omeni. Izdal ga je H. Ničman v Lj.

Istega leta je izšel edini prevod Schmidovih molitvenikov: *Rajске cvetice ljubi mladosti v poblaževanje serca podarjene, ali podučne in molitvene bukvice za otroke, pa tudi za bolj odrašene po Krišt. Šmidu. Z dovoljenjem visokočastitljivega Ljubljanskega škofijstva. V Ljubljani 1855.* V založbi in naprodaj pri M. Gerberju. — Prevajalec ni podpisan. Jezik je dober.

Zadnji prevod, ki ga je oskrbel član Slomškovega slovenskega krožka iz celovškega bogoslovja, je izšel v Slovenski koledii za leto 1859. To so *Jagodice* (Die Erdbeeren). Igra v enem djanju po Kr. Šmidu svobodno poslovenil Matija Majar. — Prva Schmidova igra, ki je doživela slovenski natis. Prevod je precej točen posnetek izvirnika, le na nekaterih mestih je prikrojen po svoje. V prvem prizoru je izpuščena Pesem o jagodah (4 kitice po 4 vrstice) in dodana razlaga, zakaj se človek nikoli ne naje jagod. Tudi v četrtem prizoru je prevajalec spustil pesem; namesto nje pripoveduje Marica o sebi: »Govorim po horvatsko a obračam besedu po slovensko i tako me razume i Horvati i Slovenci i za silu bi me možebiti razumili i Serblji! moglo bi se reči: da govorim po horvatsko-serbsko-slovensko, ali kako mi je kazal neki dijak, da govorim po jugoslavensko« (str. 58). Jezik je slab, res neke vrste »jugoslavenska« mešanica, brez življenja in okusa, že na prvi pogled obsojena na smrt. Prevajalec je dodal še nekaj poučnih izrekov. Osebe so sami Ilirci. — Izšel je tudi knjižni ponatis.

*

Po skoraj dvajsetletnem odmoru sta izšli 1866. leta pri J. & F. Leonu v Celovcu spet dve Schmidovi povesti. To sta *Sveti večer in Bogomir, mladi puščavnik*. Janežičev Slovenski glasnik ju je 1. maja 1866. naznanil z besedami: »Prve dni prihodnjega meseca prieta na svetlo dve Kr. Šmidovi pripovedki za otroško mladost v slovenski prestavi, namreč: »Sveti večer« in »Bogomir, mladi puščavnik«; prvo je poslovenil J. Bilc, drugo J. Parapat...«⁴⁵ In dva meseca pozneje je pisal Glasnik: »... V Leonovi tiskarnici v Celovcu je prišel na svetlo I. in II. zvezek Krišt. Šmidovih pripovedi za ljubo otroško mladost v slovenskem prevodu. Prvi zvezek obsega povest »Sveti večer« v Bilčevi prestavi, drugi pa povest »Bogomir, mladi puščavnik«. Obe ste enako mični in podučni...«⁴⁶ Torej sta povesti izšli okrog junija 1866 in ne 1867, kakor trdi SBL.⁴⁷ Tudi Simonič ima napačne podatke; po njegovem je izšla prva 1876, druga 1866, s pripombo v oklepaju: na ovitku 1867.³⁸ Torej drugi zvezek naj bi izšel prej kot prvi. Na ovitku zadaj ima Bogomir res letnico 1867, toda na naslovnem listu je leto izida 1866, kar je po Glasniku edino pravilno.

Nejasnost je tudi glede prevajalcev. Glasnik poroča prvič, da sta prevajalca Bilc in Parapat, drugič poroča samo o Bilcu, pri Bogomiru pa ne navaja prevajalca in tudi v knjižnici ni natisnjen. Grafenauer trdi, da je obe povesti prevedel Bilc.⁴⁷ Simonič ima pri Bilcu samo Sveti večer,⁴⁸ isto pod Schmidom,³⁸ pri Parapatu ni ničesar.⁴⁹ Tudi Capuder v SBL ne ve o kakih Parapatovih prevodih iz Kr. Schmida.⁵⁰ Čudno je, zakaj bi Glasnik, ki je izhajal v Leonovi tiskarni in je imel gotovo dobre zveze

z založnikom Schmidovih spisov, poročal o Bilcu in Parapatu, čudno, zakaj se ne bi bil Bilec pri Bogomiru podpisal, ko se je pri Svetem večeru. Prva Glasnikova napoved izhaja brez dvoma od Leona, ker navaja tudi nadaljnji program, druga je od urednika ali kakega sodelavca, ki poroča o že izišlih knjižicah. Iz navedenega sklepam, da ni prevedel Bogomira Bilec, ampak Parapat Janez.

Sveti večer (Der Weihnachtsabend, 1825). Povest v božični dar pridnim otrokom. Spisal Krištof Šmid. Poslovenil J. Bilec. S šestimi podobami. Celovec 1866. Te povesti ni v nobeni državni ali javni knjižnici, zato o njej ne morem soditi.

Bogomir, mladi puščavnik (Gottfried, der junge Einsiedler, 1829). Pripoved za otroško mladost in njene prijatle. Poleg Krištofa Šmida. S 6 podobami. V Celovcu 1866. Natisnila in založila J. & F. Leon. To povest je torej prevedel Janez Parapat, ki je v tej dobi mnogo prevajal iz češčine in španščine za Mohorjevo družbo, Slovenski glasnik in drugam. Ni se točno držal izvirnika. Že v začetku je izpustil cel odstavek in tudi vmes večkrat po svoje pove, izpusti ali doda. Gotovo je poznal Globočnikov prevod iz leta 1836. (Martin, mladi puščavnik), katerega mu je morda poslal Leon, obakratni založnik. Spozna se to najbolj iz oddalžitev, ki si jih je dovolil Globočnik, pa mu je rad sledil tudi Parapat. Globočnik se v splošnem bolj drži izvirnika kot Parapat. Naslove poglavij ima Parapat dobesedno prevedeno, Globočnik deloma razširjene. Jezik je še dovolj tekoč, čeprav motijo številne slovnične napake.

Na drugi strani prvega lista ima Bogomir napis: Krišt. Šmidovih pripovedi za ljubo otroško mladost II. zvezek. Najbrž je to poskus, izdati več Schmidovih spisov v zaporednih zvezkih, ker bi jih sicer založnik ne zaznamoval s številkami. Oporo za to domnevo dobimo v Glasnikovem poročilu: »Za tema izide s časom še več drugih Šmidovih pripovedek, ki slove povsod kot najbolj pripravno berilo otroški mladosti...«⁴⁵ Potemtakem je poleg Greinerja Leon drugi založnik, ki se je lotil Schmidovih prevodov. Do tedaj je bil izdal že 9 Schmidovih knjižic Slomškovega krožka, katerih nekatere so bile v kratkem razprodane. Gotovo je pričakoval od načrtnega izdajanja lep dobiček, saj je že od Jarnika želel slovenskih tekstov, katere bi ljudstvo rado kupovalo⁵¹ — za Slomškove spise so se založniki kar trgali⁵² —, kajti po Hašnikovem sporočilu je bil Janez Leon »drag in skop tiskar«.⁵³ Zakaj je podjetje propadlo, se ne da ugotoviti.

*

S prevajanjem Schmida se je ukvarjal tudi ustanovitelj Vrta Ivan Tomšič. Izdal je Krištofa Šmida sto malih pripovedek za mladost pri Giontiniju 1872. Tomšičev prevod je dobeseden in dober. »Pri prestavljanju so mi bile nekatere že v naših slovskih berilih predstavljene in natisnjene Šmidove pripovedke v podporo, iz katerih sem glavne in posebno dobre slovenske izraze povzel« (uvod). Tomšič se je opiral na izdaje mladih duhovnov v Celovcu. Iz obeh njihovih zbirk (Prijetne pripovedi in Kratkočasne pravljice) je pobral sto najbolj znanih in preprostih. Včasih je prepisal cele stavke, deloma je povzel tudi moralne verze na koncu pripovedk.

V l. 1881. je izšel tretjič prevod povesti Gottfried, der junge Einsiedler pod naslovom *Mladi samotar*. Povest. Poslovenil p. Adolf Mayr. Lj. 1881. (Blasnik.) Jezik je precej okoren in zastarel, sicer pa je prevod točen. Prevajalec je gotovo poznal prejšnja prevoda: o tem priča stava besed in izrazov.

Tudi knjigar A. Turk je izdal en Schmidov prevod. To je *Cvetina Borograjska*. Povest. Predejal H. Majar. Ilustrovana izdaja. Ljubljana 1892. Hrisogon (Valentin) Majar je na prvi strani ponatisnil Kržičevo priporočilo iz Koledarja Kat. tisk. društva, ki pravi, da se sme ta povest (Rosa von Tannenberg) »prištevati najlepšim, kar jih je.«⁵⁴ Prevajalec jo je lokaliziral v Višnjo goro in okolico. Na dolgo in široko najprej opisuje pozorišče. Natančno navede vasi, hribe, gradove in njihovo zgodovino — po Valvazorju. Vendar pa je višnjegorska okolica pretesna za tako razmahnjeno povest. Prevod je silno svoboden, jezik starinski in nepravilen. Posebno glagoli so njegova šibka stran, ker ne loči dovršnih od nedovršnih. Prav tako mu delajo težave pridevniki, ker si ni na jasnem, kdaj stoji določna, kdaj nedoločna oblika. »Jezik se pisatelju ni posrečil.«⁵⁵ Imena je vsa spremenil.

Tretji, ki je na širši podlagi zasnoval in izpeljal izdajanje Schmidovih spisov je bil J. Krajec v Novem mestu. Prevajali so mu ondotni frančiškani:

Spisi Krištofa Šmida. Poslovenjeni mladini v zabavo in poduk. V Novem mestu. Tiskal in založil J. Krajec. — Ti spisi so izhajali od 1880—1917. leta in dosegli 17 zvezkov.

I. zvezek. Ljudevit Hrastar poznavca Boga. — Golobček. Poslovenil p. H. Sattner 1880. Zvezek prinaša tudi kratek Schmidov življenjepis po njegovih *Erinnerungen*. Sattner je prevajal skoraj dobesedno. Pogosto pa izpušča slikovite prilastke, ki jih je Schmid tako rad uporabljal, prav tako večkrat krajša obširen opis narave in jo le na kratko označuje. Jezik je dober, tekoč, moti pa izpreminjanje časov v istem stavku. Nekatera imena je obdržal, druga zamenjal.

II. zvezek. Jozafat, kraljevič v Indiji. Povest iz prvih časov kerščanstva. Poslovenil p. Florentin Hrovat 1880. Hrovat je bil kot ljudskošolski katehet v stalnem stiku z mladino; prevedel ji je v Krajčevi založbi 17 Schmidovih povesti. Prevod je dobeseden, jezik precej okoren.

III. zvezek. Pridni Janezek in hudobni Mihec. Poslovenil p. F. Hrovat 1881. Prevod je točen. Imena in priimke je prevedel, deloma nadomestil s svojimi, ki so zelo posrečeni. Ta prevod se je udomačil v slovenski javnosti.

IV. zvezek. Kanarček. — Kresnica. — Kapelica v gojzdu. Poslovenil p. H. Sattner 1883. Pri prvi je izpustil razdelitev v poglavja. V ostalem se je ravnal po istih načelih kakor pri I. zvezku. S tem zvezkom je Sattner zaključil svoje prevajanje Kr. Schmida. Od V.—XI. zvezka je prevajal le p. Florentin Hrovat.

V. zvezek. Slavček. — Nema deklica. Hrovat, 1883. Prevod je precej prost, jezik srednje dober.

VI. zvezek. Ferdinand. Čudapolno življenje španjskega grofiča. Hrovat, 1884. Schmidov uvod prinaša v dobesednem prevodu in dostavlja: »Bog daj, da tudi poslovenjena, semtertje nekoliko spremenjena, doseže

ta namen.« Jezik je boljši kot v prejšnjih prevodih, čeprav moti še nekaj slabih izrazov in stilističnih napak. Opustil je polglasnik pred zlogotvornim r-om, pogosto pa uporablja -j pri končnicah v dat. in lok. sg. pridevnikov ženskega spola.

VII. zvezek. Jagnje. — Starček z gore. Hrovat, 1886. O prevodu velja isto kot zgoraj.

VIII. zvezek. Pirhi. — Ivan, turški sóženj. — Krščanska obitelj (družina). Hrovat, 1888. Pri Pirhih je nekaj sprememb. V IV. pogl. je vstavil evangelij o Kristusovem vstajenju, ki ga je položil na usta majhni deklici, nadaljnje dogodke pa razloži gospa sama. Dva otroka, ki jima je umrla mati, opozarja, naj ne žalujeta, saj bosta spet našla mater onkraj groba (str. 23—27). Od 30 izrekov na pirhih jih je izpustil 6, ostale pa precej po svoje prikrojil. Dodal je tudi razlago velikonočnega praznika. Kraje je nekoliko približal: Koroški vojvoda... Pri Krščanski družini je namesto kralja, ki je skušal pridobiti Tita in njegovo družino za vero očetov, vzel kraljevega namestnika.

IX. zvezek. Hmeljevo cvetje. — Marijina podoba. Hrovat, 1890. Pri Cvetju je III. (Učiteljeva družina) in IV. (Draginja in bolezen) poglavje združil v III. z istim naslovom. Pesem, ki jo ima Schmid v III. pogl.: Frühlingslied einer Mutter, je Hrovat nadomestil z Marijino pesmijo: Nebo in zemlja, vse božje stvari! V. (Bolna mati) in VI. (Deklica na gradu) je združil v IV. pogl.: Bolna mati; neznana deklica. V VI. pogl. je spet zamenjana pesem. Sicer je prevod večinoma dosloven. Jezik je slabši kot v prejšnjih prevodih: spet je vpeljal pisavo -er- za zlogotvorni -r-.

X. zvezek. Ludovik, mladi izseljenec. Hrovat, 1891. Naslove pri poglavjih je prevajalec opustil. Zlogotvorni r piše brez polglasnika.

XI. zvezek. Najboljša dedščina. — Leseni križ. Prevedel † p. F. Hrovat, 1895. Pri prvi je izpuščen datum pri testamentu in en Simeonov svetopisemski izrek. Leseni križ pa je razdelil na deset poglavij, dočim jih Schmid sploh nima. V I. poglavje je vnesel grofičino premišljevanje o smrti njenih dragih in dva nagrobna napisa s sklepom, da bo voljno prenašala vse trpljenje. V II. pogl. se Hrovatova Zofija priporoča Mariji, naj ji bo druga mati, Schmidova le Bogu. V IX. pogl. izprašujeta otroka očeta, zakaj joka, na kar jima pove, da jih hoče sosed pognati iz hiše. Otroka začneta jokati, pa ju potolaži z jabolki. Sploh je celo poglavje precej samostojno, prevajalec dokazuje, kako »dobrotljiv je ljubi Bog, da nam je precej pomagal« (str. 75). Na koncu se Zofija zahvali Materi božji s prvo kitico pesmi: Marija, mati milosti... Ta zvezek je izšel dve leti po Hrovatovi smrti. V splošnem je Hrovat prevajal dobesedno, vendar ne toliko, da bi kvaril slovenščino. Bil je spreten v izrazu, njegov jezik je lep in lahek⁵⁶ in se od zvezka do zvezka izpopolnjuje.

XII. zvezek obsega Rozo Jelodvorsko, ki jo je Krajec prevzel od Kat. tisk. društva v Ljubljani. Tretji popravljeni natis, 1901. Prevajalec ni podpisan, vendar je gotovo, da je to Pijelikov prevod.

XIII. zvezek. Sveti večer. Prosto poslovenil Fr. Salezij, 1903. Salezij je bil profesor verouka Franc Watzl, ki je bil v tem času kapiteljski vikar v Novem mestu.⁵⁷ Prevajal je precej svobodno. V I. poglavju je nadomestil Schmidovi božični pesmi s starima slovenskima: Angeljsko petje

se čuje v višavi... in O pastirčeki... V. poglavje je razdelil v dva dela. Pri VIII. poglavju je izpremenil naslov.

XIV. zvezek. Povodenj. — Kartuzijanski samostan. Fr. Salezij, 1905. Prvo povest je prestavil na Štajersko k Dravi, v Varaždin in Slavonijo. Razmere so domače (viničar), zato je prevod nekoliko spremenjen. Manj sprememb je utrpela druga povest; le poglavja je opremil z lastnimi naslovi.

XV. zvezek. Pavlina. Prosto poslovenil Fr. Salezij 1905. Izpustil je vse pesmi, naslove pri poglavjih je spremenil po svoje. Docela je izpustil končna tri poglavja. Po Saleziju povest sploh ne ustreza naslovu, ker se konča s Pavlininim svidenjem z materjo. Šolo za majhne otroke je ustanovila več let pozneje. Najbrž se mu ta poglavja, kjer se govori o njeni poroki, niso zdela primerna za mladino. Drugače se pa prevod točno drži izvirnika, le od časa do časa je nekaj malega izprememb. Jezik je dober, izrazi krepki in domači, slovnično pa je prevod slab; ima pogosto francoske konstrukcije.

XVI. zvezek. Roparski grad. — Ptičje gnezdo. — Poškodovana slika. — Tiskovna pomota. — Spominčica. — Diamantni prstan. Poslovenil p. Blanko Kavčič, frančiškan, 1917. Kavčič se je le malo odmaknil od izvirnika. Imena je ponekod suženjsko prikrojil po Schmidu: Treuhold — Zvestoborski; Brav — Dobrinski. Jezik je precej okoren.

XVII. zvezek. Brata. — Različni sestri. Poslovenil p. Beno Strauss, frančiškan, 1917. Pri prvi je izpustil nekaj pobožnih izrekov. Zemljevid Nemčije je nadomestil z avstrijskim in tekst primerno preuredil. — IV. poglavje je popolnoma izpustil. Poglavja je opremil z naslovi. Jezik je približno tak kakor njegovega sobrata zgoraj.

S tem zvezkom je Krajec zaključil izdajanje Schmidovih spisov.

Zadnji prevod iz Kr. Schmidu je izšel v Gorici. Je to prireditelj znane Rosa von Tannenberg pod naslovom: Ljubezen premore vse. Povest iz viteških časov, Gorica 1932. Izdala književna založba »Sigma«. — Povest je izšla brez avtorjevega in prevajalčevega imena. Je zelo okrajšana, posebno v začetku in na koncu. Izpuščeni so dolgi nauki, ki jih dajeta oče in mati Zali (Rozi), okrajšani opisi njenega življenja na domačem in sovražnem gradu; na koncu je po rešitvi vse le kratko omenjeno. Prireditelj je hotel napraviti povest čim živahnejšo in čim bolj napeto, zato je toliko nepomembnega črtal. Poglavja (XI) ima opremljena z napismi kakor Schmid, vendar se ne ozira na avtorja. Imena ima deloma prevedena in že po prejšnjih prevodih udomačena, deloma druga.

*

Nekaj Schmidovih spisov je izšlo po raznih slovenskih časopisih, posebno mladinskih. Večinoma so vzeti iz zbirke: Lehrreiche kleine Erzählungen I. in II. zvezek.

Novice so priobčile menda samo anekdoto: Hišna mati več z očmi, kakor pa z roko stori. P. H.(icinger), Novice 1844, 15—16.

Več Schmidovih poučnih malih pripovedk je izšlo v Navratilovem Vedežu. V letniku 1848 se nahajajo:

Jek, str. 143 (Schmid I, 8), prevel A. Praprotnik.

Mlada in stara veverca, str. 99—100, basen, A. Praprotnik.

Nar lepši zvezda, str. 191 (Schmid II, 51), brez podpisa. Ponatis iz Slomškovega prevoda Kratkočasnih pravljic, št. 51.

Brat in sestra, str. 204—205 (Schmid I, 4), basen, A. Praprotnik. Letnik 1849 prinaša:

Dež, str. 78/79, (Schmid I, 6), Praprotnik.

Zena in kokoš, str. 104, (Schmid I, 36), basen, brez podpisa.

Ukradene jajca (Povestica), str. 166—167, (Schmid II, 72). Dobe-
seden ponatis iz Slomška. Avtor je naveden.

Letnik 1850 ima te-le Schmidove stvari:

Vsim ni vstreči (Prilika), U.(mek?), str. 17/18, (Schmid I, 85).

Klasje (Prilika), Praprotnik, str. 18—19, (Schmid I, 24).

Ukradeni konj, U.(mek?), str. 22, (Schmid I, 43). — Na strani 301 do 302 je dobeseden ponatis Slomškovega prevoda te zgodbe, le slovnično je nekoliko izboljšana. Urednik je prezrl, da je bila stvar že priobčena.

Skrivna moč, povest, prevedel U.(mek?), str. 24—25. (Schmid I, 77). Bila je priobčena že v Novicah.

Kmet in sini, basen, brez navedbe avtorja in prevajalca, str. 55—56. (Schmid I, 68).

Vstreljeno žrebe, povest po Šmidu, str. 346—347, (Schmid I, 42). Ponatis iz Slomška.

Lepi jezdarski konj, povest po Šmidu, str. 347 (Schmid I, 41). Prav tako ponatis iz Slomška.

V r t e c je prinesel:

Miloserna deklica, 1871, str. 5—6, je povzetek daljše Schmidove povesti.

Velika zelnata glava, po K. Šmidu, 1871, str. 104. Prevedel jo je Ivan Tomšič, ki sicer ni podpisan, a ta in še nekaj tu priobčenih pripovedk je v njegovi zbirki: Sto malih pripovedek.

Božja mavrica, po K. Šmidu, 1871, str. 119 (Tomšič, št. 5).

Zlata tobačnica, po K. Šmidu, 1871, 121—122, (Tomšič, 63).

Skušnjava, po K. Šmidu, 1871, 132—133, (Tomšič, 64).

Kapelica v gozdu, Matilda Tomšič, 1872, 38—40. Kratka vsebina Schmidove Kapelice, a tega Tomšičeva nikjer ne pove.

Cvetlice, po K. Šmidu, 1872, 91, (Tomšič, 10).

Kozel, po K. Šmidu, 1872, 125—126, (Tomšič, 43). Pod črto stoji opomba: To povestico s podobo vred smo vzeli iz mične knjižice »Krištofa Šmida sto malih pripovedek«, ki je ravnokar na svetlo prišla in se dobiva v založbi gosp. Jan. Giontini-ta v Ljubljani...«

Zelod in buča, 1872, 192, (Tomšič, 26). Pod črto spet opomba.

Čudna skrinjica, po K. Šmidu, 1882, 74 (Schmid I, 77).

Volk v kapeli. (Pripovedka iz -škega kraja.) F. G. Podkrimski (= Franc Govekar), 1889, 178—180. Dasi prevajalec označuje kraj po svoje, je povest vendar tako podobna Schmidovi: Die Kapelle bei Wolfsbühle, eine alte Sage, da jo moramo pripisovati njemu. Le posamezni drobni prizori so nekoliko različni, smisel, dikcija in slog — vse je Schmidovo.

Bogomila ali otroška ljubezen. Igrokaz v treh dejanjih. Spisal Krištof Šmid, poslovenil Zoran. Vrtec, 1900, 60—77. — To je dobeseden prevod

Schmidove Emma, oder die kindliche Liebe. Prevajalec je izpustil le nekaj stavkov. Prevod je dober, jezik tekoč in pravilen. Imena so samostojna. Prevajalec je izpustil obe Schmidovi pobožni pesmi, tretjo v začetku II. dejanja je nadomestil z Orožnovo: Kje so moje rožice... Posebno izrazito tendenčna mesta so tiskana razprto.

Po letu 1900 prenehajo v Vrtnu prevodi iz Schmid-a.

Tudi Angelček ima nekaj Schmidovih drobnarij:

Sestrina ljubezen, 1887, št. I., 17—18, brez navedbe prevajalca, dočim je Schmid naznačen. Vse stvari je najbrž prevedel urednik Anton Kržič sam; prevodi so dobesedni, končni verzi spominjajo nekoliko na Slomška.

Leni dekli, K. Šmid, 1887, I., 43.

Grozdje, K. Šmid, 1887, II., 18.

Volk, K. Šmid, 1887, II., 41—42.

Veriga, K. Šmid, 1887, III., 43.

Dežela poštenjakov, Šmid, 1888, IV., 13—14.

Stara vrv, Šmid, 1888, IV., 43—44.

Besednik, kratkočasen in podučen list za slovensko ljudstvo, ima tri daljše Schmidove povesti. Prvi dve: Stari grad, 1873, in Kerščanska družina, 1877, je prevedel J. Severjev (= Jernej Križaj Severjev), pesnik in prevajalec.⁵⁸ Prevoda sta dobesedna, jezik je precej okoren. — Imena so izpremenjena.

Nema deklica. Povest za mladino. Iz spisov Krištofa Schmid-a, 1873. Prevod je točen, jezik na nekaterih mestih precej robot. Prevajalec ni podpisan.

Zgodnja Danica ima leta 1883., št. 12. natisnjeno Schmidovo povest Leseni križ (Nekaj za pirhe). Povest je prirejena, vzeti so samo glavni dogodki brez opisov in karakteristike. Avtor in prireditelj nista nikjer označena.

Kržičev Krščanski detoljub, list za krščansko vzgojo in rešitev mladine, ima le malo Schmidovega.

Materna solza, Krištof Šmid, 1888, 26—27, (Schmid II, 76).

Kako globoko se vtisnejo prvi nauki, 1896, 101—102. To je odlomek iz Schmidovih Erinnerungen aus meinem Leben in sicer ono mesto, kjer opisuje, kako je oče otrokom pripovedoval zgodbe sv. pisma in kakšen vtis so napravile nanje.⁵⁹

Med Modrimi besedami slavnih mož, 1896, 116, sta 9. in 10. izrek Schmidova.

V Cvetju z vrtov sv. Frančiška je p. Hrizogon Majar prevedel Schmidove Cvetlice iz puščave. To so pobožni izreki prvih puščavnikov in svetnikov. V letniku 1887 je 27, leta 1888 pa 52 takih »zakladov za večnost« (uvod).

J. Brinar je ugotovil tudi tiste povestice, ki so jih poslovenili »mladi duhovni v Celovcu« in ki so prešle v šolske čitanke.⁶⁰

Andrej Praprotnik ima v Spisju za slovensko mladino 6 Schmidovih prilik: Sraka, Nepokorna Jerica, Stara vrv, Želod in buča, Vsem se ne more ustreči, Razserdeni ovčar.

Schmidove kratke črtice, anekdote, prilike in povestice se nahajajo tudi v ostalih ljudskošolskih čitankah in berilih. Ker nekaterih ni več

mogoče dobiti, druga so težko dostopna in ker so to tako malopomembna dela brez literarne vrednosti in vpliva, jih nisem podrobneje raziskoval.

*

Poleg povesti in igrokazov so prevajali Slovenci tudi Schmidove pesmi, ki so izšle 1819. leta v zbirki Blüten, dem blühenden Alter gewidmet. Največ teh prevodov oziroma prepesnitev je nastalo v Slomškovem slovenskem krožku celovških bogoslovcev, kakor je ugotovil Janko Glaser, ki je prvi našel prevode Schmidovih pesmi.⁶¹ Prelat Kovačič je našel v Slomškovi zapuščini dva zvezka, kamor so bogoslovci lastnoročno zapisovali svoje pesmi. Zvezek ima naslov: Pesme za poskušnjo. Zložili mladi duhovni v celovški duhovnici. 1832—1833—1834.⁶² V tem zvezku je Glaser odkril šest Schmidovih pesmi, ki sta jih prevedla Krumpak in Sevšek.

Prva natisnjena Schmidova pesem je Večerna veselica (Der Bauernknabe am Abend). Prevedel jo je Janez Krumpak in je izšla v prvi izdaji Ahacljevih pesmi (1833). Prevod je precej svoboden. Jezik je skrajno pomanjkljiv, nepesniški, vidi se, da se je prevajalec moral boriti za izraze, a jih zaradi svoje pesniške nemoči ni našel. Krumpak je prevedel tudi Nedolžnost (Die Unschuld), ki je izšla v 2. izdaji Ahaclja (1838). V rokopisu Pesme za poskušnjo je njegov prevod Tolažbe v trpljenju (Trost im Leiden). Pesem je nastala pred letom 1833.⁶³ Na vsak način je nastala pred Slomškovim prevodom, ki je izšel l. 1838. v knjižici Dve lepi reči za pridne otroke na koncu povestice Kresnica pod naslovom Potolaženje v terplenji. Prevoda sta si zelo sorodna, kar izpričuje, da je Slomšek Krumpakov prevod dobro poznal. Krumpakov prevod pa je izšel v Drobntinah 1849. leta z naslovom Tolažilo.⁶⁴ Pesem je nekoliko izpremenjena po Slomškovem rokopisu.

Luka Sevšek ima v omenjenem rokopisu štiri pesmi iz Kr. Schmida. Vse štiri so izšle v 2. izdaji Ahacljevih pesmi na koncu knjige pod naslovom Resnice v pravlicah (št. IV, V, VI, VIII) brez navedbe nemškega izvirnika. Vse štiri so poučne vsebine, anekdotnega obsega in vrednosti. To so: Dervar (Der Holzhacker), Razbiti verč (Der Wasserkrug), Star vojšak (Der alte Krieger) in Bukve brez čerk (Das Buch ohne Buchstaben). V splošnem se je Sevšek točno držal predloge, oddaljil se je le v podrobnostih, ki bistveno ne izpreminjajo niti snovne niti idejne strani pesmi. Oblikovno je hodil bolj samostojna pota. Razen Bukev je vse raztegnil, ker ni bil zmožen, da bi izrazil misli kratko in jedrnato. Prevodi so dolgovezni in brez pesniške vrednosti.⁶⁵

Jožef Lipold-Ročički, ljudski pevec in pesnik, je priobčil v 2. izdaji Ahacljevih pesmi 9 pesmi, od katerih je ena Schmidova. To je Kmetija bogatija (Der Reichtum des Landmanns). Lipold je pesem popolnoma preuredil, razbil njeno somernost in vsebinsko logiko. V celoti je pesem ponatisnil Marn v Jezičniku⁶⁶ kot zgled Lipoldove poezije, ker ni vedel, da je pesem prevod. Janko Glaser je ugotovil, da se pesem v Ahaclju »znatno razlikuje od rokopisa, kar gre najbrž na rovaš Slomšku, ki je pesmi jezikovno in metrično ogledil, deloma okrajšal, mestoma celo vsebinsko predrugačil.«⁶⁷

Slomšek je poleg Tolažbe v trpljenju prevedel tudi pesem Jagode in otroci (Die Erdbeeren), ki je izšla 1862. l. v Drobtinichah.⁶⁸ Prevod je zelo svoboden. Schmid mu je dal le osnovo, katero je Slomšek po svoje preoblikoval. Nekoliko bližji je ostal izvirniku v pesmi Previdnost Božja (Gott ist die Liebe), ki je izšla v Drobtinichah 1862. leta.⁶⁹

Razen teh pesmi je Glaser ugotovil tudi za večino Slomškovih Trideset zlatih resnic, ki jih je priobčil v Drobtinichah 1849. leta,⁷⁰ Schmidov izvor.⁷¹ Vzete so iz Prijetnih pripovedi in Kratkočasnih pravljic, kjer stoje kot verzificirani nauki na koncu povestic. Nekatere resnice kažejo to na prvi pogled, druge so prevedene tako svobodno, da imajo z izvirnikom skupno le še idejo. Več o njih glej pri Glaserju!⁷¹ Iz istega vira je vzel Slomšek še en izrek, in sicer 37. izmed Štirideset naukov za krščanske device.⁷² Vzet je iz povestice Zdravi kamenčki (Die Kieselsteine).

Schmidove pesmi je prevajal tudi Stanko Vraz v svojih graških letih (1830—1838). Ferdo Kočevar, ki poroča o Vrazovi literarni zapuščini, pravi: »Več pa kot izvirnih zadržuje rokopis prevedenih pesmi, in sicer ima prevodov skor iz vseh evropskih jezkov... — tri pesmi iz Chr. Schmidovih: Blüten; ... Največ teh prevodov bi jaz prisodil ali Stanku Vrazu samemu ali pa — naslanjajoč se na eno kratko opazko — dr. Fr. (Vladimiru) Miklošiču, tačas profesorju modroslovja na graškem vseučilišču.«⁷³ Katere so te pesmi, nisem mogel ugotoviti, ker nisem imel Vrazove ostaline.

Danjkovi pristaši so oskrbeli tri prevode Schmidovih pesmi. Oskrbel jih je Anton Šerf. Izšle so v zborniku Cvetenjak ali rožnjek. Cveteči mladosti vsajen. V Radgoni.. 1839. Perva gredica. — Štiri pesmi so označene kot »prestav z nemškega«, med njimi so tri Schmidove: Sv. Martin (Der heilige Martin), spesnjen v kitici in načinu Bürgerjeve Lenore. »Oblikovno prevod vseskozi odgovarja izvirniku; tudi živahni ritem je dobro posnet.«⁷⁴ Šerfov prevod je ponatisnil J. Šlebinger v ZMS 1901. leta, kjer omenja, da se prevod »odlikuje po gibčnosti dikičije in lahkotnem ritmu.«⁷⁵ Tudi ostali pesmi Lelje no rože (Lilien und Rosen) in Vodena roža (Wasserrose)⁷⁶ sta zelo verno posneti. Šerf je imel smisel za ritem, manjkalo pa mu je pravega pesniškega čuta pri izbiri izrazov, zaradi česar »se njegova beseda glasi na mnogih krajih prozajično.«⁷⁴

Prevod Schmidove legende Sv. Martin so prinesle Novice 1846. l.⁷⁷ Prevajalec je podpisan s P.; tako se je podpisoval šentviški župnik Blaž Potočnik. Pesem je zelo svobodno prevedena, Marn ugotavlja v Jezičniku,⁷⁸ da je pesem prevedel Potočnik.

Dve pesmi je poslovenil Andrej Praprotnik. V Einspielerjevem Šolskem prijatlu je 1854 izšla pesem Jezus otroški prijatelj (Po Šmidu), A. Praprotnik.⁷⁹ Prevod je precej točen, jezik slab, primere medle in zabrisane. Drugič je izšla ta pesem v Vrctu 1872: Jezus, otročji prijatelj.⁸⁰ Pesem je precej popravljena. Tretjič je bila natisnjena v Praprotnikovih Pesmih cerkvenih in drugih.⁸¹ Tudi tu je precej popravljena, a prevajalec (ali urednik?) je imel pri popravljanju nesrečno roko. V isti zbirki je tudi prevod Schmidove pesmi Venca (Die zwei Kränze. Eine Legende).⁸²

Zgodnja Danica je prinesla eno Schmidovo pesem: Bukve brez čerk (Poleg nemške pesmi Kr. Šmida), prevedel Hicinger.⁸³ Prevod Petra Hicingerja je tako naslonjen na izvirnik, da je verz ponekod težko umljiv.

Iste leta je izšla v Koledarju za Slovence Schmidova pesem Drevar.⁸⁴ Pod pesmijo stoji: Iz Ahacelnovih pesem. Je neznatno spre-menjena.

Med Orožnovimi pesmimi v njegovih Zbranih spisih je pesem Moja ovčka,⁸⁵ ki je vzeta iz Schmidove igre Die kleine Lautenspielerin, po-slovenil jo je Orožen. Pesem je precej samostojna.

Zadnji prevajalec Schmidovih pesmi je učitelj Janko Leban. V Slo-venskih večernicah leta 1890. je izšel njegov prevod že znane Schmidove pesmi Drvar brez navedbe izvirnika.⁸⁶ Leban je pesem dokaj izpremenil. Iste leta je priobčil v Mohorjevem koledarju tudi že prevedeno Schmi-dovo pesem Stari vojak (Slobodno po Kr. Šmidu zložil Janko Leban).⁸⁷ Prevod se je precej oddaljil od predloge, vendar pa so misli in vsebina ostale neokrnjene.

V celoti so prevedli 15 Schmidovih pesmi, od teh 4 po dvakrat. Vse so izrazito poučne vsebine, neke vrste »poučne male pripovedke« v verzih brez posebne pesniške vrednosti. Prevajali so jih večinoma nepesniki, zato so njihovi prevodi okorni, izrazi prozaični in medli; saj so se mo-rali boriti zanje. V kulturnem življenju so ostale brez odmeva. Bilo jih je premalo in bile so preveč raztresene, da bi si našle posnemalcev.

*

Če se še enkrat ozremo na prevode Schmidovih del v slovenščino, vidimo, da so vsi prevajalci prevajali brez reda in smotra. Prevajali so, kar je komu slučajno prišlo v roke in kar mu je ugajalo, ne glede na to, ali je povest že prevedena ali še ne. Načrta ni imel niti Slomšek, ki jih je prvi v večji meri slovenil. Prevodi njegove šole so izrazito mladinski, za ljudskošolske otroke, ker so bili pač namenjeni za premijska darila šolarjem. Prevajalci so bili delu nedorasli, saj so se ob njih šele urili v slovenščini, zato so uvedli v prevode koroško-štajersko narečje, po-mešano z izrazito lokalnimi izrazi in številnimi nemškimi tujkami. Teh nedostatkov tudi Slomškova pila ni mogla odstraniti.

Isto bi bilo z Vrazovim krogom, le da bi bili šli v slovenščini še samostojnejšo pot, kakor jo je šel tudi Lah.

Ljubljanski prevajalci so izbirali zrelejša dela (Burger, Kosmač, Malavašič, Bile). Prevodi se ravnaajo po osebni usposobljenosti, ki je v splošnem večja kakor pri prej omenjenih. Načrta pa niti ti nimajo, ne ozirajo se drug na drugega (Burger, Kosmač), nekateri prevajajo zaradi materialnih neprilik (Malavašič), drugi iz navdušenja za nov črkopis (Burger). Jezikovno so dela pomanjkljiva, v ostalem tesno naslonjena na predlogo.

Najbolj sistematično je izdajal Schmidove spise J. Krajec v Novem mestu (1880—1917), a niti ta ni gledal na snovno in idejno stran povesti. Prevajali so mu po večini novomeški frančiškani. V splošnem so le malo izpreminjali. Jezikovno prevodi niso na višku.

Medtem ko so bili Schmidovi prevodi v predmarčni dobi posebno v obrobni okoliših glavni predstavniki slovenske proze, so po letu 1848. ali vsaj ob nastopu mladoslovenske generacije izgubili svojo aktualnost oziroma upravičenost. Vidimo pa, da so jih prevajali in ponatiskovali z nezmanjšano silo tudi še pozneje (po letu 1855.: Pijelik, Bile, Parapat,

Mayr, Majar, Tomšič, novomeški frančiškani). Prevajalci so bili večinoma duhovniki (redovniki) in redki učitelji. Ostali pa so Schmidovi spisi temeljna podlaga slovenske mladinske književnosti, kateri so posvečali slovenski pisatelji do konca 70. let le majhno pozornost, njihov vpliv pa je segel tudi v naše stoletje. Tudi v tem stoletju Schmidovi prevodi na Slovenskem niso izgubili svoje priljubljenosti: to smemo sklepati iz Krajčeve izdaje; saj so nekateri zvezki doživeli po več ponatisov, tako I. štiri, II. tri, III.—XIII. dva.

Slovenska javnost je Schmidove povesti zelo cenila; o tem nam pričajo številni prevodi in mnogi njihovi ponatisi. Po dva, trije so bili navadni, nekatere povesti so jih doživele še več. Takega uspeha ni dosegel noben drug pisatelj, tudi slovenski ne. Še leta 1880. je Tone Brezovnik, učitelj v Vojniku in predsednik celjskega učiteljskega društva od 50 leposlovnih povesti, ki so se mu zdele primerne za šolske knjižnice, priporočal 13 Schmidovih.⁸⁸

Kaj je pomenil Krištof Schmid našim prednikom, izvemo iz Aleševčevih spominov, kjer pravi:

»Krištof Schmid! Kdo izmed odraslih, na nemški podlagi omikanih Slovencev ne pozna njegovih povesti? Kdo jih ni sam bral v otročjih letih? Ko sem jaz dobil prvi zvezek od patra Generozia, svojega prihodnjega učitelja, se je začela zame čisto nova noba. Zmeraj sem imel knjigo pri sebi, in če sem le mogel, sem pogledal v njo...«⁸⁹

Enako pohvalno so pisali o Schmidu slovenski časopisi in revije. Novice trdijo »da ga ni pisatelja, ki bi prekosil Kr. Šmida v pripovednih za otroško mladost, to ves svet ve, ki Šmidova dela prestavlja v različne jezike.«⁹⁰ In ob drugi izdaji Burgerjevega prevoda Blumenkörbchen 1880. leta so pisale: »V njeno priporočilo zadostuje, če rečemo, da lepših knjižic za mladino ni še nikdo pisal kakor Kr. Šmid.«⁹¹

Ko je 1880. leta začel izdajati J. Krajec v Novem mestu Schmidove zbrane spise, je naletel podjetje pri vseh časopisih na odobravanje. Vrtec budno spremlja posamezne zvezke in jih priporoča. »Ako pomislimo, kako potrebne so nam knjige za šolsko mladino in kako ravno Schmid kot najboljši pisatelj za otroke sluje, moramo to početje g. Krajca z veseljem pozdraviti.«⁹² Duhovni pastir in Cvetje z vrto sv. Frančiška pa sta prepričana, »da Schmidove mladostne knjige hvaliti, bi bilo prazno in nepotrebno delo.«⁹³ »Krištofa Šmida prištevamo še vedno med najboljše in nepokvarjeni mladini najpriljubljenejše pripovedovalce in marsikdo med nami se še tožno spominja tistih srečnih mladih let, ko je spise prebiral z rosnimi očmi.«⁹⁴

Lepo število Schmidovih povesti je bilo že prevedenih, ko Slovenci še niso dobro vedeli, kdo je Kr. Schmid, kajti njegov prvi življenjepis so prinesle šele Slovenske večernice leta 1861.⁹⁵ Podpisan je B.(ile?). Obširneje je pisal o njem Alojzij Jerše v Vrtecu 1877. leta.⁹⁶ Ta življenjepis se opira na Schmidove Erinnerungen in je opremljen z avtorjevo sliko. Tudi Krajec je priložil prvemu zvezku svoje izdaje kratke podatke iz Schmidovega življenja.

*

Nekaj povesti se pomotoma pripisuje Kr. Schmidu. To so: Ita Togenburška grafinja. Lepa in nauka polna zgodba dvanajstiga stolétja,

za vse pobožne kristjane popisana, posebno za tajiste, kateri v nedolžnosti terpé. Iz nemškega prestavljena, ki jo je Jurij Kosmač 1831 prevedel, ni Schmidova, dasi mu jo Simonič⁹⁷ in Pirjevec⁹⁸ pripisujeta, zadnji pod vplivom prvega. Kosmač sam ni nikjer zapisal, da je povest Schmidova, ker ne navaja avtorja, Simonič pa jo je najbrž zaradi tega, ker je Kosmač prevajal tudi Schmida in ker je povest napisana čisto po Schmidovem konceptu, pripisal njemu. Že leta 1824. je bil Schmid prisiljen v časopisih preklicati nekaj spisov, ki so mu jih podtaknili. Med drugim pravi, »da nikakor on ni avtor Gräfin Ida von Toggenburg in da se zmotno pod njegovim imenom prodaja.«⁹⁹ Isto trdi tudi Goedeke,¹⁰⁰ ki pravi, da je Weitzeneggerjeva. Pač pa je Schmid napisal igro Die heilige Ida, Gräfin von Toggenburg, ein historisches Schauspiel in fünf Aufzügen; s to pa nima Kosmačev prevod nobene zveze.

Prav tako Simonič zmotno pripisuje Schmidu povest Kmet Izidor s svojimi otroki ino ludmi, ali pripodobni nauki dobrih staršev za svoje otroke in podložne,⁹⁸ ki jo je prevedel Peter Danjko, kaplan pri mestni fari v Radgoni, in je izšla l. 1824. v Gradcu. Kakor je ugotovil ravnatelj Šlebinger,¹⁰¹ je avtor te povesti Jožef Huber. Simoniča je zapeljal Šafařík, ki dostavlja pri tej povesti: »Nach dem Deutschen von Chr. Schmid.«¹⁰²

Hirlanda, Bretanjska vojvodnja ali zmagata čednosti in nedolžnosti. Nauka polna povest za starost in mladost. Poslovenjena iz pisem Krištofa Šmida. V Ljubljani 1851.⁹⁷ Tudi o tej povesti pravi Goedeke, da je Weitzeneggerjeva.¹⁰⁰ Stil ni Schmidov, tudi zgodba je tako naslonjena na Genovefo, da je nemogoče, da bi bil Schmid napisal dve tako podobni si stvari. Tudi je ne navaja v svoji bibliografiji.

Zadnja knjižica, ki ni Schmidova, a jo Simonič navaja med njegovimi, je Cerkvica na skali, ali zveza s hudim. Pravljica. V Lj. 1855.¹⁰³ Schmid kot izrazit mladinski in vzgojni pisatelj težko da bi napisal tako stvar, kjer se potrjujejo vraže, saj je bil sam odločno proti podobnim zmotam. Tudi ni v knjižici (13 strani) nič vzgojnega; tega pa si pri Schmidu ne moremo odmisлити.

Opombe

¹ Krištof Schmid: Erinnerungen aus meinem Leben IV. zv., 108—111; isto monakovska mladina, kateri je posvetil Pesmi, prim. predgovor.

² Pismo je natisnjeno v Erinnerungen IV, 198—199.

³ Erinnerungen IV, 199—200.

⁴ Prim.: Gruden: Janzenizem v našem kulturnem življenju, Čas 1916, 80.

⁵ Kidrič: Zgodovina slovenskega slovstva 532.

⁶ Viktor Bežek: Jezik v Matevža Ravnikarja »Zgodbah svetiga pisma za mlade ljudi«, Jahresbericht des K. K. Ober-gymnasiums in Rudolfswert für das Schuljahr 1888—1889.

⁷ O G. Švabu prim. Ivan Vrhovnik v IMD za Kranjsko 1905.

⁸ Prijatelj: Duševni profili 84.

⁹ Kidrič, Burgar Jožef, SBL.

¹⁰ Marn, Jezičnik IX, 32, po Metelkovi Pismenosti.

¹¹ Dr. Ivan Grafenauer, Kratka zgodovina slov. slovstva, Lj. 1920, 132.

¹² Kovačič, Slomšek I. 37.

¹³ Kovačič, Slomšek I. 74.

¹⁴ Brumen, »Blaže in Nežica« (inavg. dis.), 39; Kovačič, Slomšek I. 76.

¹⁵ Kovačič, Slomšek I. 75.

¹⁶ M. Lendovšek, A. M. Slomškega Zbrani spisi I, 232.

- ¹⁷ M. Lendovšek I, uvod XII—XIII.
- ¹⁸ Slomšek sicer ni podpisan, kakor tudi pri ostalih izdajah mladih duhovnov, vendar so predgovori, po slogu sodeč, Slomškovi.
- ¹⁹ Josip Brinar, Slomšek kot pedagog (Celje 1901), 17.
- ²⁰ Merhar Boris, Matija Majar Ziljski, SBL.
- ²¹ Slomškovo pismo Stojanu 16. okt. 1838. Kovačič, Slomšek I, 134.
- ²² Ivan Macun, Književna zgodovina Slovenskega Štajerja, 147—148.
- ²³ Kidrič, Hašnik Jožef, SBL.
- ^{23a} Dr. Janko Glaser (privatno sporočeno mnenje).
- ²⁴ Glaser Janko, Orožen Valentin, SBL.
- ²⁵ Val. Orožnovi spisi. Zbral in priredil Mih. Lendovšek, vikar v Ptujih...
- Natisnila in prodaja tiskarnica družbe sv. Mohora v Celovcu, 1879.
- ²⁶ Slodnjak, Pregled slov. slovstva.
- ²⁷ Janko Glaser, Anton Lah in njegova »Družba slovenskega branja v Lembah«, ČZN XXIII (1928).
- ²⁸ Dr. Trstenjak, Stanko Vraz, Koledarček slovenski za navadno leto 1855 (Bleiweis), 28.
- ²⁹ Janko Glaser, Murko Anton, SBL.
- ³⁰ Pismo je iz Vrazove lit. zapuščine objavil Fr. Ilešič v razpravi: Vraz kot urednik prevoda Schmidovih povesti za mladino (1835) v ČZN XXII, 52—57. Dva Schmidova zvezka, ki ju je poslal Greiner Vrazu, sta prišla iz njegove zapuščine v zagrebško univ. biblioteko. Tako je Ilešič ugotovil, da sta izšla pri Tancerju v Gracu.
- ³¹ Drugače: dr. Matija Murko, Miklosichs Jugend- und Lehrjahre. Izšlo v Forschungen zur neueren Litteraturgeschichte, Weimar 1898, 541. Prim. tudi op. 32.
- ³² Fr. Petrè, Poizkus ilirizma pri Slovencih. Lj. 1939, str. 97—98, 101, 108.
- ³³ Matjašičevo pismo Vrazu z dne 9. nov. 1835. v zagrebški univ. biblioteki.
- Citirano po Ilešičevi razpravi — glej op. 30!
- ³⁴ Vraz Muršču 3. dec. 1835. Vraz, Dëla V, 139—141.
- ³⁵ Muršec Vrazu 20. dec. 1835. ZMS VII (1905), 129.
- ³⁶ F. Kočever, Vrazova literarna zapuščina, Slov. Gospodar 1868, 90.
- ³⁷ Marn, Jezičnik XIX, 20—33.
- ³⁸ Simonič, Slovenska bibliografija I, 456.
- ³⁹ Grafenauer, Zgod. nov. sl. slovstva II, 199; isto SBL.
- ⁴⁰ Jurij Kosmač, Franc Malavašič, Triglav, Zeitschrift für vaterländische Interessen 1865, št. 38—39.
- ⁴¹ Simonič, 455.
- ⁴² Kidrič, Felicijan Globočnik, SBL.
- ⁴³ Simonič, 454.
- ⁴⁴ Kovačič, Slomšek II, 20.
- ⁴⁵ SG 1. maja 1866, 193.
- ⁴⁶ SG 1. julija 1866, 275.
- ⁴⁷ Grafenauer, Bilc Janez, SBL.
- ⁴⁸ Simonič, 36.
- ⁴⁹ Simonič, 368—369.
- ⁵⁰ Karl Capuder, Parapat Janez, SBL.
- ⁵¹ Kidrič, Zgodovina, 668.
- ⁵² Kovačič, Slomšek I, 78.
- ⁵³ Lendovšek, A. M. Slomška Zbrani Spisi I, 232—233.
- ⁵⁴ Anton Kržič, Ocena slovenskih knjig za mladino in ljudstvo. Koledar KTD za leto 1889, 89.
- ⁵⁵ DiS 1893, 95. Prim. tudi SBL.
- ^{55a} Izvirnika Starčka z gore nima nobena dostopna slovenska knjižnica. G. ravnatelj mariborske študijske knjižnice mi je sporočil o tem: »Starček z gore je nedvomno Der alte von den Bergen, ki je na reklamnem listu v izdaji, ki jo ima naša knjižnica, naveden med Schmidovimi spisi; v izdaji sami pa dela ni, čeprav je označena kot »vollständige Ausgabe«. Kako to, ne vem.« (11. jun. 1938.)
- ⁵⁶ Drobtinice 1894, 118—130.
- ⁵⁷ Izvestja Kranjske gimn. za l. 1934/35, kjer je Watzlov nekrolog.
- ⁵⁸ Marn, Jezičnik XXX, 22.

- 59 Schmid, Erinnerungen I, 6.
- 60 Brinar, o. d. 16.
- 61 J. Glaser. Literarne predloge in paralele, ČZN XXV, 89—105, 205—212.
- 62 Kovačič, Slomšek I, 76.
- 63 Glaser, Literarne predloge, 206.
- 64 Drobthinice 1849, 189—190.
- 65 Glaser, Lit. predloge, 103.
- 66 Marn, Jezičnik XXIV, 30—31.
- 67 Janko Glaser, Lipold Jožef, SBL.
- 68 Drobthinice 1862, 202—203; Zbrani spisi I, 21.
- 69 Drobthinice 1862, 249—250; Zbrani spisi I, 37.
- 70 Drobthinice 1849, 182—184; Zbrani spisi I, 139—142.
- 71 Glaser, Lit. predloge, 208—210.
- 72 Lendovšek, A. M. Slomška Zbr. spisi I, 192.
- 73 Kočvar, Iz Vrazove lit. zapuščine, Slov. gospodar 1868, 90.
- 74 Glaser, Lit. predloge, 105.
- 75 ZMS 1901, 142.
- 76 Glaserjeva ugotovitev, da je Vodena roža iz igre Die kleine Lautenspielerin, se mi ne zdi verjetna, dasi je tam tudi natisnjena; pesem je v obeh ljubljanskih primerkih Schmidovih Blüten: Volks- und Jugendschriften, str. 47, in Jugendschriften, str. 37—38. Da je iz te zbirke, priča že naslov, ki ga v igri ni. Pač pa pesmi v mariborskem primerku, ki je novejšega datuma, ni; odtod Glaserjeva domneva.
- 77 Novice 1846, 177.
- 78 Marn, Jezičnik XXIII, 88.
- 79 Solski prijatelj 1854, 349—350.
- 80 Vrtec 1872, 6—7, s sliko.
- 81 Andrej Praprotnik, Pesmi cerkvene in druge; Knjižnica za mladino, 13—14. snopič, Gorica 1896, 116—120.
- 82 Praprotnik, Pesmi, 142—144.
- 83 Zg. Danica, list 31.
- 84 Koledar za Slovence v povzdigo katoliškega duha za prestopno leto 1856, 37—39.
- 85 Val. Orožen, Zbrani spisi, 23.
- 86 Slovenske večernice 44. zv. 1890, 67—68.
- 87 Kol. DsM za leto 1891, 47—48.
- 88 Tone Brezovnik, O knjižnicah za slovensko mladino, Popotnik 1880, 371.
- 89 Jakob Alešovec, Kako sem se jaz likal I. zv. (1910), 121—122.
- 90 Novice 1866, 231.
- 91 Novice 1880, 175.
- 92 Popotnik 1880, 252.
- 93 Cvetje z vrtov sv. Frančiška 1887, platnice 1. št.
- 94 LZ 1890, 575.
- 95 Slov. Večernice III. zv. 1861, 39—43.
- 96 Alojzij Jerše, Krištof Šmid, Vrtec 1877, v več št.
- 97 Simonič, 455; isto Grafenauer, Kratka zgod., 140.
- 98 Pirjevec, Kosmač Jurij, SBL.
- 99 Schmid, Erinnerungen IV, 201.
- 100 Goedeke, Grundriss.. X, 36.
- 101 Ustno sporočilo.
- 102 Šafařík's Geschichte I, 91.
- 103 Simonič, 454.

Vratuša Anton

Jezikovne razmere v severnem Prekmurju in slovenskem Porabju.

V prostem času letošnjih velikih počitnic sem obiskal Slovence ob Rabi, da bi nabral pri njih gradiva za izpopolnitev in razširitev pred letom začetega opisa govora svoje rojstne vasi Dolnje Slaveče v Prekmurju. Namen mi je bil v glavnem ta, da doženem na terenu samem, kako daleč segajo pojavi, ki so mi znani iz domačega govora, in da razberem, v koliko se jezikovni pojavi krajev ob Rabi strinjajo z že poznanimi, oziroma kolikšen obseg zavzemajo »posebnosti«, kakršne sem opazil pri ljudeh, ki so prihajali s Senika ali morda še celo od Monoštra semkaj na našo stran. Omeniti moram že zdaj, da je izraz »posebnosti« le relativnega značaja in se nanaša predvsem na razlike slovarskega pomena in obsega, ki jih opazi tudi nešolanec, kakor sem imel to ponovno priliko videti na svoji poti. Če je namreč nanese na pogovor sosednje vasi — in to se je dogajalo na vsaki postojanki — so mi vaščani z največjim navdušenjem postregli s svojim znanjem in največkrat hudomušno naznačili kakšno tako »posebnost« iz sosedne vasi za »bákarsko«. Tako so mi n. pr. dopovedovali v Slovenski vési, tik pod Monoštrom, da imenujejo ob meji (v Ritkarovcih, Verici in na naši strani v Čöpincih) zajca »*ritomigaš*«, pri njih da mu pa pravijo »*zârac*«, ali pa: če hočete koga v Slovenski vési razžaliti, mu le recite, da ima na glavi »*krščák*«, dalje na jugu boste pa povsod slišali ta naziv poleg »*kranščák*« in »*kâlap*« ali »*kâlapoš*«. Slično so mi drugod povedali, kako da so čudni njih sosedje, ki še pravega imena nimajo za »*kûko štûra na rêjpâ klêjšča mâ*« (= strigalica). Da je prav naziv za strigalico tako značilen za posameznika iz vasi in tako rekoč za označitev govora sosedne vasi po pojmih preprostega vaščana, nam ne bo neumljivo, če navedem nekaj imen za »žival, ki tako rada v ušesa zleze«: *fûlamaiza* (Slov. vés) *fârmakûča* (Trdkova) *fârarska kûsa* (Sv. Benedikt), *štriglanca*, *štriglaça* (sev. zap. kot Goričkega), *tûsica* (Pánovci), *štrglâjca* (na goričkoraavenski meji) itd. Najznačilnejši je vsekakor naziv iz Slovenske vési, ki je skovan iz madž. *fûl* (uho) in nem. *Ameise*. Razen tega so mi stalno navajali kot značilnost kakšne vasi, ali ženska pravi o sebi »*nôso*« ali pa »*nôsla*«. Le redko se je zgodilo, da je komu ušla kakšna opazka o

glasovni spremembi. Prav za prav ves čas popotovanja samo dvakrat: v Slovenski vési me je Bedič opozoril, da govore v Sakalovcih (vas leži pol ure hoda jugovzhodno od Slov. vési) »*ádan*« in pripomnil: »*Prinas pa právímò ádan, pa sa smagějimo, děj pa ějva máo, ěj jü žj Ádan töj gěj*« (»pa se smejemo, kje imajo Evo, če je že Adam tukaj«). Še večja posebnost pa se zdi okoličanom Šalovec (vas leži blizu Hodoša na jugoslov. strani) šalovski »*ö*«. (*pröša, prödga, snöa, kolöna, röpa* itd.; staro-akutirani e in e < z: sömlo, ki je dal v prekm. splošno ozek *ě*, je prišel v tej vasi v vseh pozicijah in brez ozira na soseščino v *ö*). Te primere sem navedel zato, da opozorim na važno dejstvo, zakaj se v obmejnih pasovih najprej poznajo leksikalni vplivi: nenavadno ali tujo besedo uho takoj ujame; tudi za oblikovne razlike (*nöso : nösla*) je bolj dovzetno kakor pa za glasoslovne spremembe. Te morajo biti že občutno različne in nekaj čisto posebnega, da jih dojame in postane nanje pozorno tudi uho nejezikoslovca (*rěpa : röpa*). Naj opomnim še, da se mi je dogajalo pri podeželskem izobraženstvu večinoma isto; tudi njih ušesa so rabločutna predvsem le za leksikalne razlike v govoru.

Slovenci, ki so ostali onstran meje, ko se je ta ustavila pri Srebrnem bregu, so kompaktno naseljeni v tehle vaseh, če gremo od Monoštra proti jugu: Slovenska vés, Sakalovci, Otkovci, Števanovci, Andovci, Verica, Gor. Senik; občutno manjšino imajo v Dol. Seniku (ta bo že skoraj nemški) in v Židovi. O slovenskem življu v okoliških vaseh pa pričajo samo še imena: Farkašovci, Csörötnök (prim. *črěta*), Troštje (Tröušťva) . . . Povojna politična meja še ni pokazala kakšnega večjega vpliva: severni gorički govor se nadaljuje še preko meje; le tujca ogovarjajo in pozdravljajo madžarski, kar pa je treba razumeti kot odraz razmer. Edino v Slovenski vési in v bližnjih Sakalovcih nalletimo na pojave, ki jih sicer ne srečamo ob Rabi. To pa je povsem razumljivo: ti dve vasi sta geografsko ločeni od ostalih in najbolj odprti madžarskemu vplivu iz Rabske doline.

Kljub temu pa ne morem potrditi vesti dr. Pavla, da bi v Slovenski vési »staro in mlado lomilo madžarski«, niti se ne strinjam z njegovim nagrobnim napisom Slovencev ob Rabi, objavljenim v Etnologu IV, kjer razberemo táko prepesimistično sodbo iz besed: . . . »zato je resna znanstvena potreba, da čimprej zberemo njihove (= Slovencev ob Rabi) jezikovne, slovstvene in narodopisne zaklade«, da ne bo vse to z narodom vred utonilo v madžarskem morju. Lepa stvar, če se bomo omejili le na reševanje omenjenega, narod pa prepustili usodi! — Prehodil sem križem vse slovenske vasi ob Rabi in moram reči, da sem prišel do drugačnih zaključkov; pa ne morda na romantični podlagi, ampak iz čisto preprostega razloga: zavoljo konservativnosti preprostega

človeka. Saj še v Slovenski vési, ki je najgloblje v tujem okolju, ne znajo starejši madžarskega jezika.

Pričujoče poročilo ne bo zaključena sodba o narečju rabskih Slovencev, niti celoten pregled govorov severnega Prekmurja, ki sem ga prehodil. Za kaj takega stvar še ni dozorela. Treba bo še marsikatero vas prehoditi in marsičemu prisluhniti ter se šele nato za kaj določenega izreči. Pač pa hočem podati v nekaj črtah, kako sem si delo ob nabiranju blaga za prekmursko dialektologijo zamislil in kakšne uspehe sem dosegel do sedaj. V drugem delu pa bom z nabranim materialom dopolnil nekatera dosedanja mnenja o teh govorih, oziroma popravil napačne trditve o pojavih, ki smo jim do zdaj gledali napačno ali pa vsaj spačeno lice, in podal strokovnjakom v pretres nekaj značilnosti, o katerih do danes še ni bilo govora v naši dialektologiji — in ki nam utegnejo marsikaj če že ne odkriti, pa vsaj povedati s svojo obliko kot tako . . .

Prijetna dolžnost mi je, da se ob tej priliki zahvalim vsem, ki spremljajo moje delo z naklonjenostjo, posebno pa svojemu učitelju prof. dr. Franu Ramovšu, ki mi je dal pobude za nadaljevanje načetega dela in kr. banski upravi v Ljubljani, ki je priskočila velikodušno naproti in mi omogočila večtedensko popotovanje onstran in tostran meje. Z enako hvaležnostjo se spominjam tudi vseh, ki so mi šli ob delu samem na roko; mislim predvsem naše vrlo učiteljstvo in mlado duhovščino ter nešteto onih »mladih in starih, malih in velikih«, ki so mi razkrivali dan za dnem svoj besedni zaklad.

I.

Razume se samo po sebi, na nisem šel na delo nepripravljen, mislim reči: ne brez načrta za delo. Sestavil sem si že v Ljubljani vprašalne pole v obliki nekakšnega slovarja z okrog 2500 besedami. V prvo kolono sem napisal izraze iz svojega rojstnega kraja in jih uredil po glasoslovnih pojavih tako, da mi je bilo delo potem lažje in možna preglednost vsega gradiva že ob nabiranju ter eo ipso tudi omogočeno čim točneje zasledovanje raznih jezikovnih pojavov in njih razsega. V naslednjih kolonah so pač bila samo še ob vrhu napisana imena postojank, ki sem si jih bil že prej izbral predvsem glede na to, ali je tam kdo, pri komer bi lahko zanesljivo in mirno opravljal svoje delo. Morda se utegne komu zdeti taka, že vnaprej pripravljena shema pretesen oklep za nabiralno delo. Priznati moram, da mu ne bi mogel preveč ugovarjati. Že zato ne, ker sem se sam prepričal, da pri sestavi pole nisem vzel vsega v obzir. Sicer sem pa bil na to že vnaprej pripravljen in me omenjena ureditev vprašalnih pol ni

prav nič razočarala. Saj sem vendar vedel, da bom imel opravka z živim govorom, ki utegne imeti toliko obrazov, kolikor ljudi ga govori. Dodati sem moral res še med potjo marsikaj (in s kakšnim veseljem sem dodajal, saj je bilo vendar vse novo, kar sem dodajal), tako n. pr. v Slovenski vési: *griëbla*, *ëjëla*, *klëpatä*: splošno goričkemu *grüblö*, *ëälö*, *kläpatä*, (*klapätä*); ali *fëis*, *mäus*, *přs*, *für*, *osanäjs* (Slov. véš): splošno gorič: *fëist*, *möust*, *přst*, *fürt*, *osänäjsät* ali: *siëbar*, *siëta*, *tnöëa*, *ëodnëi* (Slov. véš): *sëvär* (*sövär*), *säbä*, *vnöëi*, *vodnëi* itd. ($v > b < b$) poznajo v Slov. vési vsi starejšega rodu; enako v Sakalovcih, na Gor. Seniku, v Ritkarovcih, na Verici so pa le redki — v ostalih krajih pa — (in mlajši rod v omenjenih) točno ločijo $v : b$ in ne poznajo $ë$. Toda prav ob tem dodajanju sem spoznal dobro lastnost take razdelitve gradiva: ob že znanih pojavih sem nemoteno nizal nove, še nepoznane in jim načrtaval meje ter zlahka ugotavljal medsebojne odnose, ne da bi pri tem preglednost kaj trpela. Edina slaba lastnost je bila ta, da sem se moral ob takih, prej neznanih pojavih, dokajkrat vračati v kraje, od koder sem bil prišel, če sem hotel natančno in zanesljivo ugotoviti, do kod sega kakšen pojav v isti obliki. Vračanja na staro mesto me pa mislim, ne bi obranila tudi nobena druga razdelitev gradiva, če bi hotel že med potjo vsaj v glavnem urediti nabrano blago in kolikor mogoče načrtati življenjski prostor posameznim pojavom.

Prva postojanka za delo mi je bila Bedičeva domačija, po domače Ričinä, v Slovenski vési ob Monoštru (Mönoštar v rabskem govoru). Boljšega vira za besedni zaklad in bolj ugodnega kraja za zapisovanje, kot je bil pri Ričinih, si res ni mogoče želeli: sodelovali so z menoj vsi, od najstarejšega do najmlajšega.

Gospodar me je že čakal — in tudi delo samo mu ni bilo neznano, ker so se mudili pri njem že pred mano tudi drugi obiskovalci Porabja. Da, Bedič, preprosta kmečka duša, a pametna in bistra glava, je celo neke vrste jezikoslovec. Izraza, ki me je zanimal, je iskal — in tudi našel še drugih, podobnih.

Zgodilo se je celo, da je prihitel z dela »ves v ognju«: »G'ä, *gospäut*, *töga sta pa škä nëi zapisalä*«. Od otrok se pa tako ni nobeden vrnil iz šole, da mi ne bi prinesel kakšnih rastlin ali drugih predmetov, večkrat tudi takih, ki so bili za moje zapisovanje brez pomena. A zapisati sem jih moral, da ne bi užalil mladih pomagačev. K Ričinim so se pridružili še sosedni otroci — in kmalu jih je bilo okrog mene »za äno mälo bëžanä«. Da, lepega večera so mi privedli celo očanca s konca vasi, ki mi je pripovedoval o vražah in prilikah, o običajih in starih spominih. Seveda, ker se je kaj kmalu razneslo, da ne odhaja nihče od mene praznih rok. — Otrokom se utegne izpolniti že

dolgo gojena tiha želja o izložbenem oknu v trgovini, očanec si pa lahko nekajkrat več kot navadno natlači pipo. In veseli so bili oni in zadovoljen sem bil jaz.

Ponekod pa je bilo treba previdnosti in prigovarjanja nič koliko, preden sem kaj izvedel. Drugod niti govora ni bilo o tem, da bi človek sedel, vzel vprašalne pole in pisal. Kaj še! To bi se reklo, poditi ljudi od sebe in si zapirati vrata pred nosom. Šele, ko smo se pogovorili o letini, o pridelkih, o nadlogah in težavah; šele, ko so uvideli, da se prav za prav razumem na njihovo delo (včasih je bilo treba celo za plug in koso prijeti), se jim je začela luščiti debela skorja nezaupanja s preizkušenege in večkrat v boli prekaljenega srca. Šele tedaj je bilo mogoče navesti pogovor na kaj bližjega; navadno so se vrstili opisi domačih v Ameriki, Nemčiji, na tujem: o nekdanjih dobrih časih in o mladih letih, o starših in o staršev starših je tekla beseda. Tak pogovor se je utegnil tudi precej raztegniti, a prazen ni bil nikoli in za moje delo ne brez pomena: mimogrede sem dognal, od kod je oseba, ki z njo govorim, ali se je priženila od drugod, ali se je rodila v isti vasi; ali je hodila mnogo po tujem, ali pa je doma od mladih nog; ali je globlje pogledala v knjige, ali pa je njena izobraženost le v naravnem razumu — ker vse to so momenti, ki jih je treba poleg starosti izpraševanca upoštevati ob zapisovanju narečnega gradiva. Vsega tega je bilo treba, preden sem sploh smel vprašati: »*Kāk pa tōmŋ prīvas prāvŋtū?*« Pa še po vsem tem je bilo to vprašanje včasih prerano. V tem primeru je bilo pač treba nadaljevati »z uvodom«, včasih pa celo pustiti vse skupaj in iskati kaj bolj pripravnega. Ljudem se namreč ne zdi čudno, če jih sprašuješ o sorodnikih in o svojcih, pa četudi do petega kolena nazaj. Z veseljem bodo govorili o vsem tem. Ne gre pa jim v glavo, zakaj hočeš vedeti, kako se pravi pri njih na primer »*tīstōmŋ, kă ēlvōka vġē, tē pa dālāč fkrāŋta skōčē, pa sū f pōstālŋ rādo dŋžŋ.*«

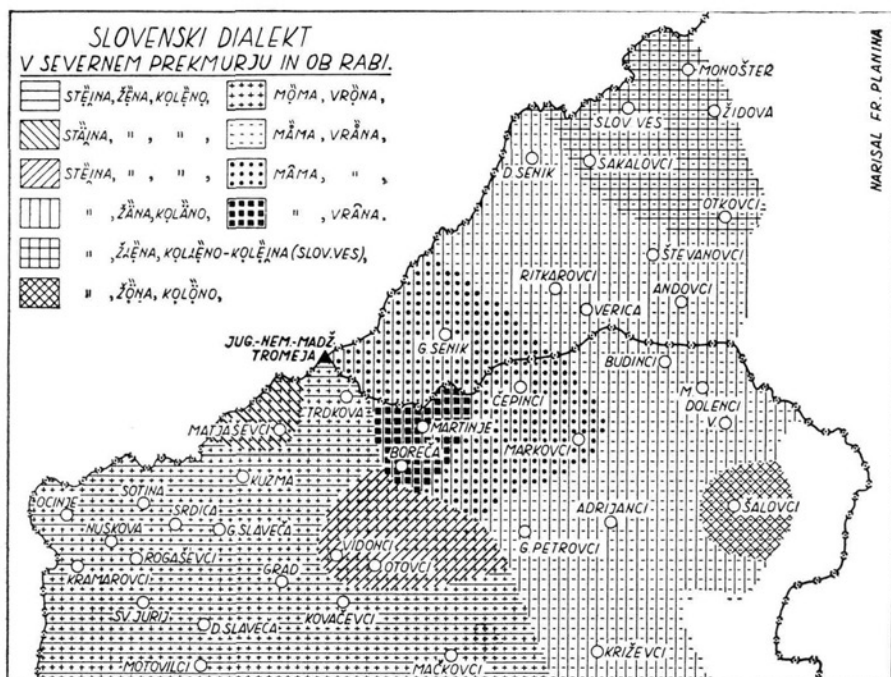
»*D'ā, būa, vrākū nōŋ dāŋ, vġŋ pa vī tōŋ tāk tū¹ znātū samŋ*« (Sla-veča), se ti bo navadno glasil odgovor, češ kako to, da te še celo take neumnosti zanimajo. Če bi zdaj začel opravičevati svoje početje s tem, da pravijo ponekod »*būŋa*«, drugod pa »*būa*« — in da bi ti rad vedel, kje se govori tako in kje drugače, ne bi nič opravil, ker bi te navadno zavrnil, da to pač ni nobena razlika, če kdo reče »*būa*« ali »*būŋa*«

¹ V članku pisana *ū*, *ŋ* se mestoma nagibata na diftong *ūŋ*, *ŋŋ* in to bolj v izglasju kakor pa v sredi besede; bolj v počasnem govoru kakor pa v hitrem. Da je *i*-jevski element pri *ū* le težko zaznaven, je razumljivo iz narave *ū*. Pri *ūŋ* obstoji diftongični *ŋ* v delni razokrožitvi ustnice in v še večji zgoščenosti jezikovne ploskve in njenem dvigu proti nebu; pri *ŋŋ* pa le v drugem pojavu.

»Päröyvna iä säkša na ělvöčö krř, pa čĭ iö zovĕjlä ütak alĭ pa täk«. Bolje pa si opravil, če si se oprl na razlike, kakor : *oräy* (Slov. vés) : *oröy* (Gor. Senik) : *rör* (Slaveča) : *lör* (Turnišče), ali *rogöy* (Slaveča) : *oräy* (Slov. vés) ali morda *krbläča* (Slaveča) : *drvĕnka* (Slov. vés). Sicer si utegnil biti tudi zdaj deležen čudne vrste usmiljenja in sočustvovanja, češ »kã sĭ ělvövk vârašĭ sã nazmĭslĭ, čĭ drügoga dĕla nĕma« — toda dosegel si svoje : lahko si začel z delom.

Neznana stvar v slovenistiki je bil med drugim do zdaj tudi prehod za $\acute{a} > \grave{o}$ za istozložnima *n*, *m* in pred njima, če jima sledi likvida ali vokal. Pavel je v svojem opisu cankovskega govora sicer namignil, da se v okolici Mačkovec govori *möma* : ravenškemu *mãma*, a večje pozornosti na to ni nihče obračal. Nasprotno pa Pavel v istem delu sploh niti omenil ni sličnega pojava s stalno dolgim \acute{e} (*cĕna*), s staroakutiranim \acute{e} (*kolĕno*), s sekundarno poudarjenim \acute{e} (*žĕna*), z novoakutiranim \acute{e} , \acute{e} v nezadnjem zlogu (*žãnatĭ*, anal. po prez *žãna*), kakor tudi z novoakutiranim \acute{e} , \acute{e} v nezadnjem zlogu, podaljšanima že zgodaj po analogiji (*sãna < svãna*) — toda v tem primeru le pred nosnikom (*m*, *n*), če mu sledi vokal ali likvidi *l*, *r*. Pavel navaja v omenjenem delu oblike : *cĕina*, *kolĕno*, *žãna*, *žĕnan*, *žĕnatĭ* in *sĕna*. V tej obliki so prišle te besede v slovenistiko in bile temu primerno obravnavane. Brez pripomb in brez razmotrivanja o vzrokih za drugačne reflekse v severnih govorih (to kdaj kasneje) navajam tukaj le primere iz območja, ki sem ga prehodil : *cĕina* (Slov. vés — Sakalovci — Verica — Števanovci — V. Dolenci — Markovci — Trdkova — G. Petrovci — Sobota) : *cĕina* (Kuzma — G. in D. Slaveča — Grad — Motovilci — Sv. Jurij — Sotina — Kramarovci — Nuskova — Fükšinci) ; *kolãno* (Gor. Senik — V. Dolenci — Markovci), *kolãna* (Sobota) *kolĕno*, (Kuzma — G. in D. Slaveča — Grad — Motovilci — Sv. Jurij — Sotina — Kramarovci — Nuskova — Fükšinci) : *kolĕina* (Slov. vés) — da ne omenjam *kolöno* (Šalovci). Enake reflekse kakor *kolĕno* daje tudi *žena* s to razliko, da je na Cankovi po Pavlovem sporočilu *žãna* : *kolĕno*. (Nasprotno pa se nahaja *žãnatĭ*, *sãna ob žĕna* (torej Kuzma — G. in D. Slaveča — Grad — Motovilci — Sv. Jurij), *žĕnatĭ*, *sĕna* ob *žãna* pa le od Cankove na jug. V glavnem se ujema tudi zemljepisna razširjenost oblike *vĕjnüc* z obliko *žĕna* in *vĕjnac* z *žãna*. K temu bi bilo dodati še interno spremembo $\acute{e}i > \acute{a}i$, ki pa bo gotovo najnovejša tvorba in le lokalnega značaja, ker sem jo ugotovil samo v Matjaševcih in sicer le pri najmlajših — in pa nekako prehodno ozemlje Vidonci — Otovci z *vĕjnüc* : *žĕna*. Videti je torej, da so ožine oziroma širine e-jevskih glasov, povzročene po naslednjem nosniku, razdeljene v glavnem tako, da se krije razširjenost posameznih besednih tipov (*žĕna/cĕina/žãnatĭ* : *žãna*, *cĕina* : *žĕnatĭ*); primerjaj skico. Še bolj

zanimiva pa postane stvar, če si jo ogledamo v zvezi s prehodom *māma* > *mōma*. Če je tudi ta prehod mlajšega značaja, kakor utegne biti zoženje v *žēna*, *vējnāc*, potem bi se moral pojaviti tip *mōma* ob strani teh dveh oblik. Dosedanje raziskovanje mi je to res tudi pokazalo in potrdilo; *mōma* poznajo namreč vsi kraji od Kuzme na severu pa do Motovilec na jugu (za južnejše kraje še nimam lastnih podatkov; Pavel naznača povsod *māma*, razen omenjene pripombe) in od Sotine na zapadu pa še čez Otovce na vzhodu. Odšteti moramo otoček z

māma, ki ga srečamo deloma že v Gor. Seniku (*grānica*), in ki je v Martinju edini, a v pasu Trdkova — Markovci — Šalovci (brez V. Dolenc na vzhodu) le delni zastopnik: *nāma*, *vāma*, *āmān*, *māma*: *vrāna*, *pāmāt*, *māma* (prim. skico).

Ne bo nezanimivo, kako sem prišel do teh podatkov, to se pravi: kako sem mogel dobiti v razmeroma kratkem času, ko sem moral prehoditi peš vse Porabje in ogromno večino hribovitnega Prekmurja, toliko zanesljive podatke. Izkušnja me je izučila, da se vsi jezikovni pojavi ne spreminjajo enako hitro in v enakem obsegu, zato nisem povsod predelal vsega gradiva, ampak samo ono, kar se mi je že v prejšnjih postojankah izkazalo za najmanj stalno in ono, o čemer sem vedel,

da se tu govori tako (*mōma*), tam pa zopet drugače (*māma*). Tukaj se omejim prav na ta primer. Pobral sem kamenček na cesti in ga vtaknil v žep. Če sem naletel na otroke, ki so me radovedno ogledovali (in to je bilo stalno), sem vzel kamenček in vprašal: »*Nō mlāiši, štāri šēřika nika dobi?*« Samo ob sebi razumljivo, da se je najpogumnejši potrudil bliže, da bi videl, kaj imam v roki: »*U, kã mo pa s kōmla dēlo?*« se je navadno oddaljil poparjen. »*Tēj sã sōmo nōrca z nãs dēla*«, so enoglasno ugotovili. Pa sem potegnil iz žepa venček iz rdečih in belih »*korin s papēira*«, ki sem si ga dal narediti že onstran meje: »*Nō, kã pa tōy bi rāi mēli?*« »*Oū, vējnūc pa, vējnūc*«, so se razveselila posebno dekleta.

Seveda jim nisem dal niti *kōmla* niti *vējnūc*, ampak sem jih drugače potolažil. Čim pridneje sem segal v denarnico, tem večjo družbo sem imel in tem pogosteje so mi bile na uho zaželene oblike: *kōmla*; *kãmla*; *kām̃la*; *vējnūc*; *vējnūc* . . .

Za šalovski *ö* je bilo še laže. Pokazal sem enostavno na kupe buč in dejal, da kupujem tisto, kar je v bučab. »*A sōman t'ipūāo gospōut?*« se je glasilo vprašanje, — in zame je bilo dovolj. Seveda se za *sōman* nismo pogodili, ker ga je ljudem treba za »*tikřinōli*« in pa — ker sem premalo ponujal zanj. Slučajno pa sem se mudil v šalovski okolici prav na nedeljo. Ljudje so hiteli k službi božji. Ko sem jih srečaval, sem jih spraševal, kam in zakaj. »*Či jū pa nadōla, pa idēimo ř cōrkāř k prōdgū*«, so odgovarjali. Tako sem se prepričal, da je *sōmlo* omejen le na Šalovce in da je vse naokrog *sēmlo* (*sāmlo*). Dočim je splošno v prekm. asimilacija *ě > ö* omejena le na primere sosesčine *m* ali *v*, se je v Šalovcih zavoljo močne in intenzivne artikulacije *ö* posplošil.

II.

Primerjajoč literaturo o prekm. govorih z lastnimi zapiski sem prišel do zaključka, da je dosedanje znanje o prekmurščini dokaj površno in v marsičem nezadostno. Krivi smo pač Prekmurci sami, ker se nismo pozanimali tudi za to stvar.

Glavni vir za živi prekm. govor je bila dosedaj študija dr. Pavla o cankovskem narečju (*A vashidegkuti szlovén nyelvjárás hangtana*, Budapest 1909, str. 148), ki opisuje pač cankovski govor; imeli pa so jo navadno za opis celega prekm. narečja, dasi smo slišali navadno zatrdila, da so v prekm. trije govori: dolnji, srednji in gornji. Za dolnji govor se je oglasil tu in tam včasih Novak in dopovedoval pravilnost nekaterih pojavov. Toda čez bežne opombe se njegovi zapiski niso

dvignili. To še končno ne bi bilo nič hudega, a hujše je in poprave potrebne, kar je zapisal prof. dr. Pavel Avgust v Etnologu IV. Ko je pisal o odprtih ognjiščih in rabskih Slovencih, je oskrbel svojo študijo z domačimi izrazi za razno orodje v kuhinji in sploh okrog hiše. Podal je tudi zapis rabskih slovenskih vasi v fonetičnem zapisu. Sestavljalec slovenske bibliografije za JF XV, je menil, da je v Pavlovi študiji vse, kar je dialektičnega blaga, »fonetično točno zapisano«.

Ni moj namen, da bi se spuščal v podrobnosti in popravljaval malenkost za malenkostjo, ampak se ustavim pri najbolj vidni črti rabskih govorov, pri posebni obravnavi nenaglašene vokalizma in tu zopet samo nenaglašene splošno prekm. \acute{i} (< \acute{e} , \acute{u} , \acute{e}) in $\acute{ü}$.

V Ramovševi Hist. gr. VII (Dialekti) berem opombo (str. 184): »... posebno pogosto je $a > \acute{ü}$ v severnem govoru: *dvārī* — *dvārī*, *zamanica*, *masitñak*«. Ta »pogosten« bi se dal za najsevernejši del (Slov. vés, Sakalovci, Otkovci) zanesljivo nadomestiti z »vedno«, za druge porabske vasi in za obmejne na jugosl. strani s »splošno«, dočim ustreza stanje drugod omenjeni trditvi. Zdi se mi, da je prišel Ramovš do take formulacije na podlagi gradiva, ki ga zapisal Pavel v Etnologu IV. Potrjuje me v tej misli še nekaj opomb manjšega značaja (n. pr. *küña*), na katere dr. Pavel l. c. izrecno opozarja in jih je Ramovš pri svojem velikem delu upošteval.

Vemo, da je slovenski nenaglašeni vokalizem zelo odvisen od soseščine. Različni pojavi asimilacije in disimilacije so splošno znani. Svoje vrste asimilacija je tudi vokalna redukcija, ki jo poznamo v slovenščini pod imenom »moderna vokalna redukcija« in ji je bistvo v tem, da vokali zavoljo površne in mlahave izgovorjave po prehodnem razširjenju menjajo vokalno barvo ali pa celo popolnoma izpadejo. Druga slovenska narečja (zapadna bolj, vzhodna manj) so prešla v tej smeri že ogromno pot, prekm. pa je prav za prav v glavnem danes tam, kjer je bila n. pr. dolenjščina za Trubarja (*člōvīk!*). Dalje vemo, da je izpad vokalov odvisen predvsem od govornega tempa, od pozicije in od stremljenja za olajšavo govora. Čim počasnejši je govorni tempo, tem manj je prilike za vokalno redukcijo. Dalje je močnejša vokalna redukcija na koncu besede, v posttonični in predtonični legi, kakor pa v tonični; ta razen nekaterih analogij sploh ne pozna vokalne redukcije in se omejuje v taki poziciji le na asimilacijske pojave (*vüdo* [Trdkova], *võra*, *obõma* [splošna]). Glede težnje za olajšanjem izgovorjave pa je zopet treba pomniti, da je v jeziku še drug moment, težnji za olajšanjem popolnoma nasproten, namreč težnja za razlikovanjem besed, ki je zopet močnejša v govorih počasnega tempa in manj opazna v govorih hitrega tempa.

Bilo je potrebno, omeniti to, preden podam svoje gradivo za $\acute{a} < \acute{ä}$ in pregledam Pavlove podatke v Etnologu IV, ter preden se dotaknem tipičnega porabskega pojava prehoda izglasnega \acute{t} , pa naj je nastal iz kakršnih si bodi virov, v $\acute{ä}$. To dvojje nas opravičuje v trditvi, da je zasnovan porabski govor na bazi velike vokalne širine nepoudarjenega vokalizma na eni strani, da pa ustreza temu načelu na drugi strani zopet le izglasni \acute{o} , medtem ko se je predtonični in posttonični v začetku besede in v sredini pridružil splošni jezikovni črti vseh prekm. govorov, da je namreč ozek (ϕ).

Že v starih slov. tekstih najdemo zapise »na-« za nikalnico ne- (Trub. *nakar je napolnite teim Vinom*; Krelj: *navkrotni*; Skalar: *narad, nadolshne*; prim. Ramovš v AslPh XXXV, 309). Danes pozna vsa Gorenjska *naróðen*, v Borovnici imajo *navéřsta, anářst* in analogno po tem tudi v nagl. poziciji: *ádn, ána*. Enaki pojavi v prekm. se razlagajo ali z vokalno harmonijo (*žāēat₁, žalār*) ali pa kot produkt individualne disimilacije (*palatal + ä > palatal + a*): *čalūšt₁, zadvūčara, žalōyca*. Taka trditev je razumljiva in pravilna, kakor je tudi razumljivo, da se je sporadično zvršil analogno isti proces v tonični legi (*žālōt, cāsar*, po *žalōda, casāra, casarica* in po *cāsar* tudi *cāsarca*), *qdan* (Sakalovci). Analogija pa je šla še dalje v porabskih govorih, kjer je tudi: *zama-nica, capika* (Slov. véš), *palātā* peljati (Sakalovci). Vendar pa bi bilo nepremišljeno trditi, da je samo analogija povzročila v Slov. véši splošno $\acute{ä} > a$, posebno še, če upoštevamo tudi razvoj izglasnega $\acute{t} > -ä$, ki zavzema isto zemljepisno razširjenost kot $\acute{ä} > a$. V prilog vplivanja likvide na prehodni ä govori dejstvo, da najdem primere, kakor *ōstar, dōbar* tudi še v Trdkovi, kjer je sicer $\acute{ä} > a$ omejeno samo na primere vokalne harmonije $\acute{ä}-ā > a-ā$ (*klapāč, vazāč*), in pa na pojav, ki priča o mlahavosti jezika in kaže na težnjo po čim nižji, mirovanju bližji legi jezikove ploskve (*lati, latēt₁, dātālca*).

Za $\acute{ä} > a$ prim.:

1. *sanāy, capika, madēřna, lanū, zamlāy; pēřsak, sēřman, vēřnac, dōvac, dōbar, ōstar, pāmat, idēta* 2. pl. »greste«, *pišan* »pišem«: Slov. véš, Otkovci, Sakalovci;

2. *nabiřsa, madiřna, lanā; piřtak, dōvāc: kālac; dōbār*: Šalovci, Markovci, Andovci, Verica;

3. *nāstalca, casarica, sanōy: cipika, pēřtūk, kālāc, mřlāc*: zapadno in jugozapadno od črte Gor. Senik — Trdkova — Boreča — Vidonci — Grad — Mačkovci.

Ti, na tem mestu le v skupem številu navedeni primeri, nam vendar dovolj zgovorno povedo, da je v območju 1. prehod $\acute{ä} > a$ tako

rekoč izveden do konca, medtem ko je 2. prehodno ozemlje do 3., kjer je stanje splošno prekmursko.

Kljub temu pa najdemo na ozemlju 1. *ä* tam, kjer bi po naprej povedanem pričakovali *a*; prim.: *gämlēn, zdrävǵä, kölgä, väugalgä, räštččkä, na znänü*. Vpliv predhodnih palatalov je jasen.

Ob vsem tem mi je nejasno, odkod Pavlu v Porabju zapiski, kakor: *püpeo, glädälo* (v Slovenski vési je vendar feminizacija neuter izpeljana do največje mere izmed vseh prekmurskih govorov, posebno pri najmlajših — in Pavel sam pravi, da mu je neko dekletce opisovalo predmete), *nädä mēlo, f krnicǵ sä müjvlämo* itd. Mislim, da je vplival na Pavla cankovski govor, od koder je Pavel doma, in ki spada pod 3. Možno je, da je Pavel na podlagi domačega govora rekonstruiral obliko po spominu. Da ne bi Pavel pravilnih oblik slišal, mi je neverjetno, ker sam opozarja na tak prehod v Etnologu IV., ko govori o »nenavadnem zlitju odprtega *ä*-ja in *a*-ja«; razumljivo pa je, da spričo malo gradiva tega ni občutil kot splošni fonetični zakon teh govorov.

Sicer pa je verjetno, da Pavlu že v opisu cankovskega govora l. 1909. ni šlo preveč za točno podajanje vokalne kvalitete, ko namreč v uvodu jasno pove, da je njegov *o* »madžarski kratki *o*«, *ó* pa madž. dolgi *ó* (l. č., 7) in kasneje (l. c., 16.), da prekmurski *o* »po kvaliteti glasu popolnoma odgovarja madž. *o*« in da doni v atonični legi še »bolj zaprto«, nato pa transkribira z istim *o* tudi diftong *ou*, kjer je *o*-jevski element diftonga zares širok v nasprotju z novoakutiranim *o*-jem v nezadnjem zlogu, s staroakutiranim *o* in sekundarno poudarjenim *o* tipa noga, ki so se do danes razvili v ozki *ö* v vseh prekm. govorih, ki sem jih do zdaj raziskal. Možno bi bilo, da bi imel cankovski govor *ö*:*öu*, da pa bi se na severu s skrajšanjem vokala pomaknilo tudi artikulacijsko mesto nazaj, kar bi dalo zoženje vokala: *ö*. Toda ob izpraševanju tovarišev Prekmurcev sem naknadno dognal, da poznajo za ta *o* ozko kvaliteto tudi v Rankovcih (severno od Sobote), Bodoncih (v višini Cankove), Soboti, Bogojini, Črensovcih, Melincih in Petanjcih — z drugo besedo: tudi tukaj govorijo *ö* v označenih pozicijah. Ker pa poznajo tod (razen najjužnejših, kjer pa vpliv sosednega hrvaškega elementa ni izključen) *öu* za prvotni cirkumflektrani *o* (*böuk, nöüč*), za zgodaj podaljšani novoakutirani *o* (*köüža, röüža*) in za prvotno slovenski dolgi *o* (*golöüp, möüš*), je jasno, da je zožitev *ö*>*ö* kasnejšega izvora; mlajša v pasu severno od Sobote (najširši izgovor je pokazal g. Casar, stud. iur., iz Strehovec), a relativno najstarejša v Porabju, kjer se je že izobrazilo *ö*>*uö* (*uöšac, uöläu, pruösä, müökra, buöžan, müözä, mozolö; vuöda; zuöbac*<*zöbъсв*; Slov. véš). Temu je treba pripomniti, da so zapisi iz območja južnih govorov le bežno ujeti in jih

je treba sprejeti kot take z zavestjo, da utegne nadaljnje raziskovanje tega pojava naše mnenje izpremeniti, vsekakor pa mu dati določnejši izraz. Za zdaj nimamo niti v Kúharjevem »Narodnem blagu...« opore za kakšno odločno trditev, ker vemo:

1. da je Kúharja že Štrekelj opominjal, da ni verodostojen v zapisih, ker mu uide marsikaj književnega,

2. da je Kúharjeva transkripcija netočna in

3. da je Štrekelj sam pri izdaji Kúharjevih zapiskov marsikaj napak razumel in napak popravil, kar je skušal razložiti v ČZN, 33 Novak.

Glede novoakut. *o*, v nezad. zl., staroakut. *o* in sekundpoud. *o* prim.: *bõžŷ, škõda, võla; gõslŷ, mõčnik, stõpa; võda, õkno, õkna* (Slov. *vés; õkna* na Slaveči), *kõza*. V atonični legi pa je temu odgovarjajoče *ó* (*konõypla, rokõy, nogõy, zobõyŷ; ofsõyŷ krü, kopito, korito*). K zadnjemu je pripomniti to, da je *ó* v vseh govorih enako ozek le v notranjosti in na začetku besede, v izglasju pa ne povsod enako: lega je brez vpliva na njegovo kvaliteto v vsem delu, ki pozna *mõma*, vzhodno od tega ozemlja je širše kakovosti, a še vedno ne toliko širok, da bi ga mogli označiti z *o*.

Da pa Pavel »ni naznačil« kvalitete *o*-ja v Etnologu IV (prim. *oráo, orõu; lüna brüzŷ orá, z orõn, polüdüjo, korito, õmälü, žälëzo* itd.) je vzrok v tem, da mi nismo brali *o*, kar njegov znak hoče biti že glede na omenjeno avtorjevo pripombo o transkripciji. Vemo, da odgovarja madž. *a* v naši fon. pisavi *ä, õ*, medtem ko je pisani madž. *o* vedno ozke kvalitete. Madžarščina pozna kratki in dolgi *o*, ki pa sta oba ozka (*oldal, olló* v naši transkripciji nekako *õldäl, õllõ*). Da utegne tako biti, nam govori tudi dejstvo, da je Pavel zapisal porabski pravilno *nãžŷŷe* (če izvzamemo prehod *ŷ > ä*, ki ga Pavel tudi ni označeval), ker ga je pač ločil od cankovskega *nõžŷŷe* in mu torej madž. *a* popolnoma odgovarja za naš *ä*. Sicer pa nam ne gre toliko za to, iz kakšnih razlogov Pavel ni naznačil ozkosti *o*-ja, pač pa hočemo omeniti le, da se je na podlagi njegovega pisanja, ki je bilo pač dolga leta skorajda edini kritični vir za prekmurščino, pač zavoljo tega, ker je bil Pavlov *o* brez znamenja ozkosti in ker je v prekm. splošno *ou* z *o*-jem navadne širine, ki ga pa ni Pavel nič drugače označeval, ter končno tudi zavoljo tega, ker bi bil *o* v najlepšem skladu s splošnim razvojem tega glasu v slovenščini, začelo v slovenistiki trditi, da ima prekmurščina za novoakutirani *o* v nezadnjem besednem zlogu in za staroakutirani *o* ter sekundarno poudarjeni *o* tipa *noga* širok *õ*: *võla, dõbär, õsän, mõlŷn, grõzdä, bõžŷ, kõldä, õlŷ, kõlŷ < kõlje; gõslŷ, mõčnik, võdyca, põkatŷ, stõpa,*

tõca, mõk; võda, õkno, kõza itd. (prim. Ramovš Hist. gram. VII., 185-6 in drugod).

Enako ni Pavel upošteval dejstva, da je v Slovenski vési in Sakalovcih splošno, v Otkovcih večinoma, v Ritkovcih, Verici in Števanovcih pa le deloma izglasni $^i > -ä$. Ker gre ta pojav vzporedno s popolnim prehodom $^i > -a$ je važno, da ga omenimo. Iz množice primerov, naj jih navedem le nekaj: *na mõrata tilü* (ne morete iti); inf. : *kräi, sfëjštü, plëitü, sëjdatü; do gäsënü, tardü, pärvü* in celo *dvëjra* (n. pl. : morda po naslonitvi na *nüva, iža* debelno fleksijo) : splošno prekm. *dvärü*; dalje : *nositü* (nositi) *brügäyca* (n. pl.) v Slov. vési; *nëj smo smëlä dätü, zëjü; të mä* (= mi) *pa pravö* (Sakalovci); *nëj sä nika küpo : äi sî tä nasëi* (Gor. Senik).

Iz konzonantizma omenjam tukaj le, da prehajata ponekod goltnika *k, g* pred prednjimi vokali v k, g , ali celo v t^v, t', d^v, d' , kar je že pravilno omenil Pavel in kar najdemo tudi že v Ramovševih Dialektih, kjer beremo (Hist. gram VII. 189), da sta se »ob Rabi tudi etimološka *k, g* pred sprednjimi vokali sprem. v t', d' . Temu bi pripomnil prvič, da je pas tega pojava mnogo širši, da namreč obsega razen vsega slovenskega Porabja (brez Gor. Senika, ki v tem oziru soglaša z zapadnim delom Goričkega, kjer je *k, g*) še ozemlje, ki se nahaja vzhodno od črte Čöpinci — Markovci — G. Petrovci — Panovci ob madž. meji, tako da so Čöpinci, Markovci in Panovci že deležni tega pojava, G. Petrovci pa ne več. Drugič pa je važno dodati, da predstavlja ta palatalizacija v teh krajih različne stopnje v razvoju. Poglavlje o prekm. *k, k', t^v, t'; g, g', d^v, d', d* je tako obsežno in tako pestro, da bi mu tukaj delali silo, če bi ga vtisnili v to poročilo. Zato se omejujem le na eno važno ugotovitev, na to namreč, da nam palatalizacija *k, g* pred prednjimi vokali, obenem z *vockëj* severnih izgovorov nudi gradivo, kako se je palatalizacija postopno vršila, ker so tako rekoč od začetnega asimilacijskega štadija pa do končnega palatalizacijskega rezultata vse vmesne stopnje v posameznih govorih še izkazane.

Tako imamo :

1. *k, g + ä, e, i, ü > k', g' + ä, e, i, ü*, kar je treba razumeti kot lahko pritegnitev goltnikov *k* in *g* v artikulatorični prostor prednjih vokalov, kakor se izražä Grammont — (Grammont, Traité de Phonétique, 214, 231) :

piskür, gümla, pögibi v Slovenski vési in okolici;

2. $k, g > t^v, d^v$: to se pravi : eksploziji goltnikov, katere mesto se je pomaknilo malo naprej, se je pridružila dorzalna artikulacija, ob kateri je zadnji, dvignjeni del jezika napet in zgoščen, jezikova konica pa visi ohlapno in nevtrarno v ustni votlini. Glas je še vedno zapornik :

t'uat₁, *t'üna*, *d'ümla*, *d'üramänt* (Šalovci, V. in M. Delenci); *ft'üpär* (Markovci *räst'ä* (Verica);

3. *t'*, *d'* > *t*, *d'* tipična postdentalna palatala, ki sta nastala tako, da se je zgostitev, izkazana še v *t'*, sčasoma prenesla tudi na konico jezika, jo zato dvignila in ji podelila aktivno artikulacijsko funkcijo. Pri starejših generacijah je težko najti ta glas, pač pa je skoraj izključno v rabi pri mlajših; tudi v onih predelih, kjer govore starejši sicer splošno *k*, *g* prim.: *t'üna* (Slov. vés) *t'äuka*, *t'äinca*, *vožd'ëi*, *voct'ëi* Sakalovci itd.;

4. pri zvonečem *d'* imamo še četrto stopnjo, kjer se je postdentalni, še vedno palatalni artikulaciji pridružil močan frikativni element: *d'* > *d* (= *dž*). Srečamo ga na vsem ozemlju, kjer se je v konzonanci *konz.* + *j* že izvršila depalatalizacija (*vočkëi*, *röžgö*) za začetni (razen pred *ü*, *e*, *i*, *ü*) in sredinski poudarjeni *j*: *däboko*, *dägoda*, *döma*; za *müdüf*, *vadät₁*, *polhdät₁*, *rdäv₁*, (Slaveča); *däsprök*, *smhdät₁ sä* (Matjaševci); *dük*, *podäs* (Kuzma).

S temi izpričanimi vmesnimi stopnjami palatalizacije je obenem ovržena tudi po Beliču izrečena sodba (JF IX, v oceni Ramovševe Hg. II), češ da je *gümlö* > *d'ümbo* preko **jümlö* — kakor *lidjê* > *lidd'ê*. Izpričane imamo namreč štiri različne stopnje v postopni palatalizaciji, a nobena izmed njih ni in niti ni nujno, da bi nastala iz *g* preko *j*.

V zvezi s tem je treba omeniti še razvoj skupine *st₁*, *sk₁*, ki je dala v govorih s *künä*, *t'üna* *t'üna*, *šk'*, *št'*, *šp'*, s pripombo, da je tukaj mnogo bolj redek *šk'* kot pa *št'* in mnogo bolj individualnega značaja, kar je razumljivo, če pomislimo na prvi palatalni del konzonance (š). Prim.: *iëškäk*, *št'ënac* (Slov. vés); *vüšt'ina*, *rotištv'ä*, *pišt'v₁ sä* (Markovci); *lošt'inä*, *klëištv'a* (Šalovci); *pišt'ä*, *prališkä*, *t₁št'v₁* (Panovci).

Kjer poznamo prekm. *vočkëi*, tam pričakujemo disimilacijsko obliko *piškü* ob *räskä*, kar imamo zares tudi izkazano. Prim.: *prg₁ško*, *dvo-riškä* (Gor. Senik); *škänuc*, *oškica poleg piškü* (Verica); *rotiškü*, *vüškina*, *kä škëiš* (Trdkova). Povsod drugod pa je šč: *okřščün₁*, *prg₁šča*. Imamo pa v Trdkovi tudi *otpüška* < *otpüšča*, kar bi dalo najlepšo oporo trditvi, da sta šli skupina *st₁*, *sk₁* v prekm. prvotno povsod v smeri proti *št'*, da pa je morala biti lokalna razlika v artikulacijskem pogledu, da se je namreč ponekod ojačeval vpliv *k*-jevega območja (disimilacija; in v najekstremnejšem slučaju *šk*), drugod pa da se je pomaknila artikulacija skupine *št* v območje *é* in po depalatalizaciji smo dobili *šč*. Vendar pa me je opozoril g. prof. dr. Fr. Ramovš v ustnem razgovoru, da bi bila taka razlaga spričo splošno slovenskega *st₁*, *sk₁* > *šč*, prisiljena, posebno še, ko srečujemo v živem govoru istih porabskih narečij

čisto individualno spreminjanje palatalov; zdaj razvoj v smeri palatalizacije, zdaj zopet padec v smeri dispalatalizacije.

Da je utegnila na ta razvoj vplivati sosedna madžarščina (sosedna narečja) s svojimi palataliziranimi goetniki, ni izključeno.

Iz oblikoslovja in leksikona navajam le nekaj primerov, predvsem iz Slovenske vési, ker so za njo značilni: Vsi govore za izoliranost slovenskega življa v tem kraju glede na ostale slovenske vasi, obenem pa kažejo posledice popolnoma madžarskega okolja, ko se jezik nima nikamor nasloniti, pa zato ubere najlažjo pot.

1. Prestava konzonantov: *sräcka*, *prkoväc* < *pokrvcäc*, *ionëit* < *noëit*, *prkliva* < *krpliva*, *sfejšti* < *fsëçti*, *daktatif*, *käsëra* < *sakëra*, *vlanik* < *glavnik* (Slov. vës); *prkoväc*, *onëit* (Verica); *ätašk* (Gor. Senik).

2. Posplošenje acc. za nominativ onih samost. ženske a-sklanje, ki so imeli некоč končniško naglaševanje; razlika med nom. in acc. je bila velika, pa je zato jezik pridal akuzativni obliki tudi funkcijo nominativa. Glasoslovno ta razlaga tudi zadovoljuje. (Ramovš ustno): *prënäü*, *ërepinja*; *täü* *iä* *gëi* *stanäü*, *kosäü*, *zamläü*, *bardäü* — to je *stena*, *kosa*, *zemlja*, *brada* (Slov. vës).

3. Nagibanje k nesklonljivosti: *idëimo* *k* *miëša*; *ciëla* *liëta* *so* *fur* *v* *Räba*: *vse* *leto* *so* *vedno* *v* *Rabi*; *fiä* *iä* *gëi*: *je* *v* *hiäi*; *po* *bläta* (fem.) *vodnëi* *na* *nüva* *na* *dëlo*, (Slov. ves).

4. Izguba dualnih oblik: *nänobadvöi*: *nama* *obema*; *dva* *lëita* *dösta* *släma* *biläü*; najmlajši celo: *mä* *dva* *brätovgä*; *süströvgä*.

5. Že Novak (Vodnikova Pratika, 35.) je opazil, da je v Porabju *sin*, *siš*, *si*, *s* namesto *sam* = »sem«. Temu dodajem, da je *sin* *siš*, *s* znano po vsem Goričkem in da je *sin* odvisen največkrat le od zveze: »*Gëi* *s* *domä*? — *Sin*, *sin*«, da pa je za nikalnico *ne* in kot pomožnik za pref. čas, vedno le *sän*, *sä*, *sä*, torej je razlika med ortotonirano (*sin*) in enklitično obliko (*sän*) izražena.

6. a) *idëi* (3. sg.) gre v vsem Porabju (Gor. Senik celo *dëi*) in na jugosl. strani vključno do zapadne črte Martinje — Boreča — V. Dolenjci — Šalovci (tukaj *äi*, *idëä*, *käma* *idëöš* — *naj* *gre*, *kam* *greš*) proti splošno prekm. *idä* (tako že v Trdkovi).

b) *išo* z varianto *üšo* (Otkovci, Števanovci, Andovci, Budinci, deloma tudi v Malih in V. Dolencih), dočim je splošno Goričko *šöu*. Oblika *idëi* se je očitvidno naslonila na tip *nasëi*, *piëëi*; *išo* pa je po *odišo*.

c) *iümo* imel toda *mëila*, z zožitvijo tudi *iëmo* (Slov. vës, Čöpinici) v enakem obsegu kakor *idëi* — verjetno posplošena oblika 3. sg: je *mël* (Ramovš ustno).

č) v enakem obsegu je tudi *na mōra* proti sploš. prekm. *nēm̄rā*, *nām̄rā*, toda *mōrā*.

7. Manjši obseg zavzemajo oblike, kakor:

a) *dl, dn*: *modlovējina knīgā*; (Slov. vés, Sakalovci, Otkovci) proti splošnemu »*molītŕjēnā*« *knīgā*; *sējgnāno* (*sēgnāno*; *gn* < *dn* s sekund. palat. *gn* > *gñ*) *mlējko* v vsem Porabju v Prekmurju zapadno od črte: Martinje — Boreča — Šalovci, tako da je v Trdkovi *sējdnāno* poleg *sējdnāno*, naprej pa po vsem Goričkem *sējdnāno*.

b) *porvēj svo mējina* (Slov. vés, Otkovci, Sakalovci); na Gorenjem Seniku že *imē*, kakor splošno prekmursko: *mējina* ni nič drugega kot oblika, posplošena po cas. obl. — prim. češ. *jmeno*.

c) *Tina sa grāja*; *toda: grāla sa z blātoŕ* (= igra se): le v najbližji okolici Slov. vési, dočim je *dējū* v pomenu »delā« (*mū dējamo*, *sīdŕ dējamo*; Slov. vés) razširjeno v brezosebni rabi še vse do Trdkove (*tōy nika na dējū*), a drugod: *mū (mī) dēlamo*, *tōy nika na dēnū (dānū)*.

č) sicer v prekmurščini nepoznano vokalno kontrakcijo srečamo v Šalovcih: *nalātŕ* < *nalijati*, *smātŕ* < *smejati* (tako tudi G. Petrovci), *bātŕ* < *bojati*, *blātŕ* < *blejati*, *nātŕ* < *nehati* (Slaveča: *nātŕ*): *smajōy sa* (3. pl.); *smālŕ*; *smōy sa sa*, »smejāl sem se«; *tālū blā*, toda *poŕqās*.

* *

*

Podal sem le nekaj iz pestre zakladnice sev. prekmurskih in porabskih vasi brez posebnega namena, te pojave tudi razlagati. To pa iz dveh razlogov: prvič, ker je hotelo biti vse to le poročilo in drugič poročilo o tem, kar sem letos nabral. Iz drugega jasno sledi, da je vprašanje šele načeto, ker še ni niti vse gradivo zbrano. Šele ko bo to storjeno, bo mogoče pristopiti k pravi kvalifikaciji vseh prekm. govorov. Iz istega razloga nisem niti načel vprašanja o goričkih tvorbah nosnikov iz *istozložnih vok. + konz.*, kakor tudi ne v vsem severovzhodnem pasu (tam, kjer poznajo ponovno palatalizacijo skupine *šē*) izpričano redukcijo zaporniškega elementa v skupini *čt*, predvsem pri glagolih na *-čti* (I.), kar je nastalo v prekm. analogno po inf. na *-ti*: sle. pečī, v prekmurščini *pāčtŕ* > *pāštŕ*, *naprējštŕ* (Markovci) *pomōštŕ*, *porvštŕ* (Šalovci); *sējštŕ* (Vérica) itd. Omenim samo še primere iz Slov. vési in najbližje okolice; *dālač*; *tūko*, *tūčitū*: *tolkel*, *tolči*; *gūč*, *stūba*, *kūca sa mū*, *kolca se mī*; *skūza*, *skožē*, *brāč* < *obroč*. Razen *dūbatŕ*, ki ga pozna vse Porabje in še na jugosl. strani v Šalovcih, sem slišal v teh primerih povsod oralni izgovor: *dūupstŕ*.

Zapiski

Prešernov vir za francosko oceno Kopitarjeve slovnice.

Leta 1910. so presenetili slaviste pariški «Mémoires de l'Académie Celtique» z obširnim referatom o Kopitarjevi slovnici, katerega je napisal za XIII. številko sam Jean Denis Lanjuinais, znameniti francoski politik in publicist, še deset let prej nasprotnik Bonapartovega poleta, izza 1803 po milosti istega Napoleona francoski grof. A vsaj tri kranjske Ilirce: Kopitarja, Zoisa in Vodnika je še posebej presenetila Lanjuinaisova trditev, da je avtor slovnice baron Sigmund Zois, medtem ko referent Kopitarja niti z besedico ne omenja.

«Mémoires de l'Académie Celtique» niso prihajali v Ljubljano niti v Zoisovo niti v licejsko biblioteko, pač pa je dobil Zois dosloven prepis članka (danes v UB v Ljubljani kot Ms. 362). Svojemu presenečenju je dal Zois duška v beležki, ki jo je napravil s svinčnikom pod prepis: »Unter der frz. Regierung schickte ich Ein Exemplar der Kopitarschen Grammatik an die Academie Celtique nach Paris, die mir ein Diplom zugefertigt hatte. Nun ist aus diesem Auszug zu ersehen, wie weit die französische Eitelkeit sich verführen läßt, nachdem man mich zum Author der Grammatik machte, obschon Kopitar deutlich unterschrieben ist, und mein Name nur gelegentlich, bei Erwähnung meiner Slavischen Bücher Sammlung vorkommt. Quis Contra Nugas Gallicas!! Z. Übrigens ist der Auszug an sich selbst gut, und macht dem Mr Lanjuinais Ehre. Z.

Zois je torej menil, da je pomota posledica francoske ničemurnosti, češ, samo Zois, edini ljubljanski član Keltске akademije v Parizu, more biti avtor nove slovenske slovnice. Toda ta Zoisova sodba bo komajda pravilna. Lanjuinais je zapeljal pač dejstvo, da je knjigo poslal akademiji Zois, ne Kopitar. Kopitarjevo ime je pač opazil, saj citira v oceni prav 460. stran, kjer je poleg datuma (1. febr. 1809) tudi podpis: Kopitar. Lanjuinais je delo po vsej priliki zelo površno prelistal ter najbrž sodil, da velja podpis: Kopitar samo za bibliografski dodatek (str. 385—460: Nachschrift). Kriv si je bil pa Kopitar sam, ki se ni upal imenovati na naslovnem listu.

Prešeren, ki je v sonetu »Relata refero«, Lanjuinaisovo pomoto tako genialno zlobno zostril proti Kopitarju (Prešeren II, 344), je poznal nedvomno le prepis članka iz Zoisove ostaline v licejki, bodisi da mu je prišel pod roko istočasno kakor prevod »Lenore«, torej 1824, ali pa šele med abecedno vojno, ko ga je tudi Čop bibliotekarsko obravnaval, kakor kaže beležka njegove roke na ovoju: Auszug Lanjuinais' aus Kopitar's Grammatik d. slav. Sprache. (Siehe am Schluß die interessante Bemerkung des Sigmund Baron Zoiss.)

Fr. Kidrič.

Je od vesel'ga časa teklo leto...

Ko sem prebral Grafenauerjev poziv, da je »treba ... ostati v bistvu pri Žigonovi razlagi« navedenega Prešernovega soneta, češ da je dr. Žigon »dokazal, da je Prešeren v uvodnem sonetu k Sonetnemu vencu ... mislil na dva dogodka, na obisk božjega groba v trnovski cerkvi na veliko soboto ob desetih 1833 in na prejšnje srečanje z Julijo na istem kraju« (SJ II, 109—110), sem segel še enkrat po Žigonovi razpravi o »Letnici 1833 v Prešernovih poezijah« (ČZN 1906).

Toda kakor že večkrat prej sem se prepričal tudi ob ponovnem čitanju, da Žigon omenjene trditve tam ni dokazal, ampak samo dokazoval. Sonet hoče i po vsebini i po mestu v Poezijah opozoriti na začetek ljubezni do Julije ter govori nad vsak dvom jasno le o srečanju na veliko soboto 1833 ob desetih dopoldne. »Cerkev razsvetljena« v tej zvezi je seveda lapsus. Toda zakaj bi bil ta lapsus manjši, ako bi nastopal v zvezi s strnitvijo dveh srečanj? Prešernova misel je bila pač bolj osredotočena na usodno dejstvo nego točno reprodukcijo okoliščin, pa ga je zapeljala vabljalnost estetskega učinka.

Ker danes lahko vemo: prvič, da sonet »Je od vesel'ga časa« ni nastal iz umetniško-kompozicijskih namenov tik pred zaključkom »Poezija«, ampak iz izpovednih teženj še ranjenega srca osem do deset let prej (LZ 1925, 34, 45; 1928, 570; 1934, 475, 669, 681, 733), drugič, da Prešeren ni bil poet strnjenih srečanj, ampak jasne in logične izpovedi, sodim, da smemo še nadalje odklanjati omenjeno Žigonovo razlago.

Fr. Kidrič.

Valjavčeva »Miš deklica« v indijski legendi.

Znano je (Zgod. nov. slov. slovstva, II, 231), da je Valjavec snov za vrsto svojih živalskih pripovedk v heksametrih (prim. Goethe, Reineke Fuchs!) dobil iz narodnih pripovedk, ki jih je sam zbral v Varaždinu in okolici in izdal v posebni knjigi (Narodne pripovedke, Varaždin 1858, Narodne pripovedi,² Zagreb 1890). Volk Rimljan (N, 1857), Osel, kralj zverin (N, 1857) in Volk in pes (SG 1861) stoje vse tri kot kajkavske pripovedke v Valjavčevi knjigi (2. izd. str. 267, 278, 269); Vuk Rimljan je natisnjen že prej tudi v N (1856), Rat med psom Belinom i vukom ima inačico tudi v Karadžičevih Srpskih nar. pripovetkah (št. 49: Međed, svinja i lisica).

Verjetno bi se zdelo, da je tudi četrta taka pesem, »Miš deklica« (SG, 1862) iz kake kajkavske narodne pripovedke, čeprav je v Valjavčevi knjigi ni. Izključeno to sicer ni, a že neka indijska legenda pripoveduje to zgodbo od konca do kraja tako, kakor jo beremo pri Valjavcu (Polier, Mythologie des Indes, II, 571, cit. po A. N. Veselovskem, Slavjanskija skazanja o Solomoně i Kitovrasě i zapadnyja legendy o Morol'fě i Merlině, SPb.- 1872, 100—101): Miška, ki jo podita dve mački, se zateče k vedežu polbogu (riši). Ker se temu ne zdi prav, da bi molil k Brahmi za življenje tako malovrednega bitja, ga prosi, da bi miško spremenil v deklico. Brahma to stori. Ko je deklica dorasla, bi jo njen rednik rad omožil; a dekle si želi za moža le takega boga, ki bi vse druge prekašal po lepoti, mogočnosti in sili. Riši ji predlaga po vrsti mesec, sonce, oblak, goro, ker je vedno naslednji močnejši od prejšnjega; a dekle vse po vrsti odbije in si izbere mogočnejše bitje od gore — miš. Tedaj riši spozna, da je vse nično, kar poskuša človek zoper usodo, ki je komu namenjena. Zato prosi Brahma, naj deklici spet vrne prvotno podobo. Brahma ga usliši in dekle postane spet miška.

Ta legenda je prišla zgodaj že tudi v Evropo. Po Veselovskem (n. d., 101) jo pozna že Strattis (IV. stl. pr. Kr.); prešla je tudi v grško basen o mački, ki se je zaljubila v mladeniča in jo Afrodita spremeni v dekle. Ko pa tudi tedaj ne neha miši loviti, jo spremeni spet nazaj v mačko. Z grškimi basnimi je pripovedka našla pot tudi v srednjeveško zapadno slovstvo: Hans Kirchof, Wendunmut, 1563—1603, VII, n. 140, IV, 168; v izdaji Oesterleyevi (Bibl. des Lit. Ver. Stuttgart, Bd. 95—99, 1869) so zbrani še drugi podatki, kako se je ta pripovedka širila po vzhodu in zahodu.

Dr. Ivan Grafenauer.

Prigoda iz srednjevisokonemškega Razgovora med Salomonom in Markolfom pri Jurčiču.

Josip Jurčič je rad vpletal v svoje spise stare šale in dogodbe o Višnjanih, najraje take, da so v njih naravno prebrisani preprosti tlačani ali celo berači umnejši od prevzetnih, pa omejenih svobodnih meššanov in tržanov. V ljudski književnosti evropskih narodov XIV. in XV. stoletja so take šaljive zgodbe izraz nasprotja do ošabnega bogatega trgovstva in obrtništva v vedno bolj razcvitajočih se mestih; saj narodne pesmi iz tiste in malo poznejše dobe opevajo celo prebrisanost in možatost viteških in drugih cestnih roparjev, prežečih na karavane bogatih mestnih trgovcev in žalujejo ob njihovi smrti (Lindenschmid, Schüttensam, Raumensattel, Epple von Geilingen; prim. Deutsches Leben im Volkslied um 1530, hrsg. v. Rochus Frh. v. Liliencron, Nr. 13—16). Tako so se ljudje smejali tudi sirovim šalām, s katerimi je spravljal zagovetni burkež Markolf v »Razgovoru med Salomonom in Markolfom« v zadrego imenitnega kraljevskega gospoda, in se veselili ob debelih smešnicah, ki jih je uganjal Markolfov naslednik Pavliha-Ulenspiegel z meščani, duhovniki in bogatimi kmeti.

V to vrsto zbadljivih prigod spada Fleretova salomonovska sodba v kozlovski pravdi v Višnji gori, v to vrsto tudi modri nasvet, s katerimi prevejeni ribniški lončar Kozmek ubrani, da užaljeni Višnjani ne gredo z vso svojo vojsko nad raztrgani Žužemberk in ne pomečejo dobre odjemalce Kozmekovega blaga v Krko: preluknjan lonec naj pošljejo Žužemberžanom, da ga naj zakrpajo, »če ne, bomo prišli Višnjanje in vam vsa rebra polomili.« In da se reši žužemberških pesti, dá Kozmek spet tem rešilni svet: naj pošljejo luknjasti lonec v Višnjo goro nazaj in sporoče, naj le Višnjani prej lonec narobe obrnejo, potem ga bodo Žužemberžani že zakrpali.

Prav ta zgodba se bere že v pripovedki o Salomonu in njegovi nezvesti ženi, dodani srvnem. verzni prireditvi (Salomon und Markolf) latinskega Razgovora med Salomonom in Markolfom (Dialogus Salomonis et Marcolfi), prav priljubljene poljudne knjige XIV. in XV. stoletja: Zaradi posebno nespoštljive, ki mu jo je zagodel zagovedni Markolf, ga je Salomon za vedno spodil z dvora; če se vrne, mu pojde za glavo. Zdaj pa je Salomonu žena prav na naglem umrla — v resnici je vzela le »koren lečen« v usta, ki ga je poganski kralj poslal, da bi na videz umrla in bi jo njegovi odposlanci iz grobnice ukradli in k njemu pripeljali (prim. nar. pesem o »Mladi Zori«). Ustne pa so ji rdeče, kakor bi bila še živa in zdrava. Salomon je v hudi zagati; samo Markolf bi mu mogel še kaj pametnega nasvetovati, ko bi bil še živ. Hlapec mu pove, da se nekje skriva, da bi ga kralj ne našel in mu življenje vzel: »težko ga bo najti«. Salomon pa si vd svdta (Salomon und Markolf. Das Spruchgedicht, hrsg. Walter Hartmann, M. Niemeyer, Halle/S. 1934, v. 1685—1703, str. 71—72):

Der konig sprach: »Du salt nit lazzen,
lauff von strazzen zu strazzen
und ruff: ‚Ir sollet alle wizzen,
daz min duppen ist zurizzen,
an dem boden bi den fuzen.
Mag daz ieman gebuzzen?‘
Wo Markolf dan verborgen ist,
er antwort dir in kurzer frist.«
Da diser knecht alsus lieff,
und dise wort so dicke rieff,
die abendure fugete daz,
daz er quam, da Markolf was.
Da er dise wort recht vernam,
zu hant er her vor quam
und sprach: »Ist ieman so behende,
der mir daz duppen wende,
iz si man oder wip,
ich buzen iz uff minen lip.«
Alsus wart Markolf funden.

Kralj mu reče: »Nikar ne mudi,
tekaj s ceste na cesto
in kliči: ‚Védite vi vsi,
da se lonec moj je strgal
čisto spodaj, prav na dnu.
Kje je mož, da ga zakrpa?‘
Če le Markolf kje je skrit,
prav pri priči se oglasi.«
Ko takó ta hlapec téka,
té besede vedno kliče,
se naposled le nakreti,
da pride tja, kjer se Markolf skriva.
Ko té besede prav zasliši,
pa pri priči sem poskoči
pa reče: »Če je kdo tak ročen,
da ta lonec mi obrne,
naj bo žena ali mož:
pa ga zakrpam, prmejkuš.«
Tako so Markolfa našli.

Ta šala o preluknjanjem loncu, ki naj se zakrpa, je bila gotovo po Evropi na široko znana. S pripovedko o Salomonu in njegovi ženi prvotno ni imela nič opraviti in se ji je šele pozneje pritaknila, in to v zvezi z Razgovorom med Salomonom in Markolfom, a ne v vseh rokopisih. Izmed ohranjenih, znanih rokopisov latinskega spisa »Dialogus Salomonis et Marcolfi« ima dodatek s pripovedko o Salomonu in njegovi ženi samo eden (rkp. krakovske univerz. knjižnice št. 554; gl. Salomon et Marcolfus, ed. W. Benary, Sammlung mlat. Texte, 8, C. Winter, Heidelberg 1914, str. XXII—XXIII, 48—51); odstavka o luknjastem loncu pa v tej inačici ni. Vendar pa je tudi srvnem. razgovorna pesnitev (Spruchgedicht) o Salomonu in Markolfu dovoljna priča za starost naše po Jurčiču nam ohranjene šale: priredil jo je neznan pesnik nekje ob spodnji Moseli nekako v poslednji četrti XIV. stoletja. (Salomon und Morolf, hrsg. W. Hartmann, XXXVII, XXXIII).

Dr. Ivan Grafenauer.

Ciglerjeva rokopisna ostalina v Višnji gori.

Janez Cigler je bil v Višnji gori za župnika od 1832. do 1869. leta. Ves čas je bil literarno zelo delaven. Poleg krajših stvari po časopisih je izdal pet molitvenikov in tri povesti. Vkljub temu pa je njegove rokopisne ostaline zelo malo. Krasne so njegove uradne knjige. Ivan Vrhovnik piše v svoji knjigi o Ciglerju (Knjižnica Družbe sv. C. in M., VIII. zv., str. 13.) o njih naslednje: »Zupne matice njegovega časa so v pravem pomenu besede lepopisje, kakor je izvrstno lepo pisal tudi vse druge reči... Čudeč se toliki marljivosti, vzkljnil je knezoškof Anton Alojzij Wolf nekoč o vizitaciji: „Kaj takega se ne nahaja v vsi ljubljanski škofiji.“ — Poleg tega je ohranjena v župnišču njegova okljena knjiga, ki je prav tako skrbno pisana. Od nedeljskih oznanil so ohranjeni letniki: 1845., 1848., 1849., 1851., 1852., 1854., 1855., 1857., 1859. in 1864. To so na šestnajstinki pole napisana oznanila za vsako nedeljo posebej. Prvi list vsakega letnika ima na vrhu letnico. Lističi so numerirani; nekaj letnikov je sam spravil v ovoj od Novic. Oznanila so zelo skopa in redkobesedna, večinoma samo cerkvena, le malo je drugih opazk. Do leta 1848. so pisana z bohoričico, med leti 1849.—1852. meša bohoričico z gajico, od 1854. piše z gajico. Prav do zadnjega mu pa še vedno uide kaka črka iz bohoričice.

Takoj ob prihodu v Višnjo goro je Cigler začel pisati kroniko; dotlej je ni bilo. Pisal jo je v 38×13 cm veliko knjigo, vezano v polusnje in rdeče obrezano. Listi so sivkasti brez črt. Na naslovni etiketi je napis:

Verzeichniß
Aller neuen Herstellungen
und Reparationen bei der
Pfarre St. Egidien zu Weixelburg
seit dem Jahre 1833 bis

Nad tem je z drugo roko napisano *Kronike*, spodaj pa *Analen*. Na notranji strani platnic zgoraj stoji:

Dieses Verzeichniß fñng ich an zu / fñhren im Jahre 1833. Bei meiner / Anfunft
fand ich gar keine Vormer / fungen. Mñgen diese von meinen / Nachfolgern fortge-
setzt werden.

Weixelburg am 1. Januar 1843.

Joañ. Nep. Ziegler
Pfarrer
auf Weixelburg

Mitglied des k. k. Landwirthschaftsgesellschaft
in Krain.

Na prvi strani napoveduje vsebino:

Verzeichniß

Aller bei der Pfarrkirche St. Egidien / zu Weixelburg und bei der Stadtkirche St. Anna
vorgenommenen Reparationen / oder neuen Beischaffungen als auch / Haupt Repara-
tionen bei dem Pfarrhofe / seit 1. Oktober 1832 als dem Antritts / tage des Pfar-
rers Johann Ziegler bis —

Nato je vsako leto zapisoval, koliko in kdaj je dal za popravilo župne in podružnih cerkva ter župnišča. Cigler je bil zelo delaven in je mnogo storil za cerkev. Tako je župno cerkev vso prenovil, nabavil nove zvonove, sezidal mrtvašnico in podobno. Prvo leto je izdal 58 for. 40 kr., naslednje leto že 338 for. 50 kr.; največ leta 1841. 1831 for. 19 kr. Skupno je izdal do leta 1856. 8636 forintov 91 kr., kar je za tisto dobo gotovo lepa vsota. Kronika se 1856. leta konča. Zakaj je ni pisal do smrti, ni jasno. Pozneje sta jo nadaljevala župnika Jakob Raspotnik (1869—1897) in Konrad Textor (1898—1929); ta pa jo je pisal le do 1910. Cigler

je pisal kroniko vseskozi v nemščini, prav tako Raspotnik. — Kroniko hrani župni arhiv v Višnji gori.

Sodni uradnik in posestnik v Višnji gori Franc Groznik hrani dve Ciglerjevi pobotnici, v katerih Cigler potrjuje, da je prejel od Jožefa Groznika 45 f. M. M. za cerkve (22. apr. 1846) in 150 f. M. M. za maše po pokojnem Andreju Grozniku. 20. jan. 1845 je napisal Cigler predajno pismo (Gewährbrief), po katerem je prejel Jožef Groznik od očeta Andreja njivo Lačenberg. Poleg tega je Cigler 20. jan. 1846. leta istemu potrdil, da je postal lastnik podložnega travnika Lesi in očetove njive »pod Kervica«.

Arhiv graščine na Turnu (Weixlbach) v Višnji gori hrani pet računov (nemških), ki jih je poslal Cigler baronu Moricu pl. Tauffererju o stroških za podružno cerkev v Dednem dolu, katere patron je bil grad. Razen tega je v gradu Ciglerjevo privatno pismo grofu Moricu. Grof ga je namreč prosil, naj posreduje pri Tereziji Ajniher, ki je 20 let služila v gradu, in ji je Moričev oče zapustil hišico v Dednem dolu in preživnino v naturalijah, da bi pristala na plačevanje v denarju. Cigler poroča, da ni nič opravil. Na koncu se opravičuje, da še niso popravili stranskih cest, ker je neugoden čas (pisal 19. dec. 1836).

Pismo je bilo zapečatenost s Ciglerjevim grbom.

Toliko je ostalo v Višnji gori. Glavno ostalino pa je odnesel Ciglerjev nečak trgovec Jožef Jaklič s seboj v Smartno pri Litiji; tam je propadla, kakor poroča Vrhovnik: »Vsi ti kaligrafski pisani listi so romali drug za drugim v obliki raznih zavojev iz prodajalnice v slovenski svet« (n. d. str. 48).

Jevnikar Martin.

Odkod snov za Vodnikovo basen Sraka ino mlade?

Po naključju sem pri letošnji maturi zaslišal, da bere kandidat tekst, ki je bil po naslovu in vsebini sila soroden Vodnikovi basni Sraka ino mlade: Die Elster und ihre Kinder. Kot pisatelj je bil naveden Wilhelm Grimm. Vsebina je taka: Sraka pelje svoje mlade na polje, da bi jih učila iskati hrane. Sračke se upirajo, ker je lepše, če jim išče stara, potem pa se tudi boje strelca. Stara jih uči, da to ni nevarno, ker mora vzdigniti samostrel in meriti, ta čas pa že zletijo. »Kaj pa, če hoče vreči na nas kamen?« »Saj lahko vidite, kako se sklanja po kamen!« »Kako pa, če ima kamen zmerom v roki in je vsak trenutek pripravljen vreči?« »Ej, česa vsega ne veste!« pravi stara, »ve že znate same skrbeti zase.« In je odletela ter jih pustila same.

Tekst je bil vzet iz češkega priročnika¹, med zbirko Kinder- und Hausmärchen pa te zgodbe nisem mogel dobiti. Morda je objavljena kje drugod, toda kolikor sem stikal, se mi ni posrečilo najti, kje bi bila zapisana. Ker sta brata Grimma zapisovala pravljice dosti po nastanku Vodnikove basni (izdala sta jih 1812), gre pač za to, če je bila nemška basen že kdaj prej napisana in izdana, tako da bi se bil mogel Vodnik ž njo spoznati iz nemške knjige; ali pa gre za motiv, ki ga je poznalo tudi naše ljudstvo in ga je torej Vodnik doma pobral. Morda se bo posrečilo to ugotoviti.

Lino Legiša

¹ Sborník maturitních textů německých. Uspořadali Frant. Pulec a Jan Konečný. 2. vydání. V Brně—Král. Polí 1936. (Zbirka: Německá četba pro střední školy. V.)

Književnost

A. V. Isačenko, *Narečje vasi Sele na Rožu*. Razprave Znanstvenega društva v Ljubljani 16, filološko-lingvistični odsek 4. Ljubljana 1939. Str. 149.

L. 1935 smo dobili z Ramovševimi *Dialekti* temeljno sliko o slovenskih dialektih. Odtlej zanimanje za slovensko dialektologijo stalno narašča. Naravno je, da splošni opredelitvi in karakteristiki sledi podrobna dela, monografije o posameznih narečjih in govorih. A. V. Isačenko je imel priložnost, da se je mogel na terenu baviti s koroškimi slovenskimi narečji. Sprva je proučeval podjunsko narečje, kasneje pa se je odločil za rožanske govore. Hotel je prikazati rožansko narečje v celoti z vsemi njegovimi govori, a se mu je to izjalovilo ob izredno razgibanem in prepletenem jezikovnem gradivu. Ubral je zato varnejšo pot: skrčil je obsežno temo in napisal monografijo le o enem izmed rožanskih govorov. Orisal je izolirani govor vasi Sele pod Košuto.

Svojo razpravo je razdelil v dva glavna dela: v glasoslovje in oblikoslovje; dodal je poglavje o tvorbi besed in o slovarju in končno še tri krajše tekste (vsega skupaj eno stran) kot primerek selskega govora. Razpravo zaključujeta obsežen nemško pisan izvleček in bibliografija. V glasoslovju mu je obsežno gradivo narekovalo posebno metodo: v deskriptivnem delu podaja današnje stanje selskega glasovja, v historičnem pa zasleduje razvojne možnosti, ki so selski glasovni sistem preoblikovale do današnjega stanja. Avtor se zaveda izredne važnosti poudarka za razvoj slovenskega vokalizma, zato se skrbno bavi z akentskimi vprašanji v rožanščini na sploh, posebej pa še v selskem govoru, bodisi da ugotavlja tkzv. tonski profil besed v izolirani legi in v stavkovnem kontekstu ali pa da se bavi z akentskimi premiki in jih skuša razložiti. Pisano sliko selskega vokalizma, poudarjenega in nepoudarjenega, tolmači kot odsev delovanja splošno slovenskih, a tudi specialno koroških razvojnih teženj (intenzivna artikulacija dolgih vokalov in z njo združeno oženje, ohlapna izgovarjava kratkih vokalov in nanjo vezana redukcija; po drugi strani pa posebne intonacijske razmere, tičoe se predvsem skrajšanega starega akuta in novega akuta v nezadnjem zlogu, specialni akentski premiki, n. pr. okô > öko, bobî > böbi, dalje različna izhodna baza pri nosnih vokalih). Posebno poglavje v glasoslovju je posvetil kvantiteti in akcentu v nemških izposojenkah. Spričo pomembnosti in obsežnosti problemov iz vokalizma stopa konzonantizem precej v ozadje; ne daje namreč toliko snovi in hvaležnih priložnosti za digresije kakor vokalizem. V konzonantizmu je treba posebej omeniti razlago o postanku uvularnega r; avtor dokazuje, da je ta r produkt splošne rožanske težnje, da se namreč glasovi radi artikulirajo v zadnjem delu ustne votline, na pr. laringalna h, q iz g, k. Doslej so ta glas pripisovali nemškemu vplivu, a ga Nemci na Koroškem govore samo na Rožu. Zanimiva je dalje ugotovitev, da rožanščina razen nekaj izjem točno loči med h iz g in x iz starega x. Med posebnostmi selskega govora navaja tako imenovane intenzivne konzonante; nastali so ob mladem akentskem premiku okô > öko in bobî > böbi, potem ko je po moderni vokalni redukciji končni nepoudarjeni vokal zamrl.

Mnogo manj prostora kot glasoslovje upravičeno zavzema oblikoslovje. Moderna vokalna redukcija je namreč končniške dele občutno okrnila. Oksitoneza je zlasti v nominalni fleksiji spričo specialnih akentskih premikov prav redka in nepoudarjeni vokali v končnih odprtih zlogih odpadejo. Zato se fleksija ne more izražati povsod s končniškimi elementi, temveč z notranjimi sredstvi: z vokalničnimi in konzonantskimi alternacijami; to velja zlasti za osnove s korenskima e, o kakršnega koli izvora in za primere z intenzivno konzonanco. Posebej je vredna omembe maskulinizacija nevtar, končujočih se nekdaž na -o, bodisi da gre za ojevske ali soglasniške osnove; končni, po dialektičnih zakonih vedno nenaglašeni vokal je odpadel in beseda je prešla med maskulina, tako da se

kot nevtra občutijo le substantiva na -e. Sistem samostalniške sklanjatve je zato preprost: dve ženski sklanji, moška vključno z maskuliniziranimi nevtri in nevtra na -e.

V poglavju o tvorbi besed in slovarju razpravlja avtor o vokativu (vokativna funkcija ni izražena s končnico, ampak s spremenjeno intonacijo), tvorbi komparativa in o tvornosti nekaterih prefiksov in sufiksov. Za približno oznako koroških govorov navaja rabo posebnih poudarjalnih besed. Koroški besedni zaklad razbira po značilnejših skupinah (čebelarstvo, domače živali, druge živali, rastline, hišno orodje, imena praznikov) in govori tudi o medsebojnem nemško-slovenskem izposojanju besed, poudarjajoč predvsem socialni pomen izposojenk.

Če pogledamo delo v celoti, moramo priznati, da je za to monografijo avtor gradivo skrbno zbral ter proučil vso ustrezno slovenistično literaturo. Pojave selskega govora je vrednotil s stališča rožanskega dialektičnega razvoja, po potrebi pa je segal tudi na splošno slovensko in slovansko področje. Pokazal je obenem, da je v marsikaterem primeru nujno potrebno primerjanje slovenskega in nemškega koroškega jezičnega gradiva. Zdi se mi pa, da je v razpravi ponekod nečesa preveč. Mislim pri tem na obširno navajanje v slovenistiki že splošno znanih in priznanih dejstev (prim. n. pr. §§ 22–24); v takih primerih bi zadoščevala kratka ugotovitev. Dobro bi bilo tudi, ko bi avtor točneje opredelil glasovno vrednost rožanskih *ę*, *o* in selskih *ę*, *o*; mimogrede povedano, se mi ne zdi posrečena izbira *ę*, *o* za poznamenovanje širokih vokalov, ker imajo ta znamenja v slovenistični literaturi že drug pomen.

Ob koncu bi se rad pomudil pri teoriji o razvoju nosnih vokalov (§ 21); prim. o tem odklonilno stališče prof. Ramovša v IV. knjigi govorov in predavanj III. mednarodnega slavističnega kongresa (Obči momenti iz razvoja slovenskega jezika, 37 s.). Doslej so splošno priznavali, da je imela alpska slovanščina že v začetku prave nosne vokale in da je z njimi tudi nadomeščala v tujih besedah skupine *e*, *o* + nosni konzontan. Tako pojmovanje je obenem v lepem skladu z razvojem v ostalih slovanskih jezikih. N. Trubeckoj pa je postavil svojo tezo o nazalnih vokalih: vsi slovanski jeziki niso razvili monoftongizacije nazalnih diftongov, tako ima poljščina še danes v večini narečij prave nazalne vokale samo pred spiranti, pred zaporniki pa govori oralni vokal in nazalni konzontan; po njegovem mnenju je neprilичno računati s cepitvijo enojnih vokalov *ę*, *o* v *en*, *on*, obraten pojav pa da je v jezikih jako pogosten. Za to tezo se navdušuje tudi Isačenko. Po njegovem mnenju alpski Slovani niso prinesli s seboj nosnih vokalov, temveč le diftongične zveze *e*, *o* + *n*; tako stanje da je zapisano že v Brižinskih spomenikih; tam da se je nazalizacija izvedla pred spiranti in morda tudi že pred zaporniki, nikakor pa še ne pred afrikatami. Tudi rinezem na Zilji in deloma tudi drugod po Koroškem in Štajerskem (mesenc, venč, lenča itd.) ima za ostanek starega stanja in ne za plod mlajšega razvoja. Ta že tako komplicirani razvoj pa sedaj še komplicira, trdeč, da je šel razvoj po tej poti: **on*, *en* > *ɛn*, *ɛn* > *ę*, *o*. Redukcijska vokala nastavlja namesto *o*, *e* zato, ker je pred začetnim *o*-protični konzontan *ɥ* jako pogosten, nasprotno pa jako redek pred *o*-. Popolnoma pa je seveda pogrešeno, če daje avtor zapiskom v Brižinskih spomenikih polno ceno in ne upošteva dejstva, da so to le približni zapiski slovensčine nevesčega tujca. Dalje ni prav nič nemogoč razpad *ę* v *en* ali pa izobrazitev prehodnega nosnega soglasnika zlasti pred afrikato (Ramovš, HG II., 105 s.). Vprašanje je končno tudi, ali se v poljskem razmerju *en*, *on* : *ę*, *o* zreali staro stanje ali pa imamo mogoče pred seboj le produkte poljskega posebnega razvoja, izhajajočega iz prvotnih enojnih *ę*, *o*. Psl. nosna vokala sta zastopana danes v poljskih narečjih takole: a) nosna vokala sta ohranjena v vsaki poziciji, b) pred zaporniki imamo *e*, *o* + *n*, *m*, pred spiranti *ę*, *o*, v izglasju *e*, *o*, c) *ę*, *o* preideta splošno v *e*, *o* (Nitsch, Dialekty języka polskiego, Gramatyka języka polskiego, 440). Nerodno bi bilo zastopati mnenje, da je poljščina ohranila pred zaporniki, do današnjih dni *en*, *on* in to šele v novejšem času spreminjala v *ę*, *o* ali celo v *e*, *o*, ko je prikladneje in verjetneje, če tudi za poljščino računamo v skladu z drugimi slovanskimi jeziki, da je v svoje samostojno življenje že prinesla nosne vokale in jih kasneje ali razcepila v vokal in konzontan ali jih pa raznazalizirala. Upoštevati je treba pri tem tudi dejstvo, da se v poljščini že v 13. stol. pojavijo posebni znaki za nazalne vokale ne glede na njih lego (Rozwadowski, Historyczna fonetyka, 133). Z enako pravico smemo trditi za slovenščino, da so na-

rečja, ki poznajo oblike mesenc itd., bila deležna splošnega razvoja, da je torej vsa alpska slovanščina že s početka imela prava e, o in da se je kasneje mogel e osamljeno in v določeni legi razviti v en.

Končno bi omenil še nekaj glede jezika. Razprava se na splošno gladko bere, pogosto pa moti neslovenski besedni red, n. pr. v ta splošni padec se je tudi poudarek kot padajoči vlegel (!) (str. 64), za razvoj svn. ei v dial. ā je treba sledeče sprejeti (str. 81) itd.

Fr. Tomšič

Janez Mencinger: Moja hoja na Triglav. Uredil dr. Josip Tomlinšek. Planinska Matica v Ljubljani. 1938. Strani 212.

Ker sta bili obe izdaji Slovenske Matice iz leta 1897. (Knezova knjižnica) in 1928. (Izbrani spisi) že dolgo razprodani, je storila Planinska Matica prav, da je vnovič izdala to znamenito Mencingerjevo delo. Spis sicer ne spada v vrsto tistih del, katerim je nova založba v prvi vrsti namenjena, saj ga s tako imenovano turistično literaturo ne veže prav za prav nič drugega kakor zunanje okolje. Vendarle je založnica z njim nedvomno ustregla svojim naročnikom, hkrati pa zamašila vidno vrzel na našem knjižnem trgu.

Janez Mencinger spada med tiste slovenske pisatelje, ki so v drugi polovici preteklega stoletja ne samo rahljali tla za rast naše leposlovne proze, ampak nam hkrati ustvarili prve slovenske novele in povesti trajne vrednosti. Mednje moramo prišteti zlasti »Mojo hojo na Triglav«, s katero se je Mencinger kot šestdesetleten starček tako rekoč poslovil od naše književnosti; zakaj dasi se je pozneje tu in tam še oglasil in se je bavil celo z načrtom predelave »Abadona« (glej str. 184), je bila omenjena povest vendarle njegovo zadnje važnejše literarno delo. Z njim je ustvaril svojstveno umetnino, ki kljub patriarhalnemu čaru še zmerom mika tudi sodobnega bralca.

»Moja hoja na Triglav« že z naslovom razodeva k r a j, kjer se po večini godi dejanje vse povesti. Z besedo »Bohinj« se pripovedovanje začne, z besedo »Triglav« se zaključí. Kakor že v tolikih prejšnjih spisih je izbral Mencinger tudi za svoje zadnje leposlovno delo svoj domači kraj. Lepota rodne pokrajine, Bohinjska dolina z obdajajočimi jo planinami, ga je priklenila nase kot človeka, zato ni čudno, da ga je mikala tudi kot umetnika. Pot sama nas vodi resda samo od Srednje vasi preko Senožeti do Uskovnice in Konjščice ter dalje proti Velemu polju. Toda celotno pokrajinsko ozadje Mencingerjeve povesti, posebno vložne »povesti o Malkijadu«, tvori vsa Bohinjska dolina, kjer »vas vasi podaja roko«. Deset bohinjskih cerkvá kraljuje nad njimi in daje pokrajini svojsko podobo, prav tako kakor še više se vrsteče »ponosne vrste od Ratitovca na izhodu do Bogatina na zahodu«. In nad vsemi stoluje »najvišji, najveličastnejši« vrh — Triglav. Vendarle pa kraj Mencingerjeve »Moje hoje na Triglav« s tem še ni popolnoma označen. Iz rodnega kraja, ki daje njegovemu delu izrazit pokrajinski značaj, nas pelje pisatelj še dalje v svet: najprej mimo zadnje vasi v spodnji Bohinjski dolini, mimo Nomenja, skozi Bled, Radovljico in dalje ... do Ljubljane. Pa tudi na drugo stran nas vodijo pota iz Bohinja: preko Bače na Tolminsko, »do Gorice, do Čevdada in laškega Vidma«. A epski zemljevid Mencingerjeve povesti se razširi še dalje, o čemer nam pričajo dogodki, ki so se godili na Dunaju, na Reki, v Varaždinu in drugod.

Vidimo torej, da je Mencinger v svojem delu razgrnil pred nami dom in svet, kolikor ga je sam poznal. Poudariti je treba, da kraj njegove povesti potemtakem ni izmišljen, fiktiven svet, ampak resnična pokrajina. Kljub temu pa moramo to trditev omejiti v toliko, da se realni prostor v »Moji hoji na Triglav« hkrati prepleta z irealnim svetom. Pravi epski svet se tako druží s svetom, ki ga nosi pisatelj — v sebi. Prostor objektivnih dogodkov se potemtakem združuje z brezprostorjem podzavesti, spominov in sanj. Zato ima tudi pot na Triglav naposled dvojni pomen: realnega in simboličnega.

Skoraj isto velja za č a s, v katerem se godi dejanje Mencingerjeve povesti. Tudi čas dogodkov je v njej določen točneje in natančneje kakor v kateri koli sodobni ali zgodovinski povesti. »To se je godilo ... v avgustu 1860. leta,« pravi pisatelj in to njegovo označbo časa moramo v primeri s pravljicnim »nekoč« imenovati nadvse realistično. To ima svoj vzrok v tem, ker je osnova »Moje hoje na Triglav« avtobiografskega značaja in je spis zamišljen predvsem kot niz »spo-

minov«, kajpada spominov, kakor gleda nanje umetnik, ne pa morebiti pisatelj navadnih memoarov. Mencinger je namenoma izbral v tej povesti čas svoje mladosti, kajti to je bil ne samo najlepši čas njegovega lastnega življenja, ampak hkrati ena najlepših in najpomembnejših dob slovenskega duhovnega in kulturnega življenja — doba »Slovenskega Glasnika«, ko se je tudi Janez Mencinger v družbi z Vajeveci začel uveljavljati kot pisatelj. To dejstvo je silno pomembno zato, ker nas opozarja, da je njegova »Moja hoja na Triglav« v veliki meri dokument in hkrati spomenik rodu, iz katerega je izšel njen avtor.

Kakor kraj, tako tudi čas v Mencingerjevi povesti ni enoten. S svobodo, ki mu jo daje posebna tehnika njegovega spisa, nas vodi pisatelj v davna stoletja, zlasti pa v 18. in 19. stoletje, ter nam tako pokaže zanimivo podobo našega socialnega in kulturnega razvoja obenem s kritiko družabnih in političnih razmer v tem času. Pa tudi čas, v katerem je pisatelj delo pisal, se že zrcali v »Moji hoji na Triglav«, saj je ta spis nedvomno eden najzanimivejših literarnih odgovorov na pojave naturalizma, ki je prav tedaj prodiral v naše slovstvo. Vidimo torej, da je Mencinger prepletel preteklost, sedanjost in prihodnost v resničnem »brezčasju« spominov, v katerih se resnični, enkratni dogodki spreminjajo v večnostno življenje človekovega duha in zavesti. Tako je pojmoval svoje spomine tudi pisatelj sam, ki je zato dejal: »Človek sploh nima življenja za seboj, ampak — v sebi«. Tudi to nas opozarja, da ne smemo dogodkov v »Moji hoji na Triglav« razumevati le v njihovem pojavnem videzu, ampak predvsem v njihovem notranjem smislu. Tudi kar zadeva časovno ozadje »Moje hoje na Triglav«, moramo tedaj reči, da se je v nji tako imenovani epski historizem umaknil — večni skrivnosti življenja, ki se neprenehoma — pa čprav samo v spominih — obnavlja v sleherni človeški duši. To dejstvo je poudaril Mencinger prav v zadnjem stavku, ko je združil preteklost in sedanjost v stavku: Tako sem hodil in hodim na Triglav.« Triglav, na katerem pisatelj sam nikoli ni bil, mu namreč preide v podobo nedosegljivega ideala, in pot nanj mu postane podoba našega življenja, v katerem se temu idealu približujemo, čeprav ga nikoli ne dosežemo.

V skladu s celotno zasnovo povesti so tudi osebe, ki nastopajo v »Moji hoji na Triglav«. Ker je povest v bistvu sinteza avtobiografskih spominov in epskih zgodb, zato je tudi razumljivo, da nastopajo v nji resnične in izmišljene osebe hkrati. Resnične osebe so na primer pisatelj sam, Mencingerjeva mati, njegova mladostna tovarišica Mina, dalje Vajeveci, izmed katerih je v »Moji hoji na Triglav« viden posebno Fran Erjavec, Anton Janežič, Matija Valjavec, pa tudi Valentin Vodnik, učitelj Grm in še nekateri, ki pa so manjšega pomena. Ker »Moja hoja na Triglav« ni navaden memoarski spis, moramo reči, da je Mencinger uvedel v naše leposlovje »resnične« ljudi že davno pred sodobnimi tako imenovanimi beletrističnimi biografijami, katerih imamo nekaj že tudi v naši literaturi. V drugo skupino pa moramo šteti izmišljene osebe, med katerimi pa zopet lahko razločujemo dve vrsti: take, ki jih je pisatelj risal vsaj deloma po živih modelih, in take, ki so izključno plod njegove domišljije. K prvim je treba šteti najbrž Melkijada, Meto in vodnika, a med druge kmeta Trinosa, berača Cvajarčka in podobne osebe. Značilno pa je, da avtor tudi izmišljene osebe prikazuje kot resnične. Tako navaja na primer za Melkijada celó dan in letnico rojstva, čeprav si jo je bil izmislil. Nasprotno pa vidimo, da tudi resnične osebe nastopajo v izmišljenih situacijah, na primer Fran Erjavec, ki se — seveda le v sanjah — »izmota iz megle in skoči na Triglav«. Vse to izvira iz svojskega Mencingerjevega pojmovanja umetniške resničnosti. Pisatelj se zaveda, da se »v nečem, njemu neznanem, razločujeta umetniška in matematična resnica«, in zvest temu spoznanju ustvarja na način, ki je ravno nasproten naturalističnemu geslu, češ da bodi umetnina samo posnetek življenja.

Kar pa zadeva označbo Mencingerjevih oseb, jih riše pisatelj po večini kot tipe, a to je bila splošna poteza pisateljev mladostne slovenske generacije. Taki izraziti tipi so na primer oče Rok, berač Cvajarček, zlasti pa Mlekojed, ki pa je hkrati že tudi »problematična osebnost« (Grafenauer), tedaj individualno risan značaj, ki ga Mencinger analizira sociološko z vidika vzgoje, pa tudi psihološko. Melkijadovo »ozdravljenec« je na primer prikazano že docela psihoanalitično. Podobne individualne znake kažejo seveda tudi vse tako imenovane resnične osebe, izmed katerih so posebno živo in nazorno očrtani Valentin Vodnik, Fran

Erjavec, in pa Mina, katero je Mencinger obenem dvignil v idealni lik svoje prve ljubezni, njen mož in drugi. Pa tudi prej omenjeni »tipi« niso toliko »originalni« iz Jurčičevih povesti, ampak veliko bolj nosilci običajnih ljudskih lastnosti (vodnik, Mlekojed), oziroma glasniki idej o življenju (učitelj Grm, Erjavec). Ko govorimo o osebah v Mencingerjevi »Moji hoji na Triglav«, pa ne smemo nazadnje prezreti tudi to, da nam je pisatelj kot pravi demokrat skladno predstavil hkrati zastopnike kmetov in izobražencev, med katerimi je še posebej poudaril — pesnike in pisatelje, izbrance Modric, katerim je dano in ukazano, da duhovno in estetsko oblikujejo življenje enega in drugega stanu.

Skoraj vsi, ki so kdaj pisali o Mencingerjevem delu, so po navadi pohvalno omenili tudi njegov jezik. Vse te sodbe pa so bile po večini brez pravih strokovnih osnov. Dr. Anton Breznik je sedaj ugotovil (DS 1935, 338—341), da so na primer bohinjski lokalizmi, kakor v poznejših spisih sploh, tako tudi v Moji hoji zelo redki. Pač pa avtor uporablja mnogo starejših besed, a tudi nenavadno veliko hrvatizmov, kar je nedvomno posledica njegovega dolgotrajnega bivanja v Krškem. Zato ima tudi nekaj dolenskih izrazov. Posebna značilnost Mencingerjevega besednega zaklada v »Moji hoji na Triglav« (in v »Abadonu«) je tudi, da rabi dokaj redkih besed iz naših obmejnih narečij (štajerskega, prekmurskega), ki »jih ni mogel dobiti nikjer drugod kakor v Pleteršnikovem slovarju« (o. m.), ker se dotlej niso uporabljali v naši književnosti. Kar zadeva slog, ki ga je treba pač razlikovati od besednega zaklada kot takega, pa je treba priznati »Moji hoji na Triglav« nemajhno vrednost kljub temu, da avtor meša pripovedni slog z razpravnim.

Teže je določiti slog literarne vrste, v katero naj bi prišleti »Mojo hojo na Triglav«. Svojska, nenavadna tehnika tega Mencingerjevega dela, ki pa v marsičem spominja na štiri leta prej izišlega »Abadona«, je očitna na prvi pogled. Pisatelj se je tega sam zavedal, zato je v uvodu namenoma razpravljaj tudi o umetnosti, odklanjajoč apriorno poetiko, češ »pišoč boš moral sam presojati, kaj je lepo, kaj grdo, kaj umetniško«. »Moja hoja na Triglav« je zamišljena resda kot potopis, a brž opazimo, da je to samo zunanji okvir za mnogotere zgodbe in razmišljanja. Odločno čutimo, kako se v povesti križata objektivna, epska podoba sveta, kakor je prikazana zlasti v Melkijadovi zgodbi, ter tako imenovana romantična ironija, s katero spremlja pisatelj vse dogodke in pojave. Z njo ni pretrgan samo glavni tok pripovedovanja, opis hoje, ampak tudi vse epske epizode, o katerih je treba dodati, da so zgrajene izrazito romantično-analitično. To vidimo posebno pri povesti o Melkijadu, ki se docela pojasi in razvozlja šele nazadnje. Brezdistančnost od predmeta, ki je značilna za vse idealistične pisatelje — tembolj, ako gre za avtobiografska dela, kakor v tem primeru — se kaže v tem, da avtor podira zakone zunanje resničnosti. To ne le pojasnjuje in opravičuje tako imenovane »slučaje«, katerih je v pričujoči povesti nemalo, ampak nam da hkrati slutiti, da so vse zgodbe pripovedovane ne le v ta namen, da zvemo, »kakšni so bili ljudje in običaji« pred tolikim in tolikim časom, ampak v prvi vrsti zato, da nam razodevajo »temno in smešno plat človeškega življenja« — njega tragiko in komiko.

To, da Mencingerjeva »Moja hoja na Triglav« nima para v našem slovstvu, je poudaril že marsikateri izmed naših kritikov. Vendarle pa so hkrati iskali vzorov zanj celo v tujih literaturah. Zlasti dr. Josip Tomižek na široko ugiba o vplivih, ki naj bi jih bil imel na Mencingerjev spis Dickensov roman »Pickwickovci«. Toda zoper to, da bi bila »Moja hoja na Triglav« nastala neposredno pod vplivom imenovanega Dickensovega dela, priča marsikaj. Predvsem pa vidim jaz bistven razloček med »Mojo hojo na Triglav« in med »Pickwickovci« v tem, da so le-ti usmerjeni v širino, medtem ko kaže spis našega avtorja v globino. Mencingerju gre za simbolične poudarke, a Dickensu za epski obseg. Zgodbe pri Dickensu so mišljene bolj v smislu avantur in pisatelj jih pripoveduje dogodivščin željnim bralcem. Mencinger pa je skrčil fabulo na minimum ravno iz nasprotnega hotenja.

»Moja hoja na Triglav« predstavlja vrh Mencingerjevega literarnega delovanja, v katerem sta se strnila njegov začetek in konec; nobeno delo namreč ne kaže v taki popolnosti vseh sestavin pisateljovega duha, miselnosti in sloga. To pa izvira od tod, ker nam je Mencinger v »Moji hoji na Triglav« razodel podobo svojega življenjskega iskanja in cilja. Tu se je še enkrat spomnil ljubega Bohinja,

kjer je preživel svojo mladost in se mu je prvič razodela skrivnost življenja. A »Moja hoja na Triglav« ni samo izraz hrepenenja po dragi domači vasi. V nji se je avtor prav tako še enkrat srečal z Vajeveci, tovariši mladostnega idealizma, dela in prizadevanja za osebni dvig in narodno blaginjo, v nji se je še enkrat in zadnjič sklonil nad skrivnostjo življenja, kateri je prisluhnil na primer v Melkijadovi povesti, ki je v osnovi tako tragična, kakor je teatralično smešen njegov konec, saj je omahnil v smrt v trenutku, ko se mu je življenje naposled zazdelo lepo; prav tako pa tudi v vseh drugih dogodbah in epizodah, med katerimi je treba na prvem mestu omeniti srečanje z Mino in materjo. Tako je popisoval slovo od mladosti pri nas morebiti samo še Prešeren, na katerega nas pisatelj večkrat spominja v tem spisu. Kakor v »Abadonu«, kajpada tudi v »Moji hoji na Triglav« pripovednik in ideolog še zmeraj ne najdeta popolne skladnosti in potrebnega estetičnega ravnovesja. O vprašanih, ki jih pisatelj načenna in rešuje v »Moji hoji na Triglav« — to so vprašanja o umetnosti, šolstvu, vzgoji, svobodi, napredku, državi in podobnem — bi bilo mogoče napisati celo študijo. »Moja hoja na Triglav« kot umetniško delo zaradi tega prepletanja epskih in miselnih elementov trpi, vendar moremo najti zglede takega načina leposlovnega ustvarjanja tudi v sodobni literaturi.

Kar zadeva zunanjo opremo, je ta zadnja izdaja najlepša. Tiskana je z velikimi črkami, na lepem papirju ter ima vrhu tega priloge s slikami, ki pojasnjujejo pisateljevo življenje. O njem razpravlja dr. Josip Tominšek, ki je napisal ne le uvod, ampak opremil delo tudi s številnimi opombami. Uvod je v bistvu posnetek iz uvoda k drugi izdaji. Žal je za tako poljudno izdajo prepodroben, posebno ker vsebuje še zmerom nekatere podatke, ki so potrebni popravka. Nekaj pripomb k temu vprašanju objavljamo v tem listu na drugem mestu. Pač pa je urednik z veliko pridnostjo nabral zopet novega gradiva za opombe, ki pojasnjujejo besedilo. Mimogrede naj omenimo še to, da tudi sedaj še ni rešeno vprašanje prepotrebne šolske izdaje pričujočega dela.

France Vodnik.

Dr. Anton Bajec, dr. Rudolf Kolarič, dr. Mirko Rupel, Anton Sovre, Jakob Šolar: Slovenska čitanka I, II, III, IV. Druga, predelana izdaja. Ljubljana 1939. Izdala Banovinska založba šolskih knjig in učil.

Pred nedavnim sem v tem časopisu že podal kratko poročilo o prvi izdaji Slovenskih čitank za nižje razrede srednjih in sorodnih šol. Tam sem naznačil njih dobre, opozoril pa tudi na nekaj šibkih strani novih pomagala za pouk slovensčine v srednji šoli.

Danes morem poročati že o drugi, zelo izpremenjeni in temeljito izboljšani izdaji. Četudi so avtorji ob prvi izdaji dobivali vse več hvalnih in priznalnih glasov kot izrazov nezadovoljnosti in neprijaznega sprejema, vendar jih to ni omamilo, da bi lagodno legli na zaslužene lavarice in drugo izdajo le površno popravili ali pa kar ponatisnili prvo. Ni jim bilo dovolj, da so čitanke uporabljali in preskušali v razredu sami, obrnili so se z vsebinsko in formalno stran zadevajočimi vprašanji na tovariše aktivne slaviste, da bi jim sporočili svoje opombe in predloge za spremembo čitank. Ko je prišel čas za novo izdajo, so se dela lotili resno in dobro pripravljeni. Rezultat teh prizadevanj nas zgovorno opozarja, da je bilo njihovo ravnanje pravilno in da ga kaže uporabljati tudi drugim avtorjem šolskih knjig.

Nova izdaja vseh štirih delov je izšla letos jeseni. Ob podrobnem pregledu se ti predvsem jasno pokaže prva posledica tega istočasnega dela za vse štiri knjige: čudovito lepa harmonija med njimi, organska snovna in oblikovna povezanost vsega gradiva, metodično vzorno izvedeno načelo neopaznega prehajanja od lažjih snovi k težjim, enakomerna porazdeljenost vedrih in veselih odstavkov med resnejšimi berili izrazito vzgojnega značaja.

O vestnem prizadevanju avtorjev v navedeni smeri se lahko prepričamo, če pregledamo, kako so spremenili in preuredili gradivo. Mnogo sestavkov so izpustili in nadomestili z novimi, mnogo so jih prenesli iz ene knjige v drugo. Tako je prišlo v I. del 37 novih beril, v II, 29, v III, 42, v IV, 23! Za dokaz, kako umestno so spreminjali in preurejali gradivo, naj navedem samo nekaj primerov. V 1. izdaji I. dela smo imeli v začetku kar 10 pripovedk, naslednjih deset

številko so zasedle basni, za temi so prišle legende, šele potem se je vsebina razgibala s pravljicnimi in pripovednimi snovmi. Nova izdaja se začenja s čudovito nazornimi in zanimivimi Cankarjevimi utrinki z mladosti, za njimi je postavljena Zupančičeva Zlata ptička, za njo po 1 vzorec pripovedke, legende in basni; komaj minejo te, že zabava mlade glavice vedri Milčinski z debelim gospodom in sočnimi hruškami (Gospod in hruška), za njimi se prikaže pravljica Snegulčica v dramatično razgibani, baladno nazorni in kratki Zupančičevi obliki, za njo so se porazvrstile narodne in umetne pripovedke, legende, pravljice in pripovedi razne vsebine v pisani raznolikosti, pa vendar smotrnem stopnjevanju vsebinske in oblikovne tehtnosti. Za posebno pridobitev imam, da so se vrnili v srednješolsko čitanko Aškerčev Atila in slovenska kraljica, Mutec osojski, Cankarjev Greh (nekdanje Mater je zatajil!), Gregorčičev Veseli pastir in Znamenje, Jenkov Zaklad in Zupančičeva Snegulčica. Od dragocenih novih pridobitev I. dela pa naj omenim Finžgarjev Miklavžev nožič, Maeterlinkov Čarovni demant (prelepi prizori iz pravljicne igre Sinja ptica), rusko narodno pravljico Carjevič Ivan in Žar-ptica in Pravljico o carju Saltanu v mojstrskem Zupančičevem prevodu.

Tudi II. del je s temeljitimi spremembami pridobil na pisani zanimivosti in vsebinski tehtnosti. Omenjam močno vzgojni Finžgarjev prizorček v verzih Kruhek spi (primeren za zborna deklamacijo v razredu); zveselil sem se starega dobrega znanca dijaških čitank Frana Erjavca, ki nam spet kot nekdanj po svoje vedro, toplo in nazorno opisuje božični večer na Kranjskem in noč na Kumu. Tudi v lepem jeziku zanimivo pisani sestavek dr. Piskernikove o zimskem spanju grmov in dreves bo dobrodošel mladim botanikom drugošolcem. Iz njega bo izvedel v prijetni obliki o življenju rastlin marsikaj takega, česar pri prirodopisu morda ne bo slišal. Nastop Murnikovega Matajevega Matija in Andraža Hudopiska bo pozdravil drugošolec s temeljitim zanimanjem za čarovnije te vrste, a tudi Valvazor bo s svojim poročilom o prvih smučarjih na Slovenskem vzbudil strmenje navdušenih mladih športnikov; morda bodo celo malo razočarani, ko bodo spoznali, da njihova smučarska spretnost le ni pridobitev mlade generacije, a gotovo bodo poslej z večjim spoštovanjem gledali tudi na preprostega človeka in z zanimanjem uprli svojo pozornost v slovensko preteklost, o kateri nam zna Valvazor tako prijetno kramljati.

Se več bo poslej izvedel o slovenski preteklosti tretješolec. Na novo so uvrščene v III. del Aškerčeve zgodovinske pesmi Kronanje v Zagrebu, Tlaka in Svetopolkova oporoka, Grudnovi odlomki o gradovih in viteških zabavah, Finžgarjeva mogočna slika Svarunove daritve in molitve, Tavčarjev pretresljivi zgodovinski odlomek Slovensko je govoril; male prirodopisno usmerjene učenjake bosta uvajala v znanstveni svet Fersman s sestavkom o kamnih z nebes in Vidmar s prezanimivim poročilom o obisku pri Nikoli Tesli. Pozdraviti je treba povratek Cankarjeve Desetice in Levstikovega Živopisca. Finžgarjev opis odhoda na planino in Ingoličevi Dravski splavarji so pomnožili sestavke, ki spenjajo in vežejo nevidne nitke med mladim, rastočim bodočim inteligentom in preprostim slovenskim človekom, ki se s trdim delom bori za obstanek na svoji zemlji.

Tudi izpremembe, ki so jih avtorji izvršili v IV. delu, gredo za istim ciljem; taki so novi sestavki: Petkovškov obraz, v katerem je Ivan Cankar napisal svoj globoki komentar k Petkovškovi sliki Doma; Finžgarjev opis Prešernove rojstne hiše, Grudnova razprava o ljudski noši, Kersnikova črtica Kmetska smrt, odlomki iz Levstikovih Napak, Pohlinov prerodni manifest, Potrčev opis romana na Goro, Seliškarjeva Pretrgana popisnica, odlomek iz pridige Svetokriškega, Vaštetove odlomek, ki prikazuje Prešerna ob Čopovi smrti, Vodnikov Vršac in Zupančičeva čudovito polna in živa slika lastne mladosti in belokranjske domačnosti.

Prijetno so nas v novi izdaji presenetili obrazi vseh najpomembnejših pisateljev in umetnikov, domačih in tujih. Obraze je s tankim čutom za karakterizacijo narisal Božidar Jakac. Zelel bi, da bi s temi obrazi v povečani obliki kmalu mogli krasiti stene hodnikov, učilnic in pisarn po naših šolah. Potem bomo marsikaj, kar nam te stene danes kazí, lahko s mirno vestjo izročili kurjaču.

A pisci čitank so nam pripravili še lepše presenečenje. V vsaki izmed štirih knjig so porazmestili po 4 celostranske reprodukcije najodličnejših in stilno najznačilnejših naših slik, oziroma fotografije pomembnih in značilnih kiparskih del. Po ena od slik je dana v uspehi barvni reprodukciji, a vse umetniške priloge so odtisnjene na boljšem papirju. Umetnostni zgodovinar univ. prof. dr. Francè Stelè

pa ob vsaki reprodukciji uči mladega lastnika gledati sliko; napisal mu je komentar, označil reproducirano slikarsko oziroma kiparsko delo v vsebinskem in stilnem pogledu ter ga seznanil z likovnim umetnikom, njegovimi prizadevanji in deli. Tako so čitankarji prvi postavili estetsko vzgojo dijakov na širšo podlago. V I. delu so naslednje slike: Jakčevo Novo mesto (v barvah), Layerjevo Rojstvo Jezusovo, T. Kralja Finžgarjev oče, Smrekarjev Zaklad. V II. delu je fotografija grške plastike Orfej in Evridika, Jamova Zimska pokrajina (v barvah), F. Kralja Moj oče, Meštrovičeva Mati. III. del prinaša T. Kosa Kneza Koclja, Jakopičevo Med gabri (v barvah), Langusovo Lastno podobo in Dolinarjevega Matija Gubca (škoda, da ni fotografirano namesto same glave celotno poprsje!). V IV. delu so reproducirani Tratnikovi Slepci. (Razlaga pa tu vsebinsko povsem ne ustreza: mož menda ne drži otroka, temveč le vštric stojita dva moža, slika tedaj ne predstavlja slepe družine, temveč le skupino treh nesrečnežev.) Petkovšek je zastopan s sliko Doma, Jakopič z Lastno podobo, Grohar pa s svojim znamenitim Sejalcem (v barvah). Večina od teh reprodukcij je posrečeno naslonjena na tekst v čitanki (n. pr. Orfej in Evridika, Knez Kocelj, Matija Gubec, Zaklad, Doma, Sejalec).

V tekst je uvrščenih še nekaj slik; opozarjam na reprodukcijo Valvazorjevega bakroreza Kako hudič polhe pase (v II. delu) in na odlične Smrekarjeve karikature Cankarja, Finžgarja in Župančiča v IV. delu. Ob teh je dijaku razloženo tudi bistvo in namen karikature.

V ostalem moram pohvalno omeniti, da so pregledane in pomnožene literarne in literarno teoretične opombe. Važno je, da začenja sedaj že kar I. del sproti obširneje opozarjati dijaka na razne domače in tuje pisatelje, na njihovo življenje in delo ter ga uvajati v skrivnosti literarne vede. Opombe, tičoč se literarne zgodovine, pesniških vrst, pesniške oblike, metrike, pesniškega jezika, vztrajno grade v dijaku trden temelj potrebnega znanja za umevanje literarne umetnosti in literarne zgodovine. Ob koncu četrtega leta ne bo prav nič težko strniti vse to znanje in ga povezati. Dodani pregled slovstva in slovstvenih oblik bo temu prizadevanju zanesljiva opora. Vidim, da so avtorji v novi izdaji izpustili dodatek I. in II., t. j. o rabi besed in meroslovje. Prihranili so ga pač za slovnico, saj tja tudi spada.

Vse štiri knjige so seveda strogo urejene po novem pravopisu. Opuščeni so tudi nekateri malo prisiljeni naglasi, ki so v I. izdaji najbolj burili kri poklicnim in nepoklicnim kritikom.

Formulacije v slovničnem delu so bile vestno pregledane, ponekod je uvedenih nekaj novosti (delitev glagolov s povr. zaimkom se v stalne in prigodne povratnike; prim. Tomšičevo študijo o vprašanju povratnih glagolov!); poglavje o določni in nedoločni obliki pridevnika je pametno poenostavljeno, tudi apodiktične formulacije o posameznih akcentskih tipih pri samostalnikih in pridevniki so avtorji v novi izdaji omilili z uvidevnimi opombami o možnosti in pravilnosti tudi drugega akcenta. Tako so se Čitanke tudi v tem pogledu zrelo umirile in si olajšale lep sprejem tudi pri dosedanjih svojih nasprotnikih.

Opozoriti moram še na dve stvari, ki sta sicer malenkosti, a bo zaradi njih avtorjem vendar marsikdo hvaležen: mislim namreč na seznam priporočljivega berila za posamezne razrede, ki je dodan vsakemu delu, in pa na seznam obveznih in priporočljivih pesmi za učenje na pamet. Prvi seznam bodo s pridom uporabljali starši, dijaki in profesorji, drugi bo pa po pameti in v smislu okrožnice kr. banske uprave po vseh šolah enako urejal učenje na pamet. V tem pogledu so ravnali doslej po raznih šolah dokaj različno.

Seveda ne moremo pričakovati, da bodo sedanje čitanke take, da bi se jim ne dalo prigovarjati prav v ničemer. Že ob prelistavanju boš naletel morda na nekatere stvari, s katerimi se ne boš povsem strinjal, tu in tam boš našel morda tudi kako napako. Ob podrobnem predelavanju se bo seveda našla še kaka pomanjkljivost več. Jaz naj tu omenim nekatere.

V II. delu mi § 10., ki obravnava zvočnike, še ni čisto povšeči. Obsegati bi moral tudi nosnike, a so ti obdelani posebej v § 11.; vrhu tega bi bilo treba opozoriti, da je večja zvočnost teh glasov v zvezi z večjo odprtino, skozi katero uhaja zrak (pri l), oziroma od trenutne popolne odpore (pri r) ali popolnoma prostega odhoda zračnega toka skozi nosno votlino (pri n, m, nj, n). V tem je bistvo njihove delno samoglasniške narave.

Glede pravopisa sem že pohvalno omenil, da so avtorji tekste v tem pogledu temeljito predelali. Pogosto so izpreminjali tudi stilno šibka mesta — večinoma le v prozi. Ponekod pa so šli v svoji tankovestnosti celo predaleč, ali takih primerov menda ne bo dosti najti. Med take štejem n. pr. majhne spremembe v Zupančičevi Sveti trije kralji, Prešernovem Povodnem možu, osamljene primere preprika Cankarjevih akcentov (raven nam. ravan, gubá nam. gúba). V Cankarjevem jeziku akcentov še celo ne gre prestavljati, saj z vsako tako spremembo posegamo v ritmiko Cankarjeve proze. Da pa so morali ponekod kak prerealističen izraz omiliti, to jim bo odobraval vsak učitelj, ki ima opravka s poukom slovenščine, zlasti še zaradi deklinških ali mešanih razredov. Nekatere lepe odstavke so pa s tako spremembo naravnost rešili za šolsko čitanko. Omenim naj za primer tako prirejenega sestavka samo Trdinovo bajko »Škrat in drvar«.

Tudi v literarnozgodovinskem pregledu bo morda najti še kako majhno netočnost. Prešeren n. pr. je obiskoval tudi ljubljansko normalko in ne le ribniško, kot bi človek sklepal iz formulacije v Čitanki IV.; Cankarjeva knjiga Križ na gori ni zbirka črtic, temveč povest; med daljšimi spisi bi želel imeti navedenega še »Martina Kačurja«, najbolje grajeno Cankarjevo povest. — Z uvedbo novega strokovnega izraza »razsvetljenje« za dosedanje »prosvetljenje« se ne strinjam. S spremembami te vrste se ustvarja samo zmeda in nejevolja.

Toda z vsemi temi drobnostmi nečem nikakor zmanjševati pomena dela, ki so ga čitankarji opravili. Ta je namreč tolik, da ga take malenkosti prav nič ne omajajo. Vso pomembnost njihovega prizadevanja bo pa v pravični luči pokazala lahko šele prihodnost. Pričakovati moramo namreč, da se bo s tem delom pri nas dvignila tudi splošna raven slovenske šolske knjige, saj se bodo njih sestavljavci morali učiti pri čitankarjih, če bodo hoteli biti vsaj približno sodobni.

*

Slovenske čitanke za nižje razrede srednjih in sorodnih šol so dobile svoje definitivno lice za nekaj desetletij. Ob njih se bodo učile bodoče generacije mladih Slovencev svojega materinega jezika in slovenske literarne preteklosti; ob njih se bo oblikoval njihov značaj in se budila njihova narodna zavest v letih nagle rasti, hlastnega vsrkavanja, v letih, ko je človeška duša najsprejemljivejša za zunanje vplive, ko se stavijo temelji znanju, značaju in prepričanju bodočega človeka. Ni tedaj nepomembno, kakšne knjige jim bodo vodnice v teh odločujočih letih, ni vseeno, kdo jim bo govoril o človeku, narodu in človeštvu, kdo jih bo vzgajal v ljudi in uvajal v narodno in človeško občestvo. Kakšne so tedaj te knjige, kdo govori iz njih?

Pri pregledovanju celotnega sestava Slovenskih čitank po avtorjih se nam pokaže zanimiva slika. Naši učeči se mladini bodo štiri leta največkrat govorili naši največji duhovi; med njihove misli bodo vkladali svojo modrost najznamenitejši pisatelji svetovnega slovstva. Kar pogledjmo! Največkrat (31 krat) se bo oglasil Zupančič, takoj za njim pride po številu narodna pesem in pripovedka (23), tretje mesto zavzema Cankar (17), četrto Finžgar, Gregorčič in Stritar (po 16), peto Aškerc (15), šesto Prešeren (13), za njim se vrstijo Levstik, Trdina, Jenko, Murn (po 8), Vodnik, Jurčič, Tavčar, Pregelj, Golar (po 7), Erjavec, Valjavec, Milčinski (po 6), Kette (5), Bevk (3), Kersnik, Mencinger, Meško (po 2). Po enkrat pa se poleg omenjenih oglase skoraj vsi naši količkaj pomembni pisatelji od Trubarja, Krelja, Dalmatina, Svetokriškega, Valvazorja, Pohlina, Zoisa, Slomška, Koseskega preko Detela, Gestrina, Podlimbarskega, Govekarja, Maistra, Moleta, Lovrenčiča, Lavtižarja, Rutarja, Grudna Josipa, Grudna Iga, Izidorja Cankarja, Golia, Novačana, Pugnla, Jerajeve, Prijatelja, Kozaka, Levstika Vladimirja, Laha, Seliškarka, Klopčiča, Rožencveta, Vadjala, Zorca do Kosovela Srečka in Stana, Vaštetove, Javornika, Gorinška in Potrča!

Poleg domačih pa se oglašajo tudi odlični možje iz srbskohrvatskega slovstva (n. pr. Domanović, Đalski, Nazor, Obradović, Sremac, Strossmayer, Veselinović, Kumičić, sv. Sava, Senoa) in veliki zastopniki drugih narodov n. pr. Andersen, Dante, De Amicis, Ezop, Gogolj, Homer, Kipling, Lafontaine, Lagerlöf, Maeterlinck, Molière, Masaryk, Nëmцова, Ovid, Plinij, Puškin, Reymont, Shakespeare, Sienkiewicz, Tolstoj, Turgenjev...

Vzgojni cilj čitankarjev je lahko razbrati iz sestava njihovega dela: vzgojiti v mladem dijaku dobrega, socialno čutečega človeka in ga privezati na to sveto

slovensko zemljo, ki ga je rodila in ga živi; privezati ga nanjo z vezjo ljubezni do vsega, kar je rodila v preteklosti in kar nosi na sebi in sedanosti; povezati ga z njeno zgodovino, z njenim ljudstvom, z njeno kulturo; vzbuditi v njem spoštovanje do dela in trpljenja prednikov in sodobnikov ter ga navajati k požrtvovalnosti za blagor domovine. Vse to veliko vzgojiteljsko delo bodo opravljale poslej te Slovenske čitanke in prvi vrsti z izbrano besedo najboljših sinov slovenskega naroda. Gojitev besede slovenske, te najdragocenejše dediščine naše, pa je drugi namen teh čitank; to delo ni nič manj pomembno in tudi tu bodo te čitanke ustrezale kot doslej še nobena šolska knjiga. Prepričan sem, da pomenijo te čitanke tudi v poučevanju slovenščine pričetek nove, lepše dobe.

Janez Logar

Rudolf Wagner in Maksim Rožman, Naša zemlja. Slovenska čitanka za I. razred meščanskih šol. Lj. 1939; ista avtorja: Naša beseda. Slovenska čitanka za II. razred meščanskih šol. Lj. 1939. (Knjižna založba tiskarne Merkur.) — Gaspari, Pečjak, Žerjav, Naši vodniki. Slovenska slovstvena čitanka za III. razred meščanskih šol. Lj. 1939. (Banovinska zaloga šolskih knjig in učil v Ljubljani.)

Preden se spustimo v ocenjevanje navedenih šolskih knjig (izšle so v istem času kot nova izdaja gimnazijskih čitank), je potrebno ugotoviti, ali so posebne slovenske čitanke za meščanske šole potrebne; in če so potrebne, v čem naj se ločijo od gimnazijskih.

Cilj pouka slovenskega jezika na meščanskih šolah je po »Nastavnem planu in programu« (Beograd 1936) v glavnem isti kot v nižjih gimnazijskih razredih. Loči se bistveno le po 4. točki, ki zahteva od meščanskih šol, da bude v učencih ljubezen do poklicev, za katere jih meščanska šola pripravlja (o. d. str. 38.). Kako si avtor učnega načrta to zamišlja, je najbolje razvidno iz podrobnih navodil za vsebino čitank za posamezne razrede. Dočim predpisuje za prvi in drugi razred čitanki povsem taki, kot jih zahtevajo tudi Programi i metodska uputstva za rad u srednjim školama (Beograd 1936) str. 42. in 43., opazimo v navodilih za III. in IV. razred že precejšnjo razliko. V tretjem razredu mešč. šole naj bo čitanka že nekaka slovstvena čitanka s historično urejenim čtivom iz umetne književnosti, predvsem iz Pohlina, Vodnika, Prešerna, Slomška, Bleiweisa, Trdine in Jurčiča. V čitanki za četrti razred morajo biti zastopani zlasti Levstik, Stritar, Gregorčič, Aškerc, Kersnik, Milčinski, Finžgar, Cankar, Zupančič. Poleg tega pa morajo vsebovati poučne sestavke o možeh, ki so zaslužni za obrt, industrijo, trgovino, poljedelstvo in pa članke o posameznih stanovih in njihovem delu. Ob tem čtivu pa mora učenec — kakor v gimnaziji — spoznavati posebna izrazna sredstva pesniškega jezika in glavne vrste pesniških del v vezani in nevezani besedi. Nujno je tedaj potrebno, da so tudi vsi ti sestavki pisani umetniško, v dobrem slogu in lepem jeziku. Kljub poudarjanju vrednosti dela in posameznih delovnih stanov si ne smemo misliti, da naj bodo slovenske čitanke za meščanske šole nekake strokovne čitanke. Glavni cilj pouka narodnega jezika je tudi po smernicah »Nastavnog plana i programa« za meščanske šole — na to ne smemo pozabiti — naučiti učenca jasno in pravilno izražati misli (ustno in pismeno); vzbuditi v njem zanimanje za književnost in ga uvajati v umevanje literarnih umetnin; vzgajati ga moralno in nacionalno. Šele za vsem tem pride 4. točka, o kateri smo že govorili.

Iz vseh navedenih podatkov se nam izluči sklep, da sta posebni slovenski čitanke za I. in II. razred meščanskih šol nepotrebni; kajti učnemu načrtu povsem ustrežata čitanki, ki sta v rabi na gimnazijah, bodisi v I. ali II. izdaji. Za tretji in četrti razred pa meščanskošolski učitelji upravičeno zahtevajo posebne čitanke.

A pred seboj imamo sedaj že čitanke za prve tri meščanskošolske razrede. Oglejmo si jih tedaj nekoliko поблиže!

Slovenska čitanka za I. razred meščanskih šol nosi naslov »Naša zemlja«. Za ogrodje so avtorji vzeli kar gimnazijsko čitanko (od 141 sestavkov so si jih 48 izposodili iz I. in deloma iz II. ter III. gimnazijske čitanke A. Bajca, R. Kolariča, M. Rupla, A. Sovreta in J. Šolarja!). Od drugih sestavkov jih je 5 iz prirodopisja, 4 iz zemljepisja, 2 sta zgodovinska, 1 govori o vrednosti ročnega

dela. V splošnem so pa ostali sestavki izraziteje usmerjeni v opis in približevanje domačega sveta in domačega življenja. A že na prvi pogled lahko spoznaš, da je marsikak odstavek za prvi razred pretežak; opozorim naj samo na nekaj takih: Bučarjev opis vzpona na Jalovec je za prvošolčka brezpredmeten; saj si bodo prav redki posamezniki mogli potek le približno predstavljati. Erjavčevo vzgojno povest »Ni vse zlato, kar se sveti« bi prav tako kazalo prihraniti vsaj za II. ali III. razred. Breskvarjev sestavek iz področja kozmografije (Mars — sosodnji svet) zahteva za razumevanje že toliko znanja iz zemljepisa in fizike, da ga prvošolec nikakor ne bo mogel uživati tako, kakor bi ga lahko, če bi ga imel priliko čitati pozneje, n. pr. v četrtem razredu. Tudi nekatere pesmi ne bodo malim nič jasnega povedale; dvomim n. pr. o uspehu kar uvodne Golarjeve Mati zemlja, dalje Faturjevvega Vetra, Gradnikovega Prihoda (zgodovine v I. razredu sploh nimajo, a pesem govori o naseljevanju Slovanov, omenja Celeio, Salicanum — tega v seznamu na str. 217. tolmači še v drugi obliki kot Silicanum). Tudi Ilke Vaštetove Naselitev sega v zgodovinsko snov drugega razreda. Čemu slovenščino po sili zadajati drugim predmetom, zakaj ne bi izrabili ur, ki so ji skopo odmerjene, res predvsem zanjo tudi v meščanski šoli?

Čitanka za II. razred meščanskih šol ima naslov »Naša beseda«. Vanjo je pobranih še večje število sestavkov iz gimnazijskih čitank (od 143 kar 51, torej nad tretjino!), v ostalem pa je usmerjena predvsem v zgodovino in zemljepis, dočim prirodopis upošteva manj, kot bi pričakovali (saj se poučuje botanika in zoologija samo v prvem in drugem razredu; tudi učni načrt navaja med članki iz drugih predmetov na prvem mestu prirodopisne).

V splošnem se mi zdi izbor v II. delu bolj posrečen kot v I.; pretežka za to stopnjo je le Gradnikova prelepa »Smučarjeva jutranja molitev«. Odločno pa moram grajati, da se je v čitanki za slovensko mladino spet pojavil izrazito nevzgojen sestavek »Brat« (iz Sokoliča); sestavek prikazuje nečloveško krutega »nemškega nárednika«, ki je med svetovno vojno zažgal srbskemu četašu kočo, da je zgorela z otroki vred, na koncu sestavka pa se izkaže, da je ta surovec — Slovenec; in Srb mu ob zlomu na koroški fronti plemenito odpusti, češ: »Saj mi je brat...« Čemu je treba slovenski mladini kazati Slovence v tako ostudni osvetljavi?

V obeh delih sta avtorja uveljavila iz gimnazijskih čitank prevzeti način tolmačenja in razčlenjevanja beril; le manj znane besede sta zbrala na koncu beril v posebnem seznamu. Priključila sta tudi literarne opombe o bolj znanih pisateljih, v drugem delu sta jih ponatisnila tudi iz I. dela; knjigi sta opremila s portreti (fotografijami) važnejših pisateljev in z nekaj zemljepisnimi in narodopisnimi slikami. Te pa so po večini zelo slabe, nekatere bi take nikakor ne smele priti v šolsko knjigo (n. pr.: Celje, II. del str. 212.; prav nič ne pove o žeblljarstvu slika v II. delu na str. 127.; nič o lončarstvu pa slika v I. delu na str. 117.; nemogoča je ilustracija k Župančičevemu »Kralju Matjažu« v II. delu na str. 61., itd.).

Glede slovnične strani in pravopisa pa je treba pohvalno omeniti, da sta oba dela v splošnem lepo v skladu z novim pravopisom, da so teksti primerno prirejeni in da tudi tiskovnih napak ni ostalo mnogo.

A omeniti je treba sedaj še nekaj! Čitanki prinašata precej več beriva kot gimnazijski, nimata pa dodatka za učenje slovnice. Zaradi tega bo na šolah, kjer bosta uvedeni novi čitanki, pouk slovenskega jezika spet tam, kjer je bil pred osmimi leti pred izidom gimnazijskih čitank — in to je velika škoda posebno danes, ko so dobili absolventi meščanskih šol možnost, da se vpisujejo na učiteljske!

Slovenski slovstveni čitanki za tretji razred meščanskih šol so dali avtorji naslov: »Naši vodniki«. (Citiram SSČ III.) Pisali so jo po svojem načrtu brez zveze z avtorji prvih dveh delov. Tudi avtorji tretjega dela so se krepko oprli na gimnazijske čitanke — nekaj manj sicer kot pisca prvih dveh: iz III. in IV. čitanke za gimnazije so si sposodili 34 beril. Med temi sta n. pr. Cankarjevo »Vrhniko« in Vodnikovo »Dramilo« porabila že avtorja II. meščanskošolske čitanke, tako da jih bosta imela učenec in učitelj priliko čitati kar dve leti zaporedoma!

Avtorja III, dela sta si zamislila čitanko kot slovstveno čitanko s časovno urejenim branjem; gradivo je razmeščeno v sedem oddelkov: doba prvih zapiskov, protestantizem, katoliška verska obnova, prerod, romantika, romantični realizem s pododdelkoma: Staroslovenci in Mladoslavenci. V vsakem oddelku je po nekaj odlomkov oziroma pesmi iz ustrezne dobe; avtorji so ponekod skušali približati čas še z odlomki iz literarnih del slovenskih pisateljev, ki obravnavajo zgodovinsko snov iz te ali one dobe. Ob koncu vsakega poglavja skušajo avtorji v splošnem obrisu označiti dobo in njena prizadevanja; za splošno oznako pa nam približe predstavijo še enega ali dva najpomembnejša pisatelja.

Knjigi je dodana tudi preglednica predelane literarnozgodovinske snovi. Dobre risbe najvažnejših pisateljev je napravil Franjo Stiplovšek.

Tako je urejena in obdelana literarnozgodovinska snov te čitanke. Med to gradivo pa so porazdeljeni sestavki in pesmi, ki naj podpirajo moralno, socialno, narodno in estetsko vzgojo v šoli in naj navajajo učenca spoštovati in ceniti delo. Tudi štiri celostranske reprodukcije naj podpirajo to stremljenje: Gaspari, »Čebelarjeva molitev«; Grohar, »Sejalec«; Tratnik, »Kovač«; Jakopič, »Delavci«.

O zasnovi čitank moram poudariti, da predstavljajo v glavnem posrečeno spremenjeno in prirejeno zamisel četrtošolske gimnazijske čitanke dr. A. Bajca, dr. R. Kolariča, dr. M. Rupla, A. Sovreta in J. Šolarja. (Citiram SC IV.) Tudi izboru novega gradiva v splošnem ne morem ugovarjati. Če bi se spuščal v podrobno presojanje, bi grajal, da ne omenjam sestavkov, ki sta priobčena že v II. delu, n. pr. uvrstitvev odlomka »Testament« iz Tavčarjeve »Visoške kronike« v protestantsko dobo. Odlomek o skrivanju katekizmov iz Sedmakovega »Kaplana Martina Čedermaca« pa so avtorji brez najmanjše razlage uvrstili v dobo katoliške verske obnove, kot da bi hoteli učenca navesti na misel, da se prizor vrši tam kje v 17. stoletju! Ob Tratnikovo realistično podobo kovača je postavljen Toneta Gasparija sestavek »Kovačnica«, ki je daleč od realizma in se gubi v nesodobno romantično čustvenost. Ali to so malenkosti.

Hujša pa je stvar, če pregledamo, kako so sestavljavci opravili podrobno delo: kako so priredili tekste, kako jih opremili, raztolmačili, kako ob njih uvajajo dijaka v umevanje književnih umetnin, kako jim ob njih tolmačijo književno zgodovino.

V tem oziru pa je ta čitanka unicum — pravo čudo, svojevrsten rezultat neznanja, nemarnosti in pomanjkanja čuta odgovornosti ob tako važnem delu, kot je pisanje učne knjige za slovenščino. Sestavljavci gimnazijskih čitank so dvignili slovensko učno knjigo na zavidanja vredno višino najkulturnejših evropskih narodov, sestavljavci tretje čitanke za meščanske šole so jo v tem pogledu potisnili daleč pod gladino predvojne dobe. Ne morem dovolj ostro grajati njihovega šušmarskega ravnanja s teksti, njihovega kričečega neznanja, ki ga kažejo ob formuliranju stvarnih opomb ter literarnozgodovinskih in literarnoteoretičnih oznak, ne morem se načuditi pomanjkanju informiranosti o osnovnih slovničnih in pravopisnih vprašanjih.

Navajati vse slovnične, pravopisne in slogovne napake, ki so jih avtorji pustili v tekstih ali pa sami zagrešili v svojih formulacijah, bi ne imelo tu nikakega smisla. Tudi stvarnih napak in netočnosti ne bom po vrsti navajal. Segel bom kar na slepo v knjigo in na nekaterih odstavkih iz začetka, srede in konca pokazal, da gornje trditve niso pretirane.

Najprej si na nekaj primerih oglejmo, kako sestavljavci ravnaajo s teksti. Na str. 18. je naveden začetek očitne izpovedi iz prvega brižinskega spomenika najprej v »izvirnikovem pravopisu« (!). V sedmih vrstah izvornika (šteto po rokopisu, ki je po fotografskem posnetku odtisnjen v knjigi) niso napravili sestavljavci nič manj kot 21 napak. In te bo učenec, primerjajoč natisnjeni tekst s fotografskim posnetkom, lahko opazil. Tudi navedek besedila »v slovenskem pravopisu« je čisto nesprejemljiv. Posnet ter prav po domače prirejen je menda po Grafenauerjevi Slovenski čitanki za višje razrede srednjih šol II. del in je seveda daleč od tiste podobe jezika brižinskih spomenikov, ki jo je ugotovila sodebna slavistična znanost. Potrebnege prevoda v novo slovenščino sestavljavci niso dodali, komentar pa je netočen in pomanjkljiv. Človek bi sestavljavcem vsega tega ne zameril prehudo, če bi bili prvotni in transkribirani teksti s prevodi vred bogve kako težko dostopni. A če pomislim, da so izšli

»Brižinski spomeniki« F. Ramovša in M. Kosa pred dvema letoma pri Akademski založbi v Ljubljani, si tega ravnanja ne morem razlagati, še manj ga opravičevati.

Prav po svoje so sestavljavci prirejali tudi narodne pesmi. Poglejmo si le »Kralja Matjaža in Alenčico« ter »Pegama in Lambergarja«. Dočim sta v II. delu SČ za gimnazije prevzeti iz Štreklja (1 b in 13 a) ter le v malenkostih prirejani oziroma kontaminirani, so sestavljavci SSČ III. vzeli prireditev po zapisu v SPKN, ki je mestoma manj primeren in manj jasen; tekst so priredili nedosledno (prim.: do Save konče (!) zapektal), mestoma pa čisto pokvarili; prim.:

»Kaj pravim vam, gospodje vi,
(cesarja ven tud ne pusti). [!]
Imate veliko gospostvo... (str. 23.)

ali: na Dunaju, kaj se godi, nam.: na Dunaju kaj se godi... (23); in se popred ne ustavi, da v Beli Dunaj (!) pridriči, nam.: in se popred ne ustanovi, da v beli Dunaj pridriči; itd. Komentar so v glavnem prepisali iz SČ III. za gimnazije, a tudi pri prepisovanju se jim dogajajo hude nesreče: uhiteti = ujeti (22), nam. uhitati; »Turška risanica« nam.: puška risanica; itd.

V prepisu, dvajsetih vrstic s prve strani slovenskega uvoda v Trubarjevem Katekizmu 1551 so napravili prepisovalci 45 napak! Tudi te bo učence lahko ugotovil kar v šoli, ker ima prvo stran uvoda odtisnjeno tudi po fotografiji. O Trubarjevi grafiki sestavljavci nimajo niti pojma, še manj o jeziku; sicer pa pojmov jezik, grafika, pravopis niti ne ločijo! O tem se lahko prepričaš iz opombe k Trubarjevemu tekstu na str. 36. Zanimivo je še to, da so čutili potrebo, Trubarja prevajati iz slovenščine v slovenščino, ko vendar niti odlomka iz brižinskega spomenika niso prevedli.

Poglejmo si še Vodnikovo »Moje življenje«, ki naj bi bilo tudi natisnjeno točno po originalu, kot v gimnazijski SČ IV. Že tam je ostalo nekaj malega tiskovnih napak (manjka nekaj akcentov in kako ločilo); naši prepisovalci so zagrešili poleg teh še 34 novih! Tudi tu se jim je pri prepisovanju komentarja pripetilo spet nekaj nerodnih, n. pr.: Nastopniki = znanci (namesto »zanameci, potomci«, kot stoji v SČ IV. str. 48.).

Pa vzemimo kak novejši tekst! Na str. 111. je priobčen Prešernov sonet »Kaša« v novi obliki: »Al se pravi (!) kawa ali kasha...«. Prvi verz tedaj tudi vsebinsko čisto nakažen, poleg tega sestavljavci znova dokazujejo, da ne poznajo bohoričice in da ne razumejo Prešerna: 6. verz se tu glasi: »al (!) je od kashe kawa boljga žita...«. — V dveh vrsticah, odtisnjenih v metelčici na str. 112., so 4 napake.

Jenkov »Poždrav« na str. 182. je prav tako doživel občutne »poprave«: izpuščena je vejica v drugi kitici za besedo gorate ter je s tem spremenjen smisel; in Sava gre vrh tega med »svoje brate«!

Levstik? Kdor hoče videti, kaj so počeli ž njim, naj primerja »Popotovanje iz Litiže do Čateža« na str. 148.—151. s Slodnjakovo izdajo, ki je pri roki, pa bo videl čudo. Levstik n. pr. trdi o Tari, da jima »je odnašala in pot kazala«, sestavljavci, da »jima je odnašala pot«; Levstik ima osebenjka, Slodnjak po novem Slovenskem pravopisu osebenjka, SSČ III. osebenjaka; Levstik pozna kraj »na Libergu« (Slodnjak, Levstik III. 38), na Zemljevidu slovenskega ozemlja (Izd. Matica Slovenska) imamo Libergo, a čitankarji — Limberk! Mrtolaz ima pri Levstiku »na sebi ponošeno gosposko suknjo in kapo z motiko na glavi«. V SSČ III. na str. 151. pa samo še »ponošeno gosposko suknjo«, pa zato motiko — na rami! Po Pleteršniku pomeni motika tudi cvetlico, ki jo imenujemo sedaj tudi lopatica (ranunculus ficaria), in bi jo bil gosposki šivač-postopač lahko zataknil na pokrivalo; a po Slodnjaku (L. III. 399.) pomeni kapa z motiko toliko kot kapa s senčnikom. Čitankarji pa so Mrtolazu potegnili kapo z glave in mu vsilili pravo pravcato motiko na ramo. Naj dela, kaj bi postopal! — Še nekaj jedrnatih iz opomb! »Turnska graščina = po grofu (!) Turnu blizu Moravč«. »Gornik = prebivalec v hribovitem kraju«. V resnici je to le gorjanec ali hribovec, kdo pa je gornik, o tem se lahko podrobno poučiš kar v Pleteršniku. Podrobno seveda ne morem tu navajati vseh nepotrebnih zastranitev od pristnega teksta, ne onih mest, ki bi jih bilo treba res prilagoditi sedaj veljavnemu pravopisu. Dodam naj le še, da so v Opombah tolmačene tudi stvari, ki so v

tekstu čisto pojasnjene, druge, ki so pa pojasnila res potrebne, so ostale nerazložene. To se dogaja tudi pri drugih berilih.

Poglejmo za sklep še Cankarjev odlomek o Vrhnikih! Ta je bil sprejet že v Slov. čit. za II. razred meščanskih šol. Tam kakor tudi v Slov. čit. III. del za gimnazije je smel Cankar pogledati Vrhniki v obraz »kakor ljubljenu dekletu«, v SSC III. pa le še »kakor ljubljenu otroku«! Tudi druge spremembe so nepotrebne, n. pr. »Bela megla se vzdigne« (nam. pravičnega vzdiga). Pri prepisovanju opomb je iz Ljubljanskega vrha nenadoma nastal Ljubljanski hrib!

Zanimiva je tudi opomba k Stritarjevemu sestavku o Jurčiču. Tam tolačajno neznane besede takole: »Tip = značilnost. Prototip = nasproten tip«. Takih nesmislov bi šolska knjiga za pouk slovenskega jezika pač ne smela učiti!

Toliko primerov naj zadostuje za dokaz, da je prireditev in oprema tekstov popolnoma nesprejemljiva. Preostalo bi nam sedaj še, da pregledamo literarnoteorične nauke in literarnozgodovinske odstavke v knjigi. Za dokaz, da je knjiga tudi v tem pogledu popolnoma nerabna, naj prav tako služi le nekaj navedkov. Iz nauka o metriki (ob uvodu h »Krstu«): »Beri posamezne kitice tako, da boš poudaril (!) naglašene in nenaglašene (!) zloge! Kaj slišiš? (Enakomerno menjavanje zlogov (!), to je ritem.) Vez (!) nenaglašene in naglašene zloge se imenuje jamb. Iz koliko enakih vrstic sestojijo kitice? (Tercina.)« — Iz nauka o literarni umetnosti (ob Cankarjevi »Vrhniki«): »Kakšna podoba se vzbuji v pesnikovi duši, ko gleda Vrhniko? Jata golobov z lesketajočimi se belimi peruti (!) v soncu. Ta podoba je hipni (!) vtis v pesnikovi duši po njegovem razpoloženju (simbol.)« Ali (ob Jenkovem »obrazu« Z glasnim šumom...): »Ali je to lirski ali epski pesem? Zakaj je lirski? (V pesmi ni pravih zunanjih dogodkov.) Ali sta verza (!): orgle so donele, tak soseska poje... prava dogodka? (Pesnik slika s temi verzji zgolj razpoloženje, ne pa dejanja.) Kako sprejemaš to razpoloženje? (Slišiš, vidiš, čutiš.)« Ze dejstvo, da so sestavljalci za en sam obraz obdržali kar skupinski naslov (Obrazi), nas opozarja na to, da te pesmi ne razumejo; kako bi jo mogli potem vsaj približno pravilno razložiti? — Iz literarne zgodovine: »Črke so v protestantskih knjigah sicer latinske [o tem priča morda tudi fotografirana stran iz Trubarjevega katekizma 1551 v SSC III. str. 35.], vendar je Bohorič uredil pravopis po nemškem vzoru tako, da je vzel za sičnike in šumnike poseben črkopis (!), ki se po njem imenuje bohoričica.« Kako je pisal Trubar, ostane seveda velika skrivnost. Na taki višini so tudi opisi posameznih dob in pisateljev, če se avtorji količkaj spustijo v samostojno oblikovanje. Puhlo in nejasno govoričenje. Tudi drobnih netočnosti in nerodnosti je vsepovsod polno, celo v kratki preglednici ob koncu knjige. Levstika je n. pr. matematika »prisilila, da ni pravil gimnazijske mature« (str. 188.), četudi je ta trditev že zdavnaj ovržena.

Sestavljalci puščajo slovnične in pravopisne napake v tekstih in delajo še huje sami. »Sedeli sta tam, našarjeni od glave do pete, in vse njuno obnašanje (!) sta imeli naučeno (!)« (str. 171.). »Po svojem (!) delovanju prištevamo Frana Levstika v dobo našega narodnega prebujenja« (str. 187.). »Nadarjen ter jezikovno izobražen pisatelj si je iskal zaslužka...« (namesto: »Nadarjeni... izobraženi...«) (str. 188.); čegar (189.), oči se mu rose veselja (193.); pristopil k okolesjenemu (!) robotu (183.); napram (179.); »da si tako človek ohrani zdrav duh (!) v zdravem telesu« (9.); itd., itd.

Ob koncu tega žalostnega pregleda se vsiljujejo človeku razna vprašanja: Kdo je zakrivil, da je knjiga taka, kot je, dobila odobritev? Kako pride Banovinska zaloga šolskih knjig in učil v Ljubljani do tega, da tiska tako nebolgljene poskuse? Ali nima naša domača prosvetna oblast nobenega sredstva in nikake možnosti, da v bodoče reši stotisočake, ki so zavrženi s tiskom take knjige, pa bodo spet izžeti iz najbednejših naših slojev, pošiljajočih svoje otroke na meščanske šole?

Janez Logar.

V spomin umrlim članom SD

† Vida Vrtovčeva

Na god slovanskih bratov sv. Cirila in Metoda je umrla profesorica Vida Vrtovčeva.

Zunanji tok njenega življenja ni bil buren. Rodila se je v Ljubljani 6. junija 1899, v Ljubljani je dokončala ljudsko in srednjo šolo (1918) in tudi vseučilišče. Za glavna predmeta si je izbrala slovenščino in latinščino. Septembra 1923 je začela poučevati na Mestni ženski realni gimnaziji in je na tem zavodu ostala do smrti.

Zalostna novica nas je hudo pretresla. Saj je bila videti tako zdrava in cvetoča ko malokdo. Sama je sicer vedela, da ji ni pomoči, pa je pogumno zapirala vase strašno zavest, da ne bi koga nadlegovala. Dokler je mogla, je opravljala svoje delo v poklicu in družbi. Junaška žena!

Vsem, ki so jo spoznali, se je Vida Vrtovčeva takoj priljubila. Bila je mirna, vedra, prijazna, postrežljiva, a nikdar vsiljivo, skromna, a vendar ponosna. V šoli je ni bilo boljše učiteljice mimo nje: nikdar trde besede, pa so ji učenke že iz oči brale željo in jo hitele izpolniti. Pretirane strogosti in mehkužne popustljivosti ni poznala. Ostala je vedno sama sebi zvesta v zlati sredi — v šoli in v življenju. Tudi v življenju! Trdna Slovenka je bila in iskrena Jugoslovanka, bilo ji je nerazumljivo, kako bi moglo prvo in drugo, iskreno občuteno, priti kdaj navzkriž.

Bila je dobra, temeljita delavka, a v ospredje se ni silila. Sodelovala je pri Pravopisu, pri Merkurjevi Mali knjižnici, pripravljala je izdajo klasikov pri Cvetju in razpravo za Slovenski jezik. Predvsem pa je bila nad vse vestna blagajničarka pri Slavističnem društvu, da jo bomo zares težko pogrešili.

Ob vsej vestnosti in vnemi za šolo in znanstveno delo pa si je rada privoščila oddiha: našla ga je v umetnosti in v naravi. Bila je najzvestejša obiskovalka slovenskega gledališča, ni je bilo pomembnejše glasbene prireditve, da bi jo bila zamudila. Ob nedeljah je uživala krasote slovenske zemlje, o počitnicah pa se je razgledovala po širnem svetu, zlasti rada po Italiji, klasični deželi lepote.

Vida Vrtovčeva je ostvarila v sebi antični ideal zdravega duha v zdravem telesu. »Nil nimis!« ji je bilo življenjsko geslo, »kdor vse premeri, ne zameri« vodilo v družabnem življenju. Z njo smo izgubili pametno, umerjeno, plemenito slovensko ženo!

Spomin nanjo ostane svetel!

Dr. T. B.